

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00433

SHMUESN MIT SHRAYBER IN YISROEL

Jacob Pat

•

*Permanent preservation of this book was made possible by
Morris I. Stein
in memory of
his parents, Lena & Sam*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יעקב פאט / שמועסן מיט שרײַבער אין ישראל

יְהוָה בְּרַחֲמָיו

שִׁמְחוּ עִמִּי
מִיַּם
שִׁדְדֵי עַרְבֵי
אֵיךְ
יִשְׁרָאֵל

תש"ד ~ ניו־יֶאָר ~ 1960

JACOB PAT
SHMUESN MIT SHRAYBER IN YISROEL
CHATS WITH WRITERS IN ISRAEL

איבערדרוקן, אפילו קאפיטלעך-
ווייז, איז שטרענג פארווערט
— אחוץ פאר „דער גאלדענער
קייט” און פאר „דער צוקונפט”

COPYRIGHT 1960,
BY ISRAEL LONDON

*All rights reserved. No part of
this book may be reproduced
in any form without the per-
mission of "Kval" Publishers*

Published by
DER KVAL, I. LONDON, *Publisher*, NEW YORK, N. Y., U.S.A.

MANUFACTURED IN THE UNITED STATES OF AMERICA
BY MARSTIN PRESS, INC., NEW YORK

מיט דעם בוך, וואָס מיר טראָגן איצט צו דעם ייִדישן
לייענער, טרעט דער פֿאַרלאַג „דער קוואַל“ בשום אופֿן
נישט אָפּ פֿון זײַן פּרינציפּיעלער איינשטעלונג וואָס ער
האַט צוגעזאָגט דער ייִדישער עפֿנטלעכקייט ביים באַנייען
די פֿאַרלעגערישע אַרבעט דאָ אין אַמעריקע.

¶ די פּונונה פֿון פֿאַרלאַג „דער קוואַל“ איז געווען און
איז אַרויסגעגעבן שיינע ליטעראַטור (פּראָזע, פּאָעזיע,
דראַמע) פֿון דער ערשטער מדרגה — און אַזוי, האָט איר,
וועט דאָס בלייבן אויף ווייטער.

¶ מיר ווילן און וועלן, אָבער, פֿון צײַט צו צײַט, אויך
אַרויסגעבן ביכער, וואָס האָבן אַן אומדירעקט שייכות צו
דער קינסטלערישער ליטעראַטור: ברענגען געענטער צום
לייענער די גאַנצע שעפֿערישע משפּחה אָדער דערצײלן
וועגן גרויסע ייִדישע פּערזענלעכקייטן — באַזונדערס אין
ישׂראל און אין אַמעריקע.

¶ לייגן מיר אַנידער פֿאַר דעם לייענער דאָס ערשטע בוך
פֿון דעם מין: די „שמעסן מיט שרײַבער אין ישׂראל“
פֿון יעקב פּאַט.

¶ מיטן אַרויסגעבן דאָס בוך האַלטן מיר זיך ווייטער ביים
גרויסן געדאַנק פֿון בעלימחשבות: איין ליטעראַטור אין
צוויי לשונות, אַ געדאַנק וואָס אויך שמואל ניגער האָט אים
פֿאַרפֿעסטקט און פֿאַראייביקט אין אַ סך פֿון זײַנע עסייען.

אן דאָס בוך טראַגט אין זיך דערנעענטערונג פֿון שרײַבער
צום לייַענער און פֿון לייַענער צום שרײַבער. און דאָס —
האַלטן מיר — איז זייער וויכטיק.

אן מיר זענען טיף פֿאַרגלויבט, אַז ביכער פֿון עסײַנסמישן
זשאַנער וועלן נאָר פֿאַרשמאַרקן די ליניע פֿונעם פֿאַרלאַג,
אַרויסצוגעבן ריינע קינסטלערישע ליטעראַטור, ווי ער
האַט דאָס אויף זיך גענומען בניים אָנהייב פֿון זײַן באַניטער
אַרבעט אין אַמעריקע.

אן היות דאָס בוך פֿון יעקב פֿאַט איז דאָס ערשטע פֿון
דעם מין, געפֿינען מיר פֿאַר נייטיק צו זאָגן די פֿאַר
ווערטער.

י ש ר א ל ל א נ ד א ן

א י נ ה א ל ט

- י.ד. בערקאָוויטש, 17
לאה גאַלדבערג, 31
אורי־צבי גרינבערג, 43
חיים הזו, 61
יצחק בן־צבי, 77
שמשון מעלצער, 91
יעקב כהן, 109
דב סדן, 123
משה סטאַוסקי, 143
אַברהם סוצקעווער, 157
שמואל־יוסף עגנון, 179
יוסף פאַפערניקאָוו, 199
ש. צמח, 211
אַברהם קריב, 223
רי בנימין, 235
אַברהם שלאַנסקי, 247
משה שמיר, 263

נאך דעם ווי איך האָב

געהאט פֿאַרענדיקט מיט פֿינף יאָר צוריק מײַנע „שמועסן מיט ייִדישע שרײַבער“ אין אַמעריקע, האָב איך געוואָסמט און געפֿילט, אז איך האָב דערציילט מער וועגן איין זײַט פֿון דער מטבע — וועגן די שרײַבער אויף ייִדיש אין אַמעריקע; מען מוז אָבער זען אויך די צווייטע זײַט פֿון דער מטבע — די העברעישע שרײַבער אין ישראל. זײ מוזן דאָך זײַן אזוי אַנדערש: אַנדערש די מדינה, זײער סביבה פֿון ייִדן פֿון אַלע שטײַם, לשונות און שמוינגערס, אַנדערש זײַנען דאָך זײערע פֿראַבלעמען, זײער שפּראַך-אינסטרומענט, וואָס זײ האָבן געדאַרפֿט און דאַרפֿן נאָך באַהערשן דורך ראַנגלענישן.

ווער איז דער שרײַבער אין ישראל? וואָס איז דער אינ-האַלט און תּמצית פֿון זײַנע ווערק? ווי לעבט ער און ווי אַרבעט ער? וואָס זײַנען זײַנע מחשבות, דמויות וועגן זיך, וועגן פֿאָלק, מדינה און גאָט? וואָס איז זײַן באַציונג צום ייִדישן עבר, צו דער וועלט בכלל, צו די נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע פֿראַבלעמען, צו זײַנע אַראַבישע שכנים, צו דער מורח-וועלט און צו דער מערבֿ-וועלט?

עס ווילט זיך קענען זײַנע קינסטלערישע דערגרייכונגען, וויסן זײַנע השפּעות אויפֿן פֿאָלק, די קעגנזײַטיקע שרײַבער-באַציונגען — ותיקים, סאַברעס און יונגע.

ווער איז זיין לייענער ?

בין איך גענאָנגען קיין מדינת-ישראל דאָס צו לערנען :
הערן, זען, געוואָר ווערן. איך קלייב זיך אין דער הקדמה
אַפילו ניט צו באַרירן די ענטפֿערס, צו וועלכע איך האָב
זיך דערשלאָגן. איך וויל דעם לייענער ניט פֿאַרלויפֿן
דעם וועג. איך האָפֿ, אַז ער וועט לייענען די „שמועסן“
און אַליין אויסגעפֿינען.

איך וויל אָבער מאַכן אַן אויסנאַם פֿאַר איין צענטראַלן
ענין אין דער הקדמה : ווי הויך איז די מחיצה צווישן
אונדזערע ביידע ליטעראַטורן און לשונות ? ווי שטאַרק
איז ביי די שרײַבער אין ישראל די שלילת-הגלות ? און
אַפֿשר איז זי גאַרניט שטאַרק ? ווי האַלט עס איצט מיט
אונדזער ריבֿ-הלשונות ?

אויף אַז דער קאַרדינאַלער פֿראַגע, וואָס איז ממש אַ
קיום-פֿראַגע פֿון אונדזער קולטור, דערשלאָגן מיר זיך —
ווי עס דוכט מיר — צו אַ קלאַרן ענטפֿער דורך די „שמועסן“.
וויל איך אין דער הקדמה נאָר אַרויסכאַפֿן אייניקע אָנ-
וונקען אויף דעם פֿון די „שמועסן“ גופּא.

דריקט זיך אויס היים היז אזוי : „די השגחה זאָגט
ניט : איך האָב דײַטשע ייִדן, פֿראַנצײזישע ייִדן, איר-
מאַליענישע, פּוילישע. אַלע זײַנען פֿאַר איר אײַן ייִד.“
אַרץ-ישראל איז, לויט זײַן מײַנונג, דער אײַנציקער
אַנקער פֿאַר אַ צעבראַכענער שיף אויף די ימים פֿון דער
וועלט . . . מיר האָבן געמאַכט אַ טעות און געמײנט, אַז
דאָס ייִדישע פֿאַלק באַשטייט פֿון ייִדן פֿון רוסלאַנד און פֿון
פּוילן, הײַנט זײַנען מיר אין ישראל צענדלינגער ייִדישע
שכּמים, תּײַמער, באַגדאַדער, קורדישע, פּערסישע, טער-
קישע, כאַלאַמײער — ניט מיר אַליין זײַנען דאָס פֿאַלק.

י.ד. בערקאָוויטש, וואָס האָט געגעבן ישראל דעם
העברעישן שלום-עליכם, האַלט שלום-עליכמען פֿאַר דעם
ר' יהודה הנשיא פֿון דער ייִדישער שפּראַך. פֿאַר אים איז
מענדעלע דער מײַסטער און גוטער דימענט-שליפֿער פֿון
ייִדישן לשון ; וואָס דער תּלמוד האָט געגעבן דעם פֿאַלק

אין אנדערט האלבן טויזנט יאר, האט יידיש געגעבן דעם פֿאלק שפעטער.

אורייצֿי גרינבערג, דער מינסטער פֿון דער הע-ברעישער שירה, זאגט, אז „יידיש מאמע-לשון האט געלעבט אין יידישן פֿלייש און בלוט“ און דער יידישער שרייבער „דארף זיין א פֿלינגינה, וואָס אירע סטרוקעס זינגען גע-שפּאַנט צום באַנעם און באַדאַרף פֿון יידישן פֿאַלק“ אומעטום.

דער פֿאַעט און מינסטער-איבערזעצער פֿון יידיש אויף העברעיִש ש. מעלצער זאגט, אז ער וויל ניט שרייבן קיין קאָריקאַטורן פֿון יידישן שמעטל, ווי דאָס האָבן אַנ-דערע געטאָן, וויל דאָס שמעטל איז דאָך געווען אַ קוואַל צו שעפֿן פֿון אים, אַ רייכע גייסטיקע וועלט.

וואָס מיינט אַהבת ישראל? — פֿרעגט אַבֿרהם שלאַנסקי, און ענטפֿערט — ליב האָבן דעם יידן וואָס לעבט. מען קען ניט נעגירן דעם לעבעדיקן יידן, ווי ער זאָל ניט זיין. מען טאָר ניט שרייבן קיין רעצעפט פֿון אונ-טערגאַנג פֿון יידיש. שלילת-הגלות איז ניט היסטאָריש, איז לעכערלעך! — מיר האָבן צוויי שפּראַכן, טאָ זאָלן אונדז מקנא זיין די ענגלענדער, וואָס האָבן נאָר איין שפּראַך.

דער זקן-הפֿאַעטן יעקבֿ פֿהן האַלט, אז מען קען ניט שרייבן שירה בלויז צוליב שירה, מען איז אין דער זעלבער צייט אַ שליה-ציבור, אַ מורה-דרך. אַ פֿאַעט דאַרף ניט זיין בלויז אַ זינגער וואָס שטייט פֿון דער זייט און זינגט זיך.

דער פּרעזידענט פֿון ישראל און העברעיִשער שרייבער יצחק בן-צֿי זאָגט: „ניט פֿון הימל זינגען געקומען די פּוּחות צו בויען“ ארץ-ישראל. זיי „זינגען געקומען אַהער פֿון גלות. . . הימלער האָט דאָס יידישע לשון פֿאַרברענט. סטאַלין האָט עס ליקוידירט. . . שאַפֿט זיך אַ באַציונג צום יידישן לשון ווי צו אַ לשון-הקדושים.“ עס זינגען דאָ יידן, וואָס פֿאַרשטייען ניט קיין פּירוּש-המלות פֿון דאווענען און פֿאַר זיי איז ריידן יידיש אַ מין דאווענען.

זאָגט דער דערציילער און קריטיקער ש. צמח: „געווען אַ מאָל אַ קאַמף צווישן יידישיסטן און העברעיִסטן.“ ער

„איז מער ניטאָ“ קולטור איז אַריכתימים. „ידיש און העברעיִש איז ניט עפעס אַ צוואַמענקום פֿון צוויי ייִדן“, נאָר — „פֿון צוויי ייִדישע וועלטן. דער קאַנפֿליקט צווישן אונדזערע לשונות איז פֿאַרשוונדן.“ „ביאַליק! ביאַליק! .. ווי קומען מיר צו אים? .. עפר תחת רגליו — שטויב אונטער זײַנע פֿיס.“

קעגנערשאַפֿט צו ייִדיש? — האָט געזאָגט דער רײז אין דער העברעיִשער ליטעראַטור שמואל יוסף עגנון, וועלכער האָט אַליין אָנגעהויבן מיט ייִדיש — חס-ושלום! איך האָב ניט קיין קעגנערשאַפֿט צו ייִדיש, ווי קען עס גאָר זײַן! ..

דער ייִדישער פֿאַעט אַ בַּר הַם סוֹצְקוֹוֶער, וואָס האָט זיך גריינטלעך איינגעבירגערט אין ארץ-ישראל, האָט דאָרט געוואָגט צו חלומען וועגן דער ייִדישער „גאַלדענער קייט“ אין ישראל און דעם חלום רעאַליזירט, האָט געזאָגט אזוי: „מיר האָבן ניט צוליב וואָס אזוי מקנא צו זײַן די העב־רעיִשע פֿאַעזיע. מיר קאַנען זיך מיט אונדזער ייִדישער פֿאַעזיע אויסגלייכן.“ מען לייענט היינט אין ישראל מער ייִדיש ווי אין אַ סך אַנדערע ניט-העברעיִשע לענדער. ייִדיש און העברעיִש זײַנען ווי ווייסע און שוואַרצע ציגן, אַבער זייערע שאַטנס זײַנען די זעלבע. „העברעיִש און ייִדיש זײַנען ווי צוויי אויגן אויפֿן ייִדישן פנים.“ פֿון ירושלים וועט זיך לאָזן הערן דאָס קול פֿון דער אויפֿגייענדיקער ייִדישער ליטעראַטור. מען דאַרף זיך באַפֿרײען פֿון געפֿיל, אַז די ייִדישע ליטעראַטור איז דאָ פֿאַריתומט. אין דער צײַט פֿון אויפֿקום פֿון ייִדישן לעבן זאַל דאָ זײַן ייִדיש פֿאַרמישפֿט אויף אומקום? ..

משׁה סטאַזוסקי, וואָס איז געקומען קיין ארץ-ישראל אין 1911 אַ ייִדישער שרײַבער און געוואָרן אַ העברעיִשער, באַקומען די פרעמיע פֿאַר העברעיִשער ליטעראַטור פֿון דער שטאַט רמת-גן, דער מחבר פֿון די באַרימט געוואָרענע „אַראַבישע מעשה־לעך“, זאָגט: „די געוועזענע גרעסטע קעגנערס פֿון ייִדיש קוקן איצט אויף ייִדיש מיט בעסערע אויגן.“ קיינער וויל מער נישט אַרויסטרייבן ייִדיש!

אַ בַּר הַם קרייב, דער פֿאַעט, קריטיקער און עסעיסט, זאָגט אזוי: מען מוז נעמען אונדזער ליטעראַטור ניט שטיקלעכווייז, נאָר ווי אַ סך-הפל פֿון פֿאַלק. „מיר האָבן

צווישן זיך א סך טאלאנמן. טאלאנט ווי בלאַטע, ווי גאַלד... אין שלמה המלכס ציימן. טאלאנט אליין איז אַבער נים גענוג. „בני מיר איז העברעיִש אַ נאַמירלעכע סמיכיע“; עס דאַרף אַבער זײַן אַ פֿאַרבינדונג צווישן די ייִשובֿים, מען דאַרף אַרבעטן בשותפות.

ד ב ס דן, דער שרײַבער, פֿאַרשער, פּראָפּעסאָר פֿון ייִדיש אין ירושלימער אוניווערסיטעט, זאָגט אזוי: „די געשיכטע פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור מוז אַרומנעמען די טאַטאַלע ליטעראַטור“ — אַן דעם שפּראַכלעכן אַפֿ-שייד... „אַנדערע הייבן אָן די נייע ייִדישע ליטעראַטור מיט איינזיק-מאיר דיקן. דאָס איז אַ מעות.“ מיר האָבן אַ פּלוראַלע ליטעראַטור, אַ ליטעראַטור וואָס איז געשאַפֿן גע-וואָרן דורך אַלע שימות און דורך אַלע פּוחות... וואָס אַנדערע ליטעראַטורן האָבן דורכגעמאַכט אין דריי־פֿיר דורות, האָבן מיר דורכגעמאַכט אין איין דור: אליקום צונזער און — משה-לייב האַלפּערן. — מען קען נישט מקצר זײַן די ייִדישע געשיכטע. משה שמיר האָט אָנגעהויבן מיט זיך, מיט זײַן אייגענער ביאָגראַפֿיע, אַ שפּרונג געמאַן צו מלך בשר ודם, צו דער צײַט פֿון מלך ינאי. — סאַברעס זײַנען תּלמידים פֿון דער קאַ-טעדרע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. ער האַלט, אַז מען דאַרף לערנען ייִדיש אין די זעקסטע, זיבעטע און אַכטע קלאַסן. עס מוז קומען אַ דערנענטערונג צווישן ביידע ליטעראַטורן, מען מוז אָנהייבן אַרויסגעבן אַ פֿערמל-יאָר-שריפֿט מיט איבערזעצונגען פֿון ייִדיש אויף העברעיִש.

ווי געזאָגט, האָב איך געזוכט צו זען די צווייטע זײַט פֿון אונדזער מטבע — די העברעיִשע. דעריבער זײַנען מײַנע „שמועסן“ געווען דער עיקר מיט די העברעיִשע שרײַבער. דאָך גיב איך אַרײַן אין בוך אויך אייניקע שמועסן מיט ייִדישע שרײַבער למען דעת, אַז עס איז דאָ אַ ייִדישער שרײַבער אין ישראל, עס איז דאָ אַ יונגע ייִדישע שרײַבער-גרופּע. אַבער דער ייִדישער שרײַבער און די ייִדישע ליטע-ראַטור אין ישראל זײַנען אַ טעמע פֿאַר זיך אליין.

מאַכנדיק אַ פֿרייהל בקיצור נמרץ פֿון די מחשבות פֿון די שרײַבער אין ישראל וועגן די היסטאָרישע פֿאַלקס-פֿאַר-בינדונגען, וועגן דער ראַלע פֿון ייִדישן שמעטל, וויל איך ציטירן אַ פֿאַר שורות פֿון אַ רעדע וואָס עס האָט געהאַלטן

אין ווילנער געמאָ דער קדוש ז. קלמנאוויטש וועגן שלום עליכמען :

די וועלט וואָס איז פֿאַראַייביקט אין שלום-עליכמען
— האָט ער געזאָגט — וועט נאָך שמייכלען מיט
אַלע אירע חנען צו אונדזערע קינדס־קינדער און זיי
ווּיזן זייער אָפּשטאַם און ייחוס־אַבֿות, זייער טיף
מענטשלעכע שיינקייט.

עס איז אַ שטאַרקע דערמוטיקונג צו הערן און צו זען, אַז
שלום-עליכמען וועלט און לשון שמייכלט צו אונדז אויך
פֿון מדינת-ישראל.

אין משך פֿון צען וואָכן האָב איך אויף דער ערד פֿון ישראל,
אין די היימען פֿון די שרייבער, געפֿירט קאַנצענטרירטע
שמועסן מיט די שרייבער, אַפֿט אייניקע טעג מיט איין
שרייבער ביו טיף אין די נעכט. איך האָב די שמועסן
געמוזט באַגלייטן מיט די ווערק פֿון די שרייבער, מיט
זייערע אַרויסזאָגונגען אויף פֿאַרזאַמלונגען, אויך מיט
אַרטיקלען, מיט ווערק געשריבן וועגן זיי.* עס איז געווען
פֿאַר מיר אַ פֿאַרגעניגן און אַ פֿכוד זייער גרייטקייט צו
פֿירן פֿיל-שעהדיקע שמועסן. איך דאַנק זיי טאַקע פֿאַר
דעם. צום באַדויערן האָב איך נישט געהאַט קיין מעג-
לעכקייט צו פֿירן שמועסן מיט אַלע וויכטיקע שרייבער
פֿון ישראל. דאָס וועט נאָך דאַרפֿן געטאָן ווערן. די גאַלעריע
פֿון די שרייבער פֿון ישראל מיט וועלכע איך האָב געפֿירט
שמועסן איז אַ גרויסע, אַ פֿאַרשידנאַרטיקע — פֿון די
זקנים שמואל-יוסף עגנון, יעקבֿ פֿהן און יצחק בן-צבֿי, ביז
חיים הזו, שמיר און לאה גאַלדבערג.

דאָס פֿירן די שמועסן, זאַמלען מאַטעריאַל, שרייבן די
שמועסן איז פֿאַר מיר געווען אין משך פֿון אַ לאַנגער צייט
אַ שטאַרקע איבערלעבונג. איצט גיב איך איבער די
שמועסן מיט די שרייבער פֿון ישראל צו די לייענער דורכן
פֿאַרלאַג „דער קוואַל“, וואָס האָט באַגייט זיין פֿאַרלעגע-
רישע אַרבעט אין ניר-אַרק אונטער דער אַנפֿירונג פֿון
ישראל לאַנדאָן.

* נישט קענענדיק געפֿינען אין די היגע ביבליאָטעקן די גאַנצע
דערמאָנטע ליטעראַטור, איז אַ טייל פֿון די ציטאַטן געבליבן נישט
קאַנטראָלירט.

שמועסן מיט שרנבער אין ישראל

י.ד. בערקאָוויטש

איך האָב שוין י.ד. בערקאָוויטשן

ניט געווען אַוודאי פֿופציק יאָר, — האָב איך געזאָגט צו היים הוּזו, ווען ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט מבקר חולה געווען בערקאָוויטשן אין הרסה שפיטאַל אין ירושלים. און איך געדענק אים נאָר אַלץ זייער גוט ווי אַ יונגן העברעיִשן לערער אין סלוצק, מינסקער גובערניע.

י.ד. בערקאָוויטש איז געלעגן נאָך אַז אויגן־אַפּעראַציע אין הרסה שפיטאַל אין ירושלים. איך האָב אָפּגעמאַכט צו גיין צו אים אין שפיטאַל אַריין. דער דאָקטער האָט שוין דערלויבט אים צו באַזוכן.

מיט פֿופציק יאָר צוריק!.. איך בין דעמאָלט געווען אַ יונג בחורל. געלערנט אין סלוצקער מוסר־ישיבה. מיין ראשי־ישיבה איז געווען דער גרוי־סער גאון, דער מחבר פֿון אַ פירוש אויף ירושלמי, ר' יעקב־דוד סלוצקער, וועלכער איז אַ סך יאָרן שפעטער נפטר געוואָרן אין ירושלים. איך פֿלעג זיך דעמאָלט אויפֿכאַפּן שטילערהייט פֿון דער גמרא, פֿון שטענדר, אין אַסטראַך ווער קלויז און אַוועקלויפֿן אין דער ציוניסטישער „טשאַינע“, צו לייענען אַ העברעיִשע צייטונג. דער וויכטיקסטער יונגער מענטש איז דאַרטן געווען י.ד. בערקאָוויטש. אַ משפּיל, גערעדט נאָר העברעיִש. אַ שיינער יונג מיט אַ שוואַרצן קאַפּ. אַ ברענענדיקער ציוניסט. מען האָט שוין דעמאָלט געזאָגט, אַז ער „שריבט“.

איך דערמאָן זיך דעם דרר־ארץ, מיט וועלכן איך האָב אַרויפֿגעקוקט צו אים. ער האָט דעמאָלט ניט געקאַנט וויסן, אַז אַט דער שוואַרצער יונגל מיטן סמוגלען פנים האָט זיך אָפּגעריסן פֿון שטענדר און געלאָפֿן אַזש פֿון דער ווינטער אַסטראַווער גאַס, אין אַ ווינטערדיקן שניי־ווינטן אַוונט, ווען דער פֿראַסטשניי האָט געסקריפעט אונטער די פֿיס, צו הערן די העברעיִשע רייד פֿון דעם העברעיִשן לערער בערקאָוויטש.

איך זע אים פֿאַר מיניע אויגן, ווי ער האָט דעמאָלט אויסגעזען : אין אַ טונקעלן מאַנטל, אַריבערגעוואָרפֿן איבערן האַלדז אַ גרויען וואַלענעם שאַל אַדער אַ באַשליק. ער האָט גערעדט מיט אַ שאַרפֿער אויסשפראַך, מיט שאַרפֿע רישן, וועגן העברעיִש, וועגן אַרץ־ישׂראַל, וואָס וועט אין נײַכן זײַן אַ ייִדישע מלוכה, וועגן טעאָדאָר הערצלען, וואָס אַטראַט וועט ער באַקומען דעם טשאַר־טער פֿון טערקישן סולטאַן ...

פֿון דעמאלט אָן האָב איד זיך מיט אים ניט באַגעגנט. איד האָב אים „געזען“ אין זיינע דערציילונגען, שפעטער אין זיינע ביכער, „געזען“ אים אין די צייטונגען, אין זיינע דראַמעס, וואָס עס האָט געשפּילט דער ייִדישער טעאַטער, אין זיין העברעישן שלום-עליכם, אָבער ניט פּנים אל פּנים. איצט גיי איד אים מבקר חולה זיין אין אַ ירושלימער שפיטאַל.

ניט נאָר יונגט־סענטיםענטן, נאָסטאַליגיע טראַגן מיר צו אים, האָב איד געזאַגט, נאָר אויך זיין אייגנאַרטיקייט — ווייל ער איז אַ שרײַבער סײַ אויף ייִדיש און סײַ אויף העברעיש, ווייל ער איז סײַ אַ דאַקטער און סײַ אַ דאַרטיקער.

עס איז געווען אַ טאַג אין תּמוז. מיין געמיט איז געווען מלאַ וגדוש מיט ישראל. שעה נאָך שעה בין איד אַן עדות פֿון אַ גרויסן ספעקטאַקל אין דער ייִדישער געשיכטע — דאָס אַלטע היסטאָרישע לאַנד ווערט אויפֿגעבויט. אַן אורפֿאַלק ווערט באַניט. דאָס וואָרט, דער בוך, די ליטעראַטור האָבן צו שפּילן אַ געוואַלדיקע ראַלע בײַ דער נײַער יצירה פֿון פֿאַלקס. איד גיי שמועסן מיט איינעם פֿון די ספּרײַ-ישראל.

מאי קא משמע לן ירד. בערקאָוויטש, מחבר פֿון „משקעלע חזיר“ און פֿאַרהעברעישער פֿון שלום-עליכמען?

מיט עטלעכע טעג צוריק בין איד געווען אין חיפהער פֿאַרט, צו זען אַ שיף מיט עולים, נײַ אַנגעקומענע ייִדן פֿון אַלע פּנות העולם. יונגע, מיטל-יאָריקע, עלטערע. מענער, פֿרויען און קינדער. גוֹיִשע זויבער, וואָס האָבן זיך מגייר געווען. ייִדישע קינדער פֿון גוֹיִשע לענדער, וואָס זיינען ווי שקצימלעך, ניט קיין געמלטע. ייִדן, וואָס קומען צו לויפֿן, אַנטלויפֿן אין בהלה. ייִדן, וואָס ווילן רן, ווילן זיכערקייט, פּרנסה און ווייסן נאָך גאַרניט, וויפֿל שווע-ריקייטן, וויפֿל פּראַבלעמען עס זועלן זיי אַנטקעגנקומען. ייִדן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער, פֿון פֿאַרשיידענע קאַלירן און ציוויליזאַציעס — פֿון פּוילן, פֿון ליטע, פֿון רוסלאַנד, פֿון מאַראַקאָ, פֿון טערקני, פֿון מצרים, פֿון רומעניע, פֿון אינדיע. ייִדישע פֿרויען וואָס ריידן אַראַביש. גוֹיִשע מאַמעס פֿון ייִדישע קינדער, וואָס צלמען זיך קאַטויליש. ייִדישע קינדער וואָס ריידן רוסיש. ייִדן, וואָס האָבן דורכגעמאַכט אַלע מינים נאַגלויס, ביז זיי זיינען געקומען צו די ברעגן פֿון ישראל, און צווישן זיי אַזעלכע וואָס ווי נאָר זיי האָבן אַ קוק געטאַן, געפֿעלט זיי ניט, זיי זיינען שוין גרייט תּיפֿתּ-ומיד צו זוכן אַן אַנדער לאַנד. זיי האָבן געהערט וועגן אויסטראַליע, וועגן קאַנאַדע, וועגן בראַזיליע. זיי ווילן שוין פֿאַרן אַהין צו. „ווי אַזוי קריגט מען אַ וויזע, אַ שיפּסקאַרטע? זיי האָבן דאַרט אַ קרובּ.“

„פֿאַר וואָס זע איד ניט ביים אַנקום פֿון שיפֿן קיין שרײַבער פֿון ישראל? אַזאַ שיף מיט טויזנט ייִדן איז דאָך אַ קוואַל צו שעפֿן פֿון אים.“ אַזעלכע זיינען מינע דמיונות ווען איד גיי בחוצות ירושלים מבקר חולה זיין דעם העברעיש-ייִדישן שרײַבער, וועמען עס קענען גוט די אַשפּניזשע ייִדן, קענען אים און קענען זיין גרויסן שווער שלום-עליכם. אָבער ווייסן

פֿון אים די גרויסע מחנות נײַגעקומענע יודן פֿון די פֿאַרשיידענע לענדער? וואָס ווייס ער וועגן זיי? וואָס טראַכט ער? וואָס פֿילט ער? וואָס זאָגט ער? וואָס שרײַבט ער? צי געדענקט ער נאָך זײַן סלוצק, מינסקער גובערניע? צי געדענקט ער די שטאָט לאָדזש, וווּ ער האָט זיך אין זײַן יוגנט, נאָך סלוצק, געחבֿרט מיטן שפּעטערדיקן קרוש יצחק קאַצענעלסאָן, און דאָרטן איז ער אויפֿגעקומען ווי אַ ייִדישער שרײַבער?

ער האָט אויך געלעבט אין נײַ־יאָרק, אין בראַנס; אין נײַ־יאָרקער ייִדישן טעאָטער האָט מען געשפּילט זײַנע פּיעסעס. צי געדענקט ער נאָך נײַ־יאָרק? די יודן פֿון נײַ־יאָרק? וואָס טראַכט ער וועגן זיי?

די נאַסן, וואָס איד גיי פֿאַרביי אויפֿן וועג צום שפּיטאַל, טראָגן די נעמען פֿון די גאונים און גדולים פֿון דער ייִדישער געשיכטע, פֿון דער שפּאַנישער „גאַלדענער תקופֿה“, פֿון די ערשטע יאָרן פֿון חיבת־ציון און ציוניזם, פֿון העברעיִשע שרײַבער... וואָס ווייסן וועגן זיי די קליינע, דראַבענע, טונקעלע ייִדלעך, וואָס די שײַף האָט מיט צוויי טעג צוריק געבראַכט אין פֿאַרט אַרײַן? וואָס ווייסן פֿון זיי, וואָס פֿילן וועגן זיי די געכטיקע קאָמוניסטן, וואָס האָבן זיך אַקערשט געראַטעוועט פֿון יענער זײַט אינזערנע פֿאַרהאַנגען און געקומען צו לײַפֿ אַהער צו?

באַלד וועל איד זײַן בני דער בעט פֿון שלום־עליכמס איידעם... די נײַ־געקומענע קליינע, דראַבענע ייִדלעך האָבן נאָך קיין מאָל ניט געהערט דעם נאָמען פֿון אַ יודן שלום־עליכמס. און געוויס האָבן זיי ניט געהערט פֿון זײַן איידעם, י.ד. בערקאוויטש. — אַ ווינטער שטבֿט, פֿרעמדע יודן. וועלן די נעמען און אַנדערע נעמען, וועלן שלום־עליכמס ווערק ווען עס איז דערגרייכן צו זיי? צי וועלן זיי זײַן גוטע יודן אויך אַן דעם?

האַט זיך נאָר אַ תּימנער יוד געפֿרעגט אויף אַ ספֿר פֿון ר' סעדיה גאון. אַט בין איד שוין אין שפּיטאַל. דאָרטן ווימלט מיט חולאים. איד זע זיי דורך די אָפֿענע טירן אויף בעטן אין די שפּיטאַלזאַלן. איד זע די קליינע, טונקעלע ייִדלעך מיט לאַנגע פּאות און יאַרמלקעס אין די פֿאַרביקע, בלומיקע שפּיטאַל־כאַלאַטן אין די קאַרידאָרן פֿון שפּיטאַל. זיי קוקן מיר אויס בשעת מעשֿה זייער ווינט, פֿרעמד. זײַנען זיי יודן?.. מינע ברידער?.. שלום צו מיר, שלום צו דיר, צו דעם און צו יענעם. שלום, שלום לרחוק ולקרובֿ. עס פֿלײַען אַרום לשון־קודשדיקע ווערטער, באַגעגענען זיך, שלאָגן זיך אָן: „ברוך השׁם, ברוך השׁם...“ אַהין און צוריק, רירן זיך אָן, באַטאַפֿן זיך. יודן, יודן, יודן — בני־ישׂראֵל!.. איד הער דאָ פּויליש, איד הער דײַטש, הער ייִדיש, הער ספֿרדישן, האָרטן העברעיִש, איד הער רומעניש... קיבוץ גלויות. — שלום־עליכמס, י.ד. בערקאוויטש!

— שלום! — ענטפֿערט ער שוואַך.

ער ליגט אויף דער שפּיטאַל־בעט. זײַן אויג איז נאָך באַנדאַזשירט. דער דאָקטער זאָגט, אַז ער זעט האַרפֿן זײַן אין שפּיטאַל נאָך אַ צען טעג. הַבֿל

יבא עד מקומו בשלום. לעבן זיין בעט שטייט נאך א בעט, מיט נאך א חולֶה. איד הער פֿון יענעם בעט, ווי מען רופט מיד אן ביים נאמען.

— שלום-עליכם, חבר יארבלום. ווי קומט איר פֿון פֿאַרזי אהער צו ?
— געקומען אהער, קראַנק געוואָרן און אַרײַן אין שפיטאַל, געלײַגט זיך אין בעט, ווי די דאָקטוירים האָבן געהײסן.

ער, מ. יארבלום, איז ניט אַליין אַ חולֶה. עס זעט דאָ צו מאַל אויס, אַז דאָס גאַנצע פֿאַלק ישראל לײַגט אין שפיטאַל, וווּ כירורגן מאַכן אָפּעראַציעס. שמועסן מיר גאַנץ קורץ זועגן ירושלים, וועגן ניריאַרק, וועגן פֿאַרזי, וועגן געמײנזאַמע באַקאַנטע. מען טאַר דאָ לאַנג ניט זיצן. אַזוי איז די פֿאַראַרדענונג פֿון שפיטאַל. איד רײד אָפּ מיט בערקאַוויטשן אים צו באַזוכן אין זײַן הויז אין תּל־אַבֿיבֿ אין אַ פֿאַר וואַכן אַרום.

— רחובַ באַלפֿור 18.

— זיך צו זען געזונטערהײט.

איד האָב געוויסט פֿון פֿרײַער, אַז י.ד. בערקאַוויטש איז שוין אַריבער שבעים. אַזוי זאָגט דער חשבון פֿון די יאַרן. פֿאַר מײַנע אויגן זײַנען אַבער געווען צוויי קעפּ, צוויי פּנימער. אײַנער אַ שוואַרצער קאַפּ, דער צווייטער — אַ גרויער; אײַנער אַ יונגער, דער צווייטער — אַ זקן. סלוצק און ירושלים. דעמאַלט, אין סלוצק — דער קאַפּ פֿון אַ יונגן בחור, אַ העברעיִשן לערער. הײַנט — דער קאַפּ פֿון סופֿר בישראל י.ד. בערקאַוויטש. דעמאַלט איז געווען אַ גרויסער שטח צווישן אונדז כּידון. הײַנט האָט ער זיך דערנענטערט.

מיט אַ פֿאַר וואַכן שפּעטער האָב איד אָנגעקלונגען בײַ זײַן טיר אין תּל־אַבֿיבֿ. ער האָט מיר נאָך פֿרײַער געזאָגט אין טעלעפֿאָן, אַז ער פֿילט זיך בעסער, הגם זײַן אויגן איז נאָך אַרומגעבונדן. איד קאַן קומען צו אים, ווען מיר איז באַקוועם. ער איז סײַ ווי סײַ אַ גאַנצן טאַג אין שטובּ.
— ער וווינט אין שכנות פֿון ביאַליקס אַלמנה — אויב איד וועל בלאַנדזשען און דאַרפֿן נאַכפֿרעגן זיך.

י.ד. בערקאַוויטש האָט פֿאַר מיר געפֿנט זײַן טיר.

— שוין באַלד אויס חולֶה, — האָט ער מיר געזאָגט — איד קוק דערווייל מיט אײַן אויג, אַבער איד זע.

זײַן שטובּ איז ניט גרויס — דריי־פֿיר צימערן. אַ גרויסער אַרבעטסטיש. אַ סך העברעיִשע, ייִדישע, רוסישע ביכער, פֿאַפּירן אויף די טישן. אַ באַנד שלום-עליכם אויף רוסיש. מאַלערישע בילדער אויף די ווענט, משפּחה־פֿאַרטעטן. אַ טיר עפֿנט זיך צום באַלקאָן, קוקט אַרויס אין סאַמע מיטן תּל־אַבֿיבֿ. ער וווינט שוין אַ לאַנגע צײַט אין דער זעלבער דירה. ער לעבט דאָ אַליין. איד הער, אַז זײַן טאַכטער דאַרף באַלד קומען. זי קומט צו איר טאַטן צוויי מאַל אַ טאַג — אין דער פֿרי און פֿאַר נאַכט. וועלן מיר זײַן זאַלבע דריט. פּיבוד דערלאַנגט ער אַליין:

— פֿאַרוכט אונדזערע ווינטרויבן. מיר האָבן זיי אַ שפּע. זיי זײַנען

גוט.

„אונדזערע ווינטרויבן“, „מיר האבן זיי א שפע“. „אונדזערע“ מינט ארץ־ישראלדיקע. „מיר“ — די יידן פֿון דער מדינה. וואָס איד זע דאָ אַרום און אַרום — זאָל איד וויסן — זינען „מיר“ און אַלץ, אַלץ איז „אונדזערע“.

י.ד. בערקאוויטש וויל וויסן, וואָס עס הערט זיך אין ניו־יאָרק. ער האָט דאָך דאָרטן אַ סך באַקאַנטע, פֿרײַנד, משפּחה־מענטשן. ער איז געווען אַ מאָל פֿאַרבונדן מיטן „פּאַרווערטס“, ווױ ער האָט געשריבן. ער האָט אויך געשריבן אין „טאַג“. וואָס מאַכן זיי? ווי לעבן זיי? לייענען יידן ייִדישע צײַטונגען? רײדן יידן אין אַמעריקע ייִדיש? לייענען יידן אַ ייִדישן בוך? און וואָס איז מיט דער יוגנט? מיטן צווייטן דור, מיטן דריטן דור?

— איד וועל איך בײַ אַ געלעגנהייט דערציילן, אָבער איד בין געקומען היינט הערן פֿון איך.

— דאָ בײַ אונדז אין בכלל העברעיִש. דאָ רעדט מען העברעיִש. דאָ לערנט מען אין די שולן העברעיִש. אָבער ניט אַלץ וואָס מען רעדט דאָ „אויף העברעיִש“ איז טאַקע העברעיִש. ניט רײדן אַלײן מאַכט אַ לשון, מאַכט לשון־קודש. ער דערמאַנט זיך, אַז ביאַליק האָט אַ מאָל געהאַט געזאַגט:

— גאָט צו דאַנקען, וואָס העברעיִש איז ניט געווען קײן גערעדטע שפּראַך און איז געווען פֿאַרשלאָסן אין ספֿרים.

דערמאַן איד זיך, וואָס ש. ניגער האָט אַ מאָל געזאַגט:

— עס זינען דאָ יידן, וואָס רײדן שבת נאָר לשון־קודש. אָבער „גוט

שבת“ זאָגן זיי אויף ייִדיש.

י.ד. בערקאוויטש שרײַבט היינט כּמעט ניט קײן ייִדיש. ער שרײַבט נאָר העברעיִש. איד ווער דערבײַ געוואָר, וויפֿל ער האָט געאַרבעט אין משך פֿון זײַן לעבן — געאַרבעט אויף לשון, געאַרבעט צו דערנײַכוּ וואָס מער וויסן: „ווען אַנדערע זינען געזעסן אין די קאַפֿעען, בין איד געזעסן אַכצן שעה אַ מעת־לעת על התורה ועל העבֿודה.“ עס זינען דערשינען אַ היפש ביסל זײַנע העברעיִשע ספֿרים. אַט שטייען אויף זײַנע פּאַליצעס צען בענדער זײַנע שרײַפטן, פֿאַרלאַנג „דבֿיר“, מנחם־מנדל באַרץ־ישראל, מחזות, ימי המשיח. אַט שטייט דער לשון־קודשדיקער פֿלוצנבענדיקער שלום־עליכם.

— ווען איר וואָלט בלוזן געווען באַוויזן איבערצוגעבן דעם פֿאַלק, איבערצוגעבן צו דער אייביקייט אַ העברעיִשן שלום־עליכם, וואָלט אויך שוין געווען דיין פֿאַר אַ לעבן פֿון אַ מענטשן.

דאָס איז דאָך אַ מאַנומענטאַל ווערק!

מענדעלעס העברעיִשע ספֿרים, וואָס ער אַלײן האָט איבערגעזעצט פֿון זײַן ייִדיש, און אײַנער איבערזעצונג אויף העברעיִש פֿון אונדזער שלום־עליכמען האָבן דאָך געלייגט דעם יסוד פֿאַר דער אויפֿלעבונג פֿון העברעיִש.

— איבערזעצן שלום־עליכמען אויף העברעיִש איז געווען אַ קאַלאַסאַלע אַרבעט. עס איז כּמעט אוממעגלעך איבערצוזעצן שלום־עליכמען אין וועלכער עס איז שפּראַך.

שלום-עליכם איז דאך געווען די שפרודלדיקסטע, לעבעדיקסטע, זאָפֿ-טיקסטע צונג פֿון פֿאַלק. ווי קאָנען נאָר — האָט מען געמוזט טראַכטן — טביה און מנחם-מענדל אַנדערש ריידן, הוּז ייִדיש? ווי אַזוי זאַל שייַנה-שייַנדל שרײַבן אירע בריוו צו מנחם-מענדלען, אויב ניט אויף ייִדיש?

ער איז איצט באַשעפֿטיקט, שטאַרק באַשעפֿטיקט, ער זאָגט — מיט אַ „רעוויזיאָניסטישער“ אַרבעט. ער רעווידירט אַלע זײַנע אַרבעטן פֿון דער יוגנט אָן, שרײַבט זיי איבער.

— האָט איר געדולד פֿאַר דעם? כּוּחַ?

— זאַלן נאָר זײַן יאָרן.

גייען מיר צו דער ווײַטער פֿאַרגאַנגענהייט. מיר דערמאַנען דאָ, בײַ זײַן טיש, זײַן טרױמפֿאַלן אַרײַנפֿאַר אין דער העברעיִשער ליטעראַטור מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק.

— אינער פרעמירטע דערציילונג „משהקעלע חזיר“.

מען האָט דעמאָלט אָנגעמאַלדן צום ערשטן מאל אַ פרעמיע פֿאַר דער בעסטער דערציילונג אין העברעיִש. עס האָבן געדאַרפֿט זײַן דרײַ פרעמיעס פֿאַר דרײַ דערציילונגען. „משהקעלע חזיר“ האָט באַקומען די ערשטע פרעמיע פֿון דרײַ גרויסע ליטעראַטור-שופֿטים.

ער איז דעמאָלט געווען אַ העברעיִש-לערער אין אַ ייִדישער „פּאַסעסיע“ ניט ווײַט פֿון לאַדזש. ער פֿלעגט אַפֿט קומען פֿון דער „פּאַסעסיע“ אין שטאַט. ער האָט זיך דעמאָלט באַפֿרײַנדט מיט יצחק קאַצענעלסאַנען.

— ער, יצחק, — זאָגט י.ד. בערקאוויטש — איז שוין דעמאָלט געווען אַ „געדרוקטער“.

דאָס הייסט, אַז אין יענער צײַט איז ער געווען מיט אַ שטאַפל העכער, און אַ גאַנץ היפּשן. אַ „געדרוקטער“. זײַנע שירים זײַנען שוין געווען גוט באַקאַנט. יצחק קאַצענעלסאַן איז שנעל אָנערקענט געוואָרן.

— יענע אָנהײַבצײַט איז גאַנץ ווײַט פֿון דער צײַט, ווען יצחק קאַצע-נעלסאַן איז געוואָרן דער גרויסער פּאַעט פֿון געטאַ.

ווען יצחק קאַצענעלסאַן האָט דערזען די ערשטע דערציילונגען פֿון י.ד. בערקאוויטשן, אין מאַנסקריפּט, האָט ער אָנגעהויבן זאַרגן, זיי זאַלן באַלד געדרוקט ווערן. די ערשטע דערציילונג איז געווען „ערב יום-הפּפורים“. ער האָט זי אָפּגעשיקט צו דער צײַטונג „הצפּה“. און זי איז דאַרטן טאַקע באַלד געדרוקט געוואָרן.

— געדרוקט צום ערשטן מאל. איר בין געווען דער גליקלעכסטער מענטש.

— גאַנץ לאַדזש האָט זיך געטראָגן.

— ניט נאָר לאַדזש.

„גאַנץ לאַדזש“ האָט דעמאָלט געמײַנט דאָס הוּז פֿון יצחק קאַצענעל-סאַנען, ווי מען פֿלעגט עסן היימישע מיטאַגן. קומען פֿלעגן העברעיִשע

לערערס, חברים פון יצחקס פעטער, און עטלעכע משפּילים-גראַפּאַמאַנען. זיי פלעגן דאַרטן אַרנינקומען, אַפּוּיצן שעהען, שמועסן וועגן ליטעראַטור, וועגן ייִדישן פּאָלק. מען פלעגט דיסקוטירן וועגן שרייבער.

ער דערמאָנט זיך אַז זײַנער אַ דערצײלונג פֿון יענער צײַט, אַ מעשֶׂה וועגן אַ ינגל, וואָס פֿאַרקויפֿט הושענות. ער דערמאָנט אויך זײַן דערצײלונג „מלקות“ — וועגן אַ יודן אַ מלמד וואָס האָט הנאה געהאַט פֿון שמיים תלמידים. אַז ער האָט ניט געהאַט וועמען צו שמיים, האָט ער קײן ברירה ניט געהאַט און געשמײסן, מחמת הנאה, זײַן אײגענעם אײניקל. די גרויסע אויסצײכענונג פֿון „משהקלע חזיר“ איז פֿאַר אים געווען גאַנץ אומגעריכט. עס האָבן זיך דעמאָלט אָפּגערופֿן ביאַליק און פרץ. דערמאָנט ער זיך יענע ווייט פֿאַרלאַפּענע, אָבער גוט געדענקטע צײַט פֿון זײַן שרײַבערישער יוגנט. ניט אײן מאָל מפורסם געוואָרן בײַ אַלע משפּילים.

— איר האָב דעמאָלט מורא געהאַט, געווען שטאַרק אומרויג. איר האָב געגעבן מיט מיין „משהקלע“ אַ וועקסל דער העברעיִשער ליטעראַטור, וועלכן מען וועט מוזן צאָלן.

גייען מיר אַרײַבער צו זײַנע אַנדערע ווערק פֿון דער שפּעטערדיקער צײַט. — דער ערשטער אַקט פֿון מיין דראַמע „לאַנדסלייט“ איז געווען גערדוקט אין „צוקונפֿט“ מיט פֿערציק יאָר צוריק. מען האָט „לאַנדסלייט“ געשפּילט אין ייִדישן טעאַטער אין נײַ-יאָרק.

ווען ער האָט אָנגעהויבן אײַבערזעצן שלום-עליכמען פֿון ייִדיש אויף העברעיִש, האָט שלום-עליכם גאָד געלעבט. ער האָט זיך שטאַרק מיט דעם אײַנטערעסירט און ער האָט געוואָלט לכתחילה אַלײן עס זען און לײענען. שלום-עליכם האָט געזאָגט, אַז ווען ער אַלײן זאָל שרײַבן העברעיִש, וואָלט ער עס אַזוי געשריבן ווי בערקאָוויטשעם אײַבערזעצונג. עס איז ניט געווען קײן אײַבערזעצונג, עס איז אַן אַרײַגיגעלע שאַפֿונג. ער דערמאָנט זיך שעהען, ווען שלום-עליכם פֿלעגט זיצן און הערן. הערן אויפֿמערקזאַם, הערן יעדער וואָרט פֿון דער אײַבערזעצונג, און זײַן אַלײן פֿולן שפּאַנונג, אַזוי ווי ער וואָלט עס אַלײן געשריבן אויף העברעיִש.

ווי איר ווייסן :

— לײענט מען אין ארץ-ישׂראל שלום-עליכמען ? סטימטש, פֿון וואַנען ווייס די יוגנט, פֿון וואַנען ווייסן די קינדער, די היגע סאַברעס, וועגן יעהופּעץ און קאַסרילעווקע ? פֿאַר זײ מוזן דאָד זײַן טבֿיה דער מילכיסקער, מנחם-מענדל, שײנה-שײנרל, טאַפּעלע-טוטאַריטן, פֿרעמדע, ווייטע, אומבאַ-קאַנטע פּאַרשוײנען.

— אין פֿלוג, על־פּי שכל, דאַרפֿט איר זײַן גערעכט. טאַקע אין דער אמת. אָבער עס שטימט ניט מיט דער ווירקלעכקייט. עס האָט זיך אַרויס-געוויזן גאַנץ אַנדערש.

וואָס דערצײלט די ווירקלעכקייט ?

— אין העברעניש זינען דערשינען פֿופֿצן בענדער שלום-עליכם. גאנץ שלום-עליכם. עס איז געווען אַ גרויסע אויפֿגאבע אַריבערצוטראַגן אין העברעניש די זאָפֿטיקייט פֿון שלום-עליכםס ייִדיש. דאָ ערשט ניט לאַנג איז דערשינען אַ נייע אויפֿלאַגע פֿון גאַנץ שלום-עליכם אין זעקס בענדער. אַ קאַמפלעט שלום-עליכם האָט געקאָסט 31 פֿונט, און ערף טויזנט זאָץ זינען ניט לאַנג צוריק אויספֿאַרקויפֿט געוואָרן.

אַ ביליקערע אויסגאַבע פֿון שלום-עליכמען אין העברעניש איז אויס-פֿאַרקויפֿט געוואָרן אין פֿיל טויזנטער עקזעמפֿלאַרן דורך דער טאַגזניטונג „ידיעות אַחרונות“.

י.ד. בערקאָוויטש דערציילט מיר:

— שלום-עליכם ווערט געלערנט און געלייענט אין דער העברענישער שול. שלום-עליכם לעבט צווישן די ייִדישע קינדער אין ישראל.

אַזרעם שלאָנסקי, דער באַקאַנטער העברענישער פּאָעט, האָט אים דער-ציילט, אַז ער האָט געגעבן זיין 15 יאַריקער טאַכטער לייענען שלום-עליכמען, איז זי צו אים געוואָרן צוגעזאַמט.

— טרעפֿט מיר אַ פֿרעמדער יוד אין דער גאַס און דערציילט מיר מיט גרויס הנאה, ווי זינע קינדער לייענען שלום-עליכמען.

שלום-עליכם אויף העברעניש!

— זיצט אַ תּלמיד אין דער 6טער פּיתח אין שול און קאָן זיך ניט אָפֿ-רייסן פֿון „מאַטל פּייסי דעם חזנס“.

איר פֿרעגט: סטימיטש, ווי איז דאָס מעגלעך? דאָס דאַרף דאָך זיין פֿאַר זיי אַ פֿרעמד לעבן? שטימיט ניט די גאַנצע „פֿילאָסאָפּיע“. ווי אַזוי האָבן מיר אין אונדזער יוגנט געלייענט דיקענסן? עס האָט דאָך געדאַרפֿט זיין פֿאַר אונדז פֿרעמד דאָס לעבן, פֿרעמד די לענדער, פֿרעמד די שטעט. ווייטע, פֿרעמדע מענטשן. דאָך זינען מיר פֿאַרכאַפט געוואָרן. אונדז האָט פֿאַרנומען די באַשרייבונג, די שילדערונג, די דערציילונגס-קונסט פֿון דעם מיניסטער. אַזוי איז אויך מיט די ייִדישע קינדער אין ישראל. זיי ווערן דורך שלום-עליכמען אַרינגעצויגן אין קאַסרילעווקע.

און עס באַקומט זיך אַזאַ סך-הכל:

— שלום-עליכם לעבט צווישן די ייִדישע קינדער אין ישראל.

ווייל איר שפּעטער ווייסן פֿון אים, ווער עס זינען, לויט זיין מיינונג, היינט צו טאָג, די העברענישע שרייבער, וואָס זינען ממשיך די העברענישע ליטעראַטור. ווער זינען די, וועגן וועלכע מען קאָן זאָגן, ווי וועגן שלום-עליכמען, ואָז זיי לעבן צווישן די יודן אין ארץ-ישראל?

— זייער ווייניק. — איז זיין ענטפֿער.

ער דערמאַנט זיך אַן זיין אייגענער יוגנט, ווען נייע יונגע שרייבער זינען אַרינגעקומען אין דער ליטעראַטור. אין יענער צייט האָבן יונגע שרייבער

איבערגענומען די פאן פון דער ליטעראטור, וואס ביז זיי האט הויד געטראגן דער עלטערער דור שרייבער. די שרייבער האבן זיך געפילט ווי שלוחים פון פאלק, זיינען געווען א ליכט פארן פאלק. אט האט ביאליק באצווונגען דאס הארץ פון דער אומה.

— און היינט? — פֿרעג איך.

— היינט? .. קוקן מיר זיך ארום און פֿרעגן: וועמען וועלן מיר איבערגעבן די ירושה? וועמען? מיר זעען דערווייל ניט וועמען. א פאר, אפילו טאלענטירטע, שרייבער איז נאך ניט די העברעישע ליטעראטור.

ברענג איך פאר אים די טענות (וואס איך האב געהערט און געלייענט) צו דער העברעישער ליטעראטור, צו די העברעישע שרייבער, ביטערע פאר-ווארפן, וואס זיינען געמאכט געווארן אויף שרייבער-צוזאמענפארן, איז ארטיקלען פון אברהם קריב, חיים הזן, ש. שלום, אורי-צבי גרינבערג און אנדערע.

מען שרייבט און מען זאגט, אז אין דער העברעישער ליטעראטור איז א ירידה; אז עס זיינען ניטא קיין וואניקע, ווערטפולע ביכער; אז מען גייט אריבער צום „נייסט" פון די אויסלענדישע בעסטסעלערס; אז דער יונגער דור לייענט ניט די העברעישע ליטעראטור.

— סטייטש! — טענה איך — דער בנין פון לאנד גייט בארג-ארויף. מען איז פול מיט פראבלעמען ווי מילגרוימען. אבער אויף די כלעמער פון די ביכער זעט מען א ליידיסייט. איר דערמאנט זיך דאך די צייטן אין גלות. מיר האבן דארטן געהאט די שירים פון ביאליק, די דערציילונגען פון ברענער, די מאמרים פון אהר-העמען.

ער ווייס און פילט עס. עס טוט אים וויי. אים איז שווער צו דערקלערן די סיבה פון איצטיקן מצב אין דער העברעישער ליטעראטור. אפשר איז עס א רעזולטאט פון דער איבערנאנגס-צייט? אפשר וועט אנדערש ווערן, בעסער ווערן?

— עס זיינען דא שרייבער, וואס שרייבן, ווי זיי וואלטן אנגענומען וואסער מיט א זיפ... עס ווירקן די איבערזעצונגען פון דער ביליקער ליטעראטור, פון די אמעריקאנער בעסטסעלערס, דער ליטעראטור וואס קוקט מיטן פנים צום פילם — אין אמעריקע צו טעלעוויזיע. דאס נעמט צו דעם חן פון דער ליטעראטור אפילו אין מדינת-ישראל, ווי קיין „טירוי" איז נאך דערווייל, נאט צו דאנקען, ניטא. מען ווערט נאכמאכערס, נאכקרימערס.

דערמאנט ער זיך די שווערע פראבלעם, וואס איז געשטאנען אין אמעריקע פאר דער ליטעראטור, ווען ער איז דארטן געווען:

— מיר זיינען געווען יונג, ניט צופרידן. מיר האבן געבענקט און האבן געוואלט דארטן זען דעם פנים און דעם גייסט פון דער אלטער היים. מיר האבן עס אבער ניט געקאנט זען אין דער ליטעראטור.

יודיש איז געווען באזירט אויפן שטעטל — זאגט ער. דאס שטעטל איז געווען דער קוואל, דער ברונעם. איז דאס שטעטל פארלארן

געגאנגען, איז ניטאָ מער דער קוואַל. אויף וואָס זשע קאָן זיך ייִדיש האַלטן ווייטער?

אַזוי זינגען מיר אַריבער פֿון דער העברעיִשער ליטעראַטור צו דער ייִדישער, צו דער ייִדישער שפּראַך, צו איר גורל אין אַמעריקע, צו איר מצב אין ישראל. ער איז אַ חסיד פֿון ייִדיש. ער האָט ליב ייִדיש. ווי קאָן אַנדערש זיין מיט דעם וואָס האָט אין זיך אַריינגעקנאַטן אַזוי טיף שלום־עליכמען? רעדט ער וועגן הינטיקן מצב פֿון ייִדיש אַזוי:

— אין ייִדיש זינגען דאָך דאָ אַוצרות. אַז אַ זיכערן באַדן, אַז אַ קלאַרן הימל איבערן קאָפּ, האָט דאָס פֿאַלק געשאַפֿן זיין ייִדיש. שלום־עליכם אין דאָך געווען דער ר' יהודה הנשיא פֿון דער ייִדישער שפּראַך. מענדלעך האָט געמיסטערעוועט ייִדיש ווי אַ גוטער דימענט־שליפֿער. שלום־עליכם אין געווען דער שפּילפֿויגל פֿון ייִדיש. ער איז געווען אַ חסיד פֿון יעדן ייִדישן וואָרט. פֿון יעדן ייִדישן אות. ער איז געווען אויפֿגעבראַכט, ווען מען איז געגאַנגען אינפֿירן אַ נייע אַרטאָגראַפֿיע, אַרויסוואַרפֿן אותיות פֿון ייִדיש. ער האָט זיך פשוט געפֿילט אומגליקלעך פֿון דעם.

ייִדיש איז געווען די גרעסטע פֿאַלקסשפּראַך אונדזערע. די נאַרישע גרויסקייט און די גרויסע נאַרישקייט. ייִדיש מיטן מודה אַני זינגען דאָך געוואַרן איינס. און איצט . . .

וועגן איצט דריקט ער זיך אויס אין איין זאַץ, וואָס טרעפֿט זייער טיף:

— איכה ישבּה בדרד ייִדיש? ..

וואָס דער תלמוד האָט געגעבן דעם פֿאַלק אין פֿאַרלוף פֿון אַנדערש האַלבן טויזנט יאָר, איז געווען ייִדיש בכוח אים צו געבן שפּעטער.

— וואָס זשע אַבער האָט מען געטאָן מיט ייִדיש אין ישראל? פֿאַרטריבן? קאָן מען דערלאָזן, אַז די נייע דורות ייִדישע קינדער זאָלן ניט קענען קיין שייַטל עבֿרי אויף ייִדיש?

זאָלן ניט קאָנען לייענען שלום־עליכמען אין אַריגינאַל?

דאָס זינגען שווערע פֿראַגן, אויף וועלכע איד קאָן ניט באַקומען קיין ריכטיקן ענטפֿער, חוץ:

— דאַרף מען טאַקע וועגן דעם טראַכטן.

קערט זיך צוריק דער שמועס צו ליטעראַטור בכלל. ליטעראַטור דאַרף זיין עכט, מקורדיק, אמתדיק, דאַרף זיין היסטאָריש באַרעכטיקט, דאַרף האַבן אין זיך אמתע שייַנקייט און טיפֿע עטיק. קומען מיר צו, אַנג־אורחא, צו שלום אַשן.

— וואָס וועט בלייבן פֿאַר די קומענדיקע דורות פֿון שלום אַשם לעצטע שאַפֿונגען?

זאָגט ייִד. בערקאָוויטש:

— ער האָט געלעבט, בעת ער איז געווען אויף דער ערד. מיט זיין טויט איז ער גרינטלעך אַוועקגעגאַנגען.

— וואָס שרייַבט איר הייַנט? — פֿרעג איד אים.

ער שרײַבט „יום אתמול פי יעבר“ — ווי אזוי איד האָב געזען ישראל מיט 30 יאָר צוריק. בית־לחם, בית־הכרם . . . וואָס האָבן גוים פֿון דעם געמאַכט? אַ קלײַן שטעטל מיט צעלעכערטע צלמים, ווייבער מיט שוואַרצע געהילן. און וואָס איז געווען בית־לחם בני אונדז? בועז, רות, נעמי. זײַן „ימות המשיח“, 500 זײַטן, איז וועגן דעם ווי אזוי אמעריקאַנער יידן קומען בויען ארץ־ישראל, קומען זײַד דאָ באַזעצן. אַ ציוניסט, אַ ייִדישיסט. דער ייִדישיסט ווײַל איז ארץ־ישראל אַנטוויקלען ייִדיש. ער שטעלט אים אַרויס, ווי ער זאַגט, פֿאַר אַ געזונטן טײַפּ.

איד קום צו דער פֿראַגע וועגן די באַצױנגען צווישן דאָ און דאָרטן, צווישן ייִדיש און העברעיִש, צווישן ביידע ליטעראַטורן, ביידע ייִדישע לעבנס. — לאַמיר, זאַגט ער, ייִדיש איבערזעצן אויף העברעיִש און העברעיִש איבערזעצן אויף ייִדיש.

מיר וועלן לײַענען אײַנער ייִדיש אויף אונדזער העברעיִש, אָבער צי וועט מען בני אײַד לײַענען אונדזער העברעיִש איבערגעזעצט אויף ייִדיש? מיר רײַדן וועגן די ערשטע התחלֹות, וואָס זײַנען שוין געמאַכט געוואָרן אויף דעם געביט, און —

לאַ עליך המלאכה לגמור . . . דו דאַרפֿסט נאָר טאָן. ער האָט געשריבן אַ ווערק „מנחם־מענדל אין ארץ־ישראל“. ער דערמאַנט זײַך אַן דעם און זאַגט מיר אזוי:

— תּל־אָבִיב ווערט מיר אָפּגעפֿרעמדט. מיר דאַרפֿן ניט קײַן גרויסע שטעט. מיר דאַרפֿן אײַצט ווייניקער קיבוצים און מער מושבֹות. קיבוצים זײַנען געווען אַ גוטע שול. אָבער, סוף־פֿל־סוף, ווײַל אַ מענטש האָבן זײַן אײַגענעם ווינקל. אַ מענטש דאַרף טאַקע ניט לעבן פֿון יענעם פּראַצע. ער ווײַל לעבן פֿרײַ אין זײַן ווינקל, מיט זײַנע אײַגענע מחשבֹות, ניט מיט די מחשבֹות פֿון אַלעמען, ניט מיט די מחשבֹות פֿון גאַנצן קיבוץ.

ער דערמאַנט זײַך אין דגניה. מען האָט געזונגען אין דגניה לידער וועגן פּנת. אויך אַנדערע לידער. עס איז געווען אַ גוטע צײַט, אַ ראַמאַנטישע. ער מײַנט, אַז מען טאַר ניט גײַן אויפֿן וועג פֿון „גהיה כּכּל הגוים“, נאָכגײַן די גוים. עס וועט ניט טױגן. עס איז דאָ אײַן ריכטיקער אַלטער, אָבער אמתדיקער וועג:

— מצײַון תּצא תּורה ודבר ד' מירושלים.

אונדזערע דיטשע יעקעס האָבן אַהער געבראַכט אַן אַנדער ייִדישקײַט, ניט די אמתע. אַ מאַל דערנײַ איד צו דעם, אַז איד טראַכט, צי זײַנען ניט, סוף־פֿל־סוף, גערעכט די נטור־קרתא.

אים האָט געצויגן — דערמאַנט ער זײַך — נאָך פֿון די קינדעריאָרן צו גײַן קײַן ארץ־ישראל. זײַענדיק אַ 10־יאַריקער יונגל, האָט ער געווינט בני די קינות תּשעה־בֶּאָב.

— מײַן טאַכטער איז געקומען קײַן ארץ־ישראל נאָר צו זײַן דאָ אַ גאַסט.

זי איז אָבער געבליבען. זי האָט ניט געקאַנט און ניט געוואַלט אַוועקפֿאַרן.

דערמאָנט ער זיך אָן דער סיני־אַקציע.

— מיר זינען געווען רוֹיִס. עס איז ניט געווען קיין שרעק. עס איז ניט געווען דער באַקאַנטער פּאַנאַס־זעפּיל אָפּילו אין די ביטערסטע שעהען. ניין, ניט קיין פּאַנאַס. דאָ קאָן שוין דאָס ניט זיין.

דערמאָנט ער זיך דעם יאָר 1929. ער איז דעמאָלט געקומען פֿון ארץ־ישראל קיין אַמעריקע, אַ גאַסט. אין די ייִדישע צייטונגען אין אַמעריקע זינען געווען אויף די ערשטע זייטן אין שוואַרצן שריִפֿט ידיעות זועגן פּאַנאַמען אין ארץ־ישראל. עס איז געוואָרן אַ פּאַניק בני די ייִדן אין אַמעריקע. שמריהו לעווין האָט געזען די פּאַניק, געזען די צייטונגען, און ער האָט גע־טענהט: „סטײַטש! אויך אין ארץ־ישראל פּאַנאַמען! מען דאַרף עפעס טאָן קעגן דעם. מען טאָר ניט זיצן מיט אַראַפּגעלאָזטע הענט!“ י.ד. בער־קאָוויטש האָט דעמאָלט אָנגעשריבן אין ניו־יאָרק אַ סעריע אַרטיקלען אין „טאַג“ — „מאָרעות“. ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם געדאַנק זייער שאַרף און זייער קלאָר און איבערצייגנדיק, אַז אין ישראל זינען ניט געווען קיין פּאַנאַמען. עס איז ניט געווען קיין פּאַנאַם־שטימונג. דעמאָלט איז דערשינען אין ניו־יאָרק דאָס וואַכנבלאַט „די וואָך“. האָט מען דאַרטן מיט אים פּאַלע־מיזרט. ער האָט צוריק געענטפֿערט:

— אין אַ פּאַנאַם באַהאַלט מען זיך. אין ארץ־ישראל האָט זיך קיינער ניט באַהאַלטן.

זינער אַ באַקאַנטער, אַ קעווער, האָט אין קעווו, ווען אַזאָ נאָך איז געשען דאַרט, געטריבן זיין זון צו באַהאַלטן. אָבער אין ארץ־ישראל האָט ער געשיקט זיין זון אין הגנה.

לויפֿן פֿאַרביי פֿאַר זינע אויגן, פֿאַר זיין דמיון בילדער פֿון ארץ־ישראל און ער זאָגט מיר אַזוי:

— איר האָט געדאַרפֿט זען אונדזערע מאַמעס, וואָס שטייען אין די מלחמה־טעג פֿאַרן פֿענצטער און וואַרטן אָפּ, זייערע קינדער זאלן קומען צוריק פֿון דער מלחמה.

און אַט אַזוי וועבט זיך אונדזער שמועס און נאָך אַ מאָל — גלות און ארץ־ישראל, ייִדיש און העברעיִש.

— מיר וועלן אויסגלייכן אונדזערע מחלוקות. איר טוט די אַרבעט אין אַמעריקע און מיר וועלן טאָן אין ארץ־ישראל. סוף־בליִסוף וועלן מיר דאָך טאָן איין אַרבעט. עס איז דאָך אַ ייִדישע גאַלדענע קייט, אַ היסטאָרישע קייט. ער נעמט אַראָפּ פֿון זיין פּאַליצע אַ ספֿר, דעם ספֿר אַב־עזרא, וואָס ביאַליק און ראָוויניצקי האָבן אים געגעבן אַ מתנה און אָנגעשריבן אויפֿן ספֿר אַ ווידמונג צו בערקאָוויטשן אויף העברעיִש:

— צו דעם וואָס האָט ייִדישיזירט העברעיִש און העברעיִזירט ייִדיש. אונטערגעשריבן פֿון „זינע פֿריינד, פֿון די וואָס האָבן אים ליב — ח.ג. ביאַליק און י.ח. ראָוויניצקי, אייר תרפֿ"ד.“

— אַט דאָ קענן איבער — זאָגט מיר י.ד. בערקאוויטש — וווּינט
 ביאַליקס אַלמנאָה. זי איז שוין אַלט 82 יאָר.
 — פֿרײַטיק צו נאַכטס — דערצײלט מיר בערקאוויטש — גײעז מיר
 אין ביאַליקס הויז, פֿאַרברענגען דאָרטן מיט ביאַליקס אַלמנאָה.
 — און אַט איז די משפּחה ראַווינצקי . . .
 זיי זײַנען אַרײַנגעקומען אין הויז.
 — שלום!
 — שלום-עליכם!

אין שטוב איז אויך אַרײַנגעקומען בערקאוויטשעס טאכטער. מען רעדט
 דריי לשונות: העברעיִש, ענגליש, רוסיש. דערצײלט ער מיר, אַז עס איז
 געווען בני זיי דאָ ניט לאַנג דער פּראָפּעסאָר זעליג פּערלמאַן פֿון וויסקאָנסין,
 זײַן אַלטער באַקאַנטער. האָט מען אָנגעהויבן רײדן אויף רוסיש און אַריבער
 צו ייִדיש.

און דאָס אַלץ מישט זיך צונויף, פֿלעכט זיך צוזאַמען. י.ד. בערקאוויטש,
 ביאַליקס אַלמנאָה, די משפּחה ראַווינצקי, שלום-עליכם. דער אַלטער, גרויסער
 ייִדישער געזעמל: ביאַליק, שלום-עליכם און ראַווינצקי. און אין דעם איז
 אַרײַנגעפֿלאַכטן י.ד. בערקאוויטש. אַ געמיש פֿון אַלע פֿיר לשונות —
 העברעיִש, ענגליש, רוסיש און ייִדיש.

איד געזעגן זיך מיט י.ד. בערקאוויטשן. אין שטוב זײַנען מיר שוין
 דעמאָלט געווען זאָלכע צווייט. „אויף דער יעלטער איז שווער זיך אַז עצה צו
 געבן מיט די יאָרן,“ זאָגט ער. איד קוק אויף זײַן גרויען קאַפּ. איד זע דעם
 שטח פֿון סלוצק ביז תּל־אָבֿיבֿ, די פֿאַרבינדונג פֿון העברעיִש און ייִדיש איז
 אַרײַן־ישׂראַל. איד זעגן זיך מיט איינעם פֿון די בעסטע מינסטערס פֿון העברעיִשן
 לשון — מיט דעם וואָס האָט גרויסע פֿאַרדינסטן פֿאַר דער העברעיִשער און
 ייִדישער לײַטעראַטור; וואָס איז דורכגענומען מיט טיפּער ליבשאַפּט צו ייִדיש,
 מיט בעקשאַפּט פֿאַר אַ ריכטיקער פֿאַרבינדונג צווישן די תּפּוצות ישׂראַל און
 אַרײַן־ישׂראַל. זאָגט ער מיר פֿאַרן אַוועקגיין אַזוי:
 — געדענקט, לײַבער פֿרײַנד, ניטאָ נאָר אַזאָ ווינקל אויף דער ערד ווי
 אַט דאָס קלײַנע געטלעכע לאַנד.

ללא גאָלד בערג

לאה גאלדבערג איז אַ ליריקערין.

זי איז די געלייענטסטע דיכטערין פֿון דער יוגנט. אירס אַ לידערבוך פֿאַר-
קויפט זיך אין ישראל אין שיינע עטלעכע טויזנט עקזעמפּלאַרן. איר ליריק
איז אַלט און יונג, אַלט מיט אירע מאַטיוון: ליבע, בענקשאַפֿט, פֿאַרצווייפֿלונג,
האַפֿענונג, און יונג מיט אירע אויסדרוקן, מיט דער פֿאַרם, מיט איר נוסח
און מיט אירע בילדער.

— „לאה גאלדבערג איז אונדזער ליריקערין. מיר לייענען זי מער
מיטן האַרצן ווי מיט די אויגן...“ האָט מיר געזאָגט אַ סטודענטין אין דער
ביבליאָטעק פֿון ירושלימער אוניווערסיטעט. איר הַכַּרְטֵע האָט צוגעשאַקלט
מיטן קאַפּ. זי האָט מסכים געווען.

אַט זינען אירע ווערק: „טבעות עשן“, „שבֿלת ירוקת העין“, „שיר
בכפרים“, „מביתי הישן“, „על הפּריחה“, „ברק בבקר“, „מכתבים מנסיעה
מדומה“, „והוא האור“.

— „בעלת הארמון“ איז איר דראַמע, וואָס איז געשפּילט געוואָרן 120
מאַל אין קאָמערטעאָטער.

לאה גאלדבערג איז אַ למדנית אין דער וועלט־ליטעראַטור. זי איז אַ
לערערין פֿון דער אייראָפּעישער ליטעראַטור אין ירושלימער אוניווערסיטעט.
איר נאָמען איז געקניפט און געבונדן מיט דער נייער העברעישער ליטעראַטור.
צו אירע פֿאַרטראַגן וועגן ליטעראַטור איז פֿאַרשיידענע שטעט פֿון לאַנד
קומט אַ גרויסער עולם. זי איז אויך אַ באַקאַנטע רעדנערין.

בין איר געגאַנגען צו איר אַהיים מיט איר זיך דורכשמועסן. זי וווינט
אין ירושלים.

איר בין געגאַנגען צו איר דורך רחובֿ מלך גאורג החמישי צו רחובֿ
לינקולן. פֿאַרבלינגענאַנגען דעם מיניסטעריום פֿאַר דערציִונג און קולטור.
געכאַפט דערווייל אַ שמועס מיט מענטשן, וואָס זינען געשטאַנען בני דער
אויטאָבוס־סטאַנציע 4 און 13. נאַכגעפֿרעגט זיך אויף דעם הויז, וווּ עס
דאַרף וווינען לאה גאלדבערג די דיכטערין. פֿרעג איר אַ מיטליאַריקן דאַרן

בעל-מלאכה מיט אַ קעסטל געצינג אונטערן אָרעם, מיט אַ גרוילעך בערדל, פֿאַר וואָס עס זיינען ניטאָ קיין געהעריקע שילדן אויף די גאַסן, ענטפֿערט ער מיר:

— אויף ישראל דאַרף מען ניט פֿרעגן קיין קשיות. דאַנקען נאָט פֿאַר דעם וואָס ס'איז דאָ.

נאַכדעם זאָגט ער מיר:

קומט אַהער, אַמעריקאַנער, וועל איד אינד ווייזן, אַז עס איז יאָ דאָ אַן אויפֿשריפֿט. מען דאַרף נאָר קאַנען גוט קוקן און רעכט לייענען. דאָס אַמע גייע הויז רעכטס אויפֿן בערגל, דאַרטן וויינט לאַה נאַלדבערג מיט איר מוטער. קומט צוזאַמען מיט מיר, וועט איר ניט בלאַנדזשען, איד וועל אינד ווייזן.

דאָס הויז איז אַ נייס. עס שטייט אויף אַ בערגל. מען דאַרף גיין אַרום און אַרום ביז מען קומט אַריין. די טיר האָט געעפֿנט אַן עלטערע פֿרוי, אַ שטיל ריידנדיקע, אַ שעמעוודיקע — די מאַמע.

— מיין טאָכטער לאַה איז איצט אין היפֿה. זי וועט קומען אין ירושלים אין צוויי טעג אַרום, מיטוואַך. קומט אַריין מיטוואַך.

— וועל איד אינד לאָזן אַ בריוול פֿאַר אינער טאָכטער.

— איר קענט זי? — איז נינגעריק די מאַמע, וועמעס טאָכטער עס דאַרף קומען פֿון היפֿה קיין ירושלים.

— איד ווייס פֿון איר, ענטפֿער איד, איד קום פֿון ניריאַרק און איד ווייס פֿון אינער טאָכטער דער פּאַעטין.

די מאַמע איז צופֿרידן.

פֿאַר וואָס זאָל זי, די מאַמע, אַן אַלמנה, אַ שטילע ליטוואַטשקע פֿון קאַוונע, זיד ניט גרייסן אַ ביסל מיט איר טאָכטער, מיט וועלכער זי וויינט צוזאַמען און וועגן וועלכער מען ווייס אַזש אין ניריאַרק?

— זי דאַרף זיין מיטוואַך אין אַניווערסיטעט. זי לערנט דאַרטן אַלגע- מיניע ליטעראַטור. העברעיִשע ליטעראַטור לערנט דער שרייבער האַלקין.

ווער איד שוין געוואָר בני דער געלעגנהייט פֿון דער מאַמען נאָך עפעס:

— לאַה האָט שטודירט אין דיטשלאַנד און זי באַהערשט פֿיר אייראָ- פעזשע שפּראַכן. — די מאַמע איז שטאַלץ.

וועל איד קומען מיטוואַך נאָך אַ מאַל. אויב לאַה נאַלדבערג וועט ניט קאַנען מיר אויפֿנעמען מיטוואַך, בעט איד, זי זאָל עס מיר לאָזן וויסן דורכן טעלעפֿאָן.

גי איד צוריק. דרויסן בויט מען אַ ניי הויז. מען זאָגט אַז דורך אַ גרויסן שילד, אַז מען קאָן באַקומען אין דעם נייעם הויז דירות פֿון $2\frac{1}{2}$ צימער ביז $4\frac{1}{2}$. דאָ איז די געגנט פֿון דער בן-מימון-אַלעע. גייען דורך צוויי קאטוילישע מאַנאַכן אין שוואַרצע טאַגעס און גרויע היטלעך. מיר באַגרייסן

לאה נאָלדבערן

זיך. זיי ריידן ענגליש. דאָ אין שכינות אין דאָ אַ גרויסע קאטוילישע אינסטי-
טוציע. אַ מאַל, פֿאַר דער ייִדישער מדינה, אין אין דעם גרויסן אַלטן הויז
געווען אַ קאטוילישער קלויסטער, אַ דערציונגס-אַנשטאַלט, אַ לערנהויז. היינט
איז דאָרטן די ביבליאָטעק פֿון העברעישן אוניווערסיטעט. אַ פֿליגל פֿון דעם
גרויסן הויז געהערט נאָר אַלץ צו די קאטוילישע מאַנאַכן. ייִדן און קאטאָליקן
לעבן דאָ אין שלום.

אַפגעשמועסט מיט די מאַנאַכן, קאָן מען זיך צוועצן אויף אַ באַנק אויף
דער בן-מימון-אַלעע. איד קוק זיך צו צו סצענעס אויף דער אַלעע. קינדרע
שפילן זיך, רייטן אויף וועגעלעך. פֿרויען שפּאַצירן. עלטערע מענטשן זיצן
אויף די בענק. איד פֿיל ניט, ווי די צייט גייט. לאַמיר אַרײַנקוקן דערביי אין
לאה נאָלדבערגס אַ ליד.

עס איז אַ ליד וועגן אַ פֿויגל, וואָס דאָרף טראָגן אויף זינגע שוואַכיקע
פֿליגלען אַלע הימלען. ער דאָרף זיי, די הימלען, טראָגן, צעשפּרייט אויף די
פֿליגלען, ווייט-ווייט, העט איבער דער וויסטעניש — אַט די גרויסע, אַט די
כלייע הימלען. לייענט זיך דער סוף פֿון איר ליד, אין איבערזעצונג, אַזוי :

אַזוי האָט מיין האַרץ ווען געטראָגן זײַן ליבע,
געווען איז זי רחבות-דיק, הימלבלאַ.
העכער פֿון הויז,
איבער דער וויסטעניש,
חורבות
און תּהומוען פֿון טרויער.

ביז דער געזאַנג פֿון איר האַרץ איז פֿאַרשטומט געוואָרן. עס איז פֿאַר-
שוויגן איר פּוּח. עס איז געוואָרן אַ שטיין און — אַרונטערגעפֿאַלן. ענדיקט
זי אַזוי :

מיין שטום פֿאַרווונדיקטע ליבע,
ווי קאָן זשע איין פֿויגל
טראָגן אויף שוואַכיקע פֿליגלען
דעם גאַנצן הימל ?

דאָס איז אַ טייל פֿון אירן אַ ליד, וואָס הייסט „אין די בערג פֿון ירושלים“.
— „אַ ווינטל קומט און צערמלט דעם שפיץ פֿון אַ סאַסנע, די שטיינער
פֿאַרשטומטע, און מאַכט איבער אַלעמען אַ ברכה...“

אין צוויי טעג אַרום, טאַקע מיטוואָך, בין איד ווידער געווען בני לאה
נאָלדבערגס טיר. זי איז דאָס מאַל געווען אין שטוב. געוואָסט פֿון מיין בריוול
צו איר, אַז איד וועל קומען, און זי האָט מיר פֿריינטלעך אַרײַנגעבעטן
איןעוויניק. אַרײַנגעפֿירט אין איר אַרבעטס-צימער. אָנגעטאָן שטוביק,
היימיש, פשוט. זי זעט אויס מיטליעריק. דאָר און שלאַנק. די אויגן, ווי זיי
וואָלטן געווען פֿאַרטאָן אין עפעס אַנדערש, וואָס איד זע ניט אַרום אונדז.

זי זעט אבער מסתמא יא. איד האב שוין אזא לאה גאלדבערג, א פארטרעכטע, א ביסל צעטומלט, א יידישע אינטעליגענציון, געזען אין ווארשע, אין ווילנע, אין פאריז. זי איז אבער דאך אנדערש. ניטא א סך אזעלכע יידישע פרויען. זי איז דאך די העברעישע פאעמין פון ירושלים. אט ערשט ניט לאנג איז דאך דערשינען איר כוד:

— „לוח האהבים“, „דער קאלענדאר פון די פארליכטע“. עס איז צע-
כאפט געווארן. מען קאן עס מער ניט קריגן צו קויפן. ניטא אין די בוכ-
האנדלונגען. מען מוז ווארטן אויף דער נייער אויפלאגע, וואס דרוקט זיך.

גלייך אין אנהייב פון אונדזער שמועס האב איר געקאנט זען, ווי זי איז
אויסגעכונדן אין דער אלטער און נייער העברעישער ליטעראטור. זי איז קאנ-
צענטרירט און איר קאפ איז גוט געארדנט.

קען זי די יידישע פאעזיע?

— גאנץ ווייניק.

זי לייענט ווייניק יידיש. אייניקע פון אירע העברעישע לידער זיינען
איבערגעזעצט געווארן אויף יידיש פון אברהם סוצקעווער און קארע
מאלאדאווסקי.

ווייל איר עפעס הערן וועגן איר פיעסע „בעלת הארמון“, „די פרוי פון
פאלאץ“, וואס איז געשפילט געווארן מיט א גרויסן דערפאלג אין ישראל. און
גראד אין יענער צייט איז זי געשפילט געווארן אויף יידיש אין אויסטראליע,
אין טעאטער פון יעקב ווייסליץ.

אין דער פיעסע נעמען אנטויל נאך פיר אקטיארן.

וואס איז דער אינהאלט? — שווער איבערצוגעבן דעם אינהאלט. די
באדייטונג פון דער פיעסע ליגט מער אין דער שטימונג, אין דער אטמאספער.
מען דארף עס זען מיט די אויגן.

דאך וואס איז די מעשה?

— א שטורעם אין דער נאכט. דונערן און בליצן. א וואנטזייגער מיט
א קוקוס. אן אלטער פארשטעלטער דינער, וואס איז דער בעלה-הבית פון
פאלאץ. א יידישע מיידל ווערט דארטן אויסבאהאלטן. זי ווייס ניט, אז עס
איז שוין צוויי יאר נאך דער מלחמה, אז די מלחמה איז שוין לאנג פארענדיקט.
דאס ווערט געהאלטן פון איר בסוד.

פאר וואס?

— ווייל דער בעלה-הבית פון פאלאץ — א דיטש, א מיסטיקער, א
פארליכטער איז מיידל, וואס ער האט זי אויסבאהאלטן אין דער צייט פון די
נאציס — וויל איר האלטן וואס לענגער אין פאלאץ, זי זאל זיין זיין געליבטע.
זאל זי ניט וויסן, אז עס איז שוין נאך דער מלחמה. זאל זיך איר דוכטן, אז
זי טאר ניט ארויסגיין פון טיר, זי מוז אויסבאהאלטן ווערן, און ער, דער
פארשטעלטער דינער, דער בעלה-הבית, וואס איז פארליכט אין איר, באהאלט

זי אויס, שטעלט איין זיין לעבן. זי מוז אים דאנקבאר זיין. זי האט ניט קיין ביררה און מוז זיין מיט אים.

— וואס פארלויפט ווייטער?

— זינגען אין פאלאץ געקומען צוויי יודן פון ארץ-ישראל, א מאן און א פרוי. די פרוי זוכט פארשטעקטע יודישע קינדער, דער מאן זוכט פאר- שטעקטע יודישע ספרים. ווען זיי זינגען אין פאלאץ אין אונט, ברעכט אויס א שטורעם. זיי קאנען פון פאלאץ ניט אוועק. דער „בעלה-בית-דינער" וויל פון זיי פטור ווערן, עס זאל ניט אויפגעדעקט ווערן זיין סוד וועגן דער יודישער מיידל, אבער זיי גייען ניט אוועק, זיי מוזן בלייבן. אזוי ציט זיך געשפאנט און אגעשטרענגט די שעה. געשעט עס, אז די מיידל ווערט אויפגעוואכט פון דעם שרעקלעכן שטורעם. זי לויפט ארויס אין דעם צימער, ווו עס זיצן די צוויי יונגע יודן פון ארץ-ישראל. זי דרעזעט פרעמדע מענטשן — יודן. ווער זינגען זיי? און ווער איז זי? ווערט זי געוואר, אז די מלחמה איז געענדיקט, זי קאן זיין פריי. זי הערט, אז די צוויי יודן קומען פון ארץ- ישראל און זי קאן אויך גיין אהין.

— און דער סוף?

— די דריי יודן גייען אוועק און דער דייטש-סלאווישער גראף, דער „דינער-בעלה-בית", בלייבט אליין אין אלטן פאלאץ, און דער אלטער וואנט- זייגער קלינגט אויס האלבע נאכט. זיי גייען זיך פונאנדער — די צוויי קולטורן קאנען ניט זיין צוזאמען. בלייבט דער אלטער גראף אליין אין לידיקן שלאס.

דאס איז איר דראמע, וואס האט געהאט א גרויסן דערפאלג. אבער דאס איז ניט דער עיקר פון איר שאפונג. דער עיקר, איר סטיכע, איז פאעזיע.

וואס זינגען די טעמעס פון אירע לידער?

— אייגענטלעך ניט טעמעס, נאר איין טעמע — ליבע און בענקשאפט. אלט און שטענדיק ניי.

עס איז מערקווירדיק דער דערפאלג פון איר לעצטן בוך „לוח האוהבים". זי האט אין דעם בוך צונויפגעזאמלט ליבעלידער פון די פארשיידנסטע פאעטן פון דער וועלט, פון „שיר השירים" ביז לאה גאלדבערג; איינגעטיילט די לידער לויט די חדשים פון יאר, ווייל אין מיני — זאגט זי — איז אנדערש די ליבע ווי אין דעצעמבער. אין סוף דער פון איר ליבעבוך זאגט זי אזוי:

— אז אלטע לעגענדע דערציילט, אז א געליבטער האט געזען דעם שאטן פון זיין געליבטער אויף דער וואנט. האט ער גענומען קרינד און אגעצייכנט שטריכן לויטן שאטן. און אזוי איז געבארן געווארן די קונסט.

זי זאגט אויך אזוי:

— די ליבע איז דער גרויסער באוועגלעכער כוח אין דער קונסט, און געוויס אין דער לירישער פאעזיע. „פאר וואס מאלסטו?". — פאעטע עמעצער דעם מאלער אין ראמאן פון אנדרע מאלארא „דאס לעבן פון א מענטשן" און דער מאלער ענטפערט:

— ווייל איד האב ליב מיין פֿרוי.

— „איד האב דיד ליב...“ — דאָס איז דער אייביקער אינהאַלט, מיט פֿאַרשידנסטע וואַריאַציעס, שוין טויזנטער יאָרן, אין ליד און דערציילונג. ליבעלידער זינגען דער אינטימסטער ווינקל אין דער ליטעראַטור, און קיין פּאַעזיע איז ניט אינטימער ווי די פּאַעזיע פֿון אַ פֿרוי. זינגט לאַה גאַלד־בערג אין אירן אַ ליד וועגן ליבע־בענקשאַפֿט אזוי:

אויב עס וועט זיך עפֿענען דער טויער
און מיין גאַנצער קערפּער וועט רופֿן:
אַט איז ער... אַט איז... .

וועל איד זיין ווי אַ בוים אין דער פֿינצטערניש פֿון וואַלד,
וואָס ליכט האָט אין אים אַרײַנגעשאַסן, אים אומצוברענגען.

און וועגן בענקשאַפֿט גאָד ליבע זאָגט זי אזוי:

ווידער זײַן.
ווידער גאָד אַ יאָר, גאָד אַ יאָר,
גאָד אַ דור, צוויי, דורות דריי,
גאָד אַן אייביקייט...

זי איז די פּאַעמעסע פֿון ישראל, אזוי ווי זי וואַלט דאָ געבאַרן געוואָרן. זי איז אַבער געקומען אין אַרץ־ישראל ערשט אין 1935. דערציילט זי אזוי:
— געלערנט אין קאָוונער העברעישער גימנאַזיע „גמנסיון עברי“ שוין דאָרטן, אין גימנאַזיע, געשריבן לירישע לידער. געענדיקט די העברעישע גימנאַזיע אין קאָוונע און אַוועק שטודירן אין דיטשלאַנד, אין באָן. דאָרטן שטודירט סעמיטישע שפּראַכן, געשיכטע. געענדיקט דעם שטודיום אין באָן און אַוועק אין אַרץ־ישראל. געקומען אין אַרץ־ישראל, געאַרבעט, געלערנט, געשריבן לידער, געדרוקט לידער. נאָכדעם געהאַלטן פֿאַרלעזונגען וועגן ליטע־ראַטור, דער עיקר וועגן דער אייראָפּעישער ליטעראַטור.

— האָב איד אין מאָל באַקומען אַ טעלעגראַמע פֿון ירושלימער אונג־ווערסיטעט מיטן פֿאַרשלאַג צו קומען אין אוניווערסיטעט פֿאַרטרעטן דעם ליטעראַטור־לערער שטראָוס. איד האָב עס אָנגענומען, און שוין פֿאַרבליבן אין אוניווערסיטעט.

— אַט אזוי לעב איד דאָ, אין אַרץ־ישראל, און אַרבעט שוין יאָרן.

— ווי פֿילט איר זיך אין דער מדינה?

— עס איז דאָס איינציקע לאַנד, וווּ איד קאָן זיין און קאָן לעבן.

— דאָס איינציקע לאַנד? לעבן דאָד מיליאָנען יודן אויך אין אַנדערע לענדער. האָבן דאָד יודן געלעבט אין פֿאַרלויף פֿון לאַנגע דורות אין לענדער פֿון גאָר דער וועלט. קאָן מען דאָס אויסמעקן, אינגאָרין, אויסשמרניכן פֿון חשבון?

זי זאגט, אז זי ווייס גאנץ גוט, אז דער יידישער מענטש פון היינט איז צוזאמענגעשטעלט פון אלץ וואָס ייִדן האָבן דורכגעמאַכט ביז היינט: דאָס אַמאָליקע, דאָס אַלטע, דאָס נייע. זי זעט ניט אין ארץ־ישׂראל קיין באמתע טענדענץ זיך אָפצורײַסן לחלוטין פֿון גלות. זאָל איר איבערלייענען איר ליד „ביתי הישן“ — דאָס אַלטע הויז, דאָס אַלטע לעבן. דאָס וואָס איז געווען קאָן מען ניט אַרויסשלינדערן, מען קאָן זיך פֿון דעם ניט אָפּרײַסן, אָבער עס ציט איר ניט צוריק צום שטעטל. געווען אַ שטעטל און מער ניטאָ. איר אייגן ייִדיש לעבן איז אויך געווען אַנדערש — זי האָט ניט געלעבט אין שטעטל.

— אין צאָרײַצין, אין סאַראַטאָוו, אין רוסישע שטעט.

ריידן מיר וועגן דער נייער העברעיִשער ליטעראַטור. איר דערמאָן איר די שאַרפֿע קריטיק, וואָס איר האָב געהערט און געלייענט וועגן דער נייער העברעיִשער ליטעראַטור אין ארץ־ישׂראל.

— איר האַלט ניט פֿון די — זאָגט זי — וואָס שאַצן גרינג די העברעיִשע ליטעראַטור, באַזונדערס פֿון די וואָס שאַצן גרינג די העברעיִשע פּאָעזיע פֿון ארץ־ישׂראל.

די העברעיִשע פּאָעזיע — איז איר מיינונג — שפּילט שוין איצט אַ וויכטיקע ראָלע אין ייִדישן לעבן פֿון לאַנד. שוין דאָ, גאָט צו האַנקען, אַ יוגנט. אויב אַ לידערבוך ווערט שוין היינט פֿאַרקויפֿט אין דרייַ טויזנט עקזעמפּלאַרן, איז דאָס אַ גוטער סימן פֿאַר דער יוגנט.

— איר טרעף כמעט יעדן טאָג ייִדן לייענען לידער. מען קאָן קומען אין קיבוצים און האַלטן פֿאַרטראַגן וועגן פּאָעזיע. מענטשן קומען און הערן נייגעריק.

— אָט איז געווען אַ פּאָעזיע־אָונט אין ירושלים. עס איז דעמאָלט גראָד געווען אַ גרויסער שניי. דאָך זיינען געקומען אַ סך מענטשן הערן פּאָעזיע.

פֿרעג איר איר:

— פֿאַר וואָס איר לידערבוך „לוח האוהבים“, וווּ זי האָט צוגנויפֿ־געזאַמלט לידער פֿון פּאָעטן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער, איבערגעזעצט לידער פֿון ענגליש, פֿראַנצויזיש, פֿאַר וואָס איז דאָרטן גאָרניט ניטאָ פֿון דער פּאָעזיע אויף דער ייִדישער שפּראַך?

זי קען די ייִדישע פּאָעזיע גאָנץ ווייניק. זי לייענט ניט גענוג גוט ייִדיש. זי ווייס למשל פֿון פּאָעט משה־לייב האַלפּערן.

— און מאַני לייב? — פֿרעג איר.

געהערט, אָבער ווייס גאָנץ ווייניק.

דערציילט זי מיר אַ מעשה, וואָס איז פֿאַרלאָפֿן מיט אַ ייִדישן פּאָעט פֿון אַמעריקע און מיט אַ תּימנער ייִד אין ראַטשילדס יקבֿ־וויינקעלער. פֿרעגט דער תּימנער ייִד וועגן דעם פּאָעט, ווער עס איז דער גאָסט אין וויינקעלער. זאָגט מען אים: „אַ ייִדישער דיכטער“. פֿרעגט דער תּימנער: „אַ גוטער דיכטער?“

ענטפערט מען אים: „יא, א גוטער דיכטער“. זאגט דער תימנער: „ברוך יהיה“.

— זאל ער זיין געבענטשט.

אלע זינען געווען געריט פון דער ברכה פון דעם תימנער צו דעם „גוטן דיכטער“. אבער אויף דעם יידישן דיכטער האָט עס ניט געמאַכט קיין אינדרוק.

— פֿאַר וואָס? — פֿרעג איד.

— ווייל דער תימנער קען ניט קיין יידיש.

זי איז ניט מקנא — זאגט זי — די יידישע דיכטער וואָס לעבן אפֿשר בעסער, באַקוועמער, זוי מען לעבט אין ארץ-ישראל.

— ניט אין ליטע, ניט אין דייטשלאַנד, ניט אין רוסלאַנד — זאגט זי — האָב איד ניט געהאַט אזא געפֿיל, זוי איד האָב דאָ — אז איד האָב אַ היים. דאָ ערשט האָב איד באַקומען אַ היים. דער דיכטער האָט אַ היים, די ליטעראַטור האָט אַ היים.

וועגן דער צוקונפֿט? „שווער פֿאַרויסצוזאָגן די צוקונפֿט בכלל און אונדזער צוקונפֿט בפרט.“ דאָס לעבן איז דאָ שווער? „מיר זינען געקומען אַהער צו האָבן אַ שווער לעבן. איד האָב, עס וועט זיין בעסער, עס וועט זיין גוט.“

זי רעדט וועגן דעם לויט איר אויסדרוק „ממש מיסטעריעזן“ ביילד וואָס מען זעט אין ארץ-ישראל. עס קומען יידן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער. אַט קומען איצט ווידער יידן פֿון פּוילן, פֿון אונגערן, פֿון ליטע. עס גייען יידן אויך אַוועק, אָבער די צאָל פֿון די אַוועקגייערס איז אַ קליינע. די מערהייט ניי געקומענע בלייבן.

— קינדער האָבן מיר. דאָס איז אונדזער פֿאַרגעניגן. די קינדער וועלן דאָ שוין בלייבן און אויסוואַקסן. זיי האָבן דאָ אַ היים. זיי האָבן דאָ די איינציקע מעגלעכקייט צו לעבן און וואַקסן, ניט נאָר פּויליש. ניט ווער אַוועק פֿון דאַנען, מוז ער קומען צוריק. עס ציט צוריק. עס קאָן ניט אויסגעלאָשן ווערן די בענקשאַפֿט נאָך ארץ-ישראל.

— געווען אַ צייט, — טענהט זי — ווען מיליאָנען יידן האָבן גערעדט יידיש. געווען אַ מאל אַ צייט, ווען יידן האָבן גערעדט שפּאַניש. עס ריידן היינט מיליאָנען יידן ענגליש. יידן ריידן פֿאַרשיידענע שפּראַכן. אָבער וואָס איז היינט צו טאָג די שפּראַך פֿון יידן?

העברעיִש איז לויט איר מיינונג ניט נאָר די געוועזענע שפּראַך פֿון די געוועזענע יידן, פֿון דער געוועזענער יידישער געשיכטע, נאָר די לעבעדיקע שפּראַך פֿון די לעבעדיקע יידן, און זי וועט ווערן, אזוי גלייכט זי, די שפּראַך פֿון אַלע יידן.

— פֿון אַלע יידן? — פֿרעג איד איבער.

אויף דעם וויל זי ניט ענטפֿערן. מען קאָן ניט געבן קיין באַוווּיזן. זי איז אינערלעך זיכער, זי גלייכט אזוי.

זי ווייס, — זאגט זי — אז אין יידיש זינען געשאפן געווארן גרויסע קולטורווערטן. זי קלייבט זיך ניט דאס צו אינגארירן, ארויסווארפן, חס-ושלום. זי גלייבט אבער ניט אין דער צוקונפט פון דער יידישער שפראך. צוקונפט זעט זי פאר דער העברעישער שפראך. אויב די יידן אין ארץ-ישראל וועלן גיכטיק שטארקער ווערן, וועלן געשאפן ווערן גרעסערע ווערק. וועט אזוי זיין, וועלן זיין אזעלכע וויכטיקע ווערק, וועלן יידן לערנען העברעיש און זיי לייענען.

מען האט זיך צוגעוויינט צו ריידן שלעכטס וועגן די סאברעס, וועגן דער יוגנט פון ישראל. מען איז ניט גערעכט! דער יונגער ייד פון ישראל איז על-פי רוב פארשלאסן אין זיך. ער האט מורא צו ווערן סענטימענטאל. זיין סענטימענטאל איז בני דער יוגנט ניט קיין גוטער סימן. מען וויל אפילו זיין ברוטאל. דאס איז מסתמא אז אלגעמיינע דערשיינונג בני דער יוגנט ניט נאר אין ארץ-ישראל. מען דארף צוגיין צו דעם א ביסל טיפער, א ביסל גרינגער לעכער. זי קען זי גוט, די יוגנט פון ארץ-ישראל. זי זאגט אזוי:

— ניין שעה יעדע וואך לערן איד ליטעראטור מיט אכציק פראצענט הי געבארענע.

זי זאגט מיר, אז זיי, די יונגע יידן, ווילן וויסן. עס איז דא בני זיי א בענקשאפט נאך קולטור. זיי האבן א געהעריקע באציונג צו מענטשן. זיי נעמען טיף דורך ליריק, פאנטאזיע, ליבע און בענקשאפט.

— אונדזער יוגנט לייענט א סך די פארשפרייטע ראמאנען? טא איז וואס? אזוי איז דאך די יוגנט אין דער גאנצער וועלט.

די יוגנטלעכע האבן געבראכט פון גימנאזיע א ניטיגהעריקע באציונג צו דער פאעזיע פון די קלאסיקער. מען האט מיט זיי למשל גלערנט ביאליקן, האט מען געטיטשט און אויסגעטיטשט, געפשטלט די ווערטער, די זאצן, ביז ביאליק איז פאר זיי געווארן לאנגווייליק.

— פארנעסט וואס דער לערער האט אינד געזאגט וועגן דעם ליד, — רעדט זי צו די תלמידים — לייענט ביאליקן פון דאס ניי, אז טיטשן.

מען האט מיט זיי גלערנט ביאליקס איידען, ביאליקס ציוניזם. דער דיכטער ביאליק איז אבער דערביי אין דעם לימוד ניט געווען.

— שלעכט איז דער גורל פון א דיכטער, ווען ער פאלט אריין אין די הענט פון די לערער.

איד פֿרעג איר, אגב-אורחא, פאר וואס זי, א דיכטערין פון נייעם דור שרייבער, פאר וואס זי האט ניט פֿארהעברעזירט איר נאמען?

— איד בין געבליבן — זאגט זי — בני מיין נאמען לאה נאלדבערג, ווייל איד האב א באציונג צו מיין אפשטאם, צום גלות.

איד וויל האבן אירס א פֿאטאגראפֿיש בילד.

— א בילד... א בילד... — זאגט זי און ווענדט זיך צו איר מאמען

— איז דא ערגעץ מינינס א בילד? יא, איד האב איין בילד. עס איז א שלעכט בילד. איד הארף גיין צום פֿאטאגראפֿטישק מאכן א ניי בילד.

מאמע און טאכטער רידן צווישן זיך רוסיש.
 זי האָט בני זיך אויך ניט אירע ביכער — אויספֿאַרקויפֿט.
 — איד בין גענאָנגען — זאָגט זי — אין בוכהאַנדלונגען, געוואָלט
 אַליין קויפֿן מינים אַ בוך. געמיינט עס האָבן בני זיך. ניט באַקומען, ניטאָ.
 דרוקט זיך איצט אַ צווייטע אויפֿלאַגע.
 — קאָדיע מאָלאַדאָוסקי — דערמאָנט זי זיך — האָט איבערגעזעצט
 אייניקע מיניע לידער אויף ייִדיש. אויך אַכֿרהם סוצקעווער.

איר לידערבוך „לוח האוהבים“ איז נאָר פֿיין אַרויסגעגעבן. באַצירט
 מיט מאַלערישע צייכענונגען פֿון אַריה נבֿון. זי הייבט אָן איר בוך מיט אַ
 פֿאַר שורות פֿון „שיר השירים“:

דער ווינטער איז אַריבער,
 דער רעגן איז פֿאַרגאַנגען, אַוועק.
 די בלומען האָבן זיך באַוויזן אין לאַנד.
 די צייט פֿון געזאַנג איז געקומען
 און דער קול פֿון טורטלטייב
 לאַזט זיך הערן אין אונדזער לאַנד.
 דער פֿינגבויס צייטיקט זיינע פֿרי־פֿינג
 און די ווינשטאַקן אין בלינג גיבן אַ ריח.
 שטיי דיר אויף, מיין געליבטע,
 מיין שיינע, און קום ...

אין סוף פֿון איר בוך זאָגט זי צו אירע יונגע לייענער:
 — אַ ברכה צו די פֿאַרליכטע, וואָס וועלן דאָ געפֿינען אַ ביסל פֿון זייערע
 הערצער.
 פֿון בוך, פֿון די געפֿילן און מחשבות, פֿון די לידער שמעקט מיט יונגט
 און פֿאַרליכטקייט.

אורי-צבי גרינבערג

— שנייד מיין לייב מיט אייזערנע קאמען

און איד וועל ניט אויפהערן פֿרעגן: ווי אזוי קאן עס א יודישער פֿאעט שרייבן הינט סאָנעטן און אידיליעס? ..

— שטיי איד אַנטקעגן דעם פֿעלדז פֿון יודישן אומגליק און האַק אין אים מיטן האַמער פֿון שיר ...

— וואָס בין איד דעז, מער ווי גאַטס אַרעמאָן? ..

— די קרוין פֿון ישׂראל וועט זיך אומקערן ליושנה איבערן קאַפּ פֿון ישׂראל און גאַטס גייסט וועט דאָ שוועבן ...

אזוי האָט אורי־צבי גרינבערג אַרנינגעהאַמערט אין מיר מיט אימפּעט אין פֿאַרלוף פֿון צוויי תּמוז־נעכט אונטערן הימל פֿון ארץ־ישׂראל. דאָס זינגען געווען: אַן אויפֿטויכונג פֿון זכּרונות, אַן אויפֿבלייז פֿון בילדער, אויס־געשרייען פֿון ווייטאַג, שעפּטשעניש פֿון חלומות. עס זינגען שוין אַוועק וואָכן נאָך אונדזערע שמועסן, אָבער איד זע אים נאָך אַלץ שווימען אין ים פֿון יסורים צוזאַמען מיט די פֿייערדיקע ימים פֿון די קרעמאַטאַריעס. איבער דעם ים דערהייבט זיך די מנורה פֿון מלכות־ישׂראל.

לאַמיר צונויפֿנעמען בקיצור אַלץ וואָס איד האָב געהערט און געזאַמלט וועגן אורי־צבי גרינבערגס ביאָגראַפֿיע. ער איז געבאָרן געוואָרן אין יאָר 1896 אין בילקאמען בני זלָטשעוו, מזרח־גאַליציע. ער שטאַמט פֿון גרויסן חסידישן ייִחוס. פֿון טאַטנס צד — פֿון ר' מאירל פֿרעמישליאַנער, פֿון דער מאַמעס צד — פֿון ר' אורי דער „שרף“ פֿון סטרעליסק. אין עלטער פֿון אַנדערט האַלבן יאָר איז ער געקומען מיט די עלטערן קיין לעמבערג; באַקומען תּורה־דערציִונג ביז 19 יאָר. געווען ביז דעמאָלט חסידיש געקליידט, אויפֿן גאַליציאַנער אופֿן.

זינגע ערשטע לידער האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט אין לעמבערגער „דער יודישער אַרבייטער“. דערנאָך אָנגעהויבן שרייבן און פֿאַרעפֿנטלעכן אין העברעיש, אין „השלח“, „העולם“, „רביבים“, „הפּועל הצעיר“, „אחדות“.

בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ער געווען מאביליזירט אין דער עסטרייכישער ארמיי און איז געשיקט געווארן קיין אונגערן. פֿון דארטן האט מען אים געשיקט צום פֿראַנט סערביע-מאָנטענעגראָ. אַנטלאָפֿן פֿון פֿראַנט, זיך דערשלאָגן קיין לעמבערג, זיך דארטן אויסבאהאַלטן און דורכגעמאַכט דעם פֿאַגראַם אין לעמבערג פֿון נאַוועמבער 1918.

זיין ערשטער בוך אויף ייִדיש, אין 1915, איז געווען „ערנעץ אויף פֿעלדער“. דערנאָך איז דערשינען, אין 1921, זיין „קריג אויף דער ערד“ און זינער אַ בוך „פֿאַרנאַכנענאַלד“. נאָכדעם — „מעפֿיסטאַ“. אין דער זעלבער צייט האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט זיינע העברעישע שאַפֿונגען אין „התקופה“. געווען אין וואַרשע אין נאָענטער הֶרשאַפֿט מיט פֿרץ מאַרקישן און מלך ראַוויטשן. געפֿאַרן קיין בערלין און פֿאַריוו. אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „אַלבאַטראַס“. דעמאָלט זיינען זיינע פֿאַעמעס און אַרטיקלען קאַנפֿיקירט געוואָרן צוליב יעזוס-לעסטערונג.

ווי געזאָגט, האָט ער לכּתחילה געשריבן אויף ביידע לשונות — ייִדיש און העברעיש. מיט יאָרן צוריק איז ער אַוועק פֿון ייִדיש און געבליבן נאָר בני העברעיש. לעצטנס איז ער צוריקגעקומען אויך צו ייִדיש — צו ייִדיש, וואָס איז בני אים געוואָרן לשון-הקדושים.

מיט יאָרן צוריק האָב איך אים געזען אין וואַרשע, אויף טלאַמאַצקע 13, אין דער „כאַליאַסטרע“ פֿון פֿרץ מאַרקישן, מיט זיין „מעפֿיסטאַ“ אין האַנט. דעמאָלט זיינען מיר געוואָרן פֿריינד. ערשט אין תּמוז תּשי״ז (1957) האָב איך אים געזען אַרומגערינגלט מיט זיינע פֿינף קליינע קינדער (דאָס ייִנגסטע ייִנגל איז אַלט געווען נאָר אַ פֿאַר וואַכן, אַקערשט נאָכן ברית) צוזאַ-מען מיט זייער מאַמען, אורי-צביס יונגער, שלאַנקער, חנעוודיקער פֿרוי.

פֿון יענער צייט אָן, ווען אין אים האָט געברענט דער לעמבערגער פֿאַגראַם, ביז הייַנט, ווען עס שטורעמען אין אים זיינע „ברחובות הנהר“ און זיינע „זעונגען ביים מאַנדלבוים-טויער“ — דער שטורמישער פּיין פֿון דער ייִדישער שחיטה אין אייראָפּע און דער ווייטאַן צוליב דעם צעפֿליקטן ארץ-ישראל, איז פֿאַלג מיד אַ גאַנג.

פֿירן אַ שמועס מיט אורי-צבי גרינבערגן, האָב איך געמיינט, וועט זיין אַ שווערע זאַר. אונדז טיילט דאָך פֿונאַנדער זיין עקסטרעמער חרותיות, זיין נקמה-דאַרשט אַן דער גאַנצער גווישער וועלט. עס איז געשטאַנען פֿאַר מיניען אויגן זיין וויזיע :

„אייראָפּע ברענט אַן יודן ; קריסטן קוילענען קריסטן ; תּשעה-באַב בני גוים, פּגרים, פּוילונג, מיסט...“ איך האָב געטראַכט, אַ ווען מיר וועלן זיך באַגעגענען, וועלן מיר ניט שמועסן, נאָר שרייען, אַפֿשר זיך קריגן. איך האָב עס ניט געוואָלט. צוליב פֿאַרויכטיקייט האָב איך אים געשריבן אַ בריוול, זייענדיק אין ארץ-ישראל, אַן איך וויל אים זען, אויב ער איז גרייט. האָט ער מיר געענטפֿערט :

אורי-צבי גרינבערג

„חשובער ר' יעקב פאט, ברוד הכא! דערהאלטן אינער ליבן בריוו און, אוי, וויפל מרחק יארן פון זינט מיר האבן אונדז געזען! געלויבט דער פאטער אין הימל, וואס מיר האבן איבערגעלעבט די גרויסע אומגליקן און סע סטייעט כוחות איבערצוטראגן די ווייטאגן אין הארץ. איד ווייס איצט נישט דערווייל צו באשטימען א טאג ווען מיר זאלן זיך קאנען טרעפן, ווייל מיין פרוי האט אט ערשט מיר געבוירן א זון, און די טרדות מינע און די דאנות זינען מבלבל. איד ווייס נישט, וואס פרויער צוצוגרייט. על-כן וועל איד איך נאך שרייבן א בריוול. אין די „לעצטע נייעס“ וועט, הויז אין דער טאגנפרעסע, זיין אנגעגעבן דער טאג און די גענויע שעה פונעם ברית. ווערט איר שוין איצט איינגעלאדן צו קומען. זינט געזונט און לאזט איך ווייל באקומען דאס פארברענגען אין ארץ-ישראל. שלום! — אורי-צבי גרינבערג, כ"ב תמוז תשי"ז."

איד האב, צום באדויערן, ניט געקאנט זיין א טאסט אויפן ברית פון זיין זון — דאס פינפטע קינד, ווען שטאט אין געקומען צו אים אין הויף אריין. איד האב דעמאלט געמוזט זיין אין ירושלים. ביז איד געווען זיין גאסט מיט א פאר וואכן שפעטער.

אורי-צבי גרינבערג האט אן אייגן באשיידן הייזל אויף רחוב המרגנית 13 אין רמת-גן, ניט ווייט פון תל-אביב. ארום דעם הייזל, ארום די פאר ביימער, ארום דעם זאמך און אין הייזל קערן א וועלט פיר אורי-צבי יורשים. דער פינפטער יורש, דאס יונגל, דער בעל-ברית, קלאגט שטיל אונטער אין זיין וויגל.

ניטא קיין סימן פון ווייל-איינגעארדנטקייט. איד פארשטיי, אז אורי-צבי מוז גוט אריינארבעטן, כדי אריינצוברענגען פרנסה אין זיין גרויסער משפחה, קיין עיז-הרע. מען מעג זיין א גרויסער פאעט, א פאפולערער פאעט, אבער אז מען איז דערצו א בונטאוושטשיק, אז קאמפראמיסן, ווערט אויך אין ישראל מיט פרנסה א גאנץ הארבע שאלה. עס איז אבער לעבעדיק אין הויז — א שטוב פול מיט נחת.

די בני-בית, די ווייסע-חברהניקעס, ווייסן, אז אויב דער טאטע זייערער איז פארנומען, מוז מען זיין סטאטיקעס. ווייסן זיי עס ניט גענוג, ווייס עס די יונגע מאמע. דער טאטע דערמאנט זיך אבער אין מיטן דערינען א שפיל צו טאן מיט איינעם פון די זינדלעד, וועלכער קלעפט זיך איין אין אים, טרעט ניט אפ פון אים און הערט זיך צו צו די הייסע רייד פון זיין גרויסן פאטער אורי-צבי, טורמלכא.

— טאטע, ווער איז משה רבינו?

— דיין פעטער.

ער האט אן אייגענע דירה — א בעל-הבית אין ארץ-ישראל. דרויסן קלאפן בעלי-מלאכות. מען דארף א ביסל אונטערשפארן א וואנט פון הויז, וואס קרימט זיך אויס. מען דארף צובויען א ניי צימער, ווייל דאס הויז איז געווארן צו קליין, ווען א נייער אורי-צביניק איז אראפגעקומען.

זיצט מען ביים טיש, דאַרף מען עפעס טרינקען, פֿאַרזוכן אַ פֿרי, און אַט אזוי הייבן מיר אַן אונדזער שמועס. וועגן וואָס צו ריידן איז דאָ אַ סך. איד זע אבער באַלד פֿון אָנהייב, אַז מיט אים איז ניט שייך צו שמועסן, פֿירן אַ דיאַלאָג. ער רערט אין גאַנצן אַליין. ער פֿלאַסקערט זיך פֿונטאַנדער. איד קאַן ניט באַווניזן אַרײַנצושטעלן אַ וואַרט, אַפֿילו קוים־קוים אַ קירעווע טאַן מיטן שמועס.

איד בין אַרײַנגעכאַפט געוואָרן אין אַ קאַלידאַסקאַפֿ פֿון ייִדישע מראות. ער איז געקומען צו זײַן „ברחובות הנהר“, צו די געשאַכטענע ייִדישע שטעט און שטעטלעך, און געפֿלאַמט, געפֿלאַסקערט. ער האָט „געשניטן פֿון ייִדישן לאַבן פֿון ווייטאָג פֿענעצער און מיר דערלאַנגט צו עסן“. מיר האָבן געגעסן צוזאַמען. עס איז געווען אַ געמיש פֿון פֿשוטע רייד און דיכטונג, פֿאַליטישע אויסגעשרייען און פֿאַעטישע בילדער.

איד האָב געמוזט צונויפֿמישן בעת אונדזער שמועס סײַ וואָס איד האָב געהערט, סײַ וואָס איד האָב געזען אַרײַנקוקנדיק אין זײַנע ביכער, סײַ וואָס אַנדערע האָבן מיר דערציילט, סײַ דאָס גוטע און סײַ דאָס בייזע, וואָס איז וועגן אים געשריבן געוואָרן. אַט פֿאַרגלייכט מען אים צו אַ ברענענדיקן סנה, זײַנע בילדער — צו פֿינעריקן פֿאַרמעט. מען שרײַבט און מען זאָגט, אַז ער איז אַ נביא פֿון חורבן, אַ נביא פֿון גאולה, אַז ער איז געווען דער משורר פֿון מלכות־ישראָל אַ שטיק צײַט אידער עס איז אויפֿגעקומען די מדינה. דאָס איז פֿון איין זײַט. און פֿון דער צווייטער זײַט — שאַרפֿע טענות קעגן אים, בייזע קריטיק. מען באַשולדיקט אים אין שאַוויניזם, אין ייִדישן פֿאַשיזם, אין שרײַבן פֿאַליטישע פֿאַמפֿלעטן, אין פֿאַרטייִפֿאַרבלענדטקייט, אַז ער איז געווען דער באַגײַסטערער פֿון די בייזע מעשים פֿון חרות.

איד האָב אַרויסגעטראָגן פֿון אונדזער שמועס דרײַ גאַטיצביכער מיט היעראַגליפֿישע פֿאַרצײכענונגען. איד זײַ איצט בני מינן אַרבעטסטיש, בלעטער מינע גאַטיצו, דעק אויף מינע זכרונות. איד זע נאָך אַ מאָל זײַנע בליציקע פֿאַרגלייכונגען. עס גײַט זיך צונויף בילדער, מחשבות, חזיונות, וואָס ער האָט אָנגעוואַרפֿן, און זײַ טראָגן זיך אײַנע איבער די אַנדערע.

— וואַרט אַ ווײַלע, לאַמיר אָפּכאַפֿן דעם אָטעם.

וואָס האָט איר דורכגעמאַכט, אורי־צבי גרינבערג, פֿאַר די אַלע יאָרן?

— פֿרעג איד אים.

— דורכגעמאַכט? נאָך ניט דורכגעמאַכט. זיבעציק מדורי־גיהנום. דורכ־

געגאַנגען די „ברחובות הנהר“.

אַ מאָל־אַ מאָל האָט אזוי וועגן אים געזאָגט חיים־נחמן ביאַליק:

— איד האַלט פֿון אים שטאַרק. כ'האַב אים לײַב. מען דאַרף אים נאָר

געבן צײַט. ער מוז נאָך אַליין געפֿינען דעם וואַרצל פֿון זײַן נשמה. ער קומט

פֿון אַ קאַשמאַר. ווען ער וועט רײַפֿער ווערן, וועט ער זיך לערנען שרײַבן.

ער געפֿינט זיך אַבער אויך איצט אין אַ קאַשמאַר, אין די זיבעציק

מדורי־גיהנום, אין היטלערס קאַלכאָויונגס. עס דוכט זיך אים, אַז ערשט

אורי-צבי גרינבערג

ניט לאנג איז ער געווען אן אומלעגאלער עולה קיין ארץ-ישראל, ערשט ניט לאנג האט ער געשלאפן די נעכט אויף די בענג אין שדרות ראטשילד. ערשט ניט לאנג פלעגט ער איין מאָל אַ וואָך, וואָך אין וואָך, זיין אַז עולה-רגל, טאָקע צו פֿוס, פֿון תּל-אָבֿיבֿ קיין ירושלים.

— איר זינט געווען אַ דעפוטאָט אין דער ערשטער פּנסת און געהאַלטן דאָרטן איין איינציקע דעדע, וועגן וועלכער מען האָט מיר דערציילט, אַז איר זאַלט האָבן דעמאָלט אָנגעצונדן די פּנסת... — זאָג איד אים.

— איד האָב באַקומען אַ מתנה פֿון יוסף שפּרינגאַקן — זאָגט ער — אַ שמעקעדיקן האַוואַנע-סיגאַר.

ריידן מיר וועגן דעם, ווי אַזוי ער האָט געשמורעמט די רעגירונג צוליב פֿאַרלאָזן סיני. איד פֿרעג אים איינצלעייטן.

— זינט איר געוואָרן פֿאַרצווייפֿלט? — פֿרעג איד אים.

— קוקט אַריין אין מיין ליד.

און אַט לייענען מיר:

כּהאָב תּמיד געגלייבט און איד גלייב אַלץ נאָך תּמיד,

אַז נצח-האַמת-ליד לאַ ישקו

בתנאי אַז דאָס ליד איז ווי אַ תּפילה ביים עמוד

פֿון אַז ערלעכו יידן מיט אַ בוזעס-געפֿלאַקער.

דער יוד מיטן „בוזעס-געפֿלאַקער“ ברענט איצט, ווען ער שטייט מיט מיר אין זיין שמועס ממש בני די קאַלכאָווינס אין פּוילן. „עס איז דאָך נאָר אַ צופֿאַל, וואָס מיר זינען ניט פֿאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיט די טאַטעס און די גאַנצע משפּחות.“

ער שפּרינגט פֿון טעמע צו טעמע, פֿון לאַנד צו לאַנד, פֿון יאָר צו יאָר. און אַט דערציילט ער מיר:

צווישן דער ערשטער און דער צווייטער וועלט-מלחמה איז ער געווען אין ארץ-ישראל. ער האָט געדרוקט אין „הפּועל הצעיר“, אין „דבר“, אין זשורנאַלן, זאַמלעהפֿטן און ביכער. אין אַ צייט אַרום האָט ער איבערגעריסן מיט דער אַרבעטער-באַוועגונג, זיך אָנגעשלאָסן אַז די רעוויזיאָניסטן, געוואָרן איינער פֿון זייערע גינסטיקע פֿירער, געוואָרן עטלעכע מאָל געוויילט צו ציוניסטישע קאָנגרעסן. אַ קורצע צייט שפעטער צוריקגעפֿאַרן קיין פּוילן. ווידער געפֿאַרן אין ארץ-ישראל און ווידער געפֿאַרן צוריק קיין פּוילן.

— איד בין געווען אין וואַרשע, דאָרטן רעדאָגירט אַ וואָכנבלאַט „די וועלט“ אין אויפֿטראַג פֿון דער רעוויזיאָניסטישער פּאַרטיי. אָבער עס איז איינגעטלעך געווען מיין צייטונג, מיין אייגענע צייטונג, אַז פּאַרטייגעלט און אַז פּאַרטייקאָנטראָל, לויט מיין געאָפּאָליטישן באַנעם.

עס איז געווען אין יאָר פֿון אַרלאַזאַראַווס אומגליק. אַ יאָר פֿון געשפּאַנטע באַצונגען צווישן די רעוויזיאָניסטן און דער הסתדרות. שטרייט-

ברעכער מצד די רעוויזיאניסטן און דער איבערפאל פֿון „הפועל“ אויף אַ
בית־רדעמאָנסטראַציע. „עס האָט זיך גערודערט מיט קעגנערשאַפֿט פֿון אַלע
פֿאַרטייען קעגן מיר.“ — זאָגט מיר אורי־צבי גרינבערג.

איך בין אין יאָר 1939 ווידער געקומען קיין וואַרשע און איבערגענומען
אַרבעט אין דער רעדאַקציע פֿון „מאַמענט“. איך בין געווען אין וואַרשע
ביז צוויי וואָכן נאָכן אויסבראָך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

וועגן זײַנע וואָכן אין פּוילן ערפֿ און אין אָנהייב מלחמה זאָגט ער אזוי:
— עס איז מיר געווען באַשערט, איך זאָל אין זיך אַרייַנזאָפֿן דאָס
לעבן פֿון מינע יודן אין זייער לעצטן זומער — זייערע פּנימער, זייערע
בליקן, זייערע קולות. עס איז אַן איינגעבאַקענע ליבשאַפֿט און ווייטאַג, וואָס
וועט זיך אַפֿשר אין טויט ניט שטילן, וועט זיך רייכערן פֿון קבֿר. ווי קאָן
זיך גאָר אַזאַ ליבשאַפֿט און אַזאַ ווייטאַג שטילן?

ווען די מלחמה איז שוין אָנגעגאַנגען, האָט ער זיך געלאָזט צוריק פֿון
פּוילן קיין אַרץ־ישׂראַל. געגאַנגען פֿון וואַרשע קיין לעמבערג, קיין סניטין.
געשלעפֿט זיך וואָכן, געשלעפֿט זיך צו דער רומענישער גרענעץ, געווען צווישן
טויט און לעבן.

קומען מיר צום חורבן פּוילן, צו דער שרײַפֿה פֿון שמעט, צו דער שחיטה
פֿון קהילות, צום אומקום פֿון זײַן טאַטן אין קעלער.

— פֿאַר מינע אויגן ליגן טויטע יודן, יודן קדושים, גרויסע יודן. ווי
קאָן איד זינגען וועגן פּוילן?

— איך האָב געהאַט אַ משפּחה. איך האָב געהאַט אַ שטאַט. וווּ זײַנען
זיי? מען האָט זיי אַלע אויסגעהרגעט. איך לעב און זיי זינגען אַלע טויט!
— דאָס וואָס מיר האָט געטראָפֿן, וואָס דיר האָט געטראָפֿן, איז דאָר
טיף אינעווייניק אין אונדז. מען האָט געהרגעט מינע יודן. האָט מען דאָר
מיד געהרגעט. בני אונדז איז דאָ אַ באַגריף וועגן אָדם השלם, וועגן טאַטאַלן
מענטש, וועגן צוקונפֿטסמענטש. מיר זײַנען טיף מענטשלעך. זיי, די גוים,
זײַנען גאָר איבערמענטשלעך. זיי, וואָס האָבן אונדז געשאַכטן, געברענט,
זײַנען איבערמענטשלעך.

— איר האָט זיך דערשראָקן פֿאַר דער סכּנה, וואָס קען קומען אויף גוים
פֿון מינע אַ ליד. — ער ווערט סאַרקאַסטיש. — איר האָט זיך פֿאַר זיי אָנגענוג
מען. איר האָט רחמנות אויף די גוים נעבעך: אורי־צבי גרינבערג וועט זיי נאָך
אומברענגען, חס ושלום אויסקוילענען. ווייסט איר ניט, פֿאַרשטייט איר ניט,
אַז דאָס איז דער אויסדרוק פֿון מיין ווייטאַג, פֿון מיין פֿאַרשעמטקייט, פֿון
מיין טענה? צו וועמען? יעדער איינער טענהט צו זיך. זײַן טאַטע, היים־
אליעזר, האָט געלעבט אין אַ בונקער, זײַן מאַמע, בת־שבע, זײַנע שוועסטער
רבֿקה, תּבֿצלת, יוכבֿד, רחל און דוד־יהונתן — אַ גוים־שע וועלט האָט זיי
אומגעבראַכט, געקוילעט, פֿאַרברענט. איראַפּע האָט זיי דערוואַרגן.

— און מיר האָבן יאָרן געשרייען: לאַמיר עפֿענען די פֿענצטער צו
איראַפּע! טאָט איך אָפֿענע פֿענצטער און זעט דאָס גרויסע שחיטה־הויז!

מיר זינען ארויס פון יעדן נדר פון א שמועס צווישן מענטש און מענטש. ער ווארפט ארויס פון זיין מארד און בלוט פֿינערדיקע בילדער פון יידישן חורבן און צוזאמען מיט דעם — געדאנקען וועגן יידישער גניסטיקער התרוממות, וועגן יידן גרויסע בעל־יוסורים, וועגן עלוישע שארפע קעפּ מיט לאנגע בערד, וואָס זינען צעשפּאַלטן געוואָרן מיט דרענגענער פֿון רוצחים.

ער רעדט וועגן די יידן אין די ייִדנראַטן, וועגן די יידן „קאָפּאַס“ אין די דײַטשע לאַגערן. ער רעדט וועגן יידן קידוש־השמיניקעס אין מיטן פֿון זייער גאַנג צו די פֿינערן פֿון די קרעמאַטאַריעס.

ער צאַרנט קעגן די יידן, וואָס זאָגן, אַז מען קאַן ניט באַשולדיקן אַלע דײַטשן, מחמת ניט יעדער דײַטש איז דאָר אַז עמלעך.

— אורי-צבי, — זאָג איר צו אים — אַבער אַט דאָס איז דאָר אמתדיק ייִדיש.

שלאַנט ער צוריק :

— איר זוד מיין טאַטן און ניט די דײַטשע צדיקים. איר זוד מיין זיידן. ווי זינען זיי? ווי ביסטו, טאַטע?

דערמאַנט ער זיך אַז די שלומים־געלטן :

— ווער האָט וועמען געמאַכט פֿאַר אַ יורש פֿון מיין זיידן? פֿון מיין גאַנצער משפּחה? ווער?

מען טאר ניט שווייגן. נאָר ניט פֿאַרשווייגן. אונדזער מויל דאַרף ריידן פֿאַר יענע יידן, וואָס קאַנען שוין ניט ריידן. און אויב שרייבן, טאר מען ניט „ליטעראַטעווען“.

יידן בולן שִׁרְיָפֶה. יידן ווי שטורקאַצן. אַט איז אַרײַן זײַן טאַטע מיט דער גאַנצער עדה אין קרעמאַטאַריע, אַז עדה מיט שחריתו, מנחות און מעריבֿם, מיט שבתים און יום־טובֿים.

... און שטייט אין טלית מיט אַ זילבערנער עטרה.

דאָוונט זינגענדיק, און תּחוּדִיקע האַניקביגען זשומען אַ געזשוס ...

זײַן פֿאַנטאַסטישע באַגעגעניש מיט זײַן טויטן טאַטן פֿלאַמט אויף אין אַ פֿאַרכאַפּנדיקן בילד. ער האָט אים דערזען צווישן אַלע אושפּיזין. ער ווערט זײַן טאַטנס קול :

זוו, האָסט מײַך דערקענט?

מען האָט דאָך מײַן פּנים פֿאַרברענט ...

ער וויל וויינען צוזאַמען מיט זײַן טאַטן. אַבער דער טאַטע וויל ניט וויינען. „לאַמיר זינגען צוזאַמען לאַ אַמות פּי אחיה פֿון הַלֵּל“.

שטייט זײַן טאַטע מיט אים אין אַז אַרומנעם ווי אַז עמוד־ענן מיטן עמוד־אש, און זיי זינגען צוזאַמען.

מישט זיך אריין אין זיי די פאָעטישע זעונג „ביים מאַנדלבוים-טויער“ אין ירושלים, די זעונג פֿון ייִדישע קינדער: „יינגעלעך מיניע, מייעלעך מיניע, לעמעלעך, לעמער; געבוירן אויף ערדן פֿון ריין ביז דער וואַלגע; קינדער פֿון לומדים יחסנים, בעלי-מלאכות און קרעמער. גוטסקייט פֿאַר אלע וועלטן און קרעפטן צו וואַקסן חב"דער, בעל-שמער, שפינגאַזעס, איינשטיינס, יהושע בן-נונס, שטחים-דעראַבערער, מדבר-באַלעבער, תהומות-באַבריקער; גרעסערע פֿון געטעס, בעטהאַווענס... איז געקומען דער גוי פֿון די גוים און האָט זיי אַלע דערטרונקען... זייער מאַמע, די גוִישע מאַמע, איז די מאַדאָנע פֿון אוישוויץ. און אונדזער מאַמע איז די שכינה פֿון בענטשן ליכטיי. עס יאָגט אין אים די סטיכע פֿון דער ייִדישער שרייבֿה אין איראַפע. צו איר קומט צו דער שטראַם פֿון ווייטאָג און חרפה צוליב דער צעמילטער ארץ-ישראל. אַנשטאַט מלכות-ישראל, ייִדישע סווערעניטעט, איז גאַר געוואָרן ביים „מאַנדלבוים-טויער“ צעמילט ירושלים.

שטייט דער „מאַנדלבוים-טויער“ אונדז צו שאַנד — אַ פֿרייער צום דורכגאַנג פֿאַר אַלע פֿרעמדלענדער, אָבער ניט פֿאַר אונדז, פֿאַר שבת-יום-טובֿדיק געקליידטע, אין זינד און אין סאַמעט, נאָר פֿאַר די מיט צלמים אויף בריסטער, און גוים געווענדער. דאָרט, אויף יענער זייט, שטייען איצט קלויסטערס און ווייסע מעטשעטן, אָבער עס שטייט ניט דער מאַרמאַר-געבויער ייִדישער היכל.

— די רעגירונג פֿון ישראל האָט געפֿאַלגט גוִישע דיפֿלאַמאַטן און צוריק אָפּגעריסן די ייִדן פֿון באַרג סיני.

ער ציט אויס זיינע פֿלאַטערנדיקע, דאַרע הענט, ווי צום באַרג סיני, ווי צו מתן-תּורה, צו משה רבינו, און שרייט אַרויס:

— אַבְרָהָם אָבינו איז ניט קיין מיטאַס. משה רבינו איז ניט קיין מיטאַס.

ער איז מיין עלטער-זיידע, מיין זיידע. זיי זיינען מיניע, אונדזערע.

און ער דערזעט אַ בילד:

— עס זיינען אויפֿגעשטאַנען די ייִדן פֿון די אַשן, פֿון די ערדן, פֿון די פֿיערן. האָבן זיך אויפֿגעהויבן די באַבערדטע און באַפֿאותטע ייִדן פֿון פּוילן און ליטע שמינס אין פנים אַריין די אַפּראַזירטע חכמים און טענהן: „מילא, מיר האָבן ניט געקאַנט קומען אָהער מיט שמעט און שמעטלעך אויף די פֿלייצעס און געבן אייך סטראַמענישע עצות. מיר זיינען געווען אַרעס. מיר האָבן געוואַרט אין די געטאַס, בי די קאַלכאָויונס, אַז דער דערלייזער זאַל קומען צו די ייִדן קיין פּוילן און ליטע און אַנדערע לענדער פֿון ייִדישן גלות, וווּ עשׂו האָט אַ שליטה, און אונדז אַלע דערלייזן. אין צווישן איז געקומען די צייט פֿון שחיטה. אָבער איר, איר זייט דאָך געווען אויפֿן אַרט, איר קאַנט ריידן בלשונות הגוים, איר זייט בקי בחכמות הגוים. אייער געמיט איז דאָ ניט געווען ווי אונדזערס. טאָ פֿאַר וואָס האָט עס אַזוי מיט ייִדישער קרוינשטאַט געטראַפֿן? פֿאַר וואָס אַזוי מיטן סיני? מיר האָבן אין ערדן רוען ניט געקאַנט. ווי זשע קאַנט איר, די לעבעדיקע, שלאָפֿן?“

גייט איבער זיין פלאם פֿון צאָרן צו דער שטיִלקייט פֿון נבֿואה :

— עם וועט זיך נאָך הערן דער לעצטער געווייז, נאָך זיבעציג גלותן און גרוילן. און עם וועלן זיך ווילדער צערוישן מיט צווייגן דורות געהרגעטע יידן. און עם וועלן זיך בייגן די בערג און די טאָלן, און ווייס וועלן ווערן די פֿעלדזן ווי צווייגן. מיר וועלן פֿריינד מקבל פֿנים זיין פֿון גאָר דער וועלט מיט ברויט און זאַלץ.

קאָנען מיר איצט אָפֿטרעטן, נאָכן אָפרוען זיך אַ ביסל, פֿון די גרויסע ייִדישע דראַמעס און איבערגיין צו אונדזערע ליטעראַטורן — צו דער העברעיִשער און צו דער ייִדישער. און אויך צו דעם וואָס ער האָט אָנגעהויבן ווידער שרייבן ייִדיש נאָך אַ לאַנגער הפֿסקה.

— עם קומען צו מיר די גאַלפֿשטראַמען, — זאָגט מיר אורי-צבי גרינבערג — די מראות און זכרונות פֿון אונדזערע יידן, וואָס מיר האָבן זיי ערשט געכטן געהאט, די בניִאֲבֵרָהם, יצחק און יעקב פֿון געכטן ערשט, מיט זייערע גאַנגען און תנועות, און זייערע קולות, און זייער גערייד. האָט עם מיר אַ קער געטאָן מיטן פֿנים צו זייער נאָענטקייט, צו זייער מהות און זייערע מקומות, וואָס זיינען געווען אָנגעוואַרעמטע נעסטן. טריי צו אַט דער זעונג, האָט זיך געעפֿנט מיין מויל, וואָס האָט געשוויגן יאָרן לאַנג אויף ייִדיש, און איד האָב געוואַלט און איד האָב געמוזט זאָגן די שירה, וואָס איז פֿון מיר לעצטנס געזאָגט געוואָרן, אויך אויף ייִדיש. איד דרוק זי אין דער צייטונג „לעצטע נייעס“. איד באַקום ניט קיין צייטונגען פֿון חויד־לאַרז און איד ווייס ניט דעם איינדרוק, וואָס עם האָט געמאַט אין די תּפֿוצות מיין שיר. איד מייז ניט פֿון ליטעראַטור־שטאַנדפֿונקט, איד מייז פֿון ייִדישן פֿאַלקס־שטאַנדפֿונקט. — וואָס אַזוינס זאָגן האַרציידין צו אַט דער שירה איבער אַלע פֿאַרטייען אַריבער ?

ער זאָגט נאָך עפעס :

— איד בין ניט אַן אינטענראַלער בירגער פֿון אַ „ליטעראַטור“ בני יידן. דאָס וואָס מען רופֿט מיטן נאָמען „ליטעראַטור“ בני „מאַדערנע“ יידן איז ניט מיין באַגער און ניט מיין שטח. דאַרטן איז ניט מיין אַקערפֿעלד. איד האָב מיט דער דאָזיקער „ליטעראַטור“ בלוזן אַ „בלעיִנענע“ שייכות : איד שרייב אין די זעלבע כּ״ב אותיות, בלית־בֵּרירה. אינהאַלטלעך וויל איד, אַז מינע שריפֿטן זאָלן געהערן צום ייִדישן שריפֿטטום פֿון נאָכן אָפֿשלוס פֿון די פּת־יחודש. ספֿרים און ניט ביכלעך ! שירה און ניט פּאַעטיק !

— וואָס טראַכט איר וועגן דער העברעיִשער ליטעראַטור ? — פֿרעג איר.

— איד האַלט ניט פֿון דעם וואָס מען רופֿט היינט די „העברעיִשע ישראַל־ליטעראַטור“, וויל זי איז „ליטעראַטור־פֿאַר־ייד־ליטעראַטור“. זי האָט ניט קיין שייכות אינהאַלטלעך מיט דעם מקור פֿון גרויסן ייִדישן פֿאַלק און

דער פֿאַרנאַנגענהייט, אין דער געגנוואַרט און אין דער צוקונפֿט. ניטאָ אונדזער וויי און אונדזער רעוואַלט, און ניט אונדזער כּוחות-פֿאַרמעסט צו דערלייזונג. נאָר אַ נאָכשלעפֿ נאָכן פֿרעמדן וואָגן. אונדזערע טאַטעס און זיידעס האָבן ממשיך געווען די גאָלדענע קייט פֿון בענקשאַפֿט אין לויטערע, קאַנקרעטע פֿאַרמולעס: פֿולע דערלייזונג, החזרת עמרה ליושנה, די גאַנצע ארץ-ישראל. אַט די אַזוי-ליטעראַטור דאָ, זי איז העברעיִש בלויז אויסערלעך. זי איז ענלעך דערפֿאַר צו די ספֿרים היצוניים: זי איז פֿאַלקספֿרעמד. זי איז פֿרעמד צו אונדזער געוואַלטיקן גורל-געראַנגל. זי איז אַן יודנס גאַט, אַן יעדן חוק, אַן אַ קוק צום בלוט. זי איז אַן ירושלים, אַן השגה, וואָס איז אַזוינס יודן-רענעסאַנס. זי איז פֿלאַגיאַטאַריש, זי איז ניט אור-העברעיִש. מיין טאַטע און מיין מאַמע זינען געווען העברעיִש ווי אַברהם מיט שֵׁרָה, כאַטש זיי האָבן גערעדט ייִדיש. זיי זינען געווען אין בילקאַמען און לעמבערג, אָבער דאָך געלעבט אין ירושלים און טבריה. אונדזערע יודן איז די תּשעה-כּאַבֿס אין גלות זינען געווען די גול־ציון און די על־נהרות-בבֿל־זיצערס. זיי איז הרובֿ געוואָרן דאָס מלכות, און זיי האָבן געהאַפֿט און געגלייבט אויף זיכער אין צוריקסער פֿון מלכות בית־דוד. אין העברעיִש שרײַבט דער ישראל־העברעער פֿאַלקלאַז, תּרגום־גויים־העברעיִש. וואָס איך שרײַב אין די כ"ב אותיות איז דאָס וואָס די יודן פֿון אַלע דורות האָבן געוואַלט. געוויס מעג אויפֿשטיין אַ דור און זיך וועלן רעפֿאַרמירן און וועלן זיין היצוניש העברעיִש און אַנאַרכיש אינהאַלטלעך: פֿרעמד צו דער לאַנד־מסורה, פֿרעמד צום פֿאַלק, אַנטי־היסטאָריש אויפֿן באַדן פֿון היסטאָרישן העברעערטום, אָבער דאָס דאַרף זיך רופֿן שמד־יודנטום אין אַנטי־רעליגיעזן זין. אַ מאַדערנער פֿאַליאַק צי פֿראַנצויז, היינט צו טאָג, איז דער מסורה־טרייער אייגנשאַפֿטס־פֿאַליאַק צי פֿראַנצויז. און אַזוי בין אויך איך דער אייגנשאַפֿטס־יודן פֿון אַלע דורות. איך האָב ליב ווי אַ יוד, מיך ווייט־אַגט ווי אַ יוד און איך האָב פֿיינט ווי אַ דורות־יוד. דאָס לעצטע איז דער מחשבה פֿון דער וועלט איז אַטאַס־באַמבע. אָבער מיר יודן האָבן אין דער פֿאַטענץ נאָך עפעס גרויס צו זאָגן וועגן תּוד־מענטש און תּוד־וועלט. מיר האָבן נאָך וואָס מבֿשר צו זיין, אַ תּנאי — מען זאָל אונדז דערווייל לאַזן לעבן כּנוף, און דער עיקר — מיר גוֹפּא זאָלן זיך גוֹפּא דערקענען און באַקענען עד השורש. ניט קיין אַתה־בֿחֿרתנו, לויטן פּסוק סתם, און באַמת אינהאַלטלעך אידעיִשע און ליטעראַרישע נאָכשלעפֿערס, מעלה־גירחניקעס, נאָר טאַקע גרויס און טיף אין אונדזער מהות ווי אין אונדזער היסטאָרישן בלוט־און פֿייער־מהלך דורך די צייטן: פֿון כּבֿש־אַברהם ביזן כּבֿש־געראַמאַניע, ביזן ארץ־ישראל צום דריטן מאַל.

— און די ייִדישע ליטעראַטור? — פֿרעג איך אים.

— איר אויפֿגאַבע, אין פֿאַלקישן זין, געפֿינענדיק זיך אין אַן עקסטע־ריטאָריאַלן מצבֿ, אין זיבעציעס לענדער, האָט זי בערך אויסגעפֿילט דורך אירע גוטע טאַלאַנטן, איז טריי געווען דער רעאַליטעט. זי האָט מאַלעריש געשטאַל־טיקט דעם ייִדישן גלות־יוד אַזוי ווי ער איז געווען. זי האָט אָפּגעשפּיגלט חסידות, לעבנס־שטייגער, געפֿילן, רעוואַלט, חיבת־ציון, ביזן קעמפֿערישן

קאמוניזם בני יידן. זי האָט אָבער ניט געקאָנט ווערן אַ ליטעראַטור פֿאַר אַן אַנקומענדיקער ייִדיש-מלכות.

— איד קאָן ניט האָבן קיין טענות — זאָגט ער — צו דער ייִדישער ליטעראַטור, הַלמאי זי איז אזוי און ניט אַנדערש, אָבער צום העברעיִשן שרייבער-געשרייבטום איז יאָ דאָ אַ באַשולדיגונגס-טענה — פֿאַר וואָס איז זי, די העברעיִשע ליטעראַטור, ניט פֿאַרגאַנגענהייט, ניט גענוואַרט און ניט צוקונפֿט? זי האָט דאָך אַ באַדן. זיי האָבן פֿאַר זיך אַ גרויס שרייבטום און פּת-י-הקודש ביז צום סידור און מחזור. עס איז דאָ פֿון וואָס צו לערנען געדאַנקען, באַשרייבונגען, וועלטבאַנעם און מענטשבאַגריף. וואָס זשע טוען זיי אָבער? זיי זייגן בני העמינגוועי און נאַזים כיכמעט, און אַפֿילו בני די וואַסער-גראַפֿאַמאַנען פֿון קליינע פֿרעמדע פֿעלקער. זיי זיינען געוואָרן טרינקער פֿון וואַלע אַקריצן אין די באַנקראַט געוואַרענע זשורנאַלן און פֿון קאַפֿע-ליטעראַטן בני געלעסטערטע פֿעלקער און פֿאַרטייען.

מיר קומען נאָך אַ מאָל צו דער ייִדישער ליטעראַטור. זאָגט אורי-צבי גרינבערג:

— איד האַלט אַן אַן ערך וויכטיקער די שאַפֿונג אין דער ייִדישער ליטעראַטור ווי אין דער הינטציטיקער העברעיִשער ליטעראַטור. איד האַלט בכלל, אַז די ייִדישע דיכטונג האָט מער באַדייטונג פֿון דער דיכטונג פֿון געוויסע פֿעלקער, וואָס האָבן אַ היים און אַ לאַנד, מיט אַלע אַטריבוטן און באַדייטונגען פֿון פֿרייע פֿעלקער. די ייִדישע דיכטונג אין אַמעריקע, למשל, האָט זיך ניט צו פֿילן מיט אַ שטאַפֿל נידעריקער פֿון דער נייציטיקער דיכטונג אין אַמעריקאַנישן ענגליש, לויט מיינע באַשיידענע ידיעות, וואָס געהערן צו מיין פֿאַד.

— אונדזער ייִדיש מאַמע-לשון האָט געלעבט אין ייִדישן פֿלייש און בלוט, — זאָגט ער. עס זיינען אָבער פֿאַרלענדט געוואָרן ייִדישע גופים. איז דער גורל פֿון ייִדישן לשון דער זעלבער ווי פֿון געהרגעטן ייִדישן פֿאַלק. אויב עס לעבן נאָך רעשטלעך פֿון יענע גופים, טראַגן נאָך מיט זיך די ריחות, זכרונות און טעמים פֿון אונדזער היים, פֿון אונדזערע טאַטע-מאַמע, ענדערט עס אָבער ניט דעם מצב פֿון ייִדישן לשון. חורבן ייִדישן לשון איז אַ טייל פֿון יענעם אומקום. זיינען יענע יידן ניטאָ, איז ניטאָ קיין יסוד פֿאַר אַ האַפֿעדיקן המשך. קאַטערדע פֿאַר ייִדיש וועט ניט העלפֿן. ליטעראַטן אַן בערד און פּאות האָבן ניט אויסגעטראַגן דעם ייִדישן לשון. דאָס האָבן ניט געמאַן דאָס בעסטע ליד, די קרעפֿטיקסטע דערציילונג, נאָך די לעבעדיקע יידן. זיי זיינען מער ניטאָ.

מיין טיפֿסטע באַוונדערונג, ליבשאַפֿט צו מיין מאַמען איז ניט משנה דעם גרויליקן פֿאַקט, אַז זי איז אומגעקומען, און עס איז שוין ניטאָ קיין מיטל אַנדערש צו מאַכן דעם פֿאַקט.

— דאַרף מען ווייטער שאַפֿן אין ייִדיש? דאַרף מען שרייבן? וואָס איז די אויפֿגאַבע פֿון די הינטציטיקע שרייבער? אוודאי דאַרף מען. מען

דארף זײַן אַ פּלײַנגינה, וואָס אירע סטרונגעס זײַנען געשפּאַנט צום באַנעם און באַדאַרף פֿון ייִדישן פּאַלקישן גוף, וווּ נאָר ער געפֿינט זיך.

מיינט עס דינען דער פּאַליטיק? מיינט עס פּאַלימיזאַציע? אויב דאָס גרויסע, אומגעוויינלעכע ווּגנדער פֿון מיליאָנען ייִדן-באַפֿרײַונג הייסט אויך פּאַלימיזאַציע, איז הייליק די דאַזיקע פּאַליטיק.

פֿאַראַן שרײַבער, וואָס מיינען, אַז דער עיקר איז אַרויסגעבן ביכער. ליטעראַטור זײַנען אָפֿט געגליכן צו פֿייגל, וואָס לייגן אייער אין געסטן און נאַכדעם פֿלײַען זיי אַוועק זוכן נייע געסטן.

עס זײַנען דאָ ייִדישע שרײַבער, וואָס האָבן נאָר איין איינציקן באַגער, איין חלום: „דרוקט מיר אַ ביכל!“ זיי ריידן, זיי שרײַבן וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור בכלל, וועגן דער ייִדישער קולטור, וועגן ייִדישן קיום. אַבער מיינען מיינען זיי: „דרוקט מיר אַ ביכל!“ ווען עס קומט איינער אַ ראַטשילד און קויפֿט אָפּ בני זיי אַלע מאַנוסקריפֿטן און דרוקט זיי אַלע אָפּ אין ביכער, וואָלט דאָד דעמאָלט געווען אַ גרויס גליק אויף זייערע קעפּ.

נאָר עפעס חלומט אַ ייִדישער שרײַבער: „זעצט מיך איבער אויף העברעיִש!“

מיר זײַנען אַ פּאַלק מיט פּת־יהודש, מיט שריפֿטונג, ניט סתּם ליטע-ראַטור, ניט סתּם אַ מעשה, אַ ליד. מען האָט געדרוקט „סיפורי-המקרא“ פֿאַר קינדער — מעשהלעך פֿון חומש. עס זײַנען ניטאָ קיין סיפורי-המקרא. עס איז דאָ מקרא. עס איז דאָ חומש, תּנך. ניט סיפורי-המקרא. מיר בעצם ליטעראַטור-טעווען. אַז מיר לאָזן אַראָפּ איין אַקסל, מיינען מיר, אַז עס פֿאַלן אינן די ווענט פֿון דער וועלט. אזאָ גאַוהדיקע מיינונג וועגן דער אייגענער וויכטיקייט.

פֿון ליטעראַטור צום לעבן. טענהט אורי-צבי גרינבערג קעגן יענע וואָס האָבן זיך איינגערעדט, אַז מיר דאַרפֿן אויסלייזן די גאַנצע וועלט. און דעריבער — דאָס טאָר מען ניט, דאָס דאַרף מען ניט. די גוים מעגן, אַבער מיר טאָרן ניט. פֿאַר וואָס אינאָן יא און מיר ניט? מען האָט געוואָלט איינ-שמועסן, אַז פֿאַר די ייִדן איז נאָר דער הימל, ניט די ערד, בלויז יענע וועלט און ניט די וועלט, אַז ייִדן האָבן בכלל גאַרניט קיין חוש פֿאַרן לעבן אויף דער ערד. דאָס איז ניט ריכטיק.

— מינו זיידע איז געווען אַ רבֿ, אַ רומענישער ייִד, אַבער אַ דעמבענער ייִד. מינו מאַמע איז געווען אַ לייַדנשאַפֿטלעכע שווימעריין. פֿון איר האָב איד ליב באַקומען דעם טינד.

עס איז אויך ניט אמת די מעשה וועגן דער שוואַכקייט פֿון ייִדן. מיר האָבן געהאַט געזונטע ייִדן. מיר האָבן זיי היינט, גאָט צו דאַנקען. מען שרײַבט בני אונדז וועגן עס-האַרץ, וועגן ייִדן עס-האַרצים! .. ניט געווען קיין עס-האַרצים בני ייִדן. גוים מאַכן אַ רעוואָלוציע מיטן לאָזונג

אפצושאפן אנאלפאבעטיזם. מיר נייטיקן זיך ניט אין אזעלכע רעוואלוציעס. פאר דעם האבן שוין געזארגט די זיידעס, די טאטעס און מאמעס.

ער דערמאנט זיך אן ביאליקס „מתמיד“, אורי-צבי האט צו ביאליקס גערעדט גאנץ אפט. ביאליקס קלאגט אין זיין „מתמיד“ אויף דעם וואס דעם מתמידס פוחות ווערן אומזיסט פארלארן. „וואס האסטו געמיינט מיט דעם, ביאליקס? וועלכע פוחות זינע ווערן עס נאר פארלארן? מיינסטו, אז א גוישער סטודענט איז א מוסטער אנטקעגנצושטעלן דעם מתמיד אין בית-מדרש?“

— דערמאנט איר זיך, אורי-צבי, אז מען האט וועגן אייך א מאל געשריבן, אז איר ווילט ניט ריידן אויף יידיש, וויל עס איז געווארן פאר אייך א שפראך פון גאלעווקעס, פון עס-הארצים?

— עס איז געווען א ליגן. עס האט מיר זייער זוי געטאן.

אז מען דארף ניט זאגן אויף העברעיש „לדבר ביהודית“, נאר „לדבר ביידיש“ שטאמט פון אים. אגב, א מאל ווען אין ארץ-ישראל זינען געקומען פרץ הירשביון און שלום אש און זיי האבן געדארפט ארויסטרעמן אויף יידיש, האט גדוד-מניניה-השפה געסטראשעט, אז עס וועלן זיין סקאנדאל, מען וועט ניט דערלאזן, זיי זאלן ריידן יידיש — ער, אורי-צבי גרינבערג, האט גע-שלעפט בערל קאצענעלסאנען אויף דער בינע פון פרץ הירשביונען און שלום אשן. ער אליין איז אויך געווען דארטן און געזאגט צו זיי: „רעדט יידיש, רעדט!“ און זיי האבן גערעדט.

ער האלט ניט, אז מען טאר ניט זאגן עפעס שארפס צום פאלק, אויב עס איז אפילו אמתדיק, אז מען טאר ניט שטראפן ביטער דאס פאלק. ניין! אט האט ביאליקס געשריבן „אכן הציר העם!“ ער האט געזאגט, אז דאס פאלק איז פארוואנעט געווארן, טרוקן געווארן ווי א פארטריקנטער ביוו, אויסגעטריקנט זיין זאפט. ביאליקס האט אויסגעשרייען אין פארצווייפלונג: „התעורר המת? הזרעו המת?“ עס איז געווען א געשריי מיטן ווילן, אז דאס פאלק, דער מת, זאל זיך אויפכאפן. די מעשה איז נאר, וואס יעדער לעזער פון ביאליקס ליד „אכן הציר העם“ איז געווען בני זיד זיכער, אז ניט אים האט ביאליקס געמיינט.

ווייל איך הערן פון אים פרטים וועגן זיין לעצטן גאנג פון פוילן קיין ארץ-ישראל, ווען ער האט זיך מעשה נס געראטעוועט.

עס איז געווען אין סעפטעמבער 1939. די מלחמה האט זיך צעברענט. ער איז געווען אין פוילן. ער איז געלאפן פון ווארשע און אריינגעלאפן אין לובלין. אריינגעקומען אין מיטן דער טאכט איז א פינצטערער שטאט. איבער יעדער שטוב לויערט ספנה. אין א גוישן הויז טאר מען ניט אנקלאפן — מויט-ספנה.

— האָב איך דערזען אַ מזוזה בני אַ טיר... —

אַ מזוזה איז גוט, איז אַ פֿרייד. דאָ ווײַנט געוויס אַ יוד. אויב אַ מזוזה, איז מען דאָך אזוי ווי בניִם טאַטן אין הויז, מען איז בני אַ יוד.

דער יוד האָט ניט געוואָנט צו נעמען בני דיר, דעם פֿליט, קיין געלט פֿאַרן ברויט. געטײלט זיך מיטן ביסן. ער דערמאַנט זיך די שײַנקייט און האַרציקייט פֿון קלײנע יודישע קינדער בניִם העלפֿן אַ פֿליט. ער האָט געוואָלט אַ יונגל געבן געלט, האָט ער ניט געוואָלט נעמען. „פֿאַר וואָס זאַל איך נעמען געלט?“ פֿרעגט דאָס יודישע קינד און קוקט מיט זײַנע גרויסע אויגן.

מען גייט אין וועג. מען זוכט ווידער שוין, אַ דאָך איבערן קאַפּ, וואַסער זיך אָפּצוואַשן. זוכט מען ווידער אַ מזוזה. און אַז מען געפֿינט, איז אַ גליק. אַ מזוזה? דאָס מײַנט דאָך אַ יוד. יוד און מזוזה איז אײַנס. „וויפֿל קומט אײַד, ר' יוד?“ ענטפֿערט דער יוד: „גאַרנישט. בני מיר איז דען אַ האַטעל?“ אָנגעטראַפֿן צו אַ יודן מיט אַ קאַפּל און אַ בערדל. פֿרעגט זײַן ווייב: „ווער זײַנען די יודן?“ — „געקומען פֿון וועג. זײ גײען קיין ארץ־ישראל.“

— גאָט זאַל אײַד העלפֿן. קומט בשלום.

גוטסקײט און ברכה איז שטוב. גיט די פֿרוי צו טרינקען שמעקעדיקע קאַווע. יענער קאַווע־ריח דערטראַגט זיך צו אונדזער טיש, אזוי ווי דער יוד איז קאַפּל מיט זײַן ווייב וואָלטן שטיין פֿאַר אונדז אין דעם ישראלדיקן אָונט. „איר מענט טרינקען,“ זאָגט דער יוד. „טרינקט, טרינקט, און זאַל אײַד זײַן צו געזונט.“

אזוי איז געגאַנגען אורי־צבי גרינבערג אין די ערשטע מלחמה־חרשים איבער פּוילן, ווען דאָס לעבן איז געהאַנגען אויף אַ האָר.

באַגענט ער אַ יודן, וואָס האָט צו אים אַ בקשה:

— איר גייט קיין ארץ־ישראל? זײַט מצליח. איד האָב דאָרטן אַ זון אין בית־אֶלפֿא. אַז איר וועט קומען בשלום אין ארץ־ישראל און זען מיין זון, זאָגט אים, אַז איר זײַט דורכגעגאַנגען סניטין און געזען זײַן טאַטן.

ער האָט אים געגעבן זײַן נאַמען און זײַן זונס נאַמען.

— איד זאָג אײַד צו.

ער האָט עס, פֿאַרשטייט זיך, מקיים געווען.

זײַן אַנקום אין ארץ־ישראל מיט אַ שיף איז ניט געווען אזוי אײַנפֿאַך, געווען פֿאַרבונדן מיט סכנה. בניִם אַראַפּגיין פֿון שיף האָט מען אים געשטעלט אַז אַ זײַט, איבערגעגעבן צו דער פּאַליצײ, ווײַל ער איז פֿלומרשט ניט קיין זיכערער עלעמענט.

— איד האָב אַ בקשה פֿון אַ יודן פֿון סניטין צו גריסן זײַן זון אין

בית־אֶלפֿא.

ער דערמאַנט זיך איצט יענע צײַט. אַוועק זײַנען נאָכדעם טעג און נעכט, וואָכן און חדשים מיט יודישער שרײַפֿה אין אייראַפע. אין אים האָט געברענגט דאָס יודישע אומגליק, די יודישע טראַגעדיע אין פּוילן.

— שלאנסקי האט דעמאלט געזאגט: „מה הפלא? הוא פולו שם...“
 „וואס איז דער ווונדער? ער איז אין גאנצן דארטן.“

וואס האט ער צו זאגן וועגן די אמעריקאנער יודן? ער מיינט, אז אין אמעריקע איז דא א ווונדערלעכע יידישע מחנה. אז מען רעדט דא וועגן אמעריקאנער יודן, מיינט מען דאך, וויפל געלט מען קאן פון זיי באקומען פאר ארץ-ישראל? איז דער אמתן נוצן מיר ניט אויס זייער גרויסן פוח, דעם גרויסן פאלקס-ארגאניזם, וואס עס שטעלט מיט זיך פאר דאס אמערי-קאנער יודנטום.

יודן, יידישקייט זיינען דאך געוואלדיקע זאכן. מענטשן מיינען, אז מען שרייבט העברעיש, הייסט דאס אליין שוין יידישקייט. מען קאן אויך אויף העברעיש זיין א גוי.

מען חזרט אָפֿט איבער דעם פסוק „לא בחיל ולא בכוח פי אים ברוח.“
 עס שטייט דאך אָבער ברוחי. וואָס הייסט עס — רוח? מיט וועלכן רוח?
 מיט וועלכן גייסט? רוחי — מיט מיין גייסט. וועמעס גייסט איז דאָס? אזוי האָט דאָך געזאָגט ניט אַ פּאָעט, אַ שרײַבער, נאָר השם אלהי צבאות.

מעצער האָט אים אַ מאָל געזאָגט, אז זײַן בוך איז אַ תהילים-בוך.
 יענער ווייס ניט פֿון זײַן קאָפּ צו זאָגן. תהילים איז ניט קיין ליטעראַטור.
 עס איז תהילים!

„וואָס בין איד אַהער געקומען?“ האָט ער צו זיך גערעדט מיט יאָרן צוריק. „קאָנקורירן מיט גראַפֿאָמאַנען? יעדער העברעישער לערער איז דאָך אַ פּאָעט. וואָס בין איד געקומען אַהער? נאַכצוטאַנצן? נאַכצובאַמקען?“

אַ טייל פֿון אונדזער שמועס האָבן מיר געפֿירט ניט בני אים אין הויז, ניט אין דער זעלביקער נאַכט, נאָר אַ צווייטע נאַכט, אין האַטעל-צימער, אין וועלכן איד האָב געוויינט. אין מלון גת-רימון. אויפֿן ים, קעגנאיבער אונדזער באַלקאָן, זײַנען געשטאַנען צוויי ענגלישע קריגסשיפֿן. אַן ענגלישע קריגסשיפֿ צינדט אָן אורי-צ'בים צאָרן. עס קאָכט אויף זײַן בלוט. ענגלאַנד, אָקופּאַציע, בעזווי, פֿאַרמאַכטע טירן פֿאַר יודן, יד-אָחת מיט אַראַבער. „אונדזער אויפֿ-גאַבע איז אַ גרויסע — מלכות-ישראל. ייִדישע סווערעניטעט.“

מאָד איד אַ באַמערקונג:

— ניטאָ היינט קיין סווערעניטעט פֿון פֿעלקער און געוויס ניט פֿון קליינע פֿעלקער. פֿעלקער-פּאָליטיק — מזרח און מערבֿ, וואַשינגטאָן און מאַסקווע: מיר זײַנען דאָך אַלע אַ טייל פֿון דער וועלט, אַן אַבר פֿון אַ גוף.

ער זויג דאָס ניט הערן און קאָן דאָס ניט הערן. מלכות-ישראל, ייִדישע סווערעניטעט איז זײַן זעונג בני טאַג און בני נאַכט, איז זײַן אַנגעזאָנדענער חלום. ער איז כּסדר גרייט, זוי ער זאָגט, צו אַ „רעוואָלוציאָנערן פֿאַרוויקט-לעבונגס-פּראָצעס“ פֿון אונדזער פֿאָלק. די היינטיקע קליינע מדינה אויפֿן קליינעם שטח איז פֿאַר אים נאָר אַ באַווייז פֿאַר אַ סומענדיקער גרעסערער פֿאַלקס-טעריטאָריע, וואָס געפֿינט זיך נאָר היינט איז פֿרעמדע הענט.

לאַמיר אַראָפּפֿירן דעם שמועס צו אַ מער אינטימען, שעפֿערישן ווינקל.
 — וואָס זינען, אורי־צבי, אינערע נאָענטסטע שעפֿערישע פֿלענער?
 — איד וויל זוכה זיין ווייטער צו לעבן און שרייבן, ביז דער ענהאָל־
 טיקער דערלייזונג, ביז דער ייִדישער דערהייבונג, ווי עס שטייט געשריבן.
 ער וויל דערלעבן צו קאָנען אַטעמען מיט דער לופֿט פֿון אַברהם ביז
 בעל־שם־טובֿ און בראַצלעווער, פֿון די נביאים ביז דעם הימלהויכן געזאַנג
 פֿון דער פֿלעיאָדע שרייבער אין שפּאַניע, ביז אונדזערע שבת־יום־טובֿדיקע
 ייִדן אויף סלאַווישע ערדן.

זיין פֿרוי, עליזה גרינבערג, איז די גאַנצע צייט פֿון אונדזער שמועס
 געווען פֿאַרנומען מיט איר הויז, מיט די קינדער, און זיך ניט אַרטינגעמישט.
 פֿרויביר איד כאַפּן אַ וואָרט, אַ טענה. זי איז אַ שווינגנדיקע, וויל גאַרניט ריידן
 וועגן איר לעבן, ביז זי האָט זיך באַגעגנט מיט אורי־צבי גרינבערגן. „דאָס
 איז געווען פֿאַר דעם מבול.“

געבאָרן געוואָרן אין אַרץ־ישראל, אין ירושלים. אין דער יוגנט אַריין
 אין לח"י. געווען אין אונטערגרונט. אורי־צבי גרינבערג איז דער נביא פֿון
 דור. זי, עליזה, האָט געשריבן קינדער־דערציילונגען און לידער. ווען זי האָט
 צום ערשטן מאל דערזען אורי־צבין, איז ער שוין געווען אַן איִיאַריקער בחור.
 און ער האָט געזאָגט צו זיין פֿריינד ייִבין: „אַט דאָס איז די פֿרוי. איד האָב
 עס דערפֿילט צום ערשטן מאל אין מיין לעבן.“

דעמאלט האָבן זיי חתונה געהאַט.

— לאַמיר — זאָג איד צו אורי־צבין — פֿאַרשריבן, צום געדענקען, די
 נעמען פֿון אינערע קינדער.

ענטפֿערט ער מיר בכתב, אָנגעשריבענערהייט:

— מיין בכור הייסט חיים־אליעזר. נאָר אים קומט די שורה: בת־שבע,
 שלום־ציון, רבקה־לע, יוכבֿד, און פֿלי־שעה דער מוזיניק: דוד־יהונתן — אַלע
 צו לאַנגע יאָרן.

עס איז ניט גרינג צו האַדעווען אַ דור אין אַ הויז פֿון אַ פּאָעט. עליזה
 האָט באַקומען אַן אָנזאָג צו פֿירן די הויז אַן חובֿות. קאָכט זי אויף אַ
 ברען־מאַשינקע. קאָכט אויף אַ פֿרימוס וואַסער צו וואַשן די וועש. זי האָט אַ
 העלפֿערין אין שטוב נאָר דריי מאל אַ וואָך. ווען זי וויל אינלאַדן אַ שטענדיקע
 העלפֿערין, זאָגט זיך יענע אָפּ. און געוויינלעך איז איר טענה: פֿינף קינדער,
 מען קאָן דאָך משוגע ווערן.

ביי איר גאַנצער אַרבעט און מירקייט איז ניט אויסגעלאָשן געוואָרן אין
 איר די יונגה־התלהבות. זי געפֿינט נאָך צייט אין די אַוונטן — אַ שעה אַדער
 צוויי — צו לייענען אַ גוטן בוך. ביי נאַכט קומט אַ ביסל רו. זי הערט די
 רונקייט. געענדיקט די אַרבעט, וויל זי לייענען אַ גוטן בוך.

זי האָט נאָר איין ווינקל — אַ באַזונדערן פֿאַר זיך אליין. דאָס איז —
 ווען זי שטייט און וואַשט די פֿליים, קומט צו איר די שירה. זי קוקט זיך אַ ביסל

צו צום ארום, הערט זיך איין גערויש פון דעם וואסער, וואס פליסט צום וואשן די בליים, און — פלוצלונג קומט א געדאנק, א שורה פון א ליד. און זי האלט אין זיך די מחשבה אדער דאס בילד אפילו א גאנץ יאר. עס טרעפט א מאל, שפעט אין דער נאכט, 11 אדער 12 א זייגער, איז זי נאך אין קיך בני אירע בליים, און עס קומען איר אין זכרון קאפיטלעך פון ליריק. ברומט זי זיי ארויס, זאגט זי זיי ארויס. אבער אנשרייבן לייגט זי אפ אויף מארגן, אויף שפעטער, און דער שפעטער פאררוקט זיך גאנץ אפט.

— ווי אזוי — זאגט זי — קאן עס א מאמע פון פינה זיך זעצן שרייבן לידער און צונעמען די צייט פון אירע קינדער?
לייגט זי עס אפ אויף שפעטער.

שפעט אין דער נאכט האבן מיר זיך געזעענט. ער איז אפגעפארן פון מיין האטעל צו זיין היים, צו זיין משפחה, זיין פרוי און פינה קינדער, אין רמת-גן.

איד בין ארויס אויפן באלקאן, וואס איז געהאנגען איבערן מיטללענדישן ים, און איבערן ים — דער אויסגעשטערנטער הימל פון ארץ-ישראל, אויף וועלכן עס שפילן זיך שטערן-וונדער, לבנה-צויבער שוין מיליאנען יארן.

„ער איז א שטורעמווינט,“ — האט מיר געהאט געזאגט זינער א פריינד — „זיין סטיל דערמאנט דעם נביא יחזקאל בן בוזי הפהן.“

איד האב גענומען דעם תנך, אויפגעמישט דעם ערשטן קאפיטל פון יחזקאל און פון דארטן ארויסגעלייענט:

— און איד האב געזען, ערשט א שטורעמווינט איז אנגעקומען פון צפון, א גרויסער וואלקן מיט א פלאקעריקן פייער, און א שיין רונד ארום אים.

חיים הזז

קריטיק, זעלבסטקריטיק,

וואס דערגייט צו „זעלבסט־שמינסעריי“, ווי די רוסן זאגן, איז די לעצטע צייט אן אָנגענומענער דרד בני א צאל העברעישע שרייבער אין ישראל. מען איז ניט צופֿרידן מיט די פּאָעטן און פּראָזאַיקער, וואָס זיינען אוועק „זיך פּאַשען אויף פּרעמדע פֿעלדער און אינגאָרין דעם נס פֿון דעם אייגענעם רענעסאַנס“. דער פּאָעט ש. שלום מוסרט דעם ניהיליזם פֿון די מאָדערניסטן און פּענעם. ער פּאַדערט א „נייע דיכטונג פֿון נביאישן געבאָט“. משה שמיר האָט אויף אַ צוזאַמענפֿאַר פֿון שרייבער געזאָגט, אַז דער יונגער שרייבער־דרור האָט ניט קיין פֿאַרכינדונג מיטן פֿרועריקן און עס מערקט זיך בני אים אַ ירידה. ער האָט אויך גערעדט וועגן דער ירידה פֿון העברעישן לשון, וואָס איז „אַראָפֿ פֿון די הויכקייטן פֿון הזום און ענגונס שאַפֿונגען צו דער נידעריקסטער מדריגה און איז אַ 'סלענג' אַז אַ פֿאַרם“. דער שרייבער זהר־סמיליאַנסקי האָט בני אַ געלעגנהייט אויפֿגעוואָרפֿן, אַז דער ישראל־מענטש, ווען ער הערט וועגן ידנטום אין גלות, זעט ער דעם דאַרטיקן ייִדישן שטייגער ווי אַן עניו, וואָס ענדיקט זיך אין ישראל.

חיים הזו האָט גערעדט אויפֿן קאָנגרעס פֿון די אינטעלעקטועלע אין אויגוסט 1957 און ער האָט געזאָגט: „דער דור שרייבער פֿאַר אונדז איז געווען אַ גרויסער דור, אַ דור ראַשונים. אַלץ וואָס איז דאָ פֿאַראַן פֿאַר אונדז, אַלץ איז צו אונדז געקומען פֿון זיי — די העברעישע ליטעראַטור, דאָס העברעישע ריידן און, אומדירעקט, אויך — דער ייִשובֿ ארץ־ישראל . . . אין לעצטן דור איז אָבער געפֿאַלן דער ווערט פֿון דער ליטעראַטור און אויפֿ־געהערט באַווירקן אוממיטלכאַר די לעבנס־געשעענישן.“

חיים הזו ווערט פֿאַררעכנט איצט פֿאַר איינעם פֿון די באַדייטנדיקסטע העברעישע שרייבער אין ישראל.

חיים הזום ראַמאַנען ווערן נוט געלייענט. איד האָב געפֿרעגט סטודענטן פֿון ירושליםער אוניווערסיטעט וועגן זייערע באַליבטע שרייבער, האָט זיך דער נאַמען פֿון חיים הזו געפֿונען אין סאַמע מזרח. זיינע דראַמעס שפּילט דאָס העברעישע טעאַטער. דערצייילט מען מיר וועגן שטאַרקן אינדרוק פֿון זיין דראַמע „אין סוף פֿון אונדזערע טעג“, וווּ עס איז געקומען צום אויסדרוק זיין קעגנערישע באַציונג צו רעליגיע. זיין דראַמע, וווּ עס רעדט זיך וועגן

„פֿאַרברענען דעם גלות“, האָט געהאַט אַרױסגערוֹפֿן אַ גרויסן אינטערעס און אַ היפש ביסל מחלוקת. זײַנע באַרימטע ראַמאַנען זײַנען: „ריחיים שבֿורים“, „הױשבת בננים“, „אבנים רותחות“, „בקץ הימים“, „דלתות נחשת“ (פֿיר בענדער). אין אויסלאַנד האָט מען אַ מאַל געהאַט געמײנט, אַז ער שטאַמט פֿון ספֿרדישע יידן, צוליב זײַנע ווערק וועגן די תּימנער „יעיש“, „הױשבת בננים“. פֿאַר זײַן ראַמאַן „דלתות נחשת“ איז ער פרעמירט געוואָרן.

ער שטאַמט פֿון רוסלאַנד. ער לעבט אין ישראל דרײַ צענדלינג יאָר. די וואָס האָבן מיט מיר גערעדט וועגן אים האָבן אים באַצײכנט מיט אַ סך דרדראַרץ פֿאַר אַ וועגזוכער, אַ גורל־מאַנער. אין זײַן דערצײלונג „הרשה“ איז ער געווען עקסטרעם אַנטי־טראַדיציאָנעל, געהאַט אַ קריטישע באַצײונג צו רעליגיע. אָבער ער האָט נאָר דעם געקערט מאַנען פֿלל־ישראל־דיקייט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

לעבעריק, ווי אויסגעשניצט, זײַנען די מענטשן פֿון זײַנע ראַמאַנען. פֿרעגט ר' בערישל ר' זונדעלען אין זײַנע „דורות ראשונים“, פֿאַר וואָס ער וויל זיך לאָזן אין דער ווייטער וועלט אַרײַן: דיר איז ענג געוואָרן דאָס אָרט? — ענג, רביניו, זײַער ענג... — זיפֿצט ר' זונדעלע מיט אַ גרויסן זיפֿץ. הערט ר' בערישל און ער זאָגט צו זיך אַלײַן: ווער עס שרײַט פֿון נײַט, שרײַט פֿון דער טיפֿעניש.

טרערן גיסן זיך פֿון ר' זונדעלעס אויגן: איד שרײַט פֿון דער טיפֿעניש, ווײַל עס איז מיר ענג. איד האָט אַרױסצופֿאַרן, מחיה זײַן אַ ביסל מיין נשמה. איד וועל פֿאַרן, פֿאַרן, פֿאַרן, און גאָט וועט מיר העלפֿן צום גוטן.

— וווּהײן ווײַלסטו פֿאַרן? — פֿרעגט אים ר' בערישל.

— איד ווײַס נײַט, רבי. אפֿשר קײן אַמעריקע, אפֿשר קײן אַפֿריקע.

— איז דאָרטן, אין אַמעריקע, אין אַפֿריקע, דאָ דער הקדוש־ברוך־הוא?

— אויב דער הקדוש־ברוך־הוא איז דאָרטן נײַט, וועל איד אויך פֿאַרן.

אומעטום איז וועלט, אומעטום זײַנען דאָ יידן, אומעטום איז געוויס דאָ דער הקדוש־ברוך־הוא. ער איז דאָ צווישן די אַשכּנזים און צווישן די תּימנער. אויב ער איז ערגעץ וווּ נײַט, איז גרײַט דער רבי ר' בערישל פֿאַרן אַהײן צו.

אין אַ תּמוז־טאָג בין איד צוועק אויף אַ שמועס מיט חיים הוזן.

חיים הוז ווײַנט אין ירושלים. רעכטס פֿון די שדרות בן־מימון ליגט, באַרג־אַראָפֿ, אַ שטילע גאָס, רחובֿ עזה. זי ענדיקט זיך אין אַן אַפֿענעם שטח, פנים אל פנים — שטיינערנע בערג, וואָס ווערן איצט אינגענומען דורך יידן, מערסטנס תּימנער יידן, יידן מיט בערד, צעאָקערן זײ, צײַען אַרױס גרינס, זעצן דאָרטן אַרײַן בײַמער, בויען בנינים, בויען הײַזער פֿון שטיינער.

ציט זיך, ציט זיך דער שטח בין צום ירושלימער אוניווערסיטעט. דאָ, אויף דער גאָס עזה 53, וווינט דער שרניבער חיים הזז.
— שלום, הזז.

די שטוב איז פֿון פֿיר צימערן. דאָרטן איז שטיבל, מנוחהדיק. פֿאַליצעס מיט ספֿרים. איז איינעם פֿון די צימערן זיצט איבער ביכער הזזס יונגע פֿרוי, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאַט מיט אייניקע יאָר צוריק, זי שטודירט אין אוניווערסיטעט פֿילאָסאָפֿיע און ליטעראַטור. מיר זעצן זיך אין אַ צווייטן צימער, בני חיים הזזס אַרבעטסטיש.

איד קוק אויף אַ פֿאַרטרעט פֿון אַ יונגן-מאַן, וואָס שטייט אויף הזזס טיש.
— דאָס איז דאָס בילד פֿון מיין איינציקן זון, נחום. ער האָט געהערט צום פֿלמ"ח, איז געפֿאַלן אין דער מלחמה אין ירושלים. זיין קבר איז אויף הר הערצל, צווישן די קברים פֿון די געפֿאַלענע.
— יעדער איינער ברענגט זיין קרבן.

דער אומגעקומענער 19 יאָריקער נחום קוקט אַראָפּ פֿון שרניבטיש צו זיין טאַטן, קוקט מיטן שוואַרצן קאַפּ דורך שוואַרצע ברילן איבער זינע אויגן.
— ער האָט נאָר וואָס געהאַט געענדיקט גימנאַזיע.

איד זע גלייך אין אָנהייב פֿון אונדזער שמועס, אַז חיים הזז האָט אַ נוט אַרגאַניזירטן קאַפּ. זינע ענטפֿערס זינען פינקטלעכע, זאַכלעכע, פֿאַר-טיפֿטע. גייסט, שכל און טאַלאַנט זינען אין דעם מענטשן אַ מזומן.
— לאַמיר אָנהייבן — לייג איד פֿאַר — פֿון בראַשית. פֿון וואַנען קומט אַ יוד קיין ירושלים?

— איד בין געבוירן געוואָרן אין רוסלאַנד, אין יאָר 1898. אַוועק פֿון רוסלאַנד אין 1921. דורכגעגאַנגען פֿאַנראַמען אין אוקראַינע, דעניקין, ווראַנגעל.

פֿון רוסלאַנד איז דעמאָלט געגאַנגען די אומלעגאַלע עמיגראַציע אויף דריי וועגן: דורך רומעניע, דורך פּוילן און דורך קרים קיין קאַנסטאַנטינאָפּאָל. דאָרטן, אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל, האָט זיך קאַנצענטרירט אַ גרויסע ייִדישע עמיגראַציע. פֿון דאָרטן זינען געגאַנגען יודן קיין אַמעריקע, קיין אַחגענטינע.
— איד בין אַריינגעפֿאַלן אין קעסל פֿון קאַנסטאַנטינאָפּאָל. ניט געהאַט קיין חשק צו גיין קיין אַמעריקע. דערצו די קוואַטע. אַלע יודן האָבן זיך געריסן, געשטופּט, מען איז געקראַכן דורך יעדער שפּאַרונע. איד האָב געהאַט ברעה צו פֿאַרן קיין אַרץ-ישׂראַל. עס איז אָבער געווען אין דער זעלבער צייט דער חלום פֿון אַ ייִדישן בחור צו זען אַ ביסל אייראָפּע.

ער איז נאָכדעם געווען גיין יאָר אין פּאַריז. עקאָנאָמיש איז דאָרטן געווען גאַנץ שלעכט. ער האָט אָנגעהויבן שרײַבן, דרוקן אין „התקופה“, שטיבל-פֿאַרלאַג. שטיבל איז שוין דעמאָלט געווען פֿינאַנציעל אַ יוד. ער האָט אים אָבער באַצאַלט פֿאַר זיין אַרבעט.

— וואָס האָט איר געשריבן?

— בעלעטריסטיק. געשריבן וועגן דער רוסישער רעוואָלוציע, אַרויס-געגעבן אַ בוך אין צוויי טיילן „בישוב של יער“.

ער האָט ניט פֿאַרענדיקט דרוקן זײַן בוך צוליב אַ סכסוך מיטן פֿאַרלאַג, וואָס האָט זיך אַריבערגעטראָגן קיין אַרץ־ישׂראל. מען האָט געדרוקט זײַן בוך אַז זײַן קאַרעקטור.

— אין גמרא אין דאָ אַ פּלל, אַז מען טאָר ניט לײענען אַ ספֿר, וואָס אין ניט קאַריגירט געוואָרן. „אַסור לַקראַ בספֿר שאִינוּ מוגה“.

ער נעמט אַרויס זײַן דערמאָנטן ניט קאַריגירטן בוך. ער ווײַזט מיר אים און זאָגט:

— עס זײַנען געווען אין בוך 300 טעותן. איד קאָן אים גאַרניט לײענען. ער איז געווען פֿאַר מיר אַ פּסול ספֿר. איד האָב דעם שטיבל־פֿאַרלאַג מער ניט געגעבן צו דרוקן מינעם אַ בוך. מיר זײַנען ברוגן געוואָרן.

אין פֿאַרזי איז דעמאָלט געווען אַ בידנע לעבן. ער האָט זיך דאַרטן געמאַטערט, ווי נאָד אַנדערע ייִדישע יונגע־לייט אין יענער צײַט. אין 1931 איז ער אַוועק פֿון פֿאַרזי קיין אַרץ־ישׂראל.

— מיר זײַנען אַריבערגעשפּרונגען אַינערע קינדער־יאָרן. לאַמיר גיין צוריק.

— רעכט. זאָל זײַן אַזוי.

איד בין געבוירן געוואָרן אין דאַרף סידראָוויטש, קיעווער געגנט, אוקראַינע. דאָס דאַרף האָט געהייסן סידראָוויטש צוליב אַ דאַרטיקן גוי, וואָס האָט געהייסן סידראַ. אין דעם דאַרף האָבן געלעבט 50-60 ייִדישע משפּחות. זײַן טאַטע איז געווען אַ וואַלד־סוחר, אַ בן־תּורה. ער, חיים, איז געווען זײַן טאַטנס בכור פֿון זיבן קינדער. דער טאַטע האָט געהייסן ר' לייב — לייבל הזן.

דערמאָנט ער זיך און צעשמייכלט זיך:

— עס איז געווען געדרוקט אין ניריאַרקער „פֿאַרווערטס“, אַז איד שטאַם גאָר פֿון אַ טאַטער. ניין, מיין טאַטע ר' לייב איז ניט געווען קיין טאַטער, ער איז געווען אַ יוד.

ביז דער רעוואָלוציע האָט ער, לויט זײַן אויסדרוק, „עקסטערניטשאַיעט“, געלערנט וועלטלעכע תּורה בני אַ לערער, און בני אַ מלמד געלערנט גמרא. דערווייל איז אונטערגעקומען די רוסישע רעוואָלוציע.

— איד האָב געעפֿנט ברייט די אויגן און דערוען, אַז איד געפֿין זיך אין דער רעוואָלוציע. אַרום און אַרום אַ גרויסער טומל. געקוקט, געזען און זיך געוונדערט.

בעת דער רעוואָלוציע האָט ער זיך געוואַלגערט אין אוקראַינע, אין מאַסקווע, אין קרים.

— א יוד פֿון סידראוויטש הינטער קיעוו, א יוד פֿון אוקראינע, פֿון מאַסקווע, קאנסטאַנטינאָפֿאל, ווערט נאָר אַ העברעיִשער שרײַבער? העברעיִש ווערט זײַן נשמה־לשון? וווּ האָט ער זיך געלערנט העברעיִש?

געלערנט, געלערנט, אַליין געלערנט, אַ סך געלערנט — פֿאַרטראַכט זיך חיים הזז אין ענין לשון און ער רעדט אַזוי:

— בכלל אין אַ מענטש אַ שטומער, אַ שטום באַשעפֿעניש. ווי קומט דער שטומער מענטש צום לשון? וויפֿל מאַטערט זיך אַ מענטש אין זיך, וויפֿל קנייטשן מאַכט ער אין זיך, ביז ער קאָן עפעס זאָגן? ווי קומט אַ מענטש צו אַ ריכטיקן לשון? אַ שווערער וועג. אַ וויטער וועג. מיין העברעיִש לשון? מיט לשון מאַטערט מען זיך אַזוי לאַנג, אַזוי טיף. מען לעבט איבער אַ בראַד נאָר אַ בראַד ביים לשון. מען ראַנגלט זיך, מען האַלט מלחמה, מען דערשלאַגט זיך, מען דערגרייכט עפעס, ביז מען פֿאַרליבט זיך אין אים.

עס קומט אָן שווער, זייער שווער. מען ווערט אַנגעווייטיקט, און וואָס מער אַנגעווייטיקט, אַלץ מער פֿאַרליבט מען זיך אין אים, אין דעם לשון.

אַזוי קאָן מען באַגריפֿן, פֿאַרשטיין, ווי אַזוי אַ מענטש ווערט פֿאַר־ליבט אין זײַן שפּראַך.

— אַזוי אין געווען פֿאַרליבט טורגעניעוו אין רוסיש, פּרץ אין ייִדיש. אַזוי אין אונדזער דור פֿאַרליבט אין העברעיִש.

חיים הזז דערציילט מיר, אַז העברעיִש אין געווען פֿאַר אים אַ שווערער שפּראַך. זי האָט אים בשום אופֿן ניט געוואַלט פֿאַלגן. ער ווײַזט מיר דורך זײַן פֿענצטער:

— איר זעט אַרום מיין שטוב די שטייגערנע בערג? שמענדיק דאַרף מען זיי אויפֿרייסן, ברעכן, שלעפֿן מיט אַלע כּוחות, מיט די ציינער ממש.

מען קאָן נאָר שרײַבן, זינגען אין העברעיִש וועגן גרויסע, דער־הויבענע זאַכן. אַבער זאָגן אַ פּשוטע זאַך פֿון לעבן, אַ קליינע זאַך? זאָגן עס אין העברעיִש... פֿדי צו שרײַבן וועגן פּשוטן לעבן, וועגן מעשים און מחשבות פֿון פּשוטע מענטשן, האָט מען געמוזט האַרעווען מיט ביטערן שוויים.

— אַז דו האָסט זיך אַנגעהאַרעוועט, האָסט דערגרייכט, האָסטו געהאַט אַ געפֿיל, אַז אַט האָסטו. איז דוכט זיך גוט? לאַזט זיך אויס, אַז ניט. האָסטו אַנגעשריבן, האָסטו איבערגעלייענט און דערשפּירט, ווי ווײַט דאָס איז פֿון דעם וואָס דו האָסט געוואַלט. מיט מיר איז עס כּסדר געשען.

דאָס העברעיִשע לשון פֿון חיים הזז האָט זײַן כּוואַלן ייִדישן אַפֿ־שטאַם, איז דורכגעפֿלאַכטן מיט ייִדישע מקורים. עס איז אַז אמתער זיווג פֿון בירדע לשונות — זאָגט מען וועגן אים. חיים הזז האָט אַרײַנגעפֿלאַכטן אין זײַן העברעיִשן לשון גאַנצע זאַצן ייִדיש מיט דער כּוונה צו מאַכן פֿול־בלוטסקער, עכטער, אמתדיקער זײַנע העלדן פֿון ייִדישן שמעטל אין רוסלאַנד. ער האָט געמוזט פֿון מאַל צו מאַל געבן זיי אין מויל אַרײַן מאַמע־לשון — ניט נאָר איינצאלנע ווערטער, נאָר גאַנצע זאַצן. ווי קאָן מען זאָגן אויף

העברעניש „א פֿארזשאווערטער הסידר“? ווי קאן מען זאגן אויף לשון-קודש „דראפע זיך און האלט זיך!“? ווי קאן מען זאגן ניט אויף יידיש אזא אויסדרוק: „ער מאכט פֿון אים א גאנצן צימעס“? אפילו ווען ער שרײַבט זאצן וואָס זײַנען אַ געמיש פֿון ייִדיש און העברעיִש, ווי למשל „הוא כפרתו של הפריסטאון“ (ער איז דעם פריסטאוןס פֿרהה), קלינגט עס מיטן עכאָ פֿון ייִדישן לעבן אין שטעטל. אָדער אזא זאָץ: „לא אמכר מזלנו בעבור שש בצלים“ (איד וועל ניט פֿאַרקויפֿן אונדזער מזל פֿאַר אַ זאַס ציבעלעס). הנם אלע ווערטער זײַנען העברעיִשע, אָבער דער זאָץ גופֿא איז אַ ייִדישער.

ער האָט אָנגעהויבן שרײַבן אין דער צײַט פֿון דער רוסישער רעוואָלוציע. ער איז געווען, לויט זײַן אויסדרוק, פֿאַרשיפורט פֿון דער רעוואָלוציע.

— פֿאַרשיפורט פֿון דער סכּנה, פֿאַרשיפורט אפילו פֿון דעם שלעכטס פֿון דער רעוואָלוציע, פֿאַרשיפורט פֿון תּהום, וואָס האָט זיך פֿאַר דיר באַוויזן. מפּל־שבּן פֿון דער גרויסקייט פֿון דער רוסישער רעוואָלוציע. עס האָבן זיך געעפֿנט פֿאַר די אויגן נייע האַריוואַנטן, נייע האַפֿענונגען. עס זײַנען געווען יונגע יאָרן. מען איז אַליין געווען יונג.

איד בין אויך געווען פֿאַרשיפורט פֿון דעם וואָס איד שרײַב וועגן דער רעוואָלוציע אין העברעיִש. דער ערשטער, דער איינציגער, וואָס טוט עס אין העברעיִש.

— פֿאַר וואָס אין העברעיִש? — פֿרעג איד.

— פֿאַר וואָס? איד אַליין האָב ניט געוואָסט פֿאַר וואָס, און איד ווייס ניט. עס איז כּמעט איראַציאָנאַל. פֿאַר וואָס האָב איד דעמאָלט ניט געשריבן אויף רוסיש? מיין גאַנצע ליטעראַרישע דערציאָנונג איז דאָך דעמאָלט געווען נאָר אין רוסיש. דאָך שרײַב איד אויף העברעיִש. איד קאָן עס אַליין ניט פֿאַרשטיין, קאָן זיך ניט אַרײַנגראַבן אין זיך, „אַרײַנקאַפֿען“. עס איז עפעס ניט קיין פּערזענלעכע זאַך. עס איז עפעס טיפֿער, וויכטיקער.

ער איז געקומען אין ארץ־ישראל. ער האָט דורכגעקוקט, וואָס ער האָט געשריבן, און דערנעבן, אַז עס איז ניט דאָס וואָס ער האָט באמת געזען. ער האָט ניט געזאָגט, וואָס ער האָט איינגעלעך געוואָלט זאָגן. דאָרף מען שרײַבן פֿון דאָס נײַן, ניט איבערשרײַבן, אויסבעסערן, מתקן זײַן — נאָר שרײַבן פֿון דאָס נײַן. דו אַליין מאַכסט זיך אַ נײַעם וועג. שלאַסט אויס פֿאַר זיך אַ נײַעם דרך אין דער שפּראַך, קנעסטט מיט די אייגענע הענט דאָס לשון.

דער מרחק צווישן דיר און יענער צײַט איז איצט זייער ווייט.

— נעמט מענדעלען און שלום־עליכמען. — זאָגט ער — מענדעלע האָט זיך געמאַטערט מיט שפּראַך־שוועריקייטן און שלום־עליכס — ניט. פֿאַר וואָס? פּרײַז האָט זיך אויך ניט געמאַטערט ווי מענדעלע. פֿאַר וואָס? ווייל מענדעלע איז געווען דער אָנהייבער. ער האָט געדאַרפֿט בויען מדעט אָדער שלאַ מדעט — צי ער האָט יאָ געוואָסט צי ער האָט ניט געוואָסט, אַז אויף אים ליגט די אויפֿגאַבע צו בויען דאָס ליטעראַרישע ייִדיש. ענלעכס איז געווען אויך בײַ

די העברענישע שרניבערס. נאך מענדעלען איז נאך אלץ געווען יעדער העברענישער שרניבער אן אנהייבער. יידיש האט געהאט מאַגטענגלעכן לשון, געהאט א טיפן פֿאַלקסברונעם — נעם און שעפּ!

די העברענישע שרניבערס שאַפֿמאַן און גנעסין זיינען אַוועק מיט אַן אַנדער וועג ווי מענדעלע, מיט אַן אייגענעם וועג. אַוועק אויך אין ווינקל־דרכים. די העברענישע שרניבערס פֿון פֿאַריקז דור האָבן זיך אַלע געמאַטערט, ווייל אַלע זיינען זיי געווען אַנהייבערס. איצט איז שוין אַ סך אַנדערש, אַבער דאָר האָט נאָך דער הינטיקער דור ניט געפֿונען זיין קאַראַן, ניט געפֿונען זיין סטיל, וואָס זאָל בלייבן. עס האָבן געפֿונען אַ סטיל מענדעלע און ביאַליק. דאָס האָט געטאַן יענער דור און ניט דער הינטיקער.

— דער גלות־דור? — פֿרעג איך שטיל.

ער גייט אָבער אַן ווייטער.

— היינט איז נאך דער טומל גרויס. דער תּוהו־וּבּוֹהוּ איז נאך גרויס. — ווי זעט איר חוץ דער אַנטוויקלונג פֿון לשון די אַנטוויקלונג פֿון פֿאַלק אין מדינת־ישׂראל? — פֿרעג איך אים.

— מיר האָבן זיך געכאַפּט, אַז מיר האָבן געמאַכט אַ גרויסן טעות. מיר האָבן געמיינט, אַז דאָס ייִדישע פֿאַלק באַשטייט נאָר פֿון די יידן פֿון רוסלאַנד, פֿון פּוילן, פֿון ליטע. דאָס איז אָבער ניט געווען ריכטיק. היינט זיינען דאָ אין ישׂראל עטלעכע צענדלינג ייִדישע שְׂבָטִים. יידן מיט פֿאַר־שיידענע באַציונגען צו יידן און זייערע שְׂבָטִים. ניין, מיר אַליין זיינען ניט דאָס פֿאַלק. עס זיינען דאָ און נאך און נאך שְׂבָטִים. אין דער פֿאַטענץ זיינען יענע שְׂבָטִים גרעסער ווי מיר. מאַרגן וועלן זיי זיין דער רובֿ און די אַשכּנזים וועלן זיין דער מיעוט. שוין היינט איז זייער השפּעה גרויס. זיי האָבן זייערע טעניק, זייער קליידונג, זייערע תּכּשִׁיטִים. הערט זייערע געזאַנגען. זעט און זעט אומעטום.

עס ווערט געשאַפֿן עפעס אַזוינס, וואָס מיר האָבן זיך גאַרניט געקאַנט פֿאַרשטעלן דעמאַלט, ווען מיר, די אַשכּנזישע יידן, זיינען געווען די דאַמינירנדיקע.

— אויב אַזוי, וואָס פֿאַר אַ מין ייִדיש פֿאַלק וועט דאָ אַרויסקומען? — פֿרעג איך.

— וואָס וועט זיין שפּעטער? — זאָגט ער — שווער פֿאַראַויסצוזאָגן. עס וועט זיך שאַפֿן אַן אַנדער טיפּ ייד. אפֿשר אויך אַן אַנדער טיפּ מענטש. עס איז אַ פּראַצעס, וואָס דער ייִדישער גורל קירעוועט.

באַמיט זיך די רעגירונג, באַמיט זיך די געזעלשאַפֿט — זאָגט ער — זיי צו דערציען, זיי אַרײַנגעבן אונדזער גײַסט. דאָס איז אָבער ניט גענוג און מען איז ניט בּוֹחֵ דאָס צו דערגרייכן. זיי האָבן געוויינהייטן, ירושות. זיי האָבן זייערע שטובּ, זייערע אַבֹּת, זיי קאַנען בייקומען די דערציונג, וואָס מיר באַמזען זיך זיי צו געבן.

חיים הזו ווייס און קען בעסער, ווי יעדער אנדערער, יידן-ספרדים.
פֿארטראַכט ער זיך, קוקט אַרײַן טיפֿער און זאָגט אַזוי :

— מע קאָן ניט ווייסן, ווי מיר ייִדן וועלן אויסזען אין דער צוקונפֿט.
צי וועלן נאָר בלייבן בני אונדז בלויז אויגן? צי מיר וועלן זײַן ענלעך
צו די דרום־פֿראַנצויזן, ענלעך צו די ספרדים? וואָס פֿאַר אַ כאַראַקטער
וועלן מיר האָבן? וואָס פֿאַר אַ מענטאַליטעט? מיר וועלן זײַן גאַנץ אנדערש
ווי איצט און גאַנץ פֿאַרשידן. עס וועט זײַן ווייט פֿון דעם באַגריף, וואָס
מיר האָבן אַצינד. דער צוקונפֿטיקער ייִד אין ישראל וועט זײַן ווייט פֿון
דעם טיפֿ ייִדן, וואָס מיר האָבן.

איז עס גוט אַזוי? איז עס ניט גוט? איז עס שלעכט? קיינער קאָן
איצט ניט זאָגן און קיינער קאָן עס ניט ענדערן.

הייבט זיך אויף חיים הזו, גייט אום איבערן צימער, קוקט אַרויס
אין דרויסן צו די בערג, קומט צוריק צום טיש און זאָגט אַזוי :
— מיר האָבן דאָ ייִדן תימנער, באַגראַדער, קורדישע, פֿערטישע, טער־
קישע, כאַלאַמיער... פֿאַרשיידענע, און דאָר זײַנען זײ אַלע ייִדן.
זאָגט ער עפעס טיפֿערס :

— אָבער די השגחה האָט פֿאַר זיך איין ייִדן. די השגחה זאָגט ניט :
איך האָב דיטשע ייִדן, פֿראַנצויזישע ייִדן, איטאַליענישע, פּוילישע. אַלע
זײַנען פֿאַר איר איין ייִד.

עס זײַנען געווען אנדערש די ייִדן אין די צײַטן פֿון די שופֿטים ווי אין
די צײַטן פֿון די מלכים; אנדערש די ייִדן פֿון בית־שני; אנדערש די ייִדן
פֿון גלות. פֿאַרשיידענע ייִדן. עס איז אָבער דאָ און עס וועט זײַן אַ צד־השווה.
עס איז דאָ איין מסגרת, איין ראַם פֿאַר אַלע.

דאָס לאַנד קאָכט זײ איבער אין זײַן קעסל. די שול מאַכט זײ איבער.
העברעיש קאָכט זײ איבער. דער ייִד, וואָס רעדט אַראַביש, מצריש, קורדיש,
רוסיש, פּויליש — זײ ווערן צוזאַמענגענומען, צונויפֿגעגאַסן אין איין קעסל.
און דאָרטן וועט זײַן דער צד־השווה פֿון דעם ייִדן פֿון ארץ־ישראל.

— וואָס זשע וועט זײַן דער צד־השווה צווישן דעם ייִדן פֿון ירושלים
און דעם ייִדן פֿון ניו־יאָרק? — פֿרעג איד.

— אַוואַדאי וואָלט גוט געווען, — זאָגט חיים הזו — אַז אַלע ייִדן זאָלן
זײַן אין ארץ־ישראל. איד וואָלט זיך געפֿילט גוט פֿון דעם. די ייִדן וואָלט
זיך געפֿילט גוט.

— דאָס קאָן דאָר אָבער ניט זײַן.

— איד ווייס, איד זע, איד פֿאַרשטיי. מיר שטערט ניט, אַז ייִדן זאָלן
זײַן אין גאָר דער וועלט. ווען ייִדן לעבן אין דער גאַנצער וועלט, דוכט מיר,
אַז די גאַנצע וועלט איז מינע. אַמעריקע איז דעמאָלט אויך מינע. ייִדן איז
ענגלאַנד? הלוואי וואָס מער. דעמאָלט איז ענגלאַנד אויך מינע. וואָלט מען
געלאָזט לעבן ייִדן אין רוסלאַנד, ווי מען האָט אַמאָל געלאָזט, וואָלט אויך

רוסלאנד געווען מינע. איד בין דאך אַרויסגעקומען פֿון דאָרטן. גוט וואָס ייִדן זײַנען דאָ אין דער גארער וועלט. עס וואָלט גוט געווען, ווען זײ קאָנען דאָרטן בלייבן. מען וואָלט דעמאָלט בני זײַד געקאָנט פּוּעלן, זײ זאָלן בלייבן. הײַנט אין אָבער אַ שווערע פּראָבלעם — צי וועלען זײ קאָנען זײַן און בלייבן ייִדן? עס זײַנען געווען ייִדן אין איטאַליע און געבליבן זײַנען נאָר אַלטע בתי־מדרשים, גרויסע שולן. געווען ייִדן אין פּוילן — געווען. עס זײַנען דאָ ייִדן אין פּראַנקרײך — וואָס זשע אין געוואָרן פֿון זײערע זין און טעכטער? מיר קומען צו דער ראָל וואָס מדינת־ישׂראל קאָן שפּילן פֿאַר די ייִדן אין אַנדערע לענדער.

— אויב ייִדן דאָרפֿן און וועלן בלייבן אויף דער וועלט, — זאָגט חיים הזו — קאָן ארץ־ישׂראל העלפֿן זײער קיום, קאָן זײ דינען.

עס אין אָבער דאָ אַ גרויסער טײל ייִדן, וואָס ווילן מער ניט זײַן קײן ייִדן. אַזוינס אין נעשען מיט אַ טײל ייִדן אין רוסלאַנד. ייִדן האָבן דאָרטן געוואָלט אויפהערן זײַן ייִדן. איד זע, אַז אין דעם אין געלעגן דער אומגליק פֿון די ייִדן אין רוסלאַנד. עס זײַנען דאָ ייִדן דאָרטן, וואָס פֿאַרמאָכן די אויגן. זײ ווילן גאַרניט זען. זאָל שוין גײן ווי עס גײט.

די אַמעריקאַנער ייִדן ווילן זײַן ייִדן. קאָן דער קיום פֿון מדינת־ישׂראל זײ דינען, זײ העלפֿן.

אין אַלעקסאַנדריע, אין דער צײַט פֿון בית־שני, האָבן ייִדן געלערנט תּוֹרָה אויף גריכיש. זײ האָבן געלערנט פֿל־זמן עס אין געווען ארץ־ישׂראל. אין ארץ־ישׂראל געפֿאַלן, אין געוואָרן אויס מיטן לימוד פֿון תּוֹרָה. בני ייִדן אין דאָ אַ געפֿיל פֿון אָנגעהעריקייט, פֿון געהערן צום ייִדישן פֿאָלק.

פֿל־זמן עס זועט זײַן די מדינה, וועט אויך שטאַרק זײַן דאָס געפֿיל פֿון אָנגעהעריקייט. וועט חס־שלום ניט זײַן די מדינה, וועט שוואַך ווערן דאָס געפֿיל פֿון אָנגעהעריקייט.

סומירט חיים הזו זײַן געדאַנק אַזױ:

— מדינת־ישׂראל אין איצט דער איינציקער אַנסער פֿאַר אַ צעבראַכענער שיף אין די וואַסערן פֿון דער וועלט.

אַט אין דער איצטיקער בנישפּיל אין רוסלאַנד, וואָס דאָרטן אין נעשען ווען יונגע ספּאַרטלער־סאַכרעם פֿון ישׂראל זײַנען דאָרטן געווען. יונגע רוסישע ייִדן, קינדער פֿון עלטערן, וואָס האָבן שוין גאַרניט געוואָלט, אַז זײערע קינדער זאָלן ווױסן פֿון ייִדישקייט, האָבן ייִדישלעך אויפֿגעלעבט.

— לאָמיר אַריבערגײן פֿון פֿלל צום פרט — צו אינער ליטעראַרישן וועג.

— מיין ראָמאַן „ריחיים שבורים“ אין דערשינען מיט זיבעצן יאָר צוריק. בערל קאַצענעלסאָן האָט נאָך דעמאָלט געלעבט.

חיים הזו האָט פֿאַר דעם בוך באַקומען די ביאָליק־פרעמיע. דאָרטן אין דאָ די דערצײלונג „דרות הראשונים“. ביידע אונדזערע ליטעראַטורן, די ייִדישע און די העברעישע, האָבן געשילדערט דאָס שטעטל. אין שטעטל —

זאָגט חיים הזו — איז געווען דער אמת פֿון ייִדישן לעבן. דאָרטן איז געווען ייִדישע גרויסקייט. ער רעדט מיט התלהבות וועגן שמעטל. ער זאָגט:

— יודן האָבן געלעבט אין שמעטל און ניט אין מאַסקווע, אָבער דאָס ייִדישע שמעטל האָט מען ניט גענוג געשילדערט. ווען דאָס שמעטל האָט נאָך געלעבט, האָט מען זיך געקאָנט באַנוגענען מיטן געשריבענעם, מען האָט עס געקאָנט לאָזן אויף שפּעטער. ניטאָ אָבער מער דאָס שמעטל. אין רוסיש איז נאָר ניטאָ מער דאָס וואָרט „מיעסמעטשקאָ“. עס איז דאָ: „גאַראַד“, „ראַבאַ“ טשי פּאַסיאַלאַקס“, אָבער דאָס וואָרט שמעטל איז ניטאָ, ניטאָ „מיעסמעטשקאָ“.

דאָס שמעטל איז געווען אַ סך גרעסער ווי מען האָט עס באַשריבן ביז הייַנט. דער שמעטלשער יוד איז געווען ווּונדערלעך, מיט אזוי פֿיל אייגנאַר־טיקייט. מען האָט אים געראַדפֿט לערנען, שטודירן — דעם סאַציאַליסט, דעם ציוניסט, דעם מלְביל, דעם פֿרומען יוד. מ'האָט ווייניק געשילדערט דאָס אינעווייניקסטע לעבן פֿון דעם יודן איז שמעטל. מען האָט אים אָדער אידעאַ־לויזרט אָדער געשמיסן, מושטירט אָדער געשטאַכט.

דאָס שמעטל איז אַוועק פֿון דער וועלט. ווען דער לייענער וועט הייַנט לייענען די ליטעראַטור וועגן שמעטל, וועט ער באַקומען אַ באַגריף פֿון עפעס קליינס, אַרעמס. דאָס וועט אָבער ניט זיין אמת. דאָס שמעטל איז געווען גרויס. עס האָט פֿאַרמאָגט גרויסע כאַראַקטערן, אויסערגעוויינלעכע מענטשן, מענטשן פֿון גרויסער הייד, פֿאַנטאַזיאַרן, מענטשן מיט כּוּחות צום שאַפֿן, סוּחריים, אינדוסטריעלע... אַט דאָס שמעטל, די שמעטל־יודן, זיינען ניטאָ איז דער ליטעראַטור. מיר האָבן פֿאַרוואַרפֿן דאָס שמעטל, אָבער מיר וועלן זיך צו אים אומקערן.

— סטיניטש, מען שרײַבט דאָך דאָ, אַז דער גלות איז געווען מיאום, אַ בזיון! — זאָג איד.

— דאָס זיינען פֿאַלשע קולות. מען דאַרף זיך ניט צוהערן צו זיי. אזוי שרײַבן 20 יאַריקע יונגלעך. איד בין אויך ניט געווען קיין אויסנאַם. איד בין אויך געווען אין דעם פֿלל. איד בין שוין לאַנג אַוועק פֿון שמעטל. געמיינט, אַז איד בין אַוועק אויף שמענדיק. אָבער גראַד הייַנט שרײַב איד וועגן שמעטל, וועגן די יודן אין שמעטל, וואָס מ'האָט אַרייַנגעוואַרפֿן אין קאַנסטאַנט־טינאַפּאָל און אַוועק פֿון דאָרטן אין אַרבע רוחות העולם.

דאָס איז די טעמע פֿון זיין איצטיקן בוך. ער זאָגט מיר:

— דאָס שמעטל האַלט מיר פֿעסט.

אמת, דאָ איז מדינת־ישראל שאַפֿט זיך אַ ניי לעבן. דאָ קומען דאָך אַלע מינים יודן, אַלע שְׂבטים, אַזעלכע וואָס האָבן ניט קיין באַציונג צום שמעטל. עס איז ניט זייער וועלט. מען דאַרף זיי פֿאַרשטיין. וועט אַ פֿראַג־ציווישער לערער שמענדיק לערנען מיט זיינע תּלמידים באַלזאַקן, מאַפּאַסאַנען. ער וויל לייענען סאַרטערן, אַנדרע זשידן. רעדט אָבער חיים הזו וועגן זיך, זאָגט ער:

— דאָס שטעטל לאָזט מיר ניט אָפּ. — זאָגט ער נאָך אַ מאָל — עס האַלט מיר. מען האָט צו מיר טענות, פֿאַר וואָס איך שרײַב ניט גענוג וועגן ארץ־ישׂראל. זיי זײַנען גערעכט. וואָלט דאָס שטעטל עקסיסטרירט, וואָלט איך בײַ זיך געפּוועלט ניט צו שרײַבן וועגן אים. היינט קאָן איך עס ניט פּוועלן. אין אַלע מײַנע ספֿרים איז דאָ דאָס שטעטל.

אַבער חוץ דעם — זאָגט ער — האָט ער נאָך אַז עיקר איז זײַן שאַפֿן. ער דערצײלט מיר, אַז ער האָט געזען אַלע עדות און שבֿטים יודן אין ארץ־ישׂראל. ער האָט אײַנגעזען זײַן טעות, אַז מיר זײַנען דאָס גאַנצע ייִדישע פֿאָלק. מיר זײַנען נאָר אײַן שבֿט פֿון אַ סך שבֿטים.

— מיט 25 יאָר צוריק האָב איך געפֿונען אין ארץ־ישׂראל 22 עדות. איך האָב געהערט נאָר צו אײַן עדה. איך האָב אָנגעהויבן בלאַנדזשען צווישן די עדות.

ער האָט געוווינט צווישן זיי יאָרן לאַנג. געלעבט צווישן זיי בײַ שווערע היינענישע באַדינגונגען — אַז עלעקטריע, אַז אַ באַד, אַז אַנרערע באַקוועמד לעכקייטן. ער האָט געלעבט אין ירושלים צווישן די תּימנער און קורדן.

— די תּימנער זײַנען געווען דער עיקר פֿון מײַנע שאַפֿונגען. אין פֿמות האָב איך געשריבן וועגן די תּימנער מער ווי וועגן אַנדערע יודן. איך האָב געשריבן 5 ביכער וועגן תּימנער, אויסער אַ צאָל קלענערע דערצײלונגען.

זײַנע ווערק „היושבת בגנים" וועגן די תּימנער האָט ער געשריבן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה. זײַן ווערק „יעיש" (4 בענדער) איז אויך וועגן די תּימנער. די ראָם איז אַ תּימנער, אַבער דער תּוד איז אַן אַלגעמײַן ייִדישער. ער האָט געשריבן אַ סך דערצײלונגען וועגן די קורדישע יודן.

— זיי האָבן מיר גערייצט. איך וועל זיך נאָך אומקערן צו זיי.

— איר זאָגט „זיי האָבן מיר גערייצט". קאָנט איר עס זאָגן גענויער?

— מיט די תּימנער האָבן מיר אײַן אַלגעמײַן פֿאַטערלאַנד. זיי האָבן געלערנט גמרא, רשי, זיי ליגן אין תּנך, זיי זײַנען אויסגעוויקט אין גימטריאות, פֿאַרנומען מיט קבלה. האָבן מיר אַ געמײַנשאַפֿטלעך פֿאַטערלאַנד דורך די ספֿרים. ניט אַזוי די קורדן. זיי זײַנען עס־האַרצים. זיי זײַנען געזונטע, האַרע־פֿאַשנע מענטשן. מיט וואָסער פּוּח האָט זיך זיי אײַנגעגעבן אײַנצוהאַלטן זייער ייִדישע אָנגעהערדיקייט?

ער קערט זיך צוריק אום צו די תּימנער:

— זיי זײַנען אַ ווגדערלעכער מענטשן־מאַטעריאַל פֿאַר ארץ־ישׂראל.

ער דערצײלט מיר אויך, אַז די תּימנער זײַנען אויף אים אָנגעשטויסן

געוואָרן.

— פֿאַר וואָס?

— מען האָט זיי געמאַכט פֿאַר מלאכים. זיי זײַנען אַבער מענטשן ווי אַלע מענטשן, מיט מעלות און חסרונות. איך האָב דערצײלט ניט נאָר זייערע מעלות, נאָר אויך זייערע חסרונות. פֿאַרדרייט עס זיי. די תּימנער למשל טרינקען אַ סך. די גאַנצע עדה טרינקט. אַבער עס זײַנען דאָ צווישן זיי

ווינדערלעכע טיפן. דא אױך ניט קיין ווינדערלעכע. איד האב וועגן זיי אלעמען געשריבן.

זיי זינען אפגעריסן געווארן פֿון זייערע וואַרצלען. זיי האבן זיך אָנגע-
הויבן לערנען פֿון אונדז. קיין צו פֿיל גוטס האָבן זיי ניט געלערנט. געלערנט
פֿון אונדזערע פֿרויען די גלוסט נאָך צירונג. די אומקולטורעלע צווישן די
טימער האָבן עס געטאָן אַ סך ערגער.

מיט איין וואַרט, איד האָב זיי געשיִלדערט אַזוי ווי זיי זינען. האָבן
זיי געהאַט פֿאַרדראָס. זיי זינען אַ שִׁבְט, זיי לעבן ווי אַ קאַסטע. זיי ווילן,
מען זאָל באַשרייבן נאָר דאָס גוטע, נאָר דאָס וואָס זיי ווילן, עס זאָל באַ-
שריבן ווערן. ניט געקוקט אויף דעם וואָס מיר האָבן זיך שוין אויסגעגלייכט,
זינען שוין שוה־בשווה, קאָן איד צו זיי ניט קומען, ווי איד פֿלעג אַ מאָל
קומען.

ער זאָגט נאָך אַ מאָל, שטאַרק באַטאָנט:

— זיי זינען אַ ווינדערלעכער שִׁבְט. אויב זיי זינען ניט שטאַרק
טאַלאַנטפֿול, זינען זיי זיכער פֿעיק.

מע דאַרף אָפּגעבן פֿכּוּד זייערע פֿאַלקסזינגער. זיי האָבן אַ סך טעם.
זייערע מלבושים זינען זייער אינטערעסאַנט. זיי ווערן אָבער באַאינפֿלוסט
פֿון אונדז און עס קומט פֿאַר אַ צוזאַמענמיש.
ווי געפֿין איד זיך? איד געפֿין זיך צווישן די מזרח־עדות און דעם
שטעטל פֿון פּוילן, ליטע און רוסלאַנד.

— וואָס פֿאַר אַ ווערק שרייבט איר איצט? — פֿרעג איד אים.

— ביים הינטיקן טאָג שרייב איר אַ ווערק וועגן ייִדישע עמיגראַנטן
אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל, וועגן די וואָס זינען געקומען אַהין נאָך דער ערשטער
וועלט־מלחמה, נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע. אַ סך פֿון די דעמאָלטיקע
עמיגראַנטן זינען איצט אין אַמעריקע. אַ סך זינען רינד געוואָרן. זיי ווינטש
איר, זיי זאָלן זיין יודן.

ער שרייבט אױך אַ גרעסערע דערציילונג וועגן דער ארץ־ישראלדיקער
יונגט. די דערציילונג וועט זיך באַזירן אויף דער מלחמה אין מדבר סיני.

— קאָנט איר אַנרוֹפֿן דעם נאָמען פֿון אייער נייעם ווערק? — פֿרעג איד.

— איינע פֿון די שווערסטע זאַכן — זאָגט ער מיר — איז דער נאָמען.

חדשים נאָכן אַנשרייבן אַ ווערק געפֿין איד קוים דעם נאָמען.

ער קלייבט זיך אַריינפֿאַלן צווישן די נייִגעקומענע פֿון די לענדער
הינטערן איזערנעם פֿאַרהאַנג.

איד הער הזום געראַטענעם ייִדיש, איד הער וועגן זיין גינסטיקער פֿאַר-
בינדונג מיטן ייִדישן שטעטל פֿון מזרח־איראָפּע. באַריר איד נאָך אַ מאָל די
באַציונג פֿון ישראל צו ייִדיש:

— סטייטש און סטייטש!

— ייִדיש לעבט איבער איר גרעסטע טראַגעדיע. — זאָגט ער. „איד

בין געבליבן אַ יתומה" — טענהט ייִדיש. מיין פֿאַלק איז אומגעקומען און

איד לעבן. יידיש האט געמיינט, אז כל־זמן דאס פאלק וועט לעבן, וועט יידיש אויך לעבן. וואס זשע וועט איצט זיין?

גוים רשעים האבן אומגעבראכט מיין פאלק. איצט ברענגען אום דאס ביסל לעבן געבליבענע יידן — דאס יידיש לשון.

איד, א העברעישער שריפטשמעלער, האב געפירט אז אומגליקלעכן ראמאן מיט העברעיש. דאס לעבן איז ניט געווען מיט אונדז. קיין איין פרוי האט אונדז ניט געלייענט. אונדזער ראמאן מיט העברעיש איז געווען אזוי שטארק, ווייל ער איז ניט געווען קעגנזייטיק. עס איז געווען א פארליבטקייט נאך פון איין צד.

ניט נאך זינען זיי ניט געווען מאמינים אין דער מעגלעכקייט אויפ־צולעבן העברעיש. זיי האבן ניט געקאנט גלייבן, אז העברעיש וועט גערעדט ווערן, אז אלט און יונג וועלן אויף העברעיש ריידן. זיי האבן זיך ניט געקאנט פארשטעלן בכלל די פארווירקלעכונג פון דער מדינה, אז יידן וועלן קומען קיין ארץ־ישׂראל און דאס וועט זיין די איינציקע האפענונג פארן פאלק.

דאך זינען מיר געווען אריינגעטאן מיט אלע חושים אין העברעיש. מיר האבן ניט געקאנט פארטראגן קיין קאנסורענץ פון יידיש, פון רוסיש. מיר האבן ניט געגלייבט, אז יידיש קאן זיין די שפראך פון גאנצן פאלק, האבן מיר געארבעט פאר העברעיש מיט עקשנות, מיט קנאות. היינט איז אונדזער באציונג צו יידיש אן אנדערע. עס איז ניט קיין ענין וועגן א ביכל, וועגן א גוט אדער שלעכט ליד. יידיש איז היינט מער ווי בלויז א שפראך.

— מיר זעען ניט, — זאג איד — אז אט די ווערטער זאלן פארוואנדלט ווערן אין מעשים.

איד דערמאן אים זיין דראמע „בקץ הימים“, וואס שפילט זיך אפ אין שבת־צבים צייטן אן שבת־צביון. אין דער דראמע זינען געווען די פראב־לעמען פון גלות און גאולה. זאגט ער מיר:

— מען איז אויף מיר אנגעפאלן פאר דער דראמע. און ניט נאך יידישיסטן. איד האב זי געשריבן נאך פאר היטלערס ממשלה. איד זע, אז יידן ווילן ניט אויסגעלייזט ווערן, יידן שווינדלען. זיי האבן משיחן און ווילן אים ניט. זיי ווילן זיין צווישן גוים, ווילן מסחר, האנדלען, האנדלען, האנדלען, וואס מער און שטארקער.

אין דער דראמע זינען דא א סך רמזים אויף אסימילאציע, אויף רעוואלוציע. דעם הויפטהעלד, יוזפא, האט מען אריינגעווארפן אין חרם. ער איז אין הקדש, צווישן בעטלער, גנבים. ער האט זיך געבונטעוועט. די יידן פון הקדש גייען ברענען דעם גלות. כל־זמן א ייד האט א שטוב, א קלייט, וועקסלען, וועט ער דעם גלות ניט פארלאזן, וועט ער ניט אויסגעלייזט ווערן. דארה פון פארברענען דעם גלות, פארברענען בעל־ברחו. לאמיר טאן וואס גוים טוען, לאמיר פארברענען דעם גלות, וועלן כאטש די יידן בלייבן לעבן. וועלן די גוים אים פארברענען, וועלן זיי פארברענען אויך די יידן. מען האט אויסגעטייטשט, אז איד וויל פארברענען דעם גלות מיט די יידן. איד האב נאך געוואלט, די יידן זאלן אים פארלאזן, כל־זמן עס איז דא צייט.

איד גיי ניט אריין אין א וויכוח מיט היים הזון וועגן זיין דראמע. אין אונדזער שמועס איז וויכטיק ניט וואס איד זאגט צו אים, נאר וואס ער זאגט צו מיר. איד וויל אים קענען און דערקענען.

ביים פארענדיקן דעם שמועס פֿרעג איד אים :

— מעג איד אייך פֿרעגן א פשוטע, א וואַכעדיקע פֿראַגע : ווי אַזוי מאַכט איר, אַ העברעיִשער שרײַבער, אַ לעבן אין מדינת־ישראל ?

— אַט די דירה, אַ גאַנץ שיינע און באַקוועמע, האָב איד געדונגען מיט דריי יאָר צוריק, באַצאַלט פֿאַר איר שליסלגעלט. פרנסה... מער ווייניקער איז דאָ. איד אַרבעט פֿאַרן פֿאַרלאַג פֿון הסתדרות „עם עובד“. מע צאַלט מיר שכירות עד לחשבון. שפעטער וועט מען זיך אויסגלייכן מיטן האַנאַראַר פֿאַר מיין ניסטן בוך. קיין שווערע פרנסה־זאָרגן האָב איד ניט.

מיר הייבן זיך אויף פֿון די ערטער. איד קוק אַרום און אַרום. אויף זיינע ביכער־פּאַליצעס — ענגלישע ביכער, העברעיִשע, רוסישע, קבלה־ספֿרים, הלכה־ספֿרים, איד זע זייער ווייניק ייִדישע ביכער. אויף די ווענט — מאַלערישע בילדער. אַט איז אַ בילד פֿון צפֿת. אַט איז אַ בילד פֿון עפֿו. מיט די בילדער, וואָס הענגען אויף די ווענט, מישן זיך צונויף די בילדער דורך די פֿענצטער — הרייִהודה, הרייִרושלים. אַרויף צו זיינען די גינע בנינים פֿון אוניווערסיטעט. דאָ איז דער עק פֿון שטאָט.

מע דאַרף גיין. היים הזון באַגלייט מיר. די גאַס ציט זיך באַהג־אַרויף. שטייגן מיר ביידע לאַנגזאַם. עס איז זונפֿאַרגאַנג. געשיכטע גייט מיט אונדז צוזאַמען. אַט בלאַזט דער קילער אַוונטווינט פֿון די בערג אַרום ירושלים. „האַט עס ליב!“ — ווייזט ער מיר אַרום און אַרום אויף דעם שטח פֿון ירושלים. עס שטייט דאָך געשריבן : אם אשכּחד ירושלים תשכּח ימיני.

אין דער שטיקלייט פֿון ירושלים־אַוונט קומט אַריין די שטיקלייט פֿון דער הז־משפּחה. עס האָט מיר דערציילט זיינער אַ נאַענטער פֿריינד : הזום זון איז אויפֿגעריסן געוואָרן, ווען מען האָט מלחמה געהאַלטן מיט די אַראַבער, אַ „דאָווידקע“ האָט אויפֿגעריסן. דער ערשטער מאַן פֿון זיין איצטיקער יונגער פֿרוי איז דערהרגעט געוואָרן, בעת אַן אַראַבישן אַנפֿאַל אויף אַן אויטאָבוס, וואָס איז אים איז ער געפֿאַרן. אין אַ צייט אַרום זיינען זיי ביידע — דער פֿאַטער, וועמענס זון עס איז דערהרגעט געוואָרן, און די יונגע מוטער, וועמענס מאַן עס איז דערהרגעט געוואָרן — געפֿאַרן מיט אַ שיף קיין איטאַליע. קומענדיק צוריק קיין ירושלים, האָבן זיי געבויט זייער גינע געמיינזאַמע היים. זי איז אין אוניווערסיטעט. שטודירט דאַרמין פֿילאָסאָפֿיע. ער, היים הזון, שרײַבט זיינע ראַמאַנען וועגן רוסישע יידן; וועגן ייִדישע עמיגראַנטן אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל; וועגן תּימנער יידן, וואָס מיט זיי איז ער נאַענט געוואָרן, היימיש.

איצט גייען מיר ביידע איבער רחוב עזה און ער דערציילט מיר וועגן זיין ליבשאַפֿט צו ירושלים.

י צ ח ק   ב ן - צ ל י

אין אַ שמאַל, שטיל גאַרטנגעסל

שטייט דאָס איינפֿאַכע בהרבהדיקע „ווייסע הויז“ פֿון ישראל. דאָרטן איז די היים פֿון פרעזידענט יצחק בן־צבֿי. פֿאַר דער אַריגינעלער אַטמאָספֿער אין הויז, פֿאַר זײַן עסטעטיק, פֿאַר זײַן גאַסטפֿרינדלעכקייט און פֿאַלקס־טימלעכקייט איז פֿאַראַנטוואָרטלעך רחל בן־צבֿי, אָדער, ווי עס איז איר אייגענער ליטעראַרישער גאַמען, רחל ינאית.

אַרום זײַנען אַ פֿאַר גערטנער, הויכע ביימער, בלומען, אייניקע געצײלטע הינזער. דאָ איז די געגנט רחביה פֿון ירושלים. רעכטס און לינקס צײַען זיך אַוועק גאַסן מיט גרויסע ייִדישע געמען פֿון דער שפּאַנישער גאַלדענער עפּאַכע, צײַען זיך אַוועק ביז שדרות בן־מימון, די געגנט וווּ עס ווײַנען דוד בן־גוריון, גאַלדע מאיר. פֿון דער צווייטער זײַט פֿון אָט די גאַסן איז די געבינדע פֿון דער סוכנות, פֿון ראש־הממשלה, פֿון מוסד־ביאַליט. נאָך ווײַטער איז די גרויסע בית־הכנסת פֿון ירושלים, בית־המעלות, וווּ עס האָט געווײַנט ר' בנימין, אַ פּאַרק פֿאַר קינדער... דאָס אַלץ קאַן מען זען מיט די פּשוטע אויגן. אָבער אויסער דעם איז דאָ אַזױנס וואָס מען קאַן מער דערשפּירן ווי דערזען. דאָס איז ירושלים, די שטאָט פֿון אייביקייט, ירושלים העתיקה, די שטאָט פֿון ווונדער, די שטאָט פֿון דער וועלט. „פֿון ירושלים וועט נאָך אַרויסקומען — האָט מיר געזאָגט אַ ירושלימער פּאַעט — דאָס גרויסע וואָרט איז אונדזער תקוּפה, ווי עס איז אַרויסגעקומען איז אַנדערע תקוּפות.“

איד ביז געגאַנגען צו דער גאַרטנטיר, וואָס פֿירט אין הויז פֿון יצחק בן־צבֿי. איד האָב געזאָגט דעם מיליטערוועכטער בני דער טיר — פֿנים אל פֿנים מיט דער שטילקייט, דער רויקייט, דער איינפֿאַכקייט, ווייס איד גאַרניט צוליב וואָס מען דאַרף דאָ אין גאַנצן האָבן אַ וועכטער, אָבער מסתּמא דאַרף מען, אַזוי איז דער מינהג בני דער טיר פֿון אַ פרעזידענט —, איד האָב געזאָגט דעם וועכטער, אַז איד וויל זען כאַטש אַ ווײַלע דעם פרעזידענט, אויב מען קאַן. קיין „אַפּאַינטמענט“ האָב איד פֿרײַער ניט געמאַכט. איד האָב אים געגעבן מיין ווײַטיקאַרטל און געבעטן, ער זאָל פֿרעגן ביים סעקרעטאַר. דער וועכטער האָט איבערגעליענט מיין ווײַטיקאַרטל, אַ שמיכל געטאַן, מיר געגעבן שלום־עליכם — ער שטאַמט אַלײן פֿון פּוילן — און געזאָגט:

— מר פאט, איד וועל גיין פֿרעגן.

ער איז געקומען צוריק מיט אַ צופֿרידענעם פֿנים. יאָ, איד וועל קאָנען אַרײַן צום פֿרעזידענט אויף אַ קורצער ווײַלע. איד דאַרף צוװאַרטן אַ פֿאַר מײַנט אין פֿאַדערצימער. אַ פֿאַר רגעס שפּעטער איז ער אַרויסגעקומען, דער פֿרעזידענט פֿון ישׂראל. גוטמוטיק, פֿרײַנדלעך, פּשוט. קיין בעל־דמיון האָט נײַט געקאַנט אויסטראַכטן אַ מער אָנגענעמע און מער פּשוטע באַגעגעניש מיטן נשיא פֿון ישׂראל. אָן צערעמאַניעס, גאַנץ אײַנפֿאַך.

— שלום!

נאָך די ערשטע פֿאַר ווערטער האָב איד געזאָגט צום נשיא:

— בני אַ יודן וואָס קומט פֿון דער וועלט און שטייט אין דעם הויז און גיט שלום־עליכם דעם נשיא, וואָס איז אַזוי ברידערלעך, פֿרײַנדלעך, פּשוט, טיאַכקעט אין האַרצן. עפעס פֿיל איד, אַז איד בין דאָ גיט אַלײַן. אַרום און אַרום זײַנען דאָ עטלעכע טױזנט יאָרן. איד בין אַרײַן נאָר צו געבן אַינד שלום און אַינד מער גיט שטערן.

— שלום, שלום! — שמיכלט דער הויך געוואַקסענער, דאַרער, אַ ביסל אַינגעבױגענער יצחק בן־צבי — שלום צו אַינד, צו פֿל־ישׂראל.

— איד האָב צו אַינד אַ בקשה. — זאָג איד ווײַטער — דאָס מאָל גיט צום נשיא יצחק בן־צבי, נאָר צום סופֿר יצחק בן־צבי, צום העברעיִשן שרײַבער און היסטאָריקער, צום פֿאַרשער פֿון ייִדישע דורות. איד וואָלט געוואָלט האָבן מיט אַינד אַ לענגערן שמועס, ווי איד האָב דאָ מיט אַנדערע באַרימטע ייִדישע שרײַבער.

בעת מעשה בין איד געוואָר געוואָרן, צו מיין גרויסער צופֿרידנקייט, אַז יצחק בן־צבי לײַענט מיין ייִדישן בוך שמועסן מיט ייִדישע שרײַבער. זײַן פֿרוי, רחל ינאית, לײַענט אים אויך.

— עס איז פֿאַר מיר אַ גרויסער זכות. — זאָג איד.

רופֿט אַרײַן דער נשיא זײַן סעקרעטאַר און נאָך דעם פֿאַרשטענדיקט ער זיך מיט אים און מיט מיר וועגן אַ דאַטע פֿאַר אונדזער שרײַבער־שמועס. ער הייסט אים פֿאַרשרײַבן: דעם 10טן אויגוסט, 11 אין דער פֿרי.

אַ פֿאַר טעג שפּעטער האָבן מיר זיך באַגעגנט נאָך אַ מאָל אין גן־הקריה אין ירושלים. עס איז געווען אַ קבלת־פֿנים פֿאַר די דעלעגאַטן פֿון קאָנגרעס פֿון די אינטעלעקטועלע. עס איז געווען אַ מסיבה פֿון יודן, געקומענע פֿון גאָר דער וועלט — געלערנטע, שרײַבער, פּראָפֿעסאָרן פֿון ירושלימער אונ־ווערסיטעט. איד שמועס דאַרטן מיט רחל בן־צבי און זי מאַכט מיר אויפֿ־מערקזאַם, אַז ווען איד וועל זײַן בני יצחק בן־צבי, מוז זי מיך זען, איד זאָל עס גיט פֿאַרגעסן.

— איד וועל עס גוט געדענקען.

איד בין געקומען ניט נאר בני ציטנס, נאר א שעה פאר דער צינט. ארום צען א זינגער אין דער פרי בין איד שוין געווען אין פאדערצימער פון נשיא. אין זיין אויפגעמוזאל האט ער אויפגענומען יודן פון וויטע לענדער. איד האב געזען די יודן, וואס קומען און גייען אוועק. זיי זיינען צערודערט. פאר זיי איז עס א גרויסע שעה. זיי וועלן אט די שעה ברענגען מיט זיך אין ארגענטינע, פון וואנען זיי שטאמען; אין אינדיע, פון וואנען זיי קומען; אין מעקסיקע; אין די פאראייניקטע שטאטן.

עס קומט ארום רחל ינאית. מיר גייען אריין אין אויפגעמוזאל. מיר זיצן בני א טישל. א העלפערין ברענגט פרוכטוואסער, פרוכט. קיין שום אָנגעצויגנקייט. קיין שום צערעמאָניעס. מיר זיצן ביים טישל ווי גלייכע מענטשן און שמועסן. זי דערציילט וועגן די 72 יידישע שכלים, וואס זיינען געקומען אין לאַנד. זי גייט אויס פון בענקשאַפֿט צו זען אין ישראל יודן פון אמעריקע — יונגע יודן, מיט יידישע געפילן אין די הערצער, מיט ליבשאַפֿט צו ישראל. — זאָגט זיי, די יודן, זאָגט זיי דעם אמת, זאָגט זיי, וואס איר פילט.

זי האט צו מיר א טענה וועגן דער בונדישער רעזאלוציע אויפן אינ-טערנאַציאָנאַלן סאַציאַליסטישן צוזאַמענפאַר אין דער שווייץ. איד הער אירע פשוטע און חבֿרֿישע רייד. זיי קומען פון איר האַרצן אַרויס. צווישן וואָרט און וואָרט טראַכט איד וועגן דער לעבנס-געשיכטע פון אַט דער ליבער יידישער פֿרוי; וועגן דעם וואָס זי האָט געטאָן אין איר לעבן; ווי זי האָט געאַרבעט אין אַרץ-ישראל צענדליקער יאָרן; ווי זי האָט געלערנט יידישע טעכטער פֿלאַנצן און פֿאַרזייען. איד ווייס אויך איר גרויסן אַפּשטאַם, איר יידישן ייחוס. איד זע די דורות רבנים און גאונים, פון וועלכע זי איז אַרויסגעקומען. זי איז געווען די מיטגרינדערין פון דער העברעיִשער גימנאַזיע אין ירושלים; א טוערין אין דער הגנה; א מיטבויערין פון דער הסתדרות; א גרינדערין פון דער שול פון לאַנדווירטשאַפֿט פֿאַר פֿרויען אין תּלפּוּת און פון דער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער שול אין עיז-כּרם. איצט, פון 1952 אָן, איז זי די שעפֿערין פון דעם שוין באַרימט געוואָרענעם הויז צווישן יודן אין דער וועלט; דעם „בית-הנשיא“.

זי חלומט א חלום: יונגע יודן פון אמעריקע זאלן קומען אַרבעטן אין ישראל, העלפֿן בויען די מדינה, וועלכע הייבט שוין אָן דעם דריטן מיליאָן יודן. גיך לויפֿט די צינט. מען רופֿט מיר צו יצחק בן-צבי. איד בין זיך מודה, אָן איד האָב אינעווייניק אַ צימער געטאָן. איד גיי שמועסן מיטן נשיא, מיט דעם מענטשן, וואָס איז דער ווערדיקער טרעגער פון אַ גרויסן יידישן חלום, וועלכער הייסט, לויט די ספֿרים:

— חזיון הנביאים פֿאַר דעם עם סגולה.

אויף דעם הויז קוקט דער שומר פון דער יידישער געשיכטע. דאַרטן, אַרויף צו, אין גרויסן, הרחבֿהדיקן, שטילן צימער זיצט דער נשיא בני אַ גרויסן טיש.

מיר הייבן אן דעם שמועס וועגן די ליטערארישע ארבעטן פֿון יצחק בן-צבי, וועגן זײַן אינטערעס צו אַרבעטלאַגנע, צו די פֿלאַנצונגען פֿון ארץ-ישראל אַ מאָל און הײַנט. ער האָט געשריבן וועגן דער פֿאַרנאַנגענהייט און דער קעגנזאַרט פֿון ישראל, געשריבן וועגן די „נדח־ישראל“; וועגן די שומרונים; וועגן אַלטן ייִשובֿ אין ארץ-ישראל אונטער דער טערקישער הערשאַפֿט; וועגן דאָרף פּקיעין; וועגן די ייִדישע קהילות אין די איסלאַם-לענדער; וועגן די אַראַבער און אַראַבישע באַוועגונגען, געשריבן רײַזע-אינדרוקן. געשריבן וועגן העברעיִשע שפּראַך־ענינים, וועגן ייִדישע אַרבעטער־פּראַבלעמען. פֿאַר מיר ליגט אַ רשימה פֿון 300 ליטעראַרישע אַרבעטן פֿון יצחק בן-צבי. אייניקע פֿון זײַנע ביכער זײַנען דערשינען אין איבערזעצונגען אויף ייִדיש, ענגליש, אַראַביש, טערקיש.

מײַנע ערשטע פֿראַגעס וועגן דער ביאָגראַפֿיע פֿון יצחק בן-צבי ווערן פֿאַרענטפֿערט זײַער גוט און זײַער גרינטלעך. זײַן פֿאַטער, צבי שמש, וואָס האָט נאָר זוכה געווען צו זען דעם אויפֿקום פֿון מדינת־ישראל, וואָס אין געווען זײַן חלום, און וועלכער איז שוין איצט ניטאָ צווישן די לעבעדיקע, האָט צוזאַמענגעשטעלט אַ דאָקומענט פֿון 45 גרויסע זײַטן, אַ „מגילת־יוחסין“, וועגן דעם אָפּשטאַם פֿון זײַער משפּחה. איד קוק אין איר אַרײַן. עס איז אַ ווונדערלעכע משפּחה-מגילה.

— די מגילה איז אַ פּראָדוקט פֿון זײַן דורות. זי איז איבערגעגעבן געוואָרן פֿון מויל צו מויל, פֿון פֿאַטער צו זון, פֿון מוטער צו טאָכטער, אין פֿאַרלוף פֿון 250 יאָר — זאָגט בן-צבי וועגן דער „מגילת־יוחסין“ פֿון זײַן פֿאַטער.

פֿון וואַנען טאָקע ציט זיך דער אָפּשטאַם פֿון בן-צבים משפּחה?

פֿון קלײַנע שטעטלעך אין ליטע, פֿון די געגנטן אַרום ווילנע און מינסק. דאָרטן האָט געלעבט זײַן משפּחה אין פֿאַרלוף פֿון גאַנצן 18טן און אָנהײב 19טן יאָרהונדערט. נאָך דעם איז אַוועק אַ טײל פֿון דער משפּחה קיין אוקראַינע, קיין אַדעס. אויך אַריבער דעם ים. אין די 70ער יאָרן זײַנען שוין מיטגלידער פֿון דער משפּחה געווען אין אַמעריקע. אין די 80ער יאָרן האָבן זיך משפּחה-מיטגלידער אָנגעהויבן באַזעצן אין ארץ-ישראל. אָבער — דאָס איז דער אויסדרוק פֿון בן-צבײַן — „די גרעסטע מערהייט אין אַוועק אין די קאַלכאַוויונס צוזאַמען מיט זײַערע ברײַדער פֿון ליטע, פּוילן און רוסלאַנד.“ געווען צווישן זיי אויך פּאַרטײַזאַנער. אין די אַמאָליקע צײַטן זײַנען די בני־משפּחה געווען בעל־ביתים, סוחרים, אַרענדטאַטאַרס, און צווישן זיי למדנים, רבנים. אַ לאַנגע קײט פֿון פּערזענלעכקײַטן, וועמעס נעמען און אַנדענק עס זײַנען געבליבן צווישן ייִדן. אין מיטן 19טן יאָרהונדערט זײַנען געווען צווישן זיי משפּילים, חובֿ־ציון, רעוואָלוציאַנערן. אין די לעצטע דורות — בעל־מלאכות, פּועלים, פֿאַכלייט.

עס איז אינטערעסאַנט אַ ביסל גרינטלעכער אַרײַנצוקוקן אין דעם משפּחה-אָפּשטאַם פֿון דעם פּרעזידענט פֿון ישראל. בן-צבים פֿאַטער, צבי

שמי, איז געווען פֿון די ערשטע חובֿבי־ציון. ער איז פֿון צאָר פֿאַרשיקט געוואָרן אין סיביר פֿאַר באַטייליקן זיך אין זעלבסטשויז קעגן פֿאַנאַרמען. ער איז געווען אין סיביר ביזן יאָר תרפ"ב. אַרויסגעקומען פֿון סיביר, איז ער אַוועק אין ארץ־ישׂראַל. „דריַסיס יאָר האָט ער געלעבט אין ארץ־ישׂראַל, — זאָגט בן־צבי — זוכה געווען צו זען דעם אויפֿשטעל פֿון דער מדינה.“

די משפּחה בן־צבי ציט איר ווײַטז אָפּשטאַם פֿון ר' משה אַשכּנזי האַלפּערן צי ר' משה איװיער, וועגן וועמען מען דערציילט, אַז ער שטאַמט פֿון די ייִדישע חכמים פֿון פֿראַנקרײך. ער ציט זײַן ייִהוס בײַן רש"י־ר' שלמה יצחקי. צווישן רש"י און ר' משה איװיער האָבן זיך געצויגן צוואַנציק דורות. און אזוי צײַען זיך אַוועק די שפּורן, לױט דער „מגילת־יוחסין“, בײַן דוד־המלך. וועגן ר' משה איװיער, מיט וועמען עס ייִהוסט זיך באַזונדער די גרויסע משפּחה, ווערט געשריבן, אַז ער איז געווען איינער פֿון די גרעסטע תּלמיד־חכמים, אַ גדול, אַ חסיד, אַ פּרוש, אַן איש־אֱלֹקים. דערציילט מען, אַז ר' משה איװיער איז געווען אַ גרויסער ענוו, זיך געחבֿרט מיט אַרעמע־לײַט. און וועגן דעם זײַנען געשריבן געוואָרן מעשׂיות. אַט איינע אזאָ :

איז געגאַנגען דער גרויסער גאון, ר' משה איװיער, אין וועג און אַרײַן אין אַ דאַרף צו אַ ייִדן, בײַ וועמען אין שטוב עס איז געווען אַ חתונה. ער האָט זיך דאַרטן געהאַלטן, ווי זײַן שטייגער איז געווען, צווישן די אַרעמע־לײַט. דערווייל האָבן געזען די בעל־בתים פֿון הויז, אַז עס פֿעלט זײ אַ פּלי. האָבן זײ הושד געווען, אַז דער נײַער אַרעמאַן האָט זי צוגענומען. זײ האָבן ניט געוואוסט, אַז ער איז משה איװיער. זײ האָבן אָבער ניט געוואַלט שלאָגן דעם אַרעמאַן, וועמען זײ האָבן הושד געווען אין דער נבֿה. האָט מען אים אָנגעטאַן אַ כּויון: מען האָט אים געבונדן, געלייגט אויף דער ערד און געגאַנגען אַ טאַנץ אַרום אים. בשעת מעשה איז געקומען אַן אורח פֿון וועג און ער האָט דערקענט דעם געבונדענעם אַרעמאַן. האָט ער זיך צעשרײַען: „וואָס טוט איר, ברידער? דאַס איז דאָך ר' משה איװיער.“ האָבן זיך אַלע דערשראָקן און אים געבעטן מחילה. האָט ר' משה געטענהט צום אורח: „וואָס האָט איר מיר געטאַן? איר האָבן זיך דאָך געפֿרייט, ווען איר בײַן געלעגן אויף דער ערד און געזען, ווי די ייִדן פֿרייען זיך מיט זײער טאַנצן. איר האָבן נחת געהאַט יעדע רגע. זײַט איר געקומען און צעשמערט די שײַמחה פֿון מײַנע טײַערע ברידער. וואָס האָט איר געאַרט, אַז איר בײַן געלעגן אויף דער ערד, געלעגן אַן צער? נײַ, זײ האָבן אַ הנאה געהאַט, און מיר האָט גאַרניט געפֿעלט.“

יצחק בן־צבי איז געווען דער בכור בײַ זײַנע טאַטע־מאַמע, צבי שימ־שעלעוויטש און זײַן ווײַב קריינע. זײַן טאַטע איז געווען אַ ייִד אַ למדן, אַ משפּיל. געלערנט רוקיש, זיך פֿאַרפֿולקומט אין בילדונג אין פּאַלמאַווע. זײַן מאַמע, קריינע, שטאַמט טאַקע פֿון פּאַלמאַווע. זי איז געווען אַן אייניקל פֿון הרבֿ הנאון ר' מאיר־הלוי עפשטיין פֿון ווילנע.

קריינע האָט געבאָרן דרין זין און צוויי טעכטער. יצחק בן־צבי איז געווען דער בכור. ער איז געבאָרן געוואָרן ח' כסלו, תרמ"ה.

די רוסישע מאַכט האָט זיך נוקם געווען אָן צבי שימשעלעוויטשן און זיין משפּחה צוליב זייער ציוניזם און צוליב יצחקס באַטייליקונג אין זעלבסט־שוץ. ווען מען האָט יצחק בן־צביס פּאָטער, צבי שימשעלעוויטשן, אַרעסטירט, איז געלונגען יצחק בן־צבי צו אַנטלויפֿן.

יצחק בן־צבי האָט געלערנט אין זיין יוגנט בני מלמדים, לערערס. געענדיקט אַ רוסישע גימנאַזיע אין פּאַלטאַווע, געלערנט אין קעווער אונג־ווערסיטעט. אין זיין פּריסטער יוגנט איז ער געוואָרן אַ ציוניסט. זיך באַטייליקט אין זעלבסטשוץ זומער 1907. אין 1907 איז ער אַוועק קיין ארץ־ישראל זיך דאָרטן צו באַזעצן. ער האָט התונה געהאַט מיט רחל ינאית, טאָכטער פֿון יונה לישאַנסקי. איר משפּחה ציט איר אָפּשטאַם פֿון ר' לוי־יצחק באַרדיר־טשעווער. פֿון דער מוטערס צד איז זי דער 7טער דור פֿון ר' נחום פֿון טשערנאָביל, דער בעל־חאָר־עינים, אַ תלמיד פֿון בעל־שם־טובֿ. אין חשוון 1922 איז געבאָרן געוואָרן זייער זון עמרם און איז יאָר 1924 איז געבאָרן געוואָרן זייער צווייטער זון, אליה — ער איז געפֿאַלן אין דער מלחמה פֿאַר זעלבסטענדיקייט פֿון ארץ־ישראל, פֿאַרטיידיקנדיק בית־קשת, דעם 5טן אָדר אין יאָר 1947.

— אַ ביסל איז פּאַלטאַווע שולדיק אין מיין ציוניזם, באַזונדערס אין דעם וואָס איר בין אַוועק קיין ארץ־ישראל.

אויף דער הוצאה צו פֿאַרן קיין ארץ־ישראל האָט בן־צבי געהאַט פֿון פריוואַטע לעקציעס, וואָס ער האָט געגעבן אין פּאַלטאַווע. זיין פֿאַרמעגן איז דעמאָלט געווען הונדערט רובל. פֿון דעם נינצניאַריקן פּאַלטאַווער אַרבעטער־ציוניסט ביז בן־צבי דעם נשיא פֿון ישראל, דעם למדן, פֿאַרשער און היס־טאַריקער, איז אַ ווייטער מהלך. אויף דעם לאַנגן וועג זינען געווען צוויי וועלט־מלחמות, די פֿאַרטייליקונג פֿון זעקס מיליאָן יידן, גלות רוסלאַנד, פֿון איין זייט, און זעלבסטענדיקייט פֿון מדינת־ישראל, פֿון דער צווייטער זייט, די באַפֿרײַונגס־מלחמה פֿון 1947, די סיני־מלחמה פֿון 1956, צוויי מיליאָן יידן אין דער מדינה, די נייע עליה פֿון מורח־איראָפּע.

גלייך אין אָנהייב פֿון אונדזער שמועס ווערט באַרירט די כּתחילה אומגלייכלעכע אויפֿלעבונג פֿון העברעיִש: דאָס ליענען און ריידן העברעיִש, דאָס טראַכטן אויף העברעיִש האָט דאָך צו טאָן ניט נאָר מיטן פֿלל, נאָר מיט יעדן ישראל־יידן באַזונדער, מיט יעדן יחיד, מיט יעדן דערוואַקסענעם און יעדן קינד. אַ פּאַלק איז זיין לאַנד, דאָס ייִדישע פּאַלק איז מדינת־ישראל — זאָגט יצחק בן־צבי — מוז האַבן איין לשון. מאַכן עברית פֿאַרן לשון פֿון לאַנד איו, לויט זיין מיינונג, געווען איינער פֿון די געוואַנסטע חלומות.

— עם איז געווען 1904, — דערמאנט זיך בן-צבי — בין איד געזעסן מיט בן-יהודה, און ער האט דעמאלט שטאלצירט, וואס עם זינען שוין דא צען פאמיליעס, וועלכע ריידן נאך העברעיִש.

די צען פאמיליעס זינען געקומען פֿון רוסלאַנד. וואָס איז געווען דאָס איבערנעמען זיך מיט צען פאמיליעס, וואָס ריידן העברעיִש? און איצט — איצט האָבן אָנגעגעבן 900 טויזנט ייִדן פֿאַר זייער לשון העברעיִש, סײַ אין שטוב סײַ אין שול סײַ אויף דער גאַס.

בן-צבי איז אַ פֿאַרשער פֿון העברעיִש.

די ערשטע שפראַך אין דער געשיכטע, וואָס איז געווען אַ מין צוגאָב צו העברעיִש, — האָט געזאָגט בן-צבי — איז געווען אַרמיש. אויף דער שפראַך האָבן גערעדט די פֿאַרטריבענע ייִדן אין אַשור און בבל. אַרמיש האָט מען גענוצט אין די צײַטן פֿון דער גמרא. רעשטלעך פֿון דער שפראַך זינען פֿאַרבליבן ביז הייַנט בײַ די ייִדן פֿון קורדיסטאַן.

אין משך פֿון די גלותן האָבן ייִדן אָנגענומען נאָך שפראַכן: ייִדיש דורך אַשפּנזים, דזשודעזמע דורך די ספֿרדים, ייִדיש-אַראַביש און ייִדיש-פּערסיש אין דער מוסולמענישער וועלט. זיי האָבן אַלע גענוצט אותיות און ווערטער שטאַמענדיקע פֿון העברעיִש. ייִדן האָבן אויף זייער לאַנגן וועג איבער דער וועלט איבערגענומען פֿאַרשיידענע אַנדערע דיאַלעקטן און זיי גענוצט, ווי למשל טורקאַ-טאַטעריש אין קרים, טאַטיש (וואָס איז גענוצט געוואָרן פֿון די קאווקאַזישע באַרגייִדן), דעם בערבער-דיאַלעקט (וואָס ווערט גענוצט אין געוויסע ערטער פֿון צפֿון-אַפֿריקע). ייִדן פֿון גריכנלאַנד האָבן גענוצט די העברעיִשע אותיות פֿאַר זייער אַלטגריכישן דיאַלעקט. בין מיט אַ פֿאַר דורות צוריק האָבן ייִדן אין איטאַליע גענוצט די העברעיִשע שריפֿט שרײַבנדיק זייער ייִדיש-איטאַליעניש, פּונקט ווי די דײַטשע ייִדן פֿאַר מענדעל-סאַנען פֿאַר זייער ייִדיש-דײַטש.

ישראל איז הייַנט דאָס איינציקע לאַנד, וווּ מען קאָן באַגעגענען ייִדן און לשונות פֿון אַלע ווינקלען פֿון גלות.

בן-צבי איז זיכער, אַז העברעיִש ווערט די שפראַך, וואָס פֿאַראייניקט אַלע ייִדן אין מדינת-ישראל.

— דעם פֿאַרגאַנגענעם יאָר — זאָגט ער מיר — האָבן געלערנט אין די שולן — זיי זינען דאָך אַלע העברעיִשע — 400 טויזנט קינדער. הייַנטיקס יאָר — מער. 35 טויזנט ניט-ייִדישע קינדער לערנען זיך אויך אין די שולן. זיי לערנען עברית. עם ווערט אָבער דאָרטן געלערנט אויך זייער אייגענע שפראַך. אַראַבישע קינדער ווערט געגעבן גענוג צײַט פֿאַר אַראַביש — מער צײַט, ווי עם ווערט געגעבן ייִדישע קינדער אין אַמעריקע פֿאַר ייִדיש.

אַלע וואָס ווערן אויפֿגענומען אין דער אַרמיי לערנען דאָרטן הער ברעיִש, אויב זיי האָבן פֿריער ניט געקענט די שפראַך. אין דער אַרמיי זינען דאָ אַבליגאַטאָרישע קורסן צו לערנען העברעיִש. די שפראַך פֿון מדינת-ישראל

אין עברית. ווען ניט איין שפראך, וואָלטן מיר למשל ניט געקאָנט בנישטיין אין דער סיני-מלחמה.

בן-צבי דערציילט מיר וועגן די אולפנים (שולן פֿאַר דערוואַקסענע), וווּ מען לערנט מיט די עולם דאָס נייטיקסטע פֿון העברעיש.

עס קומען „שטומע“ דאָקטוירים, אינזשענירן. זיי קומען אַלע לערנען אין די אולפנים. זיי פֿילן און זעען, אַז זיי מוזן האָבן דאָס לשון. לערנען זיי זיך און לערנען זיך אויס. די צאל תלמידים אין די אולפנים האַלט זיך אין איין פֿאַרגרעסערן.

זאָגט מיר בן-צבי מיט אינעווייניקסטער צופֿרידנקייט:
— עם דערשיינען בני אונדז אין ישראל בני אַ טויזנט נייע העברעישע ביכער אַ יאָר, אויב ניט נאָר מער.

געוויס מערקט זיך, אַז עם פֿעלט אַ גומע קענטעניש פֿון ייִדישן עבֿר: דאָס קענען די אַלטע העברעישע ליטעראַטור. אָבער דער יונגער דור, די יונגע מענטשן לערנען, שטודירן.

איד פֿרעג וועגן דער אָפּגעריסנקייט פֿון עבֿר ביים יונגן דור. עם זיינען אומגעקומען זעקס מיליאָן ייִדן, אומגעקומען ייִדישע קהילות און זייער שטייגער לעבן. מיט זיי איז געברענט געוואָרן אויך דאָס ייִדישע לשון. וואָס זשע ווייסן די יונגע דורות אין מדינת-ישראל וועגן ייִדישן עבֿר?

בן-צבי אינלֿט זיך ניט מיט זיינע ענטפֿערס. פֿרֿוּער טראַכט ער אַ ביסל לענגער, נאָך דעם רעדט ער רוק, פֿאַמעלער, גאַנץ שטיל:

— די היינטיקע ייִדן ווייסן בעסער פֿון אונדזער היסטאָרישן עבֿר ווי די אַמאָליקע. זיי ווייסן בעסער וועגן יהושע בן-נון און זיינע מלחמות. זיי ווייסן גאַנץ גוט, וווּ עם האָבן זיך באַהאַלטן די חשמונאים. זיי ווייסן גוט וועגן די מכביער. די ייִדישע יוגנט ווייסן גוט די געאַגראַפֿיע פֿון לאַנד, און ניט נאָר פֿון די ביכער ווייסן זי עם — זי ווייסן עם בעסער ווי די אַראַבער. זי קען גוט ארץ-ישראל, איר נאַטור, קען די שפראַך פֿון פֿאַלקס, ווייסן זיין געשיכטע.

— זעט איר ניט קיין סכנה, — פֿרעג איד — אַז די ייִדן פֿון מדינת-ישראל זאָלן אָפּגעטיילט, אָפּגעשיידט ווערן פֿון די ייִדן אין די תּפֿוצות?
ער זעט ניט אַזאָ סכנה. זייער שותפֿותדיקער עבֿר ווערט פֿאַר זיי קלערער, זייער ייִדיש וויסן ווערט רייכער.

די רעליגיע ווערט אָפּגעשוואַכט? עם ווערט אָבער אויפֿגעוועקט אַז ערנצטע באַציונג צו רעליגיעזע ווערטן. עם פֿאַרשטאַרקט זיך די פֿאַרבינדונג מיט די ביבלישע צייטן. עם איז שוואַך די פֿאַרבינדונג מיטן געוועזענעם ייִדישן שטעטל אין מזרח-איראָפּע, מיטן געוועזענעם ייִדישן לעבנס-שטייגער? קאַסרילעווקע זעט דאָ אויס זייער ווייט. אַזוי אויך דער אַלטער ייִדישער פֿאַלקלאָר.

— אָבער קאַסרילעווקע גייט דאָך פֿאַרלאָרן אויך אין אַמעריקע! —
זאָגט ער. פֿלֿזמו עם איז גענאַנגען אין אַמעריקע אַז עמיגראַציע פֿון מזרח-

איראפּע, איז געווען אנדערש, אָבער ווי באַלד עס איז מער ניטאָ אזא עמי-
גראַציע, מוזן דאָד געפונען ווערן נייע מיטלען און נייע קוואַלן פֿאַרן ייִדישן
קיום.

בן-צבי איז ניט אומרוק וועגן דער ייִדישקייט, מפּוח דער גינסטיקייט
פֿון קומענדיקע ייִדישע דורות אין ישראל.

— אין 50 יאָר אַרום וועלן די אייניקלעך פֿון היינטיקע ייִדן לערנען
און וויסן בעסער פֿאַר אונדז ניט נאָר די אַלטע ייִדישע געשיכטע און דעם
תּנ"ך, זיי וועלן אויך שטודירן, ווי אזוי ייִדן האָבן קאַלאָניזירט דאָס לאַנד
אין אונדזערע צייטן, זיי וועלן לערנען די מלחמה אין מדבר סיני.

איד באַריר די פֿראַגע וועגן דער גרינגשאַצונג פֿון גלות, וועגן דעם ביטול
צו די ייִדן אין גלות. בן-צבי לייקנט עס:

— ניט פֿון הימל זיינען געקומען די פּוחות צו בויען דאָס לאַנד, —
זאָגט ער — צו קעמפֿן פֿאַר דער מדינה. אַלע פּוחות זיינען געקומען אַהער
פֿון גלות. עס בייט זיך דער צוזאַמענשטעל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג
אין ישראל. רוסלאַנד איז דערווייַל פֿאַרשלאָסן. נאָר איינצולען ייִדן קומען
פֿון דארטן. ווייניק קומען פֿון אַמעריקע; פֿון דאָרט קומט מערסטנס געלט.
עס זיינען געקומען און קומען ייִדן פֿון אַריענט. אַ האַלבער מיליאָן ייִדן
זיינען געקומען פֿון דארטן. אַ העלפֿט פֿון דער אימיגראַציע זיינען ייִדן פֿון
אַראַבישע לענדער.

בן-צבי קען גוט ייִדיש. ער לייענט און שרייבט ייִדיש. איד זע אויף
זיינע פּאָליצעס די גינסטע ביכער פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. ער לייענט
ייִדישע צייטונגען, זשורנאַלן. ער דערציילט מיר אַפֿילו אַ ווייז, וואָס גייט
אַרום אין ישראל וועגן אַן אַמעריקאַנער ייִדישן בחור, אַ מאַטראַס אויף אַ
שיף. די שיף האָט זיך געטרונקען. די מאַטראַסן זיינען געווען אין ים. זיינען
אַנגעקומען ישראל-מאַטראַסן זיי צו העלפֿן. האָט דער אַמעריקאַנער ייִדישער
מאַטראַס געוואַלט זאָגן דעם אַרעיִ-ישראלדיקן אַ ייִדישן וואָרט, ער זאל וויסן,
אַז ער איז אַ ייִד. ראַנגלענדיק זיך מיט די כּוואַליעס אין ים, האָט דער אַמע-
ריקאַנער ייִד אויסגעשרייען די איינציקע ייִדישע ווערטער, וואָס ער האָט
געוואָסט: „געפֿילטע פֿיש!“ צו שרייען „שמע ישראל“ האָט ער ניט געוואָסט.

ייִדיש האָט געליטן גרויסע שאַדנס. הייַטלעך האָט די ייִדן און דאָס
ייִדישע לשון פֿאַרברענט. סטאַלין האָט עס ליקווידירט. בן-צבי ווייס, אַז עס
שאַפֿט זיך אַ באַצונונג צום ייִדישן לשון ווי צום לשון-הקדושים. ער ווייס פֿון
אַ ייִדן, — זאָגט ער — וואָס קען ניט קיין העברעיִש וואָרט, קאָן דעריבער
ניט דאוואַנען. ביי יענעם איז ריידן ייִדיש אַ מין דאוואַנען.

— מיר זיינען געווען אַ פֿאַלק פֿון אזוי פֿיל לשונות. עס האָבן געאַרבעט
פּוחות פֿון אַסימילאַציע. ייִדן האָבן גערעדט שפּאַניש — קנאַפּע רעשטן פֿון
דעם פֿאַרבליבן. טערקישע ייִדן ריידן שוין טערקיש.

פֿון דעם קומט ער צו דער וויכטיקייט פֿון העברעיִש.

א מאַל האָט באַראַכאָוו געזאָגט נביאות וועגן אַ סטיכישער אימיגראַציע קיין אַרץ־ישׂראל. עס איז געגאַנגען און עס גייט איצט אַ סטיכישע אימיגראַציע, אָבער ניט אויף דעם אופֿן ווי באַראַכאָוו האָט געזאָגט נביאות. עס קומען אַהער הונדערטער טויזנטער יידן פֿון פֿאַרשיידענע מינים, פֿאַרשיידענע לשונות. עס איז אַ לאַנגער און גאַנץ שווערער פֿראַצעס פֿון זייער נאַציאָנאַלער צונויפֿניסונג: פֿון זייערע שפּראַכן, מידות, לעבנס־שטייגערס. מען דאַרף האָבן געדולד. אַ סך אַרבעטן אויף דעם. בן־צבֿי גלייבט, ואָז מיט דער אַנט־וויקלונג פֿון ישׂראל וועט עס דערגרייכט ווערן. דערמאַנט ער זיך די פֿאַרנאַנגענהייט:

— מען האָט אַ מאַל גערעדט, געשריבן וועגן אַרץ־ישׂראל ווי דאָס „געפֿגרטע לאַנד“. זעט אָבער, ווי דאָס געוועזענע וויסמע לאַנד לעבט אויף. וועט זײַן וואַסער, וועט זײַן עלעקטריע, — און עס וועט זײַן! — וועט די מדינה קאַנען אויפֿנעמען פֿיר מיליאָן יידן. אירע אויפֿנעם־פֿעיקייטן וועלן וואַקסן.

— און מלחמה מיט די אַראַבער? — פֿרעג איד.

ענטפֿערט בן־צבֿי מיט אַ שטילער פֿעסטקייט:

— די אַראַבער וועלן מוזן מאַכן שלום.

עס וועלן אַריבער אַ פֿאַר דורות, די סעגנערשאַפֿט פֿון די אַראַבער וועט מוזן אָפֿגעשוואַכט ווערן.

— מיר ווייסן, די וועלט ווייסן, די אַראַבער וועלן ווייסן, אַז מיר האַלטן ניט ביים פֿאַרנעמען נייע טעריטאָריעס. מיר האָבן גענוג פֿאַר אונדזן מדבריות, וועלכע דאַרפֿן און קאַנען אויפֿגעלעבט און באַפֿעלקערט ווערן. מיר ווילן שלום.

טוט אַ רודער אין אים דער גורל פֿון זײַן זון.

— מיין יינגערער זון האָט געהייסן אליה. ער איז געפֿאַלן אין דער באַפֿרינונגס־מלחמה אין 1947. ער איז אַלט געווען 24 יאָר.

ער דערציילט, אַז ווען זײַן זון איז נאָך געווען אין מיטלשול, האָט ער צוזאַמען מיט חברים געשאַפֿן אַ קיבוץ, בית־קשת.

מיר קערן זיך אום אין אונדזער שמועס צו די יסודות, וואָס דאַרפֿן שאַפֿן די ייִדישע גניסטיקייט. פֿרעג איד אים:

— איד האָב געהערט, בן־צבֿי, אַז איר זײַט געוואָרן מער רעליגיעזן. איד האָב געהערט, אַז די פרומע עלעמענטן זײַנען מיט דעם זייער צופֿרידן.

ענטפֿערט ער אויף דעם:

— איד שאַץ היינט אָפּ מער ווי אַ מאַל די באַדייטונג פֿון דער ייִדישער טראַדיציע, סײַ צוליב דער אַלגעמיינער ייִדישער פֿאַרבינדונג און סײַ צוליב דער נאַציאָנאַלער פֿאַרבינדונג מיט אונדזער עבֿר. דאָס פֿאַרשטאַרקט אויך די פֿאַרבינדונג פֿון ישׂראל מיטן גלות.

יצחק בן-צבי

מיר מוזן שטארקן די קעגנזיטיקע יידישע וועלט־פֿארבינדונג. מיר האָבן ניט קיין סך שותפים. די יידן אין גאָר דער וועלט זיינען אונדזערע שותפים.

בן-צבי דערציילט מיר, אז ווען ירושלים אין געווען אַרומגערינגלט, אין 1947, און ס'איז געקומען שבת, האָבן די רבנים אויסגערופֿן, אז די מצווה פֿון יידישן זעלבסטשניץ איז דוחה שבת. פֿרומע יידן האָבן שווער געאַרבעט שבת צו פֿאַרפֿעסטיקן די גרענעצן פֿון ירושלים. איד קער זיך אום גאָר אַ מאָל צו מיין פֿראַגע, צום עיקר-ענין :

— איד קום פֿון אַמעריקע און גיי צוריק אַהין. — זאָג איד — מיליאָנען אַמעריקאַנער יידן לעבן און וועלן לעבן אין אַמעריקע. מוזן דאָר איינגע-שטעלט ווערן די ריכטיקסטע קעגנזיטיקע באַצונגען. איד הער דאָ און לייען דאָ וועגן שלילת-הגלות, וועגן גרינגשאַצונג פֿון אונדזער גלות-עבר. וויל אַפֿשר בן-צבי מיר זאָגן עפעס קלאַרס וועגן דעם ענין ?

און דאָס איז זיין מיינונג :

— אַפֿשיידן זיך פֿון די יידן אין דער וועלט, פֿון די תּפֿוצות, האַלט איד פֿאַר אַן אומזין. אויב מען הערט און מען לייענט אַזעלכע זאַכן, דאַרף מען עס ניט נעמען צו ערנצט, פשוטו כמשמעו. אַגב, אַזעלכע שטימען הערן זיך שוין היינט גאַנץ זעלטן. מיר זיינען אומעטום איין יידיש פֿאַלק. מיין משפּחה איז דאָר אויך פֿאַרברענט געוואָרן.

און אַט איז ווידער אַ מאָל אַ פרק פֿון „מגילת-יוחסין" פֿון זיין משפּחה. די ייחוס־קייט ציט זיך פֿון ר' משה אייווער צו דוד-המלך. אין איד קומען אַרײַן הלל הזקן, שמעון הנשיא, ר' גמליאל הזקן, ר' יוחנן הסנדלר, ר' שלמה יצחקי (רש"י). אַזוי ציט זי זיך, ביז זי דערגייט צו זיין פֿאַטער צבי שמש, און ממילא צו אים, יצחק בן-צבי.

איד באַקען זיך מיט דער משפּחה-מגילה ווי מיט אַ שפּאַנענדיקער מעשה. אַט שטייען דאַרטן געצייכנט די וויכטיקסטע רינגען אין דער קייט, אין וועלכער עס קומען אַרײַן באַרימטע גאונים, רופּאים בני מלכים, גדולים אין תּורה, אין חכמה, רבנים פֿון פּוילן, פֿון ליטע, פֿון ווינסרוסלאַנד — פֿון מינסק, פֿון שקלאָוו, פֿון בריסק, פֿון לעווערטאָוו, פֿון שידלאָוויץ. עס קומט אַרײַן דער באַרימטער, לעגענדאַרער ר' שאול וואַהל פֿון פּוילן, דער לעמד בערגער רב, דער ביאַליסטאַקער רב. אַ גאַלדענע קייט פֿון תּורה, חכמה, יראת-שמים, חסידות, אַהבת-ישראל, חיבת-ציון.

יצחק בן-צבים פֿאַטער, צבי שמש, האַט צוזאַמענגעקליבן די רינגען פֿון דער משפּחה פֿון ליטע, פֿון ווינסרוסלאַנד, פֿון אוקראַינע. ער איז דער-גאַנצען ביז די לעצטע דורות, ביז בעלי-מלאכות, פּועלים-רעוואָלוציאָנערן, פֿאַרטייאָנען אין די וועלדער — ביז מיר קומען צו יצחק בן-צבים וון מיטן רעמונגס-גאַרטל אין ים.

פֿאַרבייגענדיק דערמאָנט ער זיך אַ מעשה פֿון 1948. אין דער ענגלי-שער אַרמיי און אין פֿלאַט זיינען געווען אויך יידישע גרופּעס. דאָס איז

געשען אויפן ים. עס האט מלחמה געהאלטן און ענגלישע שיף מיט א דיטשער. און ענגלישע פלאגשיף איז אטאקירט געווארן פון דער דיטשער שיף.

— מיין זון איז דעמאלט שוין געווען אין ים, אָנגעמאָן אין זיין רעטונגס-גארטל. ער האָט זיך געראַנגלט מיט די כּוואַליעס. האָט ער דעמאלט אין רוש פֿון די כּוואַליעס דערהערט אַ געשריי אויף ייִדיש: „געוואַלד!“ האָט מיין זון זיך דערנענטערט צום שרייער. ער האָט געוואַלט, ער זאָל שטייל ווערן, מען זאָל ניט הערן זיין קול. האָט ער צו אים געזאָגט אויף זיין צעקאַליעטשעמן ייִדיש: „איך צעברעד דיין געביין; זאָלסט זיין שטייל, רונק!“

— וואָס טוט אייער לעבן געבליבענער זון? — פֿרעג איך דעם נשיא.

— ער איז אַ שאַפֿער (אויטאַבוס-„דראַיווער“) אין אַ קיבוץ אין ישראל,

אַ שותף אין אַ שותפותדיקן פֿירם.

איז אונדזער שמועס אין ניטאָ קיין געשפּאַנטקייט, אָנגעצויגנקייט. עס איז פּשוט, ייִדישלעך בניס טיש, ווי עס רעדט אַ פֿריינד צו אַ פֿריינד. ווען בן-צבֿי האָט זיך דערמאַנט דעם אומקום פֿון זיין זון, האָב איך דערזען אַ טרער אין זיין אויג. ער האָט געמערקט, אַז איך קוק מיט באַוונדערונג אין דעם בהרחהדיקן צימער: אויף די פּאַליצעס מיט ספּרים, די בילדער אויף די ווענט; זאַפּ איין זיך די נחתדיקע שטיקלייט; איך באַקוק די דינע, ליכטע, ייִדישע, באַשיידענע באַפּוצונגען, קוק אויף די ביימער אַרום די פֿענצטער. איך באַריר דעם נאָמען רחל ינאית.

— אַלץ וואָס איך זעט דאָ אַרום און אַרום, די אַטמאָספֿער פֿון אונדזער

הויז, דאָס ביסל שיינקייט, אַלץ איז רחל... — גרייסט זיך יצחק בן-צבֿי.

זי האָט אַ חלק אין דער אַרבעט, אין אַלע ביימער אַרום ירושלים.

ער דערמאַנט די אַגריקולטור-שול, וואָס זי האָט אָנגעפֿירט, די גרופּע פֿרויען פּועלות-אידעאָליסטקעס, וואָס האָבן געאַרבעט מיט איר צוזאַמען, וועמען זי האָט געלערנט ביימער-פֿלאַנצונג, איר אַרבעט בני דער ביימער-האַדעוואַניע.

— רחלס דרייסיק יאָר אַרבעט.

עס זיינען ביימער אומגעקומען אין די געשעענישן פֿון 1929. ייִדישע ביימער קומען אום, ווען עס קומען אום ייִדן. האָט רחל די ביימער באַנייט.

דער סעקרעטאַר פֿון פּרעזידענט האָט שוין אייניקע מאַל אַריינגעקוקט אין טיר, געלאָזן שטומערהייט וויסן, אַז דער פּרעזידענט דאַרף אויפֿהערן זיין צו לאַנגן שמועס.

— איך שטער — זאָג איך — די מדינה-ענינים.

בן-צבֿי געזעגנט זיך. ער הייבט זיך אויף. זאָג איך צו אים פֿאַרן אַוועק-

גיין:

— האָט איר מיר עפעס צו זאָגן צו די ייִדן אין אַמעריקע?

יצחק בן-צבי

שמייכלט ער: „אלץ וואס מיר האבן גערעדט". אבער עס זעט אויס, אז דאס איז ניט גענוג פאר אים. זאגט ער צו מיר: — איצט דארף איד אינד פֿרעגן וועגן אמעריקע, וועגן די אמעריקאנער יידן. קומט אריין נאך א מאל.

איד פֿארלאזן דעם בית-הנשיא. איד קוק אריין אין צווייטן צימער, וווּ איד בין פֿריער געזעסן צוזאמען מיט רחל ינאית. דארטן איז ליידיק. קיינער איז ניטאָ. רחל איז שוין לאַנג ערגעץ אוועק. איד דערמאָן זיך, וואָס איד האָב געהערט: אז זייער אָפֿט טוט זי אָן הויכע פּויערשע שיד, גייט אַרויס פֿון בית-הנשיא, אָנגעטאָן אין פּשוטע בגדים, גייט אין ירושלים אַריין, גייט אויף די גאַסן, גייט צו מענטשן, בתוך עמי. איד דערמאָן זיך נאָך עפעס. בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען יצחק בן-צבי האָט געצווגנגענעהייט געמוזט פֿארלאָזן ארץ-ישראל און קומען אין ניו-יאָרק — וואָס האָט ער דאָ געטאָן? ער איז געוואָרן אַ לערער אין דער ייִדישער שלום-עליכם-שול. ער איז געווען איינער פֿון די שעפֿער פֿון ייִדישן לעגיאָן נאָך דער באַלפֿור-דעקלאַראַציע. דער געוועזענער לערער, אַ ייד אַ למדן און אַ סופֿר, וואָס זיצט אויפֿן כּסא-הנשיא פֿון ישראל, איז געבליבן אין הויז אויפֿצונעמען ייִדישע דעלעגאַציעס פֿון פֿליהארצות.

איד בין לאַנג געשטאַנען ביים טויער פֿון זיין גאַרטן. און עס איז געקומען צו מיר דער אַלטער פּסוק: פֿל עצמותי תּאמרנה — עס ריידן אין מיר אַלע מיניע ביינער.

ש מ ש ו ן   מ ע ל צ ע ר

חיפה. שבת אין דער פרי.

אויפן הרהרמל. אין פארק שפאצירן יידן. אויף די בענק אין פארק זיצן שבתדיקע יידן. ניטא קיין פלאץ אין גאר דער וועלט, וווּ איר האב אזוי געפילט די שבת-מנוחה ווי אין יענעם פרי-מארגן, שבת נחמו אויפן הרהרמל.

— שבת שלום!

— שבת שלום!

פרעג איר א יידן, וואס שפאצירט מיר אנטקעגן מיט זיין פרוי, וועגן א גאס, וואס איז מיר נייטיק אויפן הרהרמל. איר פרעג אים אויף יידיש. דער אומבאקאנטער מאן האט מיר אנגעקוקט, א שמייכל געטאן, און געזאגט צו זיין פרוי אויף העברעיִש, זייענדיק זיכער, אז איר פארשטיי ניט וואס ער זאגט:

— ער זוכט געוויס שמשון מעלצערן.

— געטראפן! — האב איר אים געזאגט.

— איר האב געהערט דעם נאמען פון דער גאס, וואס איר זוכט, און לויט אינער ריידן יידיש זוכט איר שמשון מעלצערן בלי ספק.

ער איז שוין נאכדעם, צוזאמען מיט זיין פרוי, געגאנגען מיט מיר צו ווייזן אקוראט ריכטיק דעם אדרעס. דערווייל ווערט ער געוואר, ווי עס איז מיין נאמען, פון וואנען איר קום, און ער וויל וויסן, פון וואנען איר קען מעלצערן.

— איר זינט אויך א גאליציאנער? — פרעגט ער.

— א ליטוואק, וואס האט געלעבט אין פוילן און קומט פון אמעריקע.

ער האט מיר צוגעפירט ניט נאר צו דער גאס, נאר אויך צום הויז. א שיינע גאס און א ניי הויז. אינעווייניק, צו דער טיר, וועל איר שוין טרעפן אליין.

— שבת שלום, שמשון מעלצער.

— שבת שלום!

עס איז געווען א חרשע, אן אנגענעמע באגעגעניש.

איד קען שוין דעם נאָמען שמשון מעלצער פֿון לאַנג. דער פֿאָעט, דער עסענסט, דער איבערוועצער. ער האָט מיט זײַנע געראַטענע איבערזע- צונגען אויף העברעיִש אַרײַנגעבראַכט וויכטיקע ייִדישע ווערק אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. לכתחילה האָט ער מיד געפֿלעפֿט מיט זײַן יונגן אויסזען, מיט זײַן העלן קאַפּ, מיט זײַן שלאַנקייט.

— איד קום אָהער, אויפֿן הר־הכרמל, פֿון טיף גאַליציע. — זאָגט ער מיר — איד בײַ, ווי מען זאָגט בײַ אײַך אין אַמעריקע, אַ גאַליציאַנער, אַ געשטאַרפֿטער.

זײַן טאַטע — דערצײלט ער מיר — איז געווען אַ נאָמן אין די גאַליציאַנער וועלדער. ער איז אויסגעווען אין פֿאַרשיידענע מקומות.

— מיר זײַנען געווען אַ גרויסע משפּחה. איד בײַן געווען דאָס נײַנטע קינד בײַן מינע טאַטע־מאַמע. די עלטסטע איז בײַן אונדז געווען מיין שוועסטער מלפּה.

זײַן שוועסטער מלפּה איז צו אים געווען ווי אַ מאַמע. ער האָט זיך אויסגעהאַדעוועט אויף אירע הענט. אין אַ ליד האָט ער מלפּה באַזונגען. ער מאַכט מיר אויפֿמערקזאַם אויף זײַן ליד „אגרת“ — אַ בריוו, געווירמעט זײַן שוועסטער מלפּה. מלפּה איז שוין מער נײַטאַ. זי לעבט אָבער אין זײַן געמיט, ווי עס לעבט דאָס גאַנצע פֿאַרברענטע און הייליק אומגעקומענע ייִדישע פֿאָלק. אין בענקשאַפֿט צו איר שרײַבט ער, פֿלומרשט, צו איר אַ בריוו. דער בריוו וועט שוין טאַקע צו איר נײַט אַנקומען, אָבער דאָך שרײַבט ער. ער דריקט זיך דאָרטן אויס וועגן זײַן געפֿיל ביים שרײַבן דעם בריוו: — דער בריוו פֿון מיין בענקשאַפֿט וועט אַפֿשר גרייכן צו דיר נאָכן מבוֿל.

ער האָט דעמאָלט נײַט געוואָסט זיכער, צי מלפּה לעבט צי נײַט.

איר גאַנצע ליבשאַפֿט האָט זײַן שוועסטער מלפּה, ווען זי האָט געלעבט, אויסגעלאָרן אויף אים. איצט, ווינט־ווינט פֿון יענעם לאַנד און פֿון יענער צײַט, דערמאַנט ער זיך אָן איר, בענקט נאָך איר, און ער רעדט צו איר אין זײַן ליד „בריוו“:

— דו האָסט מיר געצערטלט, אויסגעהאַדעוועט, איד בײַן געווען ווי דינער אַ זון, הגם דו האָסט מיר נײַט געקאַנט רופֿן „מיין זון“.

ער זעט אין זײַן הלום זײַן שוועסטער. זי קומט אַרײַן צו אים, לײַגט איר קאַפּ אויף זײַן קישן. טרערן רײַנען פֿון זײַנע אויגן און פֿון די בענק- שאַפֿט־טרערן האָט זיך אויסגעוועבט זײַן ליד. „דער בריוו — זאָגט ער, ווי ווען ער וואָלט ריידן צו דער שוועסטער — וועט לאַנג־לאַנג לעבן און אַפֿשר באַשײַנען דיין פֿער נאָכן טויט.“

— איד בײַן נײַט אַזוי יונג ווי איד זע אויס, — זאָגט ער מיר — איד בײַן שוין באַלד אַלט פֿופֿציק יאָר.

געבארן געוואָרן אין יאָר 1909, אין שטעטל טויסט, וווּ דער בעל-שם-טובֿ איז נתגלה געוואָרן.

— מען שרײַבט לידער, — זאָגט ער — מען שרײַבט פֿאַרשיידענע לידער. ביים שרײַבן מײַנט מען, אז עס איז עפעס וויכטיקס, אַפֿילו זײער וויכטיקס. מיט יאָרן שטאַרבן זײ אָפּ, די לידער, פֿאַלן אַרויס פֿון דער רשימה, אָבער אײנצלאַנג בלײַבן. איד האָפּ, אז מיין ליד „אגרת“ וועגן מיין שוועסטער מלכה וועט בלײַבן.

דערמאָנט ער זיך:

— ווען איד בין געבוירן געוואָרן, איז מלכה געוואָרן אַ פֿלה.

זײַן טעמאַטיק איז געבױט אויף שטיקער פרקים פֿון זײַן אײגענער בײַגראַפֿיע. ער האָט שטענדיק געשעפּט פֿון זיך, פֿון אײגענעם ברונעם, פֿון אײַגן לעבן. ער געדענקט זײער גוט זײַן פֿיל־פֿאַרצױניגטע משפּחה, אַלע פרטים פֿון דורות, וואָס האָבן געלעבט אַ מאָל. ער גרײסט זיך פֿאַר מיר מיט אַזעלכע ווערטער:

— יוסף־שמואל ענגון געדענקט גוט פֿיר דורות. איד געדענקט זיבן דורות. איד ווייס וועגן זיי וואָס מען האָט פֿסדר דערצײלט.

— איד וועט ניט איבערגײן י.י. טרונקן. — זאָג איד צו אים — ער „געדענקט“ אַפֿילו, ווי זײַן אור־אור־זײדע איז געבארן געוואָרן. ער האָט עס אַזױ ווי אַלײן געזען, נאָר זײענדיק אויף יענער וועלט.

שמשון מעלצער, וואָס ווייס וועגן דעם, וואָס קען גוט י.י. טרונקס ביכער „פּוילן“, זאָגט אַזױ:

— דער וואָס האָט ניט זײַן משפּחה, זײנע דורות, קאָן ניט האָבן אויך זיך אַלײן.

שמשון מעלצער איז ניט דער אײנציקער העברעישער שרײַבער, וואָס רערט מיט אַ סך הנאה וועגן זײנע אַבֿות.

— מיין זײדע קלמז־מאַטיע, מיין טאַטנס טאַטע, איז אַראָפּגעקומען קײן טױסט פֿון רוסלאַנד. מיין מאַמעס משפּחה זײנען געווען די דרוקער גינסבערג. מיין מוטערס ברודער איז געווען אַ פּרעסער אין אַ דרוקערײַ. ער האָט ניט געוואָלט מחלל שבת זײַן, איז ער דעריבער געשטאַרבן אַן אַרעמאָן. ער האָט אָבער דערלעבט ביז 87 יאָר.

ער דערצײלט מיר מיט טשיקאַווע פרטים, אז זײַן מאַמעס צװײטער ברודער איז געשטאַרבן אין רומעניע צו 88 יאָר. ער איז געווען אַ סופֿר פֿון ספֿרי־תורות. ער האָט געהײסן משה־איסר דער נסתר.

— איד געדענקט אים, ווי ער איז געזעסן ביים טיש, אײַנגעוויקלט אין טלית און געשריבן ספֿרי־תורות. . . ער האָט געשריבן אות נאָך אות. געווען גוט אָפּגעהײט, חס־ישראל ניט צו מאַכן קײן טעות. ער, שמשון, זײַן אײניקל, איז געשטאַנען לעבן אים שעהען און זיך צוגעקוקט צו זײַן שרײַבן די הײליקע אותיות.

— זיך אויסגעלערנט פֿון אים שרײַבן סופֿרישע אותיות. עס איז געווען אַ שטיק קונסט־מלאכה.

ער, שמשון, האָט אַזוי שײַן געשריבן די סופֿרישע אותיות, אַז מען האָט זײַנע געפֿתיכטע אותיות אינגעראַמט אין אַ רעמל און אויפֿגעהאַנגען אויפֿן וואַנט ווי אַ צירונג. דערצײלט ער מיר אַ מעשֶׂה, וואָס איז פֿאַרלאָפֿן אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

— דעמאָלט זײַנען געקומען צו אונדז אין הויז צוויי יודן אַזש פֿון „פֿײַטערבאַרג“. צוויי הויכע יודן. מיליטעריש געקליידט. זיי האָבן געבראַכט הילף פֿאַר די מלחמה־געליטענע יודן.

בײַ די מעלצערס אין שטוב האָט מען געמאַכט אַן אַסיפֿה פֿון די שטעטלשע יודן. אײַנער פֿון די מיליטעריש געקליידטע יודן איז געווען דער באַקאַנטער שרײַבער ש. אַנסקי. שמשון מעלצער איז שוין דעמאָלט אַלט געווען נײַן יאָר. ער געדענקט איצט לעבעדיק יענע סצענע מיט אַנסקי בײַ זיי אין שטוב.

— איד האָב געזען, ווי ער האָט בײַ אונדז אין הויז אויסגעהערט מעשׂיות וועגן בעל־שם־טובֿ.

אַנסקי האָט געוואָלט באַצאָלן פֿאַר דער אַכסניו, וואָס מען האָט אים געגעבן בײַ די מעלצערס. די מאַמע האָט אָבער ניט געוואָלט נעמען קיין געצאָלט:

— חס־שלוֹם, פֿאַר הכנסת־אורחים נעם איד ניט קיין געלט.

זײַער שכן, אַ טויסטער יוד, אַברהם מענטשל, האָט מיט איר ניט מסכים געווען:

— נאַרעלע, נאַרעלע, אַז מען ניט — נעם.

אַט דער אַברהם מענטשל האָט דערצײלט אַנסקי די מעשׂיות וועגן דעם בעל־שם־טובֿ. ער האָט אַ סך געוואָלט און געקאַנט דערצײלן. האָט ער געוואָלט פֿאַר דעם באַצאָלט. דאָס איז ניט געפֿעלן געוואָרן די מענטשן אין שטוב. געלט נאָר? באַצאָלן פֿאַר מעשׂיות? דערווייל האָבן די אורחים דערזען די שײַנע געפֿתיכטע אותיות אויפֿן וואַנט. „ווער האָט עס אַזוי שײַן געפֿתיכט?“ — האָט געפֿרעגט דער יודישער אָפֿיציר אַזש פֿון „פֿײַטער־באַרג“.

— מיין יונגל. — האָט געזאָגט דער טאַטע און אַנגעוויזן אויף אים, אויף שמשונען.

דער פֿרעמדער יוד אין אָפֿיצירישן שײַנעל האָט זיך דעמאָלט געווענדט צום יונגל און גערעדט אויף יודיש:

— יונגעלע, וואָס לערנסטו? לערנסט רש"י?

אַ חידוש גדול — אַן אָפֿיציר זאָל רײַדן וועגן רש"י. אַ רוסישער אָפֿיציר זאָל רײַדן אויף יודיש. געקומען אַזש פֿון „פֿײַטערבאַרג“.

שמשון מעלצער

— א וויל יונגל! — האט דער אפיציר געזאגט. — איר דארפט אים לערנען. א שאד.

א צעמל, וואס אנסקי האט דעמאלט בני זיי אנגעשריבן, איז מיט יארן שפעטער געבראכט געווארן קיין ירושלים און איבערגעגעבן געווארן דעם ד"ר אברהם שודרון (שוואדראז).

לויפן יארן. שמשון מעלצער איז שוין איצט אלט 50 יאר, אבער ער דערמאנט זיך ווייטער פון יענע יארן:

— עם זינען אראפגעקומען צו אונדז אין שטאט צוויי שלוחים פון ארץ-ישראל, פון קרן-היסוד.

איצט ווייס ער, אז דאס זינען געווען די היינט באקאנטע מאיר יערי און אבא חושי. דארף מען לאזן די שטאט וויסן וועגן די שלוחים. עם איז ניט געווען בני זיי אין שטאט א דרוקערי פאר פלאקאטן. מען פלעגט מוזן וועגן אזא זאך פארן קיין טשארטקעוו. די הוצאה איז געווען גרויס און די צייט קורץ. „זאל שמשון שרייבן מיט זיין שיינער האנטשריפט. עם זועט זיין נאך שענער ווי געדרוקט.“

ער האט אזוי געמאן — געשריבן מיט די בעסטע געפתיגהעט אותיות אין די שענסטע פארבן. האבן נאכדעם מענטשן געפרעגט: „ווער האט עם געמאכט אזעלכע שיינע אותיות?“ האט מען אנגעוויזן אויף אים, אויפן יונגל. האט מען געעצהט, ווי ער דערמאנט זיך, ער זאל פארן אין ירושלים אין „בצלאל“, ער זאל זיך לערנען מאלן. מען האט אים געעצהט, ער זאל זיך ווענדן צום זשורנאל „העתיד“ נאכן אדרעס פון „בצלאל“. ער האט אזוי באלד געמאן.

— דב שטאק, דער היינטיקער רב סדן, — דערציילט מעלצער — איז דעמאלט געווען דער רעדאקטאר פון „העתיד“ און ער האט אים דורכן פאסטקעסטל פון זשורנאל געלאזט וויסן דעם אדרעס פון „בצלאל“.

ש. מעלצער האט מיר פריער געהאט געזאגט, ריידנדיק וועגן זיינע קינדעריארן, אז ווען ער איז געבארן געווארן, איז זיין שוועסטער מלכה געווארן א פלה. איצט זאגט ער מיר, אז זיין ברודער מאיר איז דעמאלט אלט געווען 14 יאר. ער האט שוין געארבעט אין א וואלד. מען האט אים געלאזט וויסן, אז זינער א ברודער איז געקומען אויף דער וועלט. די מאמע פלעגט שפעטער דערציילן, אז זי האט אים חושד געווען, אז אים וועט פארדריסן, וואס נאך א יונגל איז געקומען. אט איז ער שוין באלד א חתן בחור, איז אראפגעקומען א ניי קינד בני זיי אין הויז. זיין ברודער איז אוועק פון וואלד קיין וויז. דארטן איז ער געווארן א בעל-מלאכה, א שטעפער, א צושניידער. דאס האט פארדראסן טאטע-מאמע. א זון א בעל-מלאכה איז געווען פאר זיי א חרפה. דאס האט אויך פארדראסן די ריכע קרובים.

— איד געדענק, ווי דער ברודער איז אראפגעקומען פון וויז אויף פסח אהיים. ער איז שוין דעמאלט אלט געווען ארום 17 יאר. א הויכער, א שיינער. דאס איז געווען פארן אויסבראך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

זײַן ברודער האָט דערצײלט די בעל־מלאכות אין שמעל, אַז די אַרבעטער אין ווײַן אָרגאַניזירן זיך. ער האָט זײ דערצײלט וועגן סאַציאַליזם. אין שטאַט האָבן די מעשױות פֿון זײַן ברודער געמאַכט אַ גערודער. סטימיטש, סטימיטש און סטימיטש! וואָס איז געוואָרן פֿון אַ בעל־הביתישן זון? ! ער איז געווען אַ קורצע צײַט אין שמעל בני טאַטע־מאַמע און אַוועק צוריק אין ווײַן. צו 18 יאָר האָט מען אים גענומען אין מיליטער. האָט מען אויס־געקוקט די אויגן צו זען אַ בריוו פֿון אים. קלאַנגען זײַנען געווען, אַז ער איז גענומען געוואָרן אין געפֿאַנגענשאַפֿט. עס איז אויך געווען אַ קלאַנג, אַז ער איז געפֿאַלן אין דער מלחמה.

— די מאַמע האָט עס ניט אויסגעהאַלטן. זי האָט אויפֿגעגעסן איר האַרץ. דעם 26סטן אלול איז די מאַמע געשטאַרבן. די איינציקע סיבה פֿאַר איר טויט איז געווען די ידיעה וואָס האָט באַשטעטיקט דעם אומקום פֿון איר זון. קײַנער בני זײ איז דער משפּחה איז יונג ניט געשטאַרבן. אירע ברידער האָבן געלעבט ביז אַכציק יאָר.

לײַענט מיין ליד „מיין ברודער דער סאַלדאַט“ — לײַגט ער מיר פֿאַר. איד זע פֿון דעם ליד, אַז נאָך זײַן ברודערס טויט איז אָנגעקומען אַ בריוו צו דער משפּחה פֿון עסטרייכישן מיניסטעריום: „אינער זון מאַזעס מעלצער איז געפֿאַלן מיטן טויט פֿון אַ גיבור.“ פֿון יענעם „גיבור“ איז געבליבן אַ זכר — אַ פֿאַר שורות, וואָס דער ברודער האָט געשריבן, ווען ער האָט געלעבט: „מיר גײַען קעמפֿן פֿאַר אונזערע שונאים און שטאַרבן אומזיסט. איד וואָלט בעסער געשטאַרבן אין אַ מלחמה פֿאַר אַ וויכטיקן ציל, אַיד וואָלט בעסער געשטאַרבן ווי אַ יוד און אַ סאַציאַליסט.“

צו נײַן יאָר איז שמשון מעלצער געוואָרן אַ יתום. האָט ער קײַן מאַמע ניט געהאַט, איז געוואָרן די שוועסטער מלכה זײַן מאַמע.

— איד האָב דעם אינדרוק, אַז פֿון דעמאַלט אָן, פֿון נײַן יאָר אָן, האָב איד ניט אויפֿגעהערט קײַן מאָל זיך צו פֿילן אַ יתום.

דאַרף מען שיקן אַ יונגל לערנען. אין שטאַט איז געווען אַ פּוילישע שול און אַ חדר. דער טאַטע האָט אויסגעקליבן דעם חדר. „אַלע גוטע קעפלעך לערנען ביים גמרא־מלמד . . . די גאַנצע שקאַלע וועט ער באַוויזן זיך אויסצולערנען אין איין יאָר.“

דערצײלט ער מיר וועגן זײַנע חדר־יאָרן און זאַגט אזוי:

— איד ווײַל געדענקען מיין רבין ר' אהרן גאַלדהאַבער. בני אים האָב איד געלערנט חומש, רש"י, גמרא. געלערנט אויך שרייבן און רעכענען. איד געדענקט שאַרף, ווי דער רבי האָט געלערנט מיט זײַנע תלמידים ישעיהו הנביא.

„וואָס דאַרף מען דאָס פּויליש און די פּוילישע שול? — האָט מען געטענהט אין שטוב — מען וועט דאָך פֿאַרן קײַן ארץ־ישראל און דאַרטן דאַרף מען ניט קײַן פּויליש.“

זיין שוואגער בערל גליק און זיין פאטער ישראל גליק האבן געהאלטן כסדר אין איין קלייבן זיך צו פארן קיין ארץ-ישראל. אַט-אַט-אַט.

— דער מחותן האָט פֿאַרקויפֿט זײַן הויז, זײַן גאַרטן, צו האָבן אויף דער רײזע. דעמאָלט איז אַרויסגעקומען די באַלפֿור־דעקלאַראַציע. דאַרף מען דאָך שוין געוויס פֿאַרן. ער האָט אָבער אָפּגעלייגט און אָפּגעלייגט, ער זאָל קאַנען מיטנעמען מיט זיך זײַן זון בערל. דערווייל איז ער געוואָרן פֿאַרנומען מיט עסקים און האָט אָפּגעלייגט דאָס פֿאַרן פֿון יאָר צו יאָר. זײ האָבן ניט אויפֿגעהערט זיך צו פאַקן.

געדענקט שמשון מעלצער פֿון זײַנע קינדער־יאָרן, אַז איין יאָר איז ער געווען אַ תּלמיד פֿון זײַן ברודערס מחותן. דער מחותן איז געווען אַ תּלמיד־חכם. געהאַט אַ גרויסע ביבליאָטעק. שמשון מעלצער האָט בײַ אים געלערנט און געליענט.

— ווען איד בין אַלט געוואָרן 16 יאָר, האָב איד שוין געקאַנט אַליין פֿאַרן. באַקומען פֿאַר זיך אַ סערטיפֿיקאַט קיין ארץ-ישראל. איד האָב געהאַט בײַ זיך די צײַגענישן פֿון באָרים שאַץ פֿון „בצלאל“ אין ירושלים, אַז מען וועט מײַד דאָרטן אָננעמען פֿאַר אַ תּלמיד.

זײַן טאַטע האָט אָבער צו אים געטענהט, אַז אויב ער וויל זיך לערנען מאַלערײַ, דאַרף ער ניט פֿאַרן קיין ירושלים. ער קאַן דאָס אויך אין לעמבערג. דער רבֿ האָט געזאָגט: „אויב ניט פֿאַרן אין אַ ישיבֿה לערנען, איז גלײַכער צו פֿאַרן קיין לעמבערג ווי קיין ארץ-ישראל.“

ניט געווען קיין ברירה. געמוזט בלייבן ווייטער. ער האָט געלערנט פינף יאָר — פֿון 16 ביז 21 — אין לעמבערג, אין אַ פּויליש־העברעישן לערער־סעמינאַר, וועלכן ער האָט געענדיקט. חוץ העברעיִש האָט ער גע־לערנט פּויליש, וואָס איז געוואָרן פֿאַר אים אַ ברוק צו דער וועלט־ליטעראַטור. — איד האָב געקענט עברית, געקענט פּויליש, — זאָגט ער מײַד — אָבער דעמאָלט האָב איד געשריבן לידער אויף ייִדיש.

— פֿאַר וואָס ניט העברעיִש?

— אַפֿשר איז העברעיִש געווען צו האַרט פֿאַר לירישע לידער, פֿאַר ליבע־לידער, וואָס איד האָב דעמאָלט געשריבן.

אין דער סביבֿה האָט מען גערעדט פּויליש און העברעיִש, אָבער די שפּראַך פֿון האַרצן איז געווען ייִדיש. אַ טײַל פֿון זײַנע לידער איז געווען געדרוקט אין לעמבערגער „ייִדישע צײַטונג“, אין 1931, אונטערן נאָמען שמשון גינסבערג.

— פֿאַר וואָס אַ פֿאַרשטעלטער נאָמען?

— עס האָט ניט געפֿאַסט פֿאַרן קומענדיקן העברעיִשן לערער, סטודענט פֿון לערער־סעמינאַר, צו שרײַבן ייִדישע לידער.

איין ליד זײַנס איז געווען אָפּגעדרוקט אין די וואַרשעווער „ליטעראַ־רישע בלעטער“ אונטער זײַן אייגענעם נאָמען. ער האָט דעמאָלט אויך געדרוקט אַ ליד אין „דאָס פּרייע וואָרט“.

— געענדיקט דעם סעמינאר אין 1931. חתונה געהאט אין 1932 מיט א געוועזענער תלמידה פון סעמינאר, מאריאשע שעכטער, א קאלאמיערין, א טאכטער פון הענדל שעכטער, א מזרחי, א פאלקסרעדנער, א תלמיד-חכם. אין קאלאמיי אין געווען א יודישע דרוקעריי. איז ער געקומען דארטן אפדרוקן א זאמלונג פון זיינע ערשטע לידער. געגעבן זעצן. דאס בוך איז שוין געווען אויסגעזעצט, אבער עס איז ניט דערשינען. פאר וואס? מען האט אויסגעזעצט אין גרויסע אותיות און ער האט ניט געוואלט א בוך פון קליינע לידער מיט גרויסע אותיות. דערצו האט ער זיך שוין טאקע אנגעהויבן קלייבן פארן קיין ארץ-ישראל.

בין איד טשיקאווע און פֿרעג אים:

— געדענקט איר אפשר אינער ערשט געדרוקט ליד אין יודיש?

יא, ער געדענקט. ער קען עס אויסווייניק. עס איז א ליד וועגן א טורמעגלאק, וואס קליינט אויס די שעהען, די האלבע שעהען. זיינע קלאנגען צעגליען זיך אין דער לופטן און דער ארעסטאנט ציילט די קלאנגען פון טורמעגלאק, און די שעהען פאלן אראפ, אזוי דוכט זיך אים, ווי בלוטיקע מאראנצן. איז ער א מאל געווען ארעסטירט? ניין, ארעסטירט איז ער קיין מאל ניט געווען. נאר ער האט געמיינט, אז ער פארשטייט, ער פילט און זעט און הערט די קלאנגען, ווי עס קאן א פאעט זען און הערן.

— אונדזער חתונה איז געווען אין אלול 1932, איז סטאניסלע.

געקומען מחותנים און קרובים זיבעציק נפשות. „דאס איז געווען דער לעצטער צוזאמענקום פון אונדזער משפחה“, זאגט ער מיר. „נאר דער צווייטער וועלט-מלחמה זיינען געבליבן לעבן קוים צען פון די זיבעציק מחותנים.“ זיי ביידע, שמשון מעלצער און זיין ווייב מאריאשע, זיינען געווען לערער אין דער תרבות-שול פון הארעדענקע. אין זיין ליד „שיר שלג“ זיינען דא אפסקלאנגען פון יענער צייט.

— האבן מיר באשאסן אוועקצוגיין פון פוילן קיין ארץ-ישראל. ערב יום-כפור 1933 זיינען מיר ארויף אויף א שיף און געקומען קיין ארץ-ישראל ערב סוכות.

אראפגעשטיגן אין יפוער פארט. קיינעם דארטן ניט געהאט. היינט האבן זיי שוין א היפש ביסל קרובים, אבער דעמאלט קיינעם ניט. וואס טוט מען די ערשטע צייט? האט ער אנגעהויבן ארבעטן ביים בנין. ער האט געקאנט מאלן און האט געמאלט שילדן. א קורצע צייט געארבעט אין תל-אביב. און בינו לבינו:

— נאך חנוכה איז געבוירן געווארן אונדזער ערשטער זון. זיינען מיר, דעריבער, ניט געטאנגען אין א קיבוץ.

אין א חמסין-טאג, נאך שווערער ארבעט, איז ער קראנק געווארן, זיך אוועקגעלייגט א חולה. געזונט געווארן. נאכדעם האט אים דער העברעישער שרײַבער אשר באראש אריינגענומען ווי א לערער אין א שול. אשר באראש

האָט אים געקענט פֿון עטלעכע העברעיִשע לידער, וואָס ער האָט געהאַט אָפּגעדרוקט אין „הסולל“. ער איז אַבער ניט געבליבן לאַנג אַ לערער. עס איז אים שווער געווען צו זיין אַ לערער. געווען נאָר אַ פּאַר חדשים, ווייל די תּלמידים, גרויסע בחורים פֿון פּאַרשיידענע מינים און פּאַרשיידענעם עלטער, זיינען געווען אַלע אין איין קלאַס; פּאַר אים איז עס געווען אַן איבערמענטשלעכע אויפֿגאַבע — זאָגט ער — איינצוהאַלטן דעם קלאַס. ער האָט עס ניט געקאַנט.

— האָב איד צוויי אַ האַלב יאָר געלעבט פֿון פּריוואַטע העברעיִשע לעקציעס.

אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז 1936. דעמאָלט האָט ער אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער צייטונג „דבר“. אָפּגעאַרבעט דאָרטן זיבעצן יאָר. ער האָט רעדאַגירט דעם „דבר לעולה“. ער האָט רעדאַגירט דעם ניקוד. זיבן יאָר האָט ער געאַרבעט אין דער כּראַניק פֿון דער צייטונג. צוויי אַ האַלב יאָר געאַרבעט אין פּאַרלאַג „עם עובר“, — רעדאַגירט די אויסגאַבע פֿון דער ביבליאָטעק פּאַר דער יונגט, פֿון דער ביבליאָטעק פּאַר קינדער. פֿינף יאָר געווען רעדאַקטאָר פֿון „דבר לילדים“. אין 1944 איז ער אַוועק פֿון „דבר“ און רעדאַגירט דעם „עתידות“, וואָס איז דערשינען פֿיר מאַל אַ יאָר, אַ זשורנאַל פּאַר יונגט. ער איז אַוועק פֿון תּל־אַבֿיבֿ קיין חיפה, ווייל דאָרטן, אין תּל־אַבֿיבֿ, האָט ער זיך ניט גוט געפֿילט. געווען ניט געזונט. ער דערציילט מיר, אַנבֿ, אַז עס האָט גענומען אַ היפשע צייט, ביז ער האָט אָנגעהויבן שרייבן שירה אין ארץ־ישׂראל.

— איד האָב פֿריער געוואָלט זיך גוט צוהערן, וועגן וואָס און ווי אַזוי מען שרייבט דאָ אין ארץ־ישׂראל.

מען האָט געשריבן לידער אַזוי ווי אין אַ כאַר, אַלע גלייך. שירים וועגן מולדת. עס איז געווען אַ מין „מלאכים זאָגן שירים“. ער האָט געהערט כּסדר דעם רעפֿרען:

אנו אוהבים אותך מולדת ...

— איד האָב אַ מאַל געליענט שלאַנסקיס אַ ליד וועגן פֿעלד. האָב איד געמיינט, אַז ער קען דאָס פֿעלד, אַז ער זיצט אין פֿעלד, אַרבעט אין פֿעלד. צום סוף גאָר זיצט ער ניט אין פֿעלד, נאָר אין אַ קאַפע אין תּל־אַבֿיבֿ. עס האָט געזונגען אַ כאַר שירה און איד האָב ניט געקאַנט אָן דעם כאַר זיך אַנשליסן. איד האָב דעמאָלט געשריבן און ניט פּאַרעפֿנטלעכט. עס זיינען געווען צוויי הונדערט העברעיִשע שרייבער. אַלע ליריקער. אַלע זיינען וועגן מולדת. עס האָט זיך אין מינען אויגן ניט געקלעפט אַ שורה צו אַ שורה.

עס האָט מיר אויך אויסגעזען, אַז דער ספּרדישער עברית טויג ניט פּאַר ליריק. ביאָליקס שירה און די גאַנצע העברעיִשע פּאַעזיע, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן ביז נוסח ספּרדית, האָט פּאַרלוירן איר יסוד. זי איז דורך ספּרדית פּשוט חרובֿ געוואָרן.

מען קאן היינט לייענען ביאליקן, האָבן הנאה פֿון אינהאַלט, אָבער ניט פֿון זײַן שפראַכמיניסטערשאַפֿט. יעקבֿ פֿהו, שמעוני האָבן געהאַט געשריבן עברית. די אידיליעס פֿון שמעוני, די לידער פֿון משערניכאָווסקין זײַנען געשריבן געוואָרן אין אַשכּנזישן דיאַלעקט און אַזוי דאַרף מען זײ לייענען. נאָר אַזוי האָבן זײ אַ טעם. אַז מען לייענט היינט זייערע ווערק, לייענט מען זײ ניט אין דער הייד, נאָר מען קוקט מיט די אויגן. מען הערט זײ מיט אַן אינערלעכען געהער. אָבער לידער דאַרף מען לייענען ניט נאָר מיט די אויגן. מען דאַרף אויך הערן זייער קלאַנג. ביאליק האָט אַ לאַנגע צײַט ניט געשריבן קײן שירים צוליב דעם איבערגאַנג צום ספּרדישן נוסח. יעקבֿ שטיינבערג האָט זיך ניט געקאַנט צופאַסן.

ספּרדית האָט אַ סך אַוועקגעהרגעט. — זאַנט ער — די שפראַך־אומבאַהאַלפֿנקייט האָט אַ סך שרײַבער געמאַכט פֿאַר גראַפֿאַמאַנען. זײ האָבן געמוזט זאָגן ניט דאָס וואָס זײ האָבן געוואָלט זאָגן.

אײך האָבן געזען די אומבאַהאַלפֿנקייט פֿון עברית פֿאַר פשוטע מענטשלעכע טעמעס, פֿאַרן פשוטן לעבן אין שטוב, אויף דער גאַס, פֿאַרן לעבן פֿון אַ קינד, פֿון אַ פּוּגל.

ער האָט זיך אָפּגעזאַגט צו שרײַבן אויף העברעיִש לירישע לידער. „מיין לירישע תקופֿה האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט זעכציק ייִדישע לידער, וואָס אײך האָב אַ מאל געשריבן, צווישן זײ — אַ ציקל סאַנעטן, וואָס זײַנען ניט דערשינען.“

אין אונדזער שמועס קומט אַרײַן דער נאַמען פֿון דבֿ שטאַק. ער איז געווען דער רעדאַקטאָר פֿון אַ ליטעראַרישער הוספֿה צום „דבר“, „מוסף לספרות“. ער האָט אַרײַנגעבראַכט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור דריי הונדערט נייע נעמען פֿון שרײַבער, ביז אים אומבאַקאַנטע. ער האָט פֿאַר־עפֿנטלעכט זייערע ווערק, לידער, עסייען. ער איז דער אײַנציקער וואָס האָט געהאַט מוט אַרײַנצוברענגען גאַנץ נייע שרײַבער.

— אָט איז יעקבֿ פֿיכמאַן געווען דער רעדאַקטאָר פֿון „מאונים“. ער האָט ניט געהאַט אַזאַ מוט. ער האָט געדרוקט ווערק פֿון פֿרײַער שוין באַקאַנטע שרײַבער. ער האָט גענומען נאָר „באַקאַנטע פֿירמעס“.

דבֿ שטאַק, זײַ געזאַגט, האָט אַנטפֿלעקט אַ גאַנצן דור שרײַבער פֿון ארץ־ישראל. אין זײַן שרײַבערשן לעבן האָט דבֿ שטאַק פֿאַרנומען אַ גרויסן אָרט. דערמאַנט ער זיך אַזאַ מעשֿה:

— אײך האָבן איבערגעזעצט פֿון ייִדיש אויף העברעיִש אַן 8־שווהדיק ליד און עס געבראַכט צו דבֿ שטאַק. ער האָט עס איבערגעלייענט און געזאַגט: „דאָס ליד איז ניט וואַזשנע, אָבער די איבערזעצונג...“

און פֿרי צו קומען צו דבֿ שטאַקן נאָך אַ מאל ניט מיט ליידיקע הענט, האָט ער אים געבראַכט אַן אײַגן העברעיִש ליד, „אמא“. ער, מעלצער, איז דעמאָלט געווען אַ פֿרוואַטער לערער. דאָס ליד האָט ער געשריבן סטראַפֿעס־

שמשון מעלצער

וויזן צווישן די לעקציעס. דאס ליד איז שטארק געפֿעלן געוואָרן דבֿ שטאַקן.
 ער האָט עס אָפּגעדרוקט אויף דער ערשטער זײַט פֿון „מוסף לספרות“.
 נאָכדעם האָט אים געזאָגט אָשר באַראַש:
 — דבֿ שטאַק האָט פֿאַר דיר געעפֿנט אַ טיר אין דער העברעיִשער
 ליטעראַטור.

שפעטער האָט ער אַלע זײַנע לידער פֿאַרעפֿנטלעכט אין „דבר“. זײ
 זײַנען אַלע געווען עפֿישע לידער.

ריידן מיר וועגן זײַן טעמאַטיק:

— איד האָב ליב געהאַט ארץ־ישׂראל, נאָך איידער איד בין אהער
 געקומען. איד האָב זי אָבער נאָך מער ליב באַקומען, זײַנט איד בין אהער
 געקומען. אָבער ניט געקוקט אויף דעם, איז פֿון ערשטן טאָג פֿון מיין
 באַזעצן זיך אין ארץ־ישׂראל געקומען צו מיר אַ בענקשאַפֿט נאָך דעם
 אַלעמען וואָס איד האָב איבערגעלאָזט אין פּוילן. אַ בענקשאַפֿט נאָך מיין
 שטעטל, מיין משפּחה, נאָך דער קלויז, נאָך דער טשאַרטקעווער שול, נאָך די
 טשאַרטקעווער יודן. איד בין דאָך אַנטלאָפֿן פֿון דעם. געוואַלט אַנטלויפֿן.
 אָבער זײַנענדיק דאָ, אין פּערספּעקטיוו, האָט זיך דאָס אַלץ באַווײַזן פֿאַר מיר
 אין אַ נײַ ליכט.

שרײַבן וועגן הײַנטיקער ארץ־ישׂראל? עס איז נאָך ווי אַ יונג קינד,
 וואָס הײַבט אַן וואַקסן, ווי אַ געוויקס, וואָס הײַבט אַן בלִעזן. עס איז דער
 חוץ פֿון יודישע דיכטער, באַזונדערס איצט, צו באַשרײַבן דאָס שטעטל,
 ווי אַן אַלמע, טײַרעע מאַמע, וואָס איז אַוועק, פֿאַרגאַנגען, מער ניטאָ.

מעלצער, דו שרײַבסט דאָך ניט ווי דו וואַלטסט געשריבן, נאָך ווי
 דיין טאַטע. וווּ איז, מעלצער, דיין באַרד, אַז דו שרײַבסט אַזוי? — טענהט
 מען צו אים. אָבער דאָס גײַט אים ניט אָן. „ניין, — זאָגט ער — מען טאָר
 ניט שרײַבן קיין קאַריקאַטורן פֿון שטעטל, ווי עס האָבן געטאָן אַנדערע
 שרײַבער. וואָס פֿאַר אַ קוואַל פֿאַר שאַפֿן, פֿאַר טעמעס עס איז די תקופֿה
 פֿון בעל־שם־טובֿ! מען דאַרף שרײַבן וועגן אים, וועגן זײַן מאַמע, וועגן
 זײַנע תּלמידים. עס איז גוט צו שרײַבן חסידישע לידער. עס איז דאָך
 געווען אַזאַ רײַכע, מיט אינהאַלט פֿולע וועלט.“ דערביי רופֿט ער אַן דאָס ליד
 „בשׂלג“ זײַן בעסט ליד. עס איז געפֿאַלן אַ שניי אין ירושלים, און אין דעם
 שניי האָט ער געזען זײַן שטעטל, דאָס פֿאַרשוואַנדענע לעבן, פֿאַרשוואַנדענע
 געשטאַלטן.

ער קערט זיך אום צו דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווי אַזוי די מלחמה
 האָט אויסגעזען אין שטעטל, ווען די דײַטשן האָבן עס אינגענומען. זײ
 האָבן אינגענומען שטאַט נאָך שטאַט. געקומען די צײַט פֿון די באַלשע־
 וויקעס. דעמאָלט האָבן יונגע שרײַבער אָנגעהויבן שרײַבן הויך, צום טאַקט
 פֿון די באַלשעוויקעס. אָבער ניט אַלע האָבן אַזוי געשריבן. ער דערמאַנט
 מיר זײַנס אַ ליד:

— מאיר הכל־זמר נעשֶׂה קומיסר.

מען האט צו אים טענות. — זאגט ער — מען אטאקירט אים: ער איז ניט מאָדערן, ער איז ניט ציוניסטיש, ער שרייבט צו פֿיל וועגן דער אַלטער היים, ער באַזינגט זיין קינדהייט.

— „ילדות היא מולדת“ — אַ היים? פֿאַטערלאַנד? די קינדהייט איז דאָס פֿאַטערלאַנד פֿון דעם מענטשן. מען האָט צו מיר טענות. פֿוסטע טענות. אויך דאַרטן, אין שמעטל, אין גלות, איז דאָס לעבן געווען אַ שטיק ארץ-ישראל. פֿון וואָנען דען איז געוואָקסן ארץ-ישראל, אויב ניט פֿון דאַרטן? איך שרייב ניט אויף ארץ-ישראלדיקע טעמעס? איך שרייב נאָר אויף דאַרטיקע טעמעס? ווער עס וועט אָבער גוט לייענען, וועט פֿאַרשטיין, אַז מיט מיין פֿעדער פֿירט ארץ-ישראל. מעגן עס זיין בילדער פֿון מיין נאַליזישן שמעטל, אָבער דאָר, דאָס געפֿיל מינס איז ארץ-ישראלדיק.

מען האָט געשריבן — שמועסט ער — וועגן חדר, וועגן מלמד. יעדער איינער האָט זיי פֿאַרשוואַרצט. דאָס האָט זיך אַזוי געצויגן פֿון מענדעלען אַז און וויטער נאָר אים. איך האָב געשריבן מיין בוך „אַלף“, געשריבן קאָפיטלען זכרונות פֿון דער ערשטער צייט אין חדר. עס איז ניט קיין קלאַגליך, עס איז אַ אַפֿאַמעאָז, אַ געזאַנג צו דעם וואָס איז געווען.

רעכענען מיר צוזאַמען זינע ווערק: „בשבעה מיתרים“, „עשרה שערים“, „אַלף“, מאיר הכליזמר...“, „ספר השירות והבלדות“. אַנדערע ביכער זינען דערשינען אין אייניקע אויפֿלאַגעס. איינס איז דריי אויפֿ-לאַגעס, אין 21 טויזנט עקזעמפֿלאַרן. ווער זינען די לעזער?

— בני אונדז לייענען ניט פֿרויען קיין פֿאַעזיע צוליב די שוועריקייטן פֿון לשון. זיי האָבן דאָר ניט געלערנט אין אַ חדר, אין אַ ישיבָה. עס טרעפֿט נאָר, אַז אַ מוטער לייענט צוזאַמען מיט איר טאָכטער.

— דער „ספר השירות והבלדות“ האָבן, לויט דעם אָנגענומענעם באַ-גריף, סאַברעס ניט געדאַרפֿט לייענען, ווייל זיי האָבן ניט ליב פֿאַעזיע, זיי זינען זאַלעד. אָבער עס איז אַ טעות. זיי לייענען יא. פֿאַר וואָס? ווייל „זה מענין, אני מבין“. — דאָס איז אינטערעסאַנט, דאָס פֿאַרשטיי איר.

שמשון מעלצערס לשון און סטיל איז אַזאַ, אַז עס איז ליכט צו פֿאַר-שטיין. ער האָט אַריינגעבראַכט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור ניט נאָר שטיקער לעבן פֿון דאַרטן, פֿון נאַליזיע, פֿאַרשווינען, געשטאַלמן, נאָר ער האָט אויך אַריינגעבראַכט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור, אין איבער-זעצונג, וויכטיקע יודישע שרייבער: 9 בענד פֿרץ, 2 בענד פֿינסקי, ווערק פֿון פֿרץ הירשביין, פֿון יחיאל לערער, פֿון בעריש ווינשטיין. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט אַן אַנטאַלאָגיע פֿון 47 יודישע דיכטער אויף העברעיִש. — י.ל. פֿרץ איז אַרויס אויף העברעיִש — זאָגט ער — אין דריי אויפֿלאַגעס, אין 18-20 טויזנט זאַץ.

ער האָט געשריבן אַרטיקלען, רעצענזיעס וועגן שרייבער, וועגן טעאַטער, געשריבן ביאָגראַפֿיעס. ער האָט אויך רעדאַגירט פֿערציק העברעיִשע ביכער.

אומקערנדיק זיך נאך א מאל און נאך א מאל צום ענין „דארטן“ און „דא“, זאגט ער מיר:

— ענגונם טעמאטיק איז דאך א דארטיקע און דאך איז ער היינט דער גרעסטער העברעישער שרייבער פאר דורות.

פרעג איך אים וועגן די טענות וואס גייען אן צווישן די העברעישע שרייבער און קריטיקער וועגן דער באדימונג און דעם ווערט פון דער נייער העברעישער ליטעראטור, וועגן דער צעריסנקייט צווישן זיי, וועגן קריטיק און זעלבסטקריטיק, וועגן דעם וואס די העברעישע ליטעראטור שפילט ניט די געהעריקע ראלע אין לעבן פון דער מדינה, און באזונדערס ניט אין לעבן פון די יידן אין אנדערע לענדער.

— אונדזער לעבן — זאגט ער מיר — איז שארף צעטיילט פאר-טייש. אונדזער פנסת איז שארף צעטיילט: פארטייען און פארטייען, פארטייקענגזאצן און פארטיירמלחמות. און אויך אזוי איז דער ליטעראטור. מענטשן פון איין מחנה ווייסן ניט פון דער אנדערער. עס איז א מחיצה. ציטונגען און ציטונגען. צו פיל ציטונגען. שרייבט מען אן א נייע זאך, דרוקט מען זי אין א ציטונג. ליענען ליענסטו נאך איינע אדער צוויי ציטונגען, מערסטנס איינע. ווייס ניט איין שרייבער פון צווייטן, ליענט ניט דעם צווייטן. מוז מען ווארטן אויף א בוך.

— געהערן טאקע די שרייבער צו די באזונדערע פארטייען? זינען זיי פארטייענטשן? — פרעג איך.

— אויב ניט אלע, איז דער גרעסטער טייל. עס זינען אויך דא שרייבער וואס געהערן ניט צו קיין פארטייען, זיי געהערן צו זיך אליין. אט למשל איך, איך געהער ניט צו קיין שום פארטיי.

די יונגע פאעזיע — לויט זיין מיינונג — בלאנדזשעט דערווייל. די פאעטן זינען מערסטנס ליריקער. עס איז גארניט מעגלעך, מען זאל ליענען אזוי פיל לירישע לידער. ווו זינען די עפישע ווערק? פאר וואס האט זיך נאך ניט געפונען איין דיכטער, וואס זאל באשרייבן למשל נחלל? מען בויט איצט שטעט, מען בויט אינדוסטריע, מען פליערט מלחמות, געהאט נצחונות. עס איז נאך ניט געפונען געווארן ביז איצט קיין איין דיכטער, וואס זאל אנשרייבן א גרויס עפיש ווערק.

— טאקע פאר וואס? — פרעג איך.

— די סיבה איז ניט מאנגל אין טאלאנט. עס איז עפעס אזוי ווי ניט מאדערן צו שרייבן פאזיטיוו.

— מען שרייבט לויט די ליטערארישע מוסטערן פון פראנקרייך, פון ענגלאנד. מיר זינען דאך אנדערש. מיר זינען דאך א ניי לאנד. פאר וואס זאלן מיר נאכלויפן פראנקרייך און ענגלאנד? זיי דארטן האלטן ערגעץ אנדערש ווו מיר האלטן היינט.

— ווו זשע איז דער אויסוועג?

— סיידן מען זאל ווארטן אויף א צווייטן דור שרייבער, נאך א צען יאָר, אויף א דור וואָס זאל זיין פֿרני פֿון פֿרעמדע השפעות, וואָס זאל ניט בלויז זיין אַליין א סאַברע, נאָר א קינד פֿון סאַברעס. זיי, די נייע, די ווינטערדיקע, גלייב איד, וועלן שאַפֿן עפעס ניס, אייגנאַרטיקס. ביז היינט איז אַלץ וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן נאָר א מאַטעריאַל פֿון אַן איבערגאַנגס־ציט.

— קאַנט איר מיר ברענגען ביישפּילן פֿון די היינטיקע שרייבער, וואָס האָבן אַ שיכות מיט אינער געדאַנק?

— נעמט למשל שלאַנסקין... — זאגט ער — ער האָט פֿאַרפּירט אַ גאַנצן דור מיט „אַפּאָזיציע“. קורס־בֿל איז ער געווען אין אַפּאָזיציע צו ביאַליק: ביאַליק איז ניט קיין דיכטער. נאָכדעם איז געשאַפֿן געוואָרן אַן אייגן קלניול. מען קאָן ניט זיצן אין ארץ־ישׂראַל און אַנשטעלן די פֿירל צו אַ פּמליאַ של מעלה פֿון מורת. אַט איז נ. אַלטערמאַן. מען האָט אים אויפֿגענומען ווי אַ ווונדערקינד, געוואַרט אויף ווונדער, אָבער די ווונדער באַווייזן זיך ניט. ער שרייבט פּאַליטיק אין דער פֿאַרם פֿון פּאַעזיע. אַט שרייבט ער פֿאַר דער רעגירונג, אַט קעגן דער רעגירונג. מען רעכנט זיך מיט זיין קריטיק, וואָס ער ברענגט אַרויס דורך לידער, דורך גראַמען, אָבער — לאַ זו הדרדך פֿון פּאַעזיע!

עס הערשט אַ צעמישונג. פֿאַר וואָס? מיר האָבן דורכגעמאַכט אַ מלחמה אָדער מלחמות און נאָך יעדער מלחמה קומט ניכטערקייט, קומט אַ טרויער. צוזאַמען מיטן טרויער קומען טרויעריקע זכרונות פֿון די מלחמות. עס קומט אַ טונקעלע, אַ טרויעריקע, לאַמיר זאָגן אַ שוואַרצע פּאַעזיע פֿון דער מלחמה אַרויס.

אַ מאָל איז געווען נאָר שווער משיג צו זיין. זיי זינען דאָך לעבעדיקע מענטשן, די פּאַעטן, די שרייבער, און זייער פּאַעזיע איז פֿול מיט מרה־שחורה. ווייל מען לעבט אין קאַפּען, מען איז פֿאַרנומען מיט מעשיות וועגן מיידלעך, ליבעס מיט פֿרויען... קומט עס אזוי אַרויס אויפֿן פּאַפּיר.

עס איז אַ גרויסע דיספּראָפּאַרץ צווישן דער ישׂראַלידיקער פּראָזע און פּאַעזיע. לידער זינען דאָ אַ סך און נאָוועלן ווייניק. זייער אַ סך דיכטער, אפּשר דריי הונדערט. אָבער וויפֿל פֿון זיי זינען טאַקע דיכטער באַמת, זינען ווערטפֿול? און דערציילער? נאָר ווייניק. און צווישן די ווייניקע נאָר עטלעכע וויכטיקע.

אַ ליד שרייבט מען ליכט. צייטונגען זינען דאָ אַ סך. יעדע פּאַרטיי האָט דאָך איר צייטונג, און ניט איין צייטונג. און פּאַרטייען זינען דאָ אַ סך. מען פֿאַדערט ניט פֿון דיכטער קיין סך. אַבי ער זאל עפעס דערציילן. גענוג אַ ביסל פֿאַרנעפּלטיקייט, מען פֿאַרלאַנגט ניט קיין קלאַרקייט, מען דאַרף ניט קיין געהעריקע פֿאַרם. נאָר עפעס, אַ ביסל, און שוין גענוג. דערפֿאַנגט מען עס דעם לעזער, אויב ער לייענט עס.

שמשון מעלצער

און אז מען רעדט וועגן העברעישע פראזאיקער, קומט מען כסדר צו ענגונען . . . איין מאל און נאך א מאל.

— זיין שטאף איז טאקע פֿון גלות, — זאגט ער — אבער ער עלעקט טריוירט. עס שלאגט אויך פֿון אים א געוואלדיקער דרד-ארץ צו ארץ-ישראל. — איז דער העברעישער פראזע באגעגנט מען איבערזעצונגען פֿון ייִדיש. אבער וואָס איז וועגן דרוקן ייִדישע ביכער אין אַרײַנגאַל? — פֿרעג איר.

— דער נייער דור קאָן זײַ ניט לײענען, פֿאַרשטייט זײַ ניט.

איז דער טאַטע געווען אַפֿילו אַ הונדערט־פֿאַרצענטיקער העברעישער שרײַבער, האָט ער דאָך געהאַט אין זײַן ביבליאָטעק ייִדישע ביכער. איז אָבער דער טאַטע געשטאַרבן, וואָס זשע בלײַבט צו טאָן מיט דער ירושה פֿון טאַטנס ייִדישע ביכער? מען לײַגט זײ אַרײַן אין אַ קאַסטן און מען שטעלט דעם קאַסטן אַרויף אויפֿן דאַך. עס גײט אַ רעגן, רעגנט אַרײַן אין קאַסטן, פֿוילן די ביכער, פֿוילן זיך שטײַנקערדייט אַלײַן.

ער זאָגט מיר, אַז עס איז דאָ אין אַרץ־ישראל אַ לעזער פֿון ביכער. אַ גוט בוך קאָן אין משך פֿון אײַניקע יאָר האָבן אײַניקע צענדלינג טויזנט לעזער, אויב ניט נאָכ מער. עס לײענט די יונגט, עס לײענען גימנאַזיסטן, עס לײענט מיליטער. בכלל שלאָגן זיך אַרום צווישן זיך אין לאַנד נאָך אַ סך השפעות. פוילישע יידן, רוסישע יידן, רומענישע יידן, דײַטשע יידן, יידן פֿון מאַראַקאָ, יידן פֿון תּימן. — און אַט גײט מען מאַכן אַ פֿראַנצײזישע גימנאַזיע. שלעפֿן מיר אַרײַן נאָך השפעות. מען זעצט איבער פֿון ענגליש, פֿון פֿראַנצײזיש, פֿון רוסיש. עס מוז אָבער אויך קומען אַ השפעה פֿון ייִדיש. און דאָס איז מעגלעך — מײַנט ער — דורך איבערזעצונגען פֿון ייִדיש אויף העברעיש.

— דאָס מײַנט ניט טאָן אַ טוֹבֶה ייִדיש. דאָס מײַנט טאָן אַ טוֹבֶה זיך, רײַכער מאַכן דעם יונגן לעזער.

מיט די פֿליטים־בוואַליעס זײַנען אויך געקומען ייִדישע שרײַבער. דאַרפֿן זײ זיך נעמען שוין גלײַך צו דער פֿעדער? גלײַך זיך זעצן שרײַבן? — זײ האַרפֿן גײן, קודם־כּל, אַרבעטן, אַרײַן אין לעבן פֿון לאַנד. די מער־הײט פֿון די שרײַבער דאָ אין לאַנד לעבט ניט פֿון ליטעראַטור. נאָר אַ מינדערהײט לעבט פֿון ליטעראַטור. די מערהײט לעבט פֿון אַרבעט. דאָס שאַפֿנדיקע שרײַבן וועט שוין אונטערקומען. עס וועט קומען אין שרײַבן האַפֿט, ממשות, וואָג, עס וועט זײַן מאַטעריאַל. אים זײַנען שטאַרק צום האַרצן איבערזעצונגען פֿון ייִדיש אויף העברעיש, און ער זאָגט:

— אַט נעמט אַכּרֶהֶם רײזענען. זײַנע דערצײלונגען, בילדער, פֿאַרטרעטן קאַנען הײַנט האָבן אַ גרעסערן ווערט פֿאַרן לעזער, ווי זײ האָבן געהאַט אַ מאל.

מען דאַרף זיך ניט באַנוגענען מיט טראַפּנס, מיט ברעקלעך. אַט ניט אויס דער פֿאַרלאַנג „מוסד ביאַליק“ אַ מיליאָן פּונט אַ יאָר פֿון נאַציאָנאַלע

מיטלען. זאלן אויסגעגעבן ווערן הונדערט טויזנט פֿונט אויף איבערזעצונגען פֿון ייִדיש, און עם וועט זײַן אַ גרויסער נוצן.
— בני מיר האָט איר געפֿועלט.

העברעיִשע ליטעראַטור און ייִדישע ליטעראַטור. די דערנענטערונג פֿון אונדזערע ביידע ליטעראַטורן אין ביידע לשונות קאָן ברענגען צו די ייִדן אין ארץ־ישראל די טיפֿקייט, גרויסקייט און שיינקייט פֿון די ייִדן פֿון „דאַרטן“ — דער געדאַנק רודערט אָן אויפֿהער אין שמשון מעלצערן.

ניט נאָר טראַכט ער וועגן דעם, ער איז אומרויג, נאָר ער טוט, ער זעצט איבער. זאָגט ער צו מיר:

— איר וועט מסתמא זען דעם העברעיִשן גאַלדפֿאַדען, וואָס זינגט ייִדישע ניגונים אין דער ייִדיש־העברעיִשער „שולמית“.

אַ פֿאַר טעג נאָך אונדזער שמועס בין איך געזעסן אין תל־אָבֿיבֿער טעאַטער, וווּ מען האָט אויפֿגעפֿירט מיט אַ סך ברען און יום־טובֿדיקייט גאַלדפֿאַדענס „שולמית“ אין שמשון מעלצערס שפרודלדיקן העברעיִש. די סצענע, דער כאַר, דער עולם האָבן צוזאַמען געזונגען דאָס ליד וועגן דער קאָץ און דעם ברונעם.

יעקב פהן

— נאָכן טױט פֿון שאול טשערניכאָװסקין —

האַט יעקב פֿהן איבערגענומען, דורך אַן אינשטימיקן אויסװאַל, דעם שטול פֿון יושב־ראש אין פּען־קלוב פֿון די העברעישע שרײַבער אין ארץ־ישׂראל. אזוי האָט מען מיר דערציילט װעגן זײַן חשיבות צװישן די סופֿר־ישׂראל. ביאָליק, טשערניכאָװסקי און יעקב פֿהן איז געװען די רײ.

— ער איז אַ ליריקער פֿון דער ערשטער מדרגה, האָט מיר געזאָגט איינער פֿון די עלטסטע העברעישע שרײַבער אין ישׂראל. זײַן ליד איז אויסערגעװײנלעך מוזיקאַליש. ניטאָ אין דעם זײַנס גלײַכן אין דער הער ברעישער פּאַעזיע.

נאַטורלידער, ליבעלידער, עלעגיעס, סאַנאַטעס. ער קוקט אויף דער װעלט מיט ליכטיקע אויגן.

זײַן ליד איז דאָ אין יעדן לערנבוך, אין יעדער אַנטאַלאָגיע.

ער שטייט בני דער מזרח־װאַנט, ביים װינקל פֿון אַרױן־קודש, איינגעד־הילט אין טלית פֿון זײַן שירה און דראַמע פֿון מער װי אַ האַלבן יאָרהונדערט. מיט דרײַסיק יאָר צוריק האָט אים אויסגעטיילט אַ פרעמיע פֿאַר פּאַעזיע די װאַר־שעװער יודישע קהילה. מיט אַכט יאָר שפּעטער האָט אים אויסגעטיילט די ביאָליק־פרעמיע די שטאַט־פֿאַרוואַלטונג פֿון תל־אַבֿיבֿ. אין 1945 האָט ער באַ־קומען די טשערניכאָװסקי־פרעמיע. אַ פּאַר יאָר שפּעטער האָט ער באַקומען די ירושלימער כּבֿוד־פרעמיע אויפֿן נאַמען פֿון דוד יעלײן. מיט פֿינף יאָר צוריק האָט ער באַקומען די פרעמיע פֿון מדינת־ישׂראל — דעם פרס־ישׂראל. מיט דרײַ צענדלינג יאָר צוריק, װען אין פּוילן האָט געלעבט אַ שעפֿעריש יודנטום, האָט די װאַרשעװער יודישע קהילה אָפּגעגעבן כּבֿוד דעם פּאַעט פֿון דער העברעישער ליטעראַטור, דעם בויער פֿון די „תרבות־שולן. יענער יודנטום איז אַװעק אין די קאַלכאַװונס. דער פּאַעט זיצט היינט אין תל־אַבֿיבֿ און שרײַבט היסטאָרישע דראַמעס אויף העברעיש.

— אַז דו בויסט אַ דראַמע, — זאָגט יעקב פֿהן — מוזסטו זײַן אַן ארכיטעקט, מוזסטו בויען שטאַק אויף שטאַק. אויב ניט, אויב עס איז ניטאָ קײן האַרמאָניע, איז דאָ אַ מורא, אַז דער בנין װעט איינפֿאַלן.

אין זײַנע דראַמעס איז ער אַװעק אויפֿן װעג פֿון די גרויסע דראַמאַ־טיקער. למשל „הקדושים“, יפתח“, „מחנות מימי המקרא“.

— ער איז איינער פֿון די גרויסע בעלי־אגדה אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. לייענט זײַנע „משלי קדומים“. — לערנט מיט מיר זײַנער אַ חסיד.

יעקב פֿהן איז געבוירן געוואָרן אין תמוז 1881. ער איז דער זקן־המשוררים אין ארץ־ישראל. אידער איד בין געגאנגען צו אים אויף אַ ברייטן שמועס, האָב איד זיך אַרײַנגעלייענט אין זײַנע שירים, אָפּגעפֿרישט מיין זפרון. מיר לעבן דאָך אַזוי אָפּגערוקט איינע פֿון די אַנדערע סײַ אין שטח און סײַ אין לשון.

— קומט אין דער פֿרי, האָט ער מיר געזאָגט אין טעלעפֿאָן, וועלן מיר האָבן גענוג צײַט...

ער וווינט אין תל־אָבֿיבֿ. איד בין געגאנגען צו אים דורך שטילע גאָסן. געוואַלט גיין צו פֿוס. אין מיין זפרון איז געווען זײַן פּאָעמע „שעת התכלת“. אין דעם נוסח, אויף דעם שטייגער און לשון האָט מען געשריבן פּאָעזיע אין די גרויסע ערשטע שרײַבערישע תקופֿות. זײַן לשון־קודש איז רײַן, סאַמע קודש. איד ווייס ניט, צי די סאַברעס פֿאַרשטייען אים. אַזוי האָט מען געשריבן בימי התנ״ך, בימי יהודה הלוי, בימי ביאַליק — קלאָר ווי עס איז דאָס לײַטערע וואַסער פֿון טײַפֿן קוואַל. די ווערטער, די זאַצן — אויסגע־האַמערט פֿון דורות.

איד גיי איבער דער ערד פֿון ישראל און וויג זיך אין דער „שעה פֿון תכלת“, דער שעה פֿון בלויער וווגדערשיינקייט איבער דער וועלט. „יעדע שעה פֿאַדערט האַרץ, יעדער האַרץ געפֿינט זײַן שעה — ווער קאָן גאָר אויסצײַלן די שעהען פֿון וווגדערשיינקייט!..“

עס איז דאָ איין שעה, אַ שעה אַ גרויסע, אַ געהיימע. אַזוי זאָגט דער פּאָעט יעקב פֿהן. דאָס גאַנצע האַרץ איז דעמאָלט אין יראַהדיקער שטײַלִיקייט. עס קומט אַז אַנטפּלעקונג און עס לאָזט זיך אַראָפּ פֿון די הייבן, פֿון די בלויע הימלען, אַ נשמה־שוועסטער..

גיי איד אין דער מאָרגן־שעה איבער אַ שטילער ישראָל־גאַס צום אַלמן העברעער, וועמענס שיר וועגן בלויען וווגדער איז דער בלויער שעה וואַרקעט אַרום מיר, אַזוי ווי איד וואַלט געזען בחוש זײַן אויספֿאַנטאָזירטן הימל־בילד. עס איז אַראָפּ פֿון הימל אַ גרויסע נשמה, וואָס האָט ניט קיין דמות און האָט ניט קיין דמיון. און זי זאָגט צום משורר אַז אַ קול אַזוי:

— זע, מיין זון, זע, אַז איד האָב דיר ליב. איד בין אַראָפּ צו דיר..

דערצײַלט דער פּאָעט, אַז ער האָט אין יענער שעה געטרונקען פֿון דער ספּיר־ליכטיקייט, פֿון ברכה־ליכט; אַז אין זײַן נשמה איז פֿאַרבליבן אויפֿן גאַנצן לעבן זײַנעם די וווגדערלעכע שינן פֿון יענער רגע, געבליבן פֿאַרהתמעט מיט אַ הייליקער חתימה. עס איז געבליבן פֿאַרזיגלט אין אים איד סוד, דער סוד פֿון די הימלען אויף דער ערד. — אַזוי בין איד אַרײַן אין הויז פֿון בעל־הסוד. איד האָב דערזען דעם חשובֿן זקן מיטן ווייסן

קאפ, אין ברילן מיט שווארצע ראמען, בני זיין גרויסן ארבעטטיש, מיט רו
און השיבות אויף זיין פנים.
— שלום, יעקב פהז! ..

מינע בליקן פארהאלטן זיך בני זיין גרויסן שרייבטיש. אַרדענונג,
געסדרט, זויבערקיט, פאַרשיידענע מכשירי-פתיכה, פאפיר, ביכער, זשור-
נאַלן. איד קוק אויף זיין בהרבה-הדיקן קאַבינעט — אזוי האבן אויסגעזען די
אַרבעט-קאַבינעטן פֿון גרויסע שרייבער, באַרימטע געלערנטע אין איראַפּע.
באַשוועמע שטולן אַרום זיין טיש. פֿון ביידע זייטן, איבער די ווענט, לאַנגע
און הויכע פּאַליצעס מיט ביכער. בילדער אין גוטע ראַמען אויף די ווענט,
גרויסע פֿענצטער, טירן צו ווינטערדיקע צימערן אין הויז, צום קעגנאיבערדיקן
גרויסן גאַסטצימער. פֿון אַ ווייטן צימער דערטראַגט זיך אַ פֿרויענשטיים.

איד קוק צו די ביכער-פּאַליצעס — פֿולן לשון-קודש, אַלמע און נייע
ספֿרים. דיקע איינבונדן, גאַלדענע אותיות; זאַמליכער, זשורנאַלן. איד זע
ניט אויף די פּאַליצעס קיין ייִדישע ספֿרים. יאָ, יעקב פהז איז דאָך געווען
דער מאַז פֿון דער קעמפֿערישער „תרבות“-באַוועגונג אין געוועזענעם פּוילן,
די געוועזענע אַנטי-ייִדישיסטיש-באַוועגונג. איד זע אַבער אויף זיין טיש די
ייִדישע חודש-שריפֿט פֿון משה גראַסמאַן, וואָס ניט אַרויס אין תּל-אַבֿיבֿ
— „היימיש“.

— איד לייען אים, — זאָגט ער מיר, זעענדיק מיין פֿאַרווונדערונג —
ער איז גאַנץ אינטערעסאַנט... .

איד ווייס דאָך וועגן יעקב פהז דעם עקסטרעמען העברעיסט אין פּוילן
און רוסלאַנד, דעם פֿירער פֿון די העברעיש-פּוילישע ברודער-גימנאַזיעס אין
לאַדזש. ער איז דאָך געווען דער אויפֿזעער איבער די לימודים אין די
„תרבות“-גימנאַזיעס, דער ראש פֿון דער „תרבות“-באַוועגונג, וואָס האָט באַ-
קעמפֿט די ייִדישיסטישע שול-באַוועגונג אין פּוילן — די צישאַ. איד בין
געווען פֿאַרבונדן מיט צישאַ מיט ליב און לעבן. געווען איר גענעראַל-
סקרעטאַר. איצט זיצן מיר איינער קעגנאיבער דעם אַנדערן — פּוילן איז
חרובֿ, צישאַ איז פֿאַרברענט, די העברעישע שול אין ארץ-ישראל האָט זיך
פֿונאַנדערגעוואַקסן; דאָס ביסל ייִדיש ראַנגלט זיך פֿאַרן קיום, נאָך דעם
ווי די יידן זיינען פֿאַרברענט געוואָרן.

— ווי פֿילט איר זיך? — פֿרעג איד אים.

— ווי אַ ייד אין ארץ-ישראל... — ענטפֿערט ער מיר.

איד דערמאַן זיך, אַז ער איז געווען אין פּוילן אין דער אַנפֿירונג
פֿון זשאַבאַטינסקיס ציוניזם. איד וואַרף אַרײַן וועגן דעם אַ וואַרט.
— איד בין געקומען — זאָגט ער מיר — אין ארץ-ישראל אין יאָר
1934. איד געהער דאָ ניט צו קיין פּאַרטיי.

ער וויל דאָס מאַכן קלאַרער פֿאַר מיר:

— אַפֿילו זיינענדיק אין פּוילן בין איד אויך געווען אין ארץ-ישראל.

אַז אמתער ייד איז שטענדיק געווען אין ארץ-ישראל.

ווייל איר ווייסן, ווי אים איז געגאנגען אין די ערשטע יארן דא אין ארץ-ישראל.

— די ערשטע זיבן יאר זינען געווען פֿאַר מיר זייער שווערע. עס איז פשוט ניט געווען קיין פרנסה.

ער האָט אין זײַן לעבן, סײַ אין הױז־לאַרץ און סײַ אין א״י, אַ סך געאַרבעט, געלערנט, געשריבן — געשריבן פּאַעזיע, דראַמעס, געמאַכט איבערזעצונגען, געזאַמלט, רעדאַגירט.

— אז מען אַרבעט, פֿילט מען דאָס לעבן...

אַט זע איר זײַנע ווערק. אַט איז אַ רשימה: לידערביכער וואָס זײַנען אַרויס אין די יאָרן תרס״ג, תרס״ה, תרע״ג, תרפ״ח, תרפ״ח, תרפ״ח, תרצ״ה. אַט זײַנען זײַנע ספֿרים — „הקדושים“, „חזון התשבי“, אַרויס אין וואַרשע אין תר״פּ; זײַנע „חמש מגילות“, זײַן „ציון באַזיקים“, אַרויס אין תל־אָבֿיב אין תשי״א; זײַן בוך „פּגישות“, אַרויס אין תשי״ב אין תל־אָבֿיב; זײַנע „משלי קדומים“, זײַן „מגלת אַבשלום ושרה“, זײַן „ברכת בוקר“, שיר־יִלְדִים, איבערזעצונגען פֿון געטעס „איפּיגניה בטוריס“, „טורקטו טסו“, „פּאַוסט“. די ערשטע איבערזעצונגען זײַנע זײַנען אַרויס אין וואַרשע. די לעצטע — אין תל־אָבֿיב. דער „יעקב כּהן יוב־לאַקאַמיטעט“ אין ארץ־ישׂראל האָט אַרויסגעגעבן צוועלף ביכער פֿון אַלע זײַנע שרײַפֿטן, זײַן ליריק, זײַנע דראַמאַטישע סימפּאָניעס.

ווייל איר זיך בעסער פֿונאַנדערקליבן אין כאַרג פֿון זײַנע שאַפֿונגען און איר פֿרעג אים:

— קאָנט איר מיר אַנרױפֿן אײַנס אָדער צוויי פֿון אײַערע ווערק וואָס איר האַלט פֿאַרן וויכטיקסטן?

ענטפֿערט ער מיט אַ שמיכל:

— דאָס לעצטע וואָס איר שרײַבט...

זײַן לעצט ווערק איז אַ היסטאָרישע דראַמע.

איר ווייל עפעס הערן וועגן זײַן שאַפֿונגס־פּראָצעס.

— איר האָב געשריבן לידער, ווי עפעס אַ העכערער כּוח וואַלט געשטאַנען איבער מיר כּינים שרײַבן.

עס האָט געטראַפֿן, אז ער האָט געענדיקט שרײַבן אַ פרק און געפֿילט, אז ער מוז זיך אַפרוען פֿון דער שרײַפֿה וואָס האָט געברענגט אין אים.

האָב איר געלעיענט זײַן „חזון התשבי“? קאָן איר זײַן „ציון באַזיקים“? ווייס איר פֿון זײַן פּאַעמע „לקראַת המשיח“?

— פֿון דער דראַמאַטישער סימפּאָניע „לקראַת המשיח“ שלאָנט מיט בענקשאַפֿט נאָכן גואל.

די בענקשאַפֿט נאָכן גואל געדענקט ער נאָך פֿון די קינדער־יאָרן.

— איד בין נאך דעמאלט געווען א קליין סינדר. פאר נאכט האט גענומען די מאמע א נידעריקן בענקל, אָנגעצונדן א ליכט, זיך געזעצט אויפֿן נידעריקן בענקל און געלייענט מיט א געבראָכענער שטיק פֿון א דינעם ביכל... „מאמע, וואָס טוסטו?“ — זי האָט מיר אַרומגענומען און דערציילט וועגן חורבן בית־המקדש, וועגן דער אויסשעכטונג פֿון קליינע סינדרע...

לאָמיר גיין צוריק. לאָמיר אַ ביסל זיך אַ קער טאָן צו זיין אַנהייב, צו דער ווייטער און אויך נאָענטער פֿאַרגאַנגענהייט:
— עס איז אַן אָפֿענער בוך...

יעקב־כהן איז געבוירן געוואָרן אין דער שטאָט סלוצק, אין ווייס־רוסלאַנד, אין דער זעלבער שטאָט, וואָס י.ד. בערקאוויטש. פֿון דאָרט זינען זינען עלטערן אַריבער קיין פּוילן, קיין זגערוזש בני לאַדזש, ווען זייער זון יעקב איז ערשט אַלט געווען דרני יאָר. זיין ערשטע בילדונג, ייִדישע און אַלגעמיינע, האָט ער דאָרטן באַקומען. זיין פֿאַטער, ר' בנימין, איז געווען אַ פֿאַרמעגלעכער סוחר און אַ למוז. ער איז געווען אַ מנגו, געהאַט אַ נוטן עסטעמישן געשמאַק. ער האָט זיך באַמיט אינצוואַרצלען אין זיין זון ייִדישקייט, פֿרומקייט, און אים געבן אַלגעמיינע בילדונג. ער האָט אים אויך געהאַלפֿן אַרויסצופֿאַרן קיין אויסלאַנד און דאָרטן באַקומען העכערע בילדונג.
— געווען אַ יתום פֿון דער פֿריסטער יוגנט...

זיין מוטער פעסיע, פֿון דער היים זענדראָווסקי, איז געשטאַרבן, ווען ער איז אַלט געווען צען יאָר. דער טויט פֿון זיין מאַמען, זיין יתומישקייט, האָט זיך טיף פֿאַרקליבן אין אים אויף זיין גאַנץ לעבן. ער האָט וועגן דעם געשריבן זיין ערשט ליד.

ווייל איד וויסן, ווען עס איז געדרוקט געוואָרן זינס אַ ליד צום ערשטן מאל.

— אין 1899, אין נחום סאַקאַלאָוו „ספר השנה“, אַ ליד וועגן יהודה המכבי.

ער האָט שטודירט אין אייראָפּעישע הויפטשטעט אַ צאָל יאָרן — אין בערו, אין מינכן, אין פּאַריז. זיין „ד״ר פֿילאָזאָפֿיע“ האָט ער באַקומען אין בערו פֿאַר זיין ווערק וועגן באַגריף „גאון“. ער האָט עס געשריבן אין דייַטש. היינע און געטע זינען געווען זינע פּאַעמן.

לאָמיר שוין פֿאַרצייכענען עפעס משפּחהדיקס:

— חתונה געהאַט אין יאָר 1921 מיט מרים, די טאכטער פֿון חיים לעווין, אַ סוחר. זי איז אַן אייניקל פֿון ר' שלום עפשטיין, פֿון די פֿינע יידן אין לאַדזש.

עס זינען דאָ פּאַעמן, בעלעטריסטן, וואָס האַלמן, אַז אַ פּאַעט דאַרף נאָר זינגען, אַ בעלעטריסט דאַרף נאָר דערציילן, זיי דאַרפֿן שטיין אַז אַ

זײַט פֿון געזעלשאַפֿטלעכער, פֿון פּאַליטישער, פֿון נאַציאָנאַלער אַקטיווקייט. ער האָט ניט אַזוי געהאַלטן און ניט אַזוי זיך געפֿירט.

— אַ העברעיִשער פּאַעט — זאָגט ער — קאָן ניט זינגען שירָה צוליב שירָה. ער איז אַ משורר און אין דער זעלבער צײַט אַ שטראָפֿער, אַ שליח־ציבור, אַ מורה־דרך, אַ נביא... .

— ווי לאַנג זײַט איר אַ ציוניסט? — פֿרעג איר אים.

— איר בין אַ ציוניסט — ענטפֿערט ער מיר — פֿון געבוירן אָן.

גלייך נאָכן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באָלן, אין 1897, האָט ער זיך באַטייליקט אין גרינדן אין לאַרוזש די אַגודה „בני־ציון“. אַז ער איז געקומען שטודירן אין בערן, האָט ער זיך דאַרט אָנגעשלאָסן אין ציוניסטישן אַקאַדעמישן קרייז. ער איז געווען פֿאַרטאָן דער עיקר אין העברעיִשער קולטור, געווען אַקטיוו ביים אויפֿלעבן דאָס רײַזן העברעיִש, „דוברי־עברית“. אין בערן איז ער געווען דער גרינדער פֿון דער אינסטיטוציע „עבריה“, וועלכע האָט פֿאַררופֿן אין האַג, האַלאַנד, אַ וועלט־קאָנפֿערענץ פֿאַר העברעיִש, וואָס איז שפּעטער פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „הסתדרות פֿאַר דער העברעיִשער שפּראַך און קולטור“ מיט אַ צענטראַלע אין בערלין. אין 1910 איז ער געווען אין בערלין דער סעקרעטאַר פֿון דער אָרגאַניזאַציע פֿאַר העברעיִש; פֿון 1913 ביזן אַנקום פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין 1914, איז ער געווען דער אָנפֿירער פֿונעם העברעיִש־צענטער.

ער איז אַריבער פֿון דײַטשלאַנד קיין פּוילן. די דײַטשן האָבן פֿאַרנומען פּוילן און ער איז געוואָרן אַקטיוו אין די העברעיִשע גימנאַזיעס פֿון לאַרוזש — אַ לערער, אַ דירעקטאָר, אַ הויפּט־אַנפֿירער, אַז אויפֿזעער.

— נאָך דער מלחמה אינגעלאַרן געוואָרן, דורכן באַרימט געוואַרענעם פֿאַרלעגער פֿון העברעיִשע ביכער — שטיבל, קיין מאַסקווע.

ער האָט אָבער לאַנג ניט געקאָנט פֿאַרבלייבן אין מאַסקווע. ער איז קיין מאַל ניט געווען קיין קאָמוניסטישער סימפּאָטיקער. ניט געווען קיין פּלאַץ אין רוסלאַנד פֿאַר העברעיִשער קולטור, פֿאַרן העברעיִשן לשון. ניט געווען קיין פּלאַץ פֿאַר ציוניזם. דאַרף מען גיין.

— צוזאַמען מיט דוד פֿרישמאַנען אַוועק פֿון רוסלאַנד צוריק קיין פּוילן. געקומען אין וואַרשע.

ער האָט געאַרבעט מיט לאַכאווערן בני דער „התקופה“ און אַריבער ווידער צום העברעיִשן שולוועזן; געהאַלטן רעפּעראַטן וועגן ליטעראַטור־און קולטור־פּראַבלעמען; געאַרבעט אין וואַרשעווער אינסטיטוט פֿאַר חכמת־ישראל; געווען אַ מיטגליד אין צענטראַל־קאָמיטעט פֿון „תרבות“; באַטייליקט זיך אין צוזאַמענפֿאַרן, קאָנפֿערענצן; געווען אַ מיטגליד פֿון דער צענטראַלער ציוניסטישער אָנפֿירונג פֿון פּוילן. אין 1926 געגעבן אַ האַנט וואַלאַדמיר זשאַבאָטינסקי, ווײַל ער האָט אין אים געזען דעם קעמפֿער פֿאַרן אמתן ציוניזם.

זיין נייע לעבנס-תקופה האָט זיך אנגעהויבן, ווען ער האָט פֿאַרלאָזן
איראָפּע און זיך באַזעצט אין ארץ-ישראל.

— שוין באַלד אַ פֿערטל יאָרהונדערט.

און אין ארץ-ישראל? — „התקופה“, „מוסר-ביאָליק“, די פּנסת.
געאַרבעט, געשריבן, געזאַמלט, רעדאַגירט, איבערגעזעצט, מיטגעאַרבעט
מיט „ועד-הלשון“, מיט דער אַקאַדעמיע פֿאַר דער העברעישער שפּראַך,
ווי ער איז געווען וויצע-פֿאַרזיצער, און פּען-קלוב.

און דער עיקר — געשריבן אייגענע פּאַעטישע ווערק, לידער, דראַמען.

ניט געקומט אויף אַלע ביטערע דערפֿאַרונגען פֿון דער געשיכטע, האָט
ער אַרויסגעבראַכט אין זײַנע ווערק אַלגעמיין מענטשלעכע פּראַבלעמען, ניט
דווקא ריין יודישע.

— גלייבט איר אַלץ אין דער צוקונפֿט פֿון דער מענטשהייט? איד

האָב געהערט, ווי אור-יצבי גרינבערג פֿאַרדאַמט די מענטשהייט.

— איד בין אַ מאַמין אין דער מענטשהייט. — איז זײַן ענטפֿער.

ער ניט נאָר צו:

— מען קאָן ניט זײַן אַן אמתער יוד און ניט זײַן אַ מאַמין אין דער

מענטשהייט. לאַ תּוהו בראַה!

ווי טרויעריק עס זאָלן ניט זײַן די דערפֿאַרונגען, ווי טיף עס זאָלן

ניט זײַן די אַנטווישונגען, איז דאָר, אַף על פּי כּוּ:

— בין איד אַ מאַמין אין מענטשן, אין דער מענטשהייט.

ער רעכנט אויס אַ ביסל טרויעריקע סדר-הפֿלען:

— ווען מען האָט אויסגעפֿונען דינאַמיט, זאָגט יעקבֿ כּהן, האָט מען

געמיינט: ווי באַלד אַזוי, וועט זײַן אַ סוף צו דער מלחמה. אַ מלחמה

מיט דינאַמיט וועט דאָר אומברענגען די וועלט. מלחמות האָבן זיך ניט

אַפּגעשטעלט. פֿאַרקערט, מען האָט אויפֿגעבויט דעם אַעראַפֿלאַן. איז מען

ווידער געוואָרן זיכער — אַ סוף צו מלחמות! מען וועט דאָר מיט אַעראַ-

פֿלאַנען קאַנען אומברענגען מדינות. אַ טעות, מלחמות זײַנען שטאַרקער

געוואָרן.

האָט מען זיך געקאַנט פֿאַרשטעלן, אַז עס וועט אויפֿשטיין אַ סטאַלין?

האָט מען געקאַנט טראַכטן, אַז עס וועט אויפֿשטיין אַ היטלער? ווי אַזוי

איז דאָס מעגלעך?

עס איז משגלעך געוואָרן. זיי זײַנען געקומען. זיי זײַנען געווען.

האַלטן מיר איצט בײַ אַן אַטאָם-מלחמה, בײַ הידראָגען-באָמבעס, בײַ

ניפֿטיקע סמען.

— וואָלט מען דאָר געדאַרפֿט קומען צו אַן אויספֿיר, אַז באַפּס תקוה.

אויס מיט דער וועלט, אויס מיט דער מענטשהייט. אַזאַ אויספֿיר וואָלט געווען

פֿאַלש. איד גלייב סוף פֿל סוף אין דער מענטשהייט.

קיין אמתער שרייבער שרייבט ניט בלויז פֿאַר זײַן פֿאַלק, אָדער בלויז פֿאַר זײַן לאַנד. אַז מען שרייבט פֿאַר ייִדן, אויב עס איז ווערטפֿול, שעפֿעריש, שרייבט מען שוין אויך פֿאַר דער וועלט. עס וועט שוין דערניין צו איר.

ער האָט געשריבן דראַמעס. ער האָט געשריבן היסטאָרישע דראַמעס. ער האָט גענומען היסטאָרישן שטאַף פֿאַר זײַנע דראַמעס פֿון פֿופֿצנטן און זעכצנטן יאָרהונדערט. עס זײַנען דראַמעס, וואָס מען וואָלט געקאָנט אויפֿ־פֿירן אין טעאַטער. מען האָט אַבער ביז איצט ווייניק פֿון זײ אויפֿגעפֿירט אין העברעיִשן טעאַטער אין ישראל.

— דאָס טעאַטער אונדזערס — זאָגט יעקבֿ פֿהן גאַנץ שאַרף — זוכט בעסער איבערזעצונגען, געפֿינט פֿאַר זיך שטאַף אין די ניו־יאָרקער ענגלישע טעאַטערס.

איך פֿרוּג געוואָר צו ווערן זײַן מײַנונג וועגן דער העברעיִשער ליטע־ראַטור אין ארץ־ישׂראל, זײַן מײַנונג וועגן שרייבער. ער האַלט זיך צוריק. — איך וויל מײַן מײַנונג ניט זאָגן וועגן די וותיקים. מיט ביאָליקן און שמעונין איז מען געווען ווי מיט ברידער, — זאָגט ער. ער איז נאָענט מיט זלמן שניאורן. מיט אַנדערע — ווייניקער.

קען ער אַמעריקע? ווייס ער עפעס וועגן איר? וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור אין אַמעריקע? וועגן ייִדישע שרייבער?

ער דערציילט מיר, אַז אין 1948 איז ער געווען צו גאָסט אין אַמעריקע. ער האָט דאָרטן, אין די בראַנקס, זײַן שוועסטער אַסתר ראָט. זאָל איר טאַקע אָפּגעבן איר אַ גרוס פֿון אים. ער האָט זיך באַמיט צו וועקן אין אַמעריקע „חיבת שפּת־עבר“.

— זײַנענדיק אין אַמעריקע, דערציילט ער מיר, בין איר פֿאַרוואַנדערט געוואָרן פֿון דער דאָרטיקער ייִדישער ליטעראַטור. איך האָב געזען, אַז זי איז אַ סך רײַכער ווי איר האָב זיך פֿרײַער פֿאַרגעשטעלט.

געדאַרפֿט זײַן אין אַמעריקע און דאָרט ערשט געוואָר ווערן וועגן דעם גרויסן ווערט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור... מאַך איר מײַן באַמערקונג אויף אַז אַפֿון:

— איך האָב שוין פֿרײַער באַמערקט, אַז אויף אײַערע פּאָליצעס זע איך ניט קײַן ייִדישע ביכער; אפֿשר זײַנען דאָ עמלעכע געציילטע.

— אויף דער טשערנאָוויצער קאַנפֿערענץ — זאָגט ער מיר, ווי דאָס וואָלט זײַן זײַנס אַן אומדירעקטער ענטפֿער — האָט מען געוואָלט אַראַפּזעצן העברעיִש.

— אין טשערנאָוויץ האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַרויספֿירן ייִדיש פֿון קיך און אַרײַנפֿירן אין שטוב, זי זאָל זײַן ניט קײַן שפּחא.

דערמאָנט זיך יעקבֿ פֿהן, וואָס לייוויק האָט געזאָגט אין זײַן שמועס מיט מיר, געדרוקט אין מײַן בוך „שמועסן מיט ייִדישע שרייבער“:

— ה. לייזויק האט געזאגט, באמערקט ער, אז יידיש, יידישע שרייבער האבן מער ניט קיין יורשים. דאס טוט זויי.

אן יורשים!

ער האט אבער א טרייסט:

— דאס גומע פון דער ליטעראטור וועט בלייבן לעבן, וועט האבן זיין פעולה, וועט אויך האבן זיין המשך.

ער האט נאך א טרייסט:

— דאס גומע פון דער יידישער ליטעראטור וועט געראטעוועט ווערן אין העברעיזש. מען וועט עס איבערזעצן.

— מיר האלטן ניט ביים אונטערגיין, ביים אויפגעבן און זיך דארפן ראטעווען אויפן העברעיזשן אינדזל.

זאגט ער:

— ביאליק האט זיך א מאל אויסגעדריקט, אז מיר טארן ניט אויפ־געבן קיין זאך. מיר זינען ניט אזוי רייך צו קאנען עפעס פארלירן. מען מוז אלץ מאביליזירן, צונויפנעמען.

אזוי האט געזאגט ביאליק. וואס זאגט יעקב כהן?

— עס דארף זיין א דערנענטערונג צווישן דער יידישער און העברעיזשער ליטעראטור.

גייען מיר אריבער פון די ליטעראטורן צו דער מדינה, צו ארץ־ישראל. איך פרעג זיין מיינונג וועגן געשעענישן ארום דער מדינה, וועגן אירע שווערע פאליטישע, ווירטשאַפֿטלעכע און קולטורעלע פראבלעמען, וועגן אירע אראבישע שכנים. ער גייט ניט אריין אין פרטים און מאכט אזא סדר־הכל:

— קיום פון ארץ־ישראל איז א מוץ. עס קאן שוין גאר אנדערש ניט זיין און עס וועט אנדערש ניט זיין. קיום מדינת־ישראל לעולם ועד!

לאַמיר הערן ווי עס לעבט זיך א יידן אין ארץ־ישראל אונטער שווערע באדינגונגען. זאגט ער:

— פֿאַר מענטשן וואָס לעבן אין ארץ־ישראל איז א גליק.

כדי צו מאכן קלאַרער פֿאַר מיר דאָס גליק פֿון יידן אין מדינת־ישראל, גיט ער צו:

— זעט ווי גוואַלדיק עס זינען אונדזערע דערגרייכונגען. זאל מען אונדז נאָר ניט שמערן. לאַזט אונדז נאָר, לאַזט נאָר, וועט מען זען, וואָס פֿאַר אַ מדינה מיר וועלן דאָ אויפֿבויען.

— און די אַראַבער?

— אַווראָי וועט עס נאָך אזוי גלאַט גיט אָפּגיין. די אַראַבער וועלן פּרוּוון גיין אויף אונדז נאָך אַ מאָל? — פֿרעגט ער ווי זיך אַליין און ענטפֿערט: וועלן זיי האָבן נאָך אַ גרעסערע מפֿלה.

ריידן מיר וועגן די מעגלעכע איינגארטיקייטן פֿון מין יוד אין מדינת-
ישראל, זאגט ער:

— איר האָט, אַז דאָ וועט מיט דער צייט אויפֿוואַקסן און זיך אַנט-
וויקלען אַ העכערער מין יוד.

יודן האָבן געוויזן אין משך פֿון צוויי טויזנט יאָר, אַז זיי קאָנען
לעבן, אויסהאַלטן, זיך אַנטוויקלען אין צרות. וועלן זיי קאָנען זיין יודן
אויך אין רחבֿות.

— פֿאַר צרות דאַרפֿן מיר ניט זאָרגן. זיי וועלן ניט פֿעלן. הלוואי
וואָס ווייניקער.

ער פֿאַרטריבט אומרוקייט מיט איין קורצן זאַץ:

— איר בין אַ מאַמין אין עתיד פֿון ישראל.

וואָס איז זיין מיינונג וועגן קער צו פֿרומקייט אין ישראל, צו אַרטאָ-
דאָקסיע?

— דאָס איז ניט קיין מאַסנדיקע דערשיינונג. פֿרייע יודן וואָס ווערן
פֿרומע יודן זינען נאָר אַ יוצא־מִן־הַפֿלֶל, זינען קוריאָזן. מען זוכט יאָ אַ
נייע פֿאָרם פֿון זיין אַ יוד. מען זוכט גינסטיקע סטאַביליזאַציע.

ער גלייבט ניט, אַז מען וועט זיך אומקערן צו די אַלטע פֿאַרמען פֿון
יודישקייט, וואָס זינען געווען באַרעכטיקט אין זייער צייט. איצט איז שוין
אַז אַנדער צייט און לאַ זו הדרג.

ער ברענגט אַ משל פֿון אַ בוים:

— מיר זינען אַזאַ בוים וואָס לאָזט אַרויס פֿון צייט צו צייט אַ
ניעם צווייג.

ער לייגט מיר פֿאַר צו לייענען זיין דראַמע „אַריאל“. איר וועל דאַרטן
געפֿינען באַרירט פֿראַבלעמען וואָס אינטערעסירן מיר. איר זאָל לייענען
זינע „דברי משל וחזון“.

— קוקט אַרײַן אין מינע ספֿרים.

דער יודישער שרייבער אין גלות האָט געדאַרפֿט מלחמה האַלטן מיט
פֿרעמדע, מיט גויישע שטראַמען, וואָס האָבן געוואַלט פֿאַרפֿלייצן דאָס
יודישע גינסטיקע לעבן מיט דרויסנדיקע בייזע פּוּחות, מיט אַסימילאַציע,
מיט קולטור־אַסימילאַציע, מיט שפּראַך־אַסימילאַציע, מיט שטייגער־אַסימיר-
לאַציע. דער שרייבער אין גלות איז געשטאַנען אין יודישן לעבן און ער האָט
ווייטאַנדיק געפֿילט, מיט פֿאַרצווייפֿלונג, אַז אָט וועלן די פֿרעמדע כּוואַליעס
פֿאַרגיסן, פֿאַרפֿלייצן, צעשטערן.

אַנדערש איז דאָס געפֿיל ביים יודישן שרייבער אין מדינת־ישראל.
הגם ער זעט גענוג פֿראַבלעמען, גענוג שוועריקייטן, אָבער ער האָט דאָס
געפֿיל פֿון זיכערקייט אין יודישן זיין. ניטאָ קיין דרויסנדיקע אַסימילאַציע.
ער דאַרף זוכן פּוּחות אין זיך. ער דאַרף זוכן פּוּחות אין זיין פֿאַלק, אין די

י'דן גופא. וואס טיפער, וואס עכטער ער וועט זיין, אלץ שטארקער, אלץ פרוכפערדיקער, אלץ פעולתדיקער. מען מוז האבן דעם שרניבער. און אים וועט מען ניט קאנען בויען גניסטיק דאס פאלק.

עס האבן דאך אבער טענות די שרניבער, אז די מדינה פארקוט זיי, שטופט זיי אָפּ, רעכנט זיך ניט מיט זיי.

אפֿשר זינען עס טאקע געווען גערעכטע טענות. זאכן ענדערן זיך, מוזן זיך ענדערן.

דער וויניסקאפיקער פאָעט קוקט זיך אַרום אין זײַן צימער, קוקט אַרום דורך זײַנע פֿענצטער. בײַמער שטײען אין דרויסן און קוקן אַרײַן אינע-ווייניק. ער זאָגט מיר אַ פּאָר ווערטער און אײך ווייס ניט גענוי, צי זאָגט ער זיי סתּם אַזוי און צי ער ווײַל מיט די פּאָר געצײלטע ווערטער מאַכן אַן אויספֿיר :

— אַרום אין ארץ-ישראל...

מיר זעגענען זיך. ער לייגט מיר פֿאַר קומען צו אים פֿרײַטיק צו נאַכטס צו דער שבתדיקער סעודה. עס קומען אורחים צו זײַן טיש. זאָל אײך זײַן אויך זײַן שבת-אורח. דערצו — עס איז נאָך דאָ אַ סך וועגן וואָס צו שמועסן.

און טאַמער האָב אײך פֿרײַער ניט גוט געהערט זײַנעם אַ זאָג, אָדער טאַמער האָב אײך שוין פֿאַרגעסן, זאָגט ער עס מיר נאָך אַ מאָל :

— עס איז אַ גליק צו לעבן אין ארץ-ישראל.

דערמאן אײך זײַן ליד „מול היער" — בילדער און שטימונגען פֿון אַ מאָל, פֿאַרן דריטן חורבן. דער שבת גײט אַוועק און מיט אים די שבת-דו און דער שבת-קודש. פֿרויען שפּאַצירן פּאַמעלעך. שכנים זיצן אויף די פּריזבעס. שלש-סעודות, זמירות טראָגט זיך פֿון די ייִדישע פֿענצטער, שטימען פֿון ייִדישע קינדער, וואָס שפּילן זיך, לויפֿן אום, יאָגן זיך.

די שבת-פֿאַרנאַכט-אידיליע אין קלײַנעם שטעטל פֿון אַ מאָל !

בלעטער אײך אויף זײַן ליד „עוף החול" — אַ ליד וועגן די י'דן די „גור־אַריות", די טיגערס פֿון די געדיכטענישן פֿון די וועלדער, די נײַע בחור־ציון, די פֿלאַמיקע יונגען, וואָס טראָגן זייערע נשמות ווי זונען אין זיך און זײַנען זיך מקריב פֿאַר דער פֿרײַקייט פֿון פֿאַלק, פֿאַר זײַן אויס-פֿייזונג, אויפֿצוהײבן דעם דגל-ישראל בײַן די הימלען פֿון ציון.

— איז מען דאָך געקומען פֿון „מול היער" צום הר סיני...

צײַט צו זעגענען זיך. אפֿשר וועלן מיר זיך באַגעגענען נאָך אַ מאָל און ווײַטער שמועסן און מאַכן אַ ביסל סד־הפלעז ?

— שלום, יעקב פהן!

— שלום וברכה!

איד האָב געלאָזן דעם גרינזנדיגען פּאַעט בני זיין אַרבעטמיש. אין דער רגע פֿון געזעגענונג האָב איד געזען זיין מהלך: דאָס קליינע יונגעלע פֿון סלוצק, מינסקער גובערניע, ווינירוסלאַנד, דער יונגער ייד אין דער פֿאַבריקשטאַט זגערוש הינטער לאַדזש, דער ציוניסט פֿון דער אַגודה „בני-ציון“ גלייך נאָכן ערשטן באַזעלער קאָנגרעס, דער „דובר עבריתניק“ אין לאַדזש, דער ציוניסטישער סטודענט אין בערוז, דער העברעיש-סעקרעטאַר אין בערלין, דער לערער אין די העברעיש-פּוילישע גימנאַזיעס פֿון פּוילן, דער קעמפֿנדיקער, קנאָידיקער „תּרבותניק“, דער אידעז-פֿריינד פֿון זולאַד דימיר זשאַבאַטינסקין און איצט — אַ פֿערטל יאַרהונדערט אין אַרץ-ישׂראַל, שרייבט נייע ווערק, שרייבט דראַמעס. די שטורעם האָבן זיך אינגעשטילט. אין באַלאָדן מיט העכסטע אויסצייכענונגען פֿאַר פּאַעזיע, רעדט מיט גרויס דרד-אַרץ וועגן דער יודישער ליטעראַטור און ער זינגט אויס אין זיין פּאַעמע:

— עס ווערט ברייטער דאָס האַרץ צו הערן די קולות פֿון פֿאַלקס, צו הערן דעם גערויש פֿון לעבן אונטער דער שיין פֿון דער זון אין לאַנד וואָס ווערט אויסגעלייזט.

איצט אין שטיף אין זיין צימער. שטיף אַרום טיש פֿון זקן-הפּאַעטן. סיידן עס רייזן די ספֿרים פֿון די פּאַליצעס.

איד האָב פֿאַרויכערט יעקב פּהנען, און אויך אַנדערע „שמועסער“, אַז איד וועל אַלץ טאָן, וואָס עס איז נאָר אין מיין פּוה, אַרויסצוברענגען זייערע געדאַנקען און שטימונגען, ווי זיי האָבן זיך אָפּגעשלאָגן אין מיר.

ד ב ס ד נ

א ליטעראטור־קריטיקער,

א בעלעטריסט, א פובליציסט, א פארשער, א הומאריסט, א מוראדיקער בעל־זכרון, א בטי און חריף, אויסגעבונדן מיט אלע יידישע יצירות און ענינים, שפרודלט מיט ענערניע, מיט פאנטאזיע, מיט איינפאלן, מיט פלענער — א לבנהלע, וואס פליט איבער די יידישע וועלט, זיצנדיק אויפן שטול פון דער יידישער קאטעדראל אין ירושלימער אוניווערסיטעט: דב סדן.

— יידישער פאלקלאך מיינט ניט פון איין לאנד. מען דארף נעמען די גאנצע יידישע מאפע... — האט געזאגט דב סדן, ווען ער האט אויפ־געבויט פאר אונדז אין ירושלים, פאר אונדז, א גרופע פאראינטערע־סירטע אין פאלקלאך, מיט דעם גאמבינער רב ר' יהודה־לייב זלאטניק בראש, זיין רעפערט וועגן יידישן פאלקלאך.

די גאנצע יידישע מאפע, די גאנצע יידישע וועלט, די גאנצע יידישע געשיכטע, די גאנצע יידישע ליטעראטור, ביידע אונדזערע שפראכן — דאס איז דער ים פון וויסן, איבער וועלכן עס שווימט דער נענימער שווימער, דער ווונדערלעכער בעל־זכרון דב סדן, דער יידיש־פראפעסאר אויפן הע־ברענישן לשון.

גידעריק געוואקסן, קליין און דאר, רירעוודיק ווי קוועקזילבער, מיט א חכמהדיקן שמיכל אויפן פנים — אזוי האב איך אים געזען סיני אויף טריבונעס סיני בני זיין טיש סיני ביים שפאציר, אזוי אויך אין אויטאבוס, אין פארלויה פון די וואכן, וואס איך האב אים געזען אין ירושלים.

בני אים איז אלץ פינקטלעך, אקוראט. אלע גאמיצן, אויסשניטן, פאפירן און פאפירלעך, פארצייכענונגען — אין בעסטער ארדענונג. סאך טירט, פונאנדערנגעלייגט אין קאנווערטן, איבערגעבונדן אין באזונדערע פעקלעך. און ער קאן גיך און גענוי פעסטשטעלן, ווו עס געפינט זיך יעדעס פאפירל צווישן טויזנטער אנדערע. ער ווייס און געדענקט אלץ, אלץ אויף אויסנווייניק.

— מיין פראבלעם איז ניט ווי אזוי צו געדענקען, — האט ער מיר געזאגט — נאר ווי אזוי צו פארגעסן דאס וואס מען מעג ניט געדענקען.

איד האָב געקוקט אויף זײַן קלײנעם, זשוואַוו, לעבעדיקן קאַפּ און האָב געהאַט אײַן וואָרט אים צו באַצײכענען :

— גאַלצײַאנער עילוי.

— לאַמיר קודם־פֿל פֿאַרשרײַבן אױפֿן פּאַפּיר אײַנער אָפּשטאַם. —

האַב איד אים פֿאַרגעלייגט.

— אַדרכאַ. אײַנס און צװײ. נעמט אַ פֿעדער און שרײַבט.

ער איז געבוירן געוואָרן דעם 21סטן פֿעברואַר 1902 אין זײַער משפּחה־היים, וואָס האָט געהאַט געהערט צו ר' גרשון קיטיווער, דער שוואַגער פֿון בעל־שם־טובֿ. זײַן פֿאַטער האָט געהייסן חײַם־צבי הכהן שטאַק, אַן אָפּשטאַם־מיקער פֿון ר' יוסף־משה שפּיראַ, דער זלאָזיצער מגיד, דער מחבר פֿון „ברית אַברהם“, אַ פּירוש אויף תּורה און מנילות, דער מחבר פֿון אַ פּירוש אויף דער הגדה של פּסח, אַ תּלמיד פֿון דעם גרויסן רבין ר' בער, דעם מעזריטשער מגיד, און פֿון ר' מיכל פֿון זלאָטשעוו. זײַן זײַדע האָט אױך געהייסן ר' יוסף שפּיראַ. ער איז געווען אַ בעל־דוער חסיד, אַ שוחט אין כמה קהילות. געווען אײַנער פֿון די עלטסטע בעל־דוער חסידים. סוף ימיו איז ער אוועק קײַן ירושלים.

פֿאַרלאָזט זײַד ניט דבֿ סדן, וועלכער האָט, לױט אַ פּירוש פֿון רש"י, געענדערט זײַן פֿאַמיליע־נאַמען פֿון דינטיש־יודישן שטאַק אױפֿן העברעזישן סדן, און פֿאַרשרײַבט אַלײַן מיט זײַן פֿעדער בני מיר אין נאַטיצן־ביכל דעם נאַמען פֿון זײַן עלטער־זײַדן: „ר' יוסף משה המגיד מזלאָזיץ“.

— פֿאַראַן מענטשן וואָס געדענקען נאָר טאַטע־מאַמע. צום ווייטסטן — זײַדע און באַבע. אַט די מענטשן דאַרפֿן זײַד פּילן אָפּגעריסן פֿון דורות, ווי אַראָפּגעפֿאַלן פֿון הימל.

דבֿ סדן שטעקט אין דורות און דורות. ער געדענקט זײַ אויסנווייניק. און ווי ער וואָלט זײַד געכטן מיט זײַ באַגעגנט.

— מיין טאַטע איז געווען אַ איש בינה, אַ איש שירה.

איד האָב אַ געפּיל, ווי אַרום אים וואָלט תּמיד געווען זײַן גרויסע, פּיל־פֿאַרצווײַגטע, טיף פֿאַראַנקערטע משפּחה: זײַדעס, עלטער־זײַדעס, באַבעס, פֿעטערס, מומעס. און אַט איז ר' חײַם־הערש שוחט, דער גיבור אין דער משפּחה, וואָס איז שמחת־תּורה, פֿון גרויס חרווה און הוליאַנקע, אַרײַנגע־פֿאַלן אין אַ גראַבן, אַז מען האָט געדאַרפֿט האָבן צװײ אַקסן אים אַרויס־צושלעפּן.

ווען ר' חײַם־הערש איז אַלט געוואָרן הונדערט יאָר, איז „געפֿאַלן אַ חשד“, אַז ער האָלט שוין מער ניט זיכער דעם חלף אין האַנט, זײַן האַנט מוז זײַד שוין טרייסלען בעת דער שחיטה. האָט מען אים אויספרובירט. מען האָט געשטעלט אויף זײַן אויפֿגעפֿנטער האַנט אַ פּולע גלאַז מיט וואַסער, זאַל מען זען, צי זײַן האַנט וועט זײַן אַזױ פֿעסט און רױק, אַז עס וועט זײַד ניט אויסגיין אַ טראָפּן. ער האָט דעם עקזאַמען אויסגעהאַלטן: קײַן טראָפּן

האָט זיך ניט אויסגעגאָסן. יענעם טאָג פֿאַר נאַכט גייט ער אַרײַן אין שעכט-
הויז און זעט, ווי יונגע שוחטים מאַטערן זיך מיט אַ ביקל, קאַנען אים ניט
אָוועקלייגן צו שחיטה. „גייט אָוועק!“ — האָט ער צו זיי אַ געשריי געמאָן
און איינס און צוויי אַ נעם געמאָן דעם ביקל און אים אָוועקגעלייגט. זאָלן
די יונגע שנעקעס זען!

נאָך דעם ווי ער האָט באַוויזן די גבורה, האָט ער זיך פֿון דעסט וועגן
אַפּגעזאָגט פֿון שחיטה. ווי באַלד מען האָט אים געקאַנט נעמען צו אַ פּרוּוו,
איז ער אויס שוחט.

זײַן זיידע ר' יאַסיע — דערמאַנט ער זיך — האָט ניט געלאָזט איינ-
נייען קיין קעשענעס אין זײַנע בגדים. מחמת וואָס? אַז עס זײַנען דאָ
קעשענעס, לײַגט מען אין זיי אַרײַן געלט, און אַז עס איז דאָ געלט אין די
קעשענעס, איז דאָ אַ ספּנה צו באַגײן עבירות. אויס קעשענעס — אויס
עבירות.

די באַבע פֿלעגט דערציילן, אַז דער זיידע פֿלעגט אָפּט קומען פֿון
מרחץ אָן אַ העמד. ער האָט עס דאַרטן עמעצן אָוועקגעגעבן, ווייל ער האָט
דאָ געהאַט אַן אַנדער העמד אין שטוב. —
ווען ער וואָלט געוואָסט, אַז ער האָט אין שטוב אַן אַנדער קאַפּאַטע,
וואָלט ער די קאַפּאַטע אויך אָוועקגעגעבן.

צו זײַן זיידן ר' בערל, וועמענס נאָמען דבֿ סדן טראָגט, האָט אַזוי
געזאָגט זײַן מחותן פֿאַרן אָוועקגיין קיין ארץ-ישׂראל:
— גיט מיר אָוועק איינער קאַפּעליוש. אַז מען שטייט ביים כּוּתל-
מערבֿי, טאָר מען ניט מתפלל זײַן פֿאַר זיך אָדער פֿאַר אַן אַנדער יחיד, נאָר
פֿאַרן כּלל-ישׂראל, פֿאַר דער גאַנצער קהילה. ווייל איד אַנטאָן איינער קאַפּע-
ליוש, אויפהייבן די הענט בני דער תּפילה און אים אַנרירן, וועל איד זיך
אין איינער אַלעמען דערמאַנען און איינער מוציא זײַן מיט דער תּפילה.

די משפּחה איז אַן אַפּשטאַטיקע פֿון בראַד, און וועגן בראַד זײַנען דאָ
אַ סך מעשיות און ווערטלעך. בראַד איז איינגעפֿלאַנצט אין ייִדישן פֿאַלק-
לאַר. דבֿ סדן קען דאָס אַלץ אויף אויסנווייניק:

— „נעבעך אַ בראַדער.“ „בראָדער נאַראַנים.“ „פֿאַרפֿאַלן ווי אין
בראָד.“ „לאָזט מיר רופֿן דורכן בראַדער שמש.“ „וויפֿל קאַסט אַ ספּאַדיק
אין בראַד?“ „אַ סוד פֿאַר גאַנץ בראַד.“ „בראָד בנימטריא זר (= אַ פֿרעמ-
דער).“ „בראָד בנימטריא אור (= ליכט).“

ייִדישע פֿאַלקסלידער, ייִדיש טעאַטער זײַנען פֿאַרבונדן מיט זײַן שטאַט
בראָד. אין דער „רויטער קרעטשמע“ פֿון זײַן זיידן האָבן געשפּילט די
„בראָדער זינגער“. פֿון בערל בראַדער און זײַן קאַפּעליע (ראַשע דער נייטאָ-
רינג, ירוחם פּיצעלעס) ציט זיך דער שונר ביז וועלוול זכּאַרושער, ביז
אַבּרהם גאַלדפֿאַדען.

— אַבּותי און אַבּות-אַבּותי זײַנען אין דער „רויטער קרעטשמע“
געזעסן הונדערט יאָר.

פֿון זלאָזיץ אין גאַלציע ביז די הריירושלים, צווישן וועלכע עס שטייט היינט דאָס קליינע הויז פֿון דבֿ סדן, איז פֿאַר אים גאַרניט אַזאַ ווייטער מהלך. ער וווינט זעקס קילאָמעטער פֿון דער אַראַבישער גרענעץ. אין דעם אַרט איז געווען אַ מאָל אַן אַראַבישער דאָרף. היינט איז דאָרטן דער „שפּון הוותיקים“. דבֿ סדן איז אויפֿגענומען געוואָרן ווי איינער פֿון די „וותיקים“ צו קויפֿן אַ הויז אין דער שכונה. אין דער סביבה וווינען אויך תימנער יידן, קורדישע יידן. זיין הויז באַשטייט פֿון צוויי שטאָק, פֿיר צימערן. מען האָט געדאַרפֿט פֿאַר דעם האַבן זעכצן טויזנט פֿונט, טייל מזומן, טייל אויף אויסצוצאָלן. דבֿ סדן ווייס די ציפֿערן גענוי און איד פֿאַרשריבט זיי אַזוי איז מיניע נאַטיצן. די אומגעגנט פֿאַרכאַפט די פֿאַנטאַזיע. שיינקייט, דערהויבנקייט אַרום און אַרום. דאָ פֿלאַטערט מיט ייִדישער גע-שיכטע, בערג, הימל, אין-סוף. ארץ ד', פֿלאַיפֿלאים. די געגנט איז ווי מן-הצד פֿון ירושלים דער שטאָט. מען דאַרף פֿאַרן אַהין צו מיט איין אויטאָבוס, מיט אַ צווייטן. ווען איד ביז אַראָפּ פֿון אויטאָבוס און האָב געפֿרעגט די ינגלעך אויף דעם פֿרינען שטח אַרום:

— וווּ איז דאָס הויז פֿון דבֿ סדן?

— הסופֿר? — האָט אַ ינגל אַ געשריי געטאָן, און מיט אים, צוזאַמען מיט מיר, האָט זיך געלאָזט אַ כאַפטע ינגלעך מיר צו ווויזן דאָס „בית הסופֿר“ דבֿ סדן הפרופֿיסור“.

אונטן, אויפֿן ערשטן שטאָק, איז די היים. איד באַקען זיך דאָרטן מיט זיין פֿרוי — פֿרינדלעך, חבֿריש. זי ווייס דעם ציל פֿון מיין קומען. איר מאָ, דבֿ סדן, איז אויבן, אויפֿן צווייטן שטאָק.

דער צווייטער שטאָק באַשטייט פֿון איין גרויסן אַרבעט-צימער, בהרחבֿהדיק, הגם דער סופֿיט איז ניט הויך. פֿענצטער אַרום און אַרום. ארץ-ישראל איז אין יעדן פֿענצטער, ירושלים און אירע בערג. אויף די ווענט — פֿאַליצעס מיט ביכער אָן אַ סוף. פֿאַרשיידענע שפּראַכן — העברעיִש, ייִדיש, פּויליש, דײַטש, ענגליש.

— ניט בני צו פֿיל שרייבער אין ישראל האָב איד געפֿונען אַזוי פֿיל ייִדישע ביכער ווי בני אייר. — זאַג איד צו אים.

דאָס איינציקע ביכר אין שטוב — אַן אומבאַקאַנטע פֿאַטאַגראַפֿיע פֿון ביאַליקן.

מיר ריידן וועגן געשטאַלמטן פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט. מיר ריידן וועגן דעם מוזיקער פֿעליקס מענדעלסאָן-באַרטאָלדי. ער ווייס אַ סך וועגן אים צו דערציילן. ער רעדט וועגן יחיאל-מיכל גוזיקאָוו, אַ שקלאָווער ווירטואָז, וועגן וועלכן ער האָט געשריבן זיין בוך „המנגן המופלא“. אָט דער מנגן איז דורכגעפֿאַרן אַלע גרויסע שטעט אין איראָפּע. זיינע קאַנצערטן האָבן אַרויס-גערופֿן אַ געוואַלדיקן ענטוויאַזום. אין דרעוודן האָט אים געהערט מענדעל-סאָן-באַרטאָלדי און האָט געשריבן באַגניסטערט וועגן אים. אָט דער אויס-

טערלישער גרויסער מנגן האט געשפילט אויף א האלצשטרויענעם פידל. נאך דעם ווי עס איז ארויס סדנס בוך וועגן אים, האט מען אָנגערופֿן אין תּל־אָבֿיבֿ אַ גאָס אויפֿן נאָמען פֿון דעם פּלייזמר גוויקאָוו.

וועגן זיך אליין דערציילט דבֿ סדן, אַז זײַן שטיפֿמאַמע האָט געוואָלט, אַז אויב ער וועט ניט זײַן קײן רבֿ, זאָל ער כאָטש זײַן אַ ראַבינער. „עס איז טאַקע אין מיניע קינדערשע יאָרן געווען מיין אידעאַל צו זײַן אַ ראַבינער.“ — זאָגט סדן.

פֿון זײַנע קינדער־יאָרן דערציילט ער מיר אַזאַ פֿאַל: „מיר זײַנען אַנטלאָפֿן פֿון אַ קליין שטעטל גלינע קײן לעמבערג אויס מוראַ פֿאַר דער אַנקומענדיקער צאַרשער אַרמײ. אַ גוי האָט זיך געלאָזט אינײַדיק, גענומען אַ סך געלט און געפֿירט אונדז אויף זײַן פֿערד־אודוואָגן. אויפֿן וועג האָט מען דערהערט קאַנאַנעז־דונערן. האָט זיך דער גוי געוואָלט אומקערן. די פֿעטערס האָבן צו אונדז, קינדער, געזאָגט: „זינגט, קינדער, וועט דער גוי ניט הערן.“ די קאַנאַנען האָבן געדונערט און מיר, קינדער, האָבן מיט אַלע כּוחות געזונגען. אָט די איבערלעבונג — מיט געזאַנג פֿאַרשטומען די קאַנאַנען — איז פֿאַר מיר געוואָרן סימבאָליש אויף מיין גאַנצן לעבן.“

קומט אַרויף אונדזער שמועס אויף יודישע שאַפֿונגען פֿון 19טן יאָר־הונדערט. דבֿ סדן וואָרפֿט מיט נעמען פֿון גרויסע מיסיטערס — געלערנטע, פּאַעטן, מוזיקער, שאַכשפּילער, פֿאַרשער פֿון פֿאַלקסטימלעכקײט. איד באַקום אַ בילד וועגן דער באַצונג צו יידן אין דער דײַטשער לײַטראַטור. ביז ער טוט אַ שפרונג איבער די יאָרן און קומט צו זיך אַלײן:

אין 1928 און 1929 האָב איך געאַרבעט ווי אַ חלוץ אין דײַטשלאַנד, אין וועסטפּאַלן. געאַרבעט אין אַ הכשרה־פּונקט. מען האָט זיך דאַרמט געגרייט פֿאַר אַרײַן־ישראל.

דבֿ סדן קאָן זײער גוט דײַטשלאַנד, די געוועזענע דאַרטיקע יודישע קהילות, ווייס אָן אַ סוף פֿאַלקלאַריסטישע מעשהלעך און ווערטלעך פֿון יענער ווייטער צײַט, קען אַ סך משפּחה־געשיכטעס פֿון דײַטשע יודן, ווייס אויסגעצײכנט די געשיכטע פֿון די דײַטשי־יודישע באַצונגען, פֿון דעם אויפֿשטייג פֿון נאַציזם אין דײַטשלאַנד, די בילבולים פֿון האַסד־חרפה. מיר פֿאַרנעסן בײַדע דעם צײל פֿון מיין קומען צו אים: אַז איד וויל נאָר שמועסן מיט אים וועגן אים אַלײן, וועגן זײַנע שאַפֿונגען, וועגן זײַנע מחשבות; וועגן דער יודישער לײַטראַטור. ער איז נאָר פֿאַרקראַכן מיט מיר אין דײַטשלאַנד, אין דײַטשי־יודישן פֿאַלקלאַר, אין דײַטשן פֿאַלקלאַר, צו דער פֿאַרכאַפּנדיקער מעשה וועגן דער לעצטער לוויה פֿון אַ יודן אין אַ דײַטשן דערפֿל, אויף וועלכער עס איז נאָר געווען אַ לעצטער ראַבינער אין אַ צײלינדער. מיר זײַנען אויך טײַף פֿאַרפֿאַרן העטדעט אין דײַטשן יאָר־הונדערט.

— דבֿ סדן, — לײג איך אים פֿאַר — לאַמיר גײן צוריק צו אײַנער געבוירן־שטאַט.

כאַפט ער זיך מיט מיר אַראָפּ אין בראַד, גאַליציע, צו זײַן באַבען אין הויז, וואָס איז געשטאַנען אַנטקעגן דער גרויסער שול, און קערט זיך אום צום עלטער־זיידן, דעם מחבר פֿון „ברית אַברהם“ און „באר מים“. ער איז תחילת געווען אַ מלמד, איז אָבער הייזערדיק געוואָרן פֿון מלמדות, האָט ער געפֿרעגט דעם זקאַטשעווער מגיד ר' יחיאל־מיכל, וואָס ער זאָל טאָן צו האָבן חיונה פֿאַר ווייב און קינדער.

— ווער אַ מגיד! — האָט ער אים געזאָגט.

האָט ער ניט געפֿרעגט קיין קשיות און זיך געלאָזט אויף דער מדינה. נאָך אַ ביסל יאָרן האָט ער זיך געקלאָגט:

— איך האָב ניט קיין כוח צו שטיין.

זאָגט אים ר' יחיאל־מיכל:

— טאָ ווער אַ „פיעכאַטנער“ מגיד.

אזוי איז ער געוואָרן אַ פיעכאַטנער מגיד און געקומען ביז מאַלדעווע. פֿאַרטייטשט פֿאַר יודן חומש מיט רש"י, „אז ער איז געקומען אויף יענער וועלט, איז געוויס רש"י אים געקומען אַנטקעגן, ווייל ער האָט אים מתרץ געווען בקושטא.“

— מיין עלטער־זיידע, — דערציילט דבֿ סדן — נאָך וועלכן איד הייס, ר' בערל שטאַק, איז געווען אַ קינלעכדיקער יתום און אַ קאַמלער פֿון פֿאַר. ער האָט קוים געקאַנט דאוונען צו דער חתונה. ער האָט חתונה געהאַט מיט דער טאכטער פֿון ר' יוסף־אַלקנה, אַ זון פֿון זלאָזיצער מגיד. מיין עלטער־זיידע בערל האָט נאָך דער חתונה געלערנט חומש מיט רש"י בני אַ מלמד עד סוף ימיו. פֿון אַ קאַמלער איז ער געוואָרן אַ שענקער, פֿון אַ שענקער — אַ מילכער. ער איז געשטאַרבן אַ זקן אַ גרינזגרויער און איז דעמאַלט געווען גאַנץ רינד.

בערל שטאַק האָט געהאַט דרני זיין תלמיד־יחכמים. איינער פֿון זיי איז געווען ר' יוסף־משה, דעם טאַטנס טאַטע. דער טאַטע האָט געהאַט כמה פרנסות: געווען אַ ריזנדער, אַ שענקער, אַ תבואה־סוחר. אויסגעווען מדינות; אויסגעווען גאַנץ אייראָפּע און האַלב אַזיע. ליב געהאַט טעאַטער. אויך געווען אַ גוטער משפּיל, אַ גוטער שאַכשפּילער. איז דער צייט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער מגולגל געוואָרן אין רוסישער געפֿאַנגענ־שאַפּט, תחילת אין סיביר און שפעטער אין טאַשקענט.

אזוי לויפֿן מיר אַרום אין אונדזער שמועס איבער דער משפּחה כראַניק פֿון דבֿ סדן. ער שילדערט זייער טרעפֿלעך וויכטיקע מיטגלידער פֿון זיין משפּחה, שילדערט די סבֿיבה, אין וועלכער זיי האָבן געלעבט, און זאָגט מיר אזוי:

— מיין טאַטע איז געשטאַרבן אין ארץ־ישראל מיט דרני און צוואַנציק יאָר צוריק. איך האָב אין ארץ־ישראל אַ שוועסטער מיט דרני כרידער, וואָס האָבן קינדער און אייניקלעך.

זיין זפרון טראגט זיך אבער צוריק צו זינע קינדער-יאָרן און איד הער אזוי:

— ביז אַכט יאָר האָב איד געווינט אין בראָד. שפעטער — אין דערביניקן סטארע-בראָד. בראָד אין געווען דורכום אַ ייִדישע שטאָט. נימיידן זינען געווען בלויז די באַאָמטן און די שבת-גוים און די וואָס זינען געקומען זונטיק אין צערקווע.

ער האָט אָנגעהויבן שרייבן, ווען ער איז נאָך געווען זייער יונג, אַרום ניין יאָר. ער האָט ליב געהאַט ברהנים. ער געדענקט גוט פֿון זינע קינדער-יאָרן און אַרעמאָן אַ גראַמען-זאָגער, און ער האָט מיר וועגן אים צו דערציילן. ער געדענקט אויך דעם לעצטן פֿון די „בראָדער זינגער“, אַ חוור בתשובה.

אין 1914 האָט ער געשריבן אַ ליד אויף פּויליש — וועגן דער מלחמה. אין דער שול, וווּ ער האָט געלערנט, זינען געווען גלייכוואָגיק צוויי שפּראַכן — דײַטש און פּויליש. פֿון דער שול איז ער אַריבער אין דער בראָדער גימנאַזיע. דערמאָנט ער זיך:

— ווען איד האָב דאָרטן געלערנט אין ערשטן פּוילישן קלאַס, איז דער הינטיקער דײַטש אַריה טאַרטאַקאווער געווען אין אַכטן דײַטשן קלאַס. שפּע-טער, אין דער לעמבערגער גימנאַזיע, געדענק איד באַזונדערס די השפּעה פֿון מיין לערער טאַדעוּש פיני, אַ פֿאַרשער פֿון מיצקעוויטשן, און פֿון מינע לערערס מאיר באַלאַבאַן און טעאַפּיל עמיל מאַדעלסקי.

שטייט פֿאַר זינע אויגן לעבעדיק די גימנאַזיע, די חברים, און אין גימנאַזיע זיין לערער טאַדעוּש פיני, און באַזונדערס די באַגייסטערונג פֿאַר מיצקעוויטשן. ער אַליין, סדן, האָט זיך דעמאָלט אויסגעצייכנט מיט זיין פּוילישן סטיל. זינע שולאַרבעטן האָט מען פֿאַרגעלייענט אויף לערער-קאַנפֿערענצן.

— איד האָב אין דער לעמבערגער גימנאַזיע געפֿירט אַ פֿאַראיינצולטן קאַמף קעגן שרייבן אום שבת.

ער האָט אָנגעהויבן איבערזעצן פֿון העברעיִש אויף פּויליש. איבער-געזעצט שאַפֿמאַנען. אין דער זעלבער צייט האָט ער געדרוקט אויף ייִדיש אין „לעמבערגער טאַגבלאַט“, די ערשטע זאך — אַן איבערזעצונג אויף ייִדיש פֿון דער פּוילישער ליטעראַטור: מאַריאַ קאַנאָפּניצקאַ. — פֿון מיין קינדערהייט אַז האָב איד גענוצט דריי שפּראַכן — פּויליש, העברעיִש און ייִדיש.

זיין העברעיִש — זאָגט ער — איז ליטעראַריש געווען הינטערשטעליק לגבי זיין ייִדיש. זיין ייִדיש איז געווען הינטערשטעליק לגבי זיין פּויליש. ער האָט געשריבן ייִדישע לידער. די ערשטע לידער זינען געווען געדרוקט אין 1922 אין ציוניסטישן זשורנאַל אין וואַרשע „פֿאַלק און לאַנד“.

— איד ביז געווען ניט קיין שלעכטער שילער אין דער גימנאַזיע. — קערט ער זיך אום צו זינע גימנאַזיע-יאָרן. מען האָט מיר אָבער אַרויס-

געוואָרען פֿון דאַרטן. ערשטנס, ווײַל אײַך האָב אָנגעגעבן פֿאַר מיין „יענזיק אַימשיסטי“ העברעיִש און ניט פּויליש; און צווייטנס, ווײַל אײַך האָב גע- דרוקט אין ציוניסטישע צײַטונגען, און דאָס איז געווען פֿאַרווערט פֿאַר שילער.

אַרויסגעטריבן פֿון בראַדער גימנאַזיע, האָט ער זיך, אַ מיטגליד פֿון „השומר הצעיר“, גענומען אָרגאַניזירן דעם החלוצים. אין 1923. אַ יאָר שפעטער, אין 1924, איז ער געוואָרן דער סעקרעטאַר פֿון החלוצים אין קלײַנפּוילן און אָנפֿירער פֿון דער הכשרה און פֿון דער יוגנט־עליה קיין אַרץ־ישׂראַל. אין יענער צײַט איז זײַן קאַפּ מער ניט געווען בײַ דער ליטעראַ- טור. די ייִדישע לאַגע איז פּוילן איז געוואָרן ביטערער. עס איז שווער געווען אויסצוהאַלטן בײַ די פּאַליאַקן.

פֿאַזע דעם זכּרוּטש פֿלעגט מען שוואַרצן די גרענעץ. חלוצים זײַנען געגאַנגען אַהין פֿון רוסלאַנד אויף זײַער אומלעגאַלן וועג קיין אַרץ־ישׂראַל. עס איז געווען אַ צײַט פֿון „שטורעם און דראַנג“. פֿלעגט מען זיך פֿאַרנעמען מיט העלפֿן די עולים קיין אַרץ־ישׂראַל. זײ דאַרפֿן שוואַרצן די פּוילישע גרענעץ, די רומענישע גרענעץ, די טשעכאָסלאָוואַקישע גרענעץ. דער דעמאָלטיקער בערל שטאַק, הײַנטיקער דבֿ סדן, האָט זיך מיט דעם פֿעסט פֿאַרנומען. מען האָט אים געמסרט. מען האָט אים גענומען אין פּאַליצײ אַרײַן, געפֿאַרשט, געסטראַשעט.

— אײַך קאָן דאָ גאַרנישט טאָן, אָבער אײַך אויך נישט. — האָט ער געענטפֿערט אין דער פּאַליצײ — וואָס אַרט אײַך? לאַזט זײ שוואַרצן די גרענעץ.

ער האָט זיך אַרײַנגעטאַן מיט לינב און לעבן אין דער ציוניסטישער יוגנט־אַרבעט. ער איז געוואָרן דער סעקרעטאַר פֿון וועלט־פֿאַרבאַנד „ברית הנוער העברי“. ער איז דעמאָלט אַריבער קיין וואַרשע. ער האָט דאַרטן רעדאַגירט דאָס וואַכנבלאַט „העתיד“ צוזאַמען מיט דוד ליפֿשיצן. לאַנג האָט ער זיך אין וואַרשע ניט געהאַלטן. זײַן אײַדעאָל איז געווען ציוניזם, אַרץ־ישׂראַל. עס האָט אים געצויגן אַהין צו.

— אײַך בין אַוועק פֿון וואַרשע אין 1925.

די חברים אין וואַרשע האָבן צו אים פֿאַר זײַן אָפּפֿאַר אזוי געטענהט: — דו ביסט דאָך געווען אין וואַרשע גאַר פֿינף חדשים. דו ביסט געווען גאַר אַרום פּאַוועזיגאַס. דו האָסט דאָך גאָך אָפֿילו ניט געזען די מאַרשאַל־קאַווסקע־גאַס.

זײ האָבן געוואַלט, ער זאָל בלייבן לענגער, כאַטש בעסער זען די הויפטשטאַט פֿון פּוילן. ער האָט זײַ ניט געפֿאַלגט.

ווען ער איז געקומען אין אַרץ־ישׂראַל, איז ער אַרײַן אין קיבוץ־לעבן — השומר הצעיר, הסתדרות. זײַן נאַטור איז אַן אַקטיווע, האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט האַרץ און נשמה. ער האָט געטאַן דרײַ זאַכן מיט אַ מאָל: געאַרבעט, געלערנט און געשריבן.

— אין 1927 האט מיר בערל קאצענעלסאָן פֿאַרבעטן אין „דבר“.
מיין אַפטיילונג דאַרטן אין תחילת געווען די אַרבעטער-באַוועגונג, ידיעות
פֿון וועלט־פּאָליטיק, איבערזעצונגען פֿון אַנדערע שפּראַכן אויף העברעיִש.
אַרײַן אין „דבר“ און זיך אַרײַנגעוואַרפֿן אין דער אַרבעט, ווי זײַן
שטייגער, מיט אַלע כּוחות און אַלע פֿעקטיבן.

— זעקס יאָר האָב איך געפֿירט די ליטעראַרישע אַפטיילונג פֿון
„דבר“. אַ פּאַר יאָר געאַרבעט אין פֿאַרלאַג „עם עובר“. געווען דאַרטן
רעדאַקטאָר־איבערזעצער. איבערגעזעצט זײער פֿיל.

ער האָט איבערגעזעצט און אַליין געשריבן נאָענט צו פֿופֿציג ביכער.
ער האָט איבערגעזעצט נאָרדוי, הערצל, קאַרטשאַק, מאַקס בראַדי, איבער-
געזעצט ביכער פֿון ייִדיש, פֿון פּויליש, פֿון דײַטש. זײַנע אַרײַנגעלע ווערק
— „צילילים“, „אַ בינטל בריוו פֿון אַ חלוץ“, „דער אמת וועגן ביראַבידזשאַן
און דער יעווסעקציע“, „ממחזו הילדות“, „באַלכסון“ (סיפורים), „גורל
והכרעה“, „ממעגל הנעורים“, „אַחרית השעשועים“, „המגן המופלא“,
„פּוכב ניצח“, „אַבני בנין“, „זמר עם“, „אַבני זפּרון“, „אַבני שִׁפה“,
„קערת צימוקים“, „קערת אַגוזים“, צוויי ביכער קרוב טווינט זײַטן וועגן
ייִדישן ווייז, אַ ספֿרל וועגן העברעיִשן לשון בני חיים הזו. אַט איז אַ ספֿר
יהואש. האַלטנדיק זײַן בוד וועגן ייִדישן ווייז, זאַנט דבֿ סדן אַזוי: „דער
ייִדישער ווייז איז וואַנדערלעך. עם איז דאָ אין אים אַ טעכניק, וואָס איז
ניט בנמצא בני קיין אומה ולשון.“

אין די יונגע יאָרן איז געווען זײַן חלום בעל־טריסטיק, פּאַעזיע.
שפּעטער — עסײַען, און נאָך דעם — פּובליציסטיק. עם זײַנען דאָ זײַנע
געדרוקטע טווינטער אַרטיקלען, וואָס זײַנען נאָך ניט געזאַמלט געוואָרן
אין ביכער. ווער ווייס, צי זײ וועלן נאָך ווען עם איז געזאַמלט און אַרויס-
געגעבן ווערן. אַ שלל פֿון געדאַנקען, שטימונגען, אינדרוקן און אינפֿאַראַציע.

איך הער בני זײַן טיש זײַן מינסטערשאַפֿט אין העברעיִש. איך הער
דעם תּלמיד־חכם אין ייִדיש. ער רעדט באַגניסטערט וועגן דער רעטעניש
פֿון ייִדישן לשון, וועגן די באַהאַלטענע כּוחות, עלעמענטן און סודות אין
ייִדישן לשון. ער רעדט וועגן די מקורים, וואַרצלען פֿון ייִדישע ווערטער,
וועגן זײער אַפּשטאַם און אַנטוויקלונג, זײער בניט און איבערבניט,
וועגן דעם געבני פֿון ייִדישן זאַץ. ער רעכנט אויס ווערטלעך, אײַנע נאָך די
אַנדערע, וואָס האָבן אײַנגעזאַפּט אין זיך לעגענדעס, בילדער, געשטאַלטן.
ער ברענגט דוגמות פֿון עכטער דיכטונג און חכמה.

דערמאָנט ער זיך אַגבֿ-אורחא :

— איך קען ניט שפּאַניאַליש. איך מוז עם קענען. איך גלייב, אַז
איבער אַ יאָר וועל איך שוין קענען.

ער איז אַ מאַדים אויף יהואשעס איבערזעצונג פֿון תּנ"ך. לויט זײַן
מײַנונג לאָזט זיך נאָך פֿינער איבערזעצן. יהואש זעצט איבער „שליסן אַ

בונד", דב סדן האַלט, אַז בעסער איז „פֿאַרשניידן אַ בונד". „אַבער — זאָגט ער — נאָר דעם ווי עס איז געווען יוֹבֿל דער פֿאַטער פֿון פֿידל און האַרף, איז ליכט צו זײַן אַ סטראַדיוואַריום."

ער זאָגט צו מיר:

— אונדזער קוק אויף דער ליטעראַטור איז אַ באַגרענעצטער, אַ פֿאַלשער. מען שרײַבט וועגן אַ נײַער העברעיִשער ליטעראַטור, און דאָס זאָל הייסן פֿון דער השִׁכְלָה ביז הייַנט. מען קאָן ניט שרײַבן וועגן דער ליטעראַטור ניט אַרייַנגעמענדיק אַלץ וואָס דאָס פֿאַלק האָט געשאַפֿן אויך אויסער העברעיִש. ליטעראַטור אויף אייזן שפּראַך ביז יודן איז ניט די ליטעראַטור פֿון ייִדישן פֿאַלק. נעמט קלױזנערן און לאַכאַווערן, דער הילוף צווישן זיי ביידע איז, וואָס דער ערשטער, קלױזנער, רופֿט אַז נייע ליטעראַטור, וואָס ציט זיך פֿון דער בערלינער השִׁכְלָה — מענדעלסאָן-ווינל; דער צווייטער נעמט אויך אַריין שאַפֿונגען פֿון פֿאַר דער השִׁכְלָה — ר' משה-חיים לוצאַטאַ. איך טענה, אַז פֿון אַזאַ קאַנצעפּציע קאָזט זיך אונדזער ליטעראַטור ניט דער-קלערן. איך האַלט, אַז אונדזער ליטעראַטור פֿון די לעצטע דורות איז דער פּראָדוקט פֿון אַ צוזאַמענשמעלץ פֿון דריי צדדים, וואָס האָבן באַלעכט די מזרח-אײראָפּעיִשע ייִדישקייט — הסירות, מתנגדות, השִׁכְלָה — אַ צוזאַ-מענשמעלץ סײַ אין דער טיפּאָלאָגיע פֿון די שרײַבער סײַ אין דער מענטאַלי-טעט פֿון דעם געשריבענעם. די געשיכטע פֿון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור מוז אַרומנעמען די טאַטאַלע ליטעראַטור. איך האַלט, אַז דער שפּראַכלעכער אַפּשייד איז אונדזערע ליטעראַטורן פֿאַרענגערט די עצם מענ-לעכקייט צו פֿאַרשטיין די ליטעראַטורן. מען מוז באַהאַנדלען די ווירקלעכקייט ווי זי איז געווען — אַ דריטשפּראַכיקע: העברעיִש, ייִדיש און לעז. פֿאַר-שטייט זיך, אַז איך רייך ניט פֿון פֿרעמדשפּראַכיקע ייִדישע שרײַבערס וואָס האָבן געשריבן דײַטש אָדער רוסיש. איך מײַן די וואָס האָבן געשריבן אויף אַנדערע שפּראַכן ווי יודן פֿאַר יודן מיט אַ ייִדישער אינטענץ און פֿון אַ ייִדישן אַספּעקט. משמע אַז איך מײַן ניט הייַנע אָדער בערנע, אָבער איך מײַן קאַמפּערטן און פֿראַנצאָזן און לעוואַנדען וכדומה. אַזוי לאַנג ווי די פֿאַרשונג און דער לימוד וועט ניט אַזוי באַהאַנדלט ווערן, איז עס ניט קיין אַפּשפּיגל פֿון דער ווירקלעכקייט. עס וועט זײַן אידעאָלאָגיע, אָבער ניט אמת.

ער ניט נאָר צו:

— אַנדערע הייבן אַז די נייע ייִדישע ליטעראַטור מיט איניזיק-מאיר דיקן. דאָס איז אַ טעות. מיר האָבן אַ פֿלוראַלע ליטעראַטור, אַ ליטעראַטור וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן דורך אַריענטאַציעס און אַלע כּוחות.

פֿאַרשטייט זיך, — זאָגט ער ווייטער — אַז דאָס אַליין וואָס די פֿרעמדשפּראַכיקע שרײַבערס זײַנען געווען יודן מאַכט ניט זייער שרײַבן ייִדיש. דער אַפּשטאַם פֿון די שרײַבערס אַליין איז ניט גענוג. וויכטיק איז דער תּוֹד פֿון זייער שרײַבן.

און נאָר עפעס:

— עם איז געווען א העברעישע ליטעראטור אין דיניטשלאַנד, — זאָגט ער — זי האָט געדויערט אַנדערט האַלבן דורות, ביז עס זינען געשטארבן די שרייבערס צוזאַמען מיט זייערע לעזער. האָט זיך אַריבער געטראָגן די ליטעראַטור קיין בעמען, גאַליציע, אוקראַינע, פּוילן, ליטע.

ער לייקנט אויך דעם סכעמאַטישן צוגאַנג צו דער געשיכטע פֿון דער העברעישער ליטעראַטור. קיין געבוירענע משפּילים זינען ניט געווען און דער יוצא מן-הכלל באַשטעטיקט דעם כלל. למשל, גאַטלאַבער און גאַלדפֿאַדען שטאַמען פֿון דער חסידישער סביבֿה, מענדעלע און ליִיענבלום — פֿון דער מתנגדישער סביבֿה, און ווען זיי זינען אַריבער צו השפּלה, איז שוין זייער מענטאַליטעט, אויף וויפֿל זיי איז געווענדט אין דער סביבֿה, געווען אַ פֿאַרמירטע, אַ פֿאַרטיקע. דאָס הייסט, זיי זינען משפּילים אויף אַ חסידישן אָדער מתנגדישן אונטערבוין. אין מערבֿ, וווּ דער משפּיל האָט ניט געהאַט אַזאַ אונטערבוין, האָט זיך טאַקע די העברעישע ליטעראַטור ניט געהאַלטן מער ווי אַנדערט האַלבן דורות, בפרט נאָך דעם ווי מען האָט דאַרטן אַרויס געשטויסן ייִדיש. אין מזרח האָט זיך ייִדיש ניט געלאָזט אַרויסשטויסן, כאַטש די משפּילים האָבן עס געבעד בכל־הפּוחות געוואַלט. בעיקר האָט צו דעם ניט צוגעלאָזט חסידות — אַנגבֿ, די געאַנראַפֿיע פֿון חסידות־אויס־שפּרייט איז די געאַנראַפֿיע פֿון ייִדיש, וואָס האָט געשפּילט די ראָלע פֿון אַן אינהיטער, צונויפֿנעמער, צונויפֿזאַמלער פֿון פֿאַלקס.

דבֿ סדן איז, ווי באַקאַנט, ניט נאָר אַ קענער און ווייסער פֿון ייִדיש, נאָר אַ חסיד פֿון ייִדיש, און ער זאָגט מיר :

— אַ פֿאַר שרייבער־משפּילים אין דיניטשלאַנד האָבן ייִדיש לשון גענוצט סטראַטעגיש קעגן ייִדיש פּדי חוזק צו מאַכן פֿון זייערע קעגנער. שרייבנדיק וועגן זיי, האָבן זיי גענוצט זייער עכטן לשון פּדי הייסט עס צו לאַזן פֿון זיי, חוזק, למשל אייכל אָדער וואַלפּסאַן — וואָס מער דער באַשרייבענער העלד איז אין די אויגן פֿון דעם שרייבער נעגאַטיוו, לאָזט ער אים ריידן אין אַ העכערן ייִדיש, ער זאָל אויסקומען קאַמיש, צוריקגעשטאַנען. וואָס פֿאַזיר טיווער עס איז דער באַשרייבענער העלד אין די אויגן פֿון שרייבער, לאָזט ער אים ריידן אין אַלץ אַן ערגערן ייִדיש, אַן אויסגעליידיקטן. און אויב ער איז שוין נאָך פֿאַזיטיוו, רעדט ער אַ ליטעראַרישן דיניטש. דאָס דאַרף שוין באַווייזן די דערהויבענע קולטור־פֿאַזייע פֿון העלד. דער „חסיד“, זאָל הייסן, איז אויף אַ נידעריקער קולטור־פֿאַזייע, רעדט ער אַן עכטן ייִדיש. דער פֿאַזיטיווער העלד פֿון דער העכסטער קולטור־פֿאַזייע רעדט שוין ניט נאָר אַ שלעכטן ייִדיש, נאָר דיניטש ממש. קעגן זייער ווילן זינען די ייִדיש ריידנדיקע העלדן אַרויסגעקומען מיט פֿלייש און בלוט, בשר ודם, די דיניטש ריידנדיקע העלדן, די פֿלומרשט פֿאַזיטיווע, זינען אַרויסגעקומען פֿאַפּירענע. אפֿילו אין דעם משפּילישן קרומען שפּיגל זינען די ייִדיש־ריידערס אַרויסגעקומען רעאַל.

מאַכט עס קלאַרער פֿאַר מיר דבֿ סדן :

— אפילו אין דעם קרומען שפיגל פון משפיל אין דער כאַטש נעגאטיוו געשאַצטער העלד, צוליב זיין אמתן יידישן לשון, ארויסגעקומען פֿרדד הטבע.

און ער מאַכט אַזאַ סדרהפֿל:

— מען דאַרף אַ טאַטאַלע ליטעראַטור: השפֿלה, חסידות, מתנגדות. עס איז ליטעראַטור די דרשה פֿון מגיד, דער מוסר. אַלץ איז איין גרויסער קוואַל פֿאַר אונדזער ליטעראַטור צו שעפֿן. אין חסידות איז דאָ אַ ים פֿון ליטעראַטור: מעשיות, משלים, לעגענדעס. אַזוי זינען זיי דאָ אויך אין אַנדערע קוואַלן. פֿון אַלע קוואַלן מוז שעפֿן אונדזער הינטציניטיקער שרייבער.

טענהט זיך אויס היים און שאַרף פֿאַר מיר סדו:

— לאָזט זיך דערקלערן מענדעלע בלויז פֿון דער השפֿלה אַרויס? ניין, איר מוזט צוגעבן צו אים דאָס מתנגדות. קאָן מען דערקלערן פֿרצן בלויז פֿון דער השפֿלה אַרויס? אַוודאי ניט. ער איז אַרומגערינגלט אויך מיט פּוילישער חסידות. און ביאַליק? קאָן מען אים אויסמיטשן בלויז פֿון דער השפֿלה אַרויס? ער איז געווען אַרומגערינגלט מיט וואַלין, און דאַרטן איז חסידות, מיט דער וואַלאַזשינער ישיבה, און דאַרטן איז מתנגדות. מען דאַרף צוזאַמעננעמען אַלע עלעמענטן און פֿון זיי צוזאַמען ווערט אַ סינטעזן.

דבֿ סדו, וואָס איז אַ בקי אין אונדזערע ביידע ליטעראַטורן, גיסט צוזאַמען אין זיין שמועס ביידע ליטעראַטורן אין איינס — יידיש און העברעיִש. ער פֿאַרבינדט זייערע מינסטערס איינע מיט די אַנדערע, גיסט צונויף זייערע קוואַלן, פֿאַרבינדט זייערע טענדענצן.

— עס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אונדזערע ביידע ליטעראַטורן — זאָגט ער — די האַסטיקייט פֿון זייער אַנטוויקלונג. אַנטוויקלונגספֿראַגעסן וואָס דויערן אין אַנדערע ליטעראַטורן דריי־פֿיר דורות האָבן מיר דורכגע־ מאַכט אין איין דור. אַליקום צונזער און משה־לייב האַלפֿערן — אין איין און דעם זעלבן דור! געמט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור — דער קלאַסישער יעקבֿ פֿהן פֿון איין זייט און דער עקסטרעאַוואַנאַנטער נתן אַלְתֶּרמַן פֿון דער צווייטער זייט. דאָס איז דאָך לכאורה קעגן יעדן געזעץ פֿון ליטעראַטור־אַנטוויקלונג. אין איין און דעם זעלבן דור לעבן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור עגנון און חיים הזו, יעקבֿ פֿיכמאַן און אורי־צבי גרינבערג. עס איז זוי אַ ווונדער פֿון אייביקער יוגנט, פֿון אייביקן פֿונאַנדערוואַקסן. און אַט זינען אונדזערע פֿינע דיכטער פֿון יונגערן דור, ווי למשל לאה גאָלדבערג. מיר האָבן שרייבער, פֿראַזאיקער און דיכטער פֿון סאַברעדור.

— רופֿט מיר אָן נאָך נעמען. — בעט איך אים.

— איך וועל דאָס ניט טאָן, טאַמער וועל איך עמעצן פֿאַרגעסן.

צו זיין סדרהפֿל גיט ער צו נאָך עפעס:

— אונדזערע עלטערע שרייבערס זינען אויסגעוואַקסן אין ווילנע, אין וואַרשע, אין אַדעס. אָבער ניט אַלע עליות קיין אַרץ־ישראל האָבן אַרויס־ געבראַכט אויך שרייבערס. ערשט בני די קינדער פֿון עלטערן פֿון דער

דרימער און פֿערטער עליה האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן פּונחות אין דער ליטעראַטור. אמת, מען האָט געבויט דאָס לאַנד, מען האָט געאַרבעט, גער האַרעוועט אין די ערשטע יורות, אָבער מען האָט ניט געבוירן קיין שרײַב־טאַלאַנטן. אַ מוילאייזל שלעפט די גרעסטע מֶשָׂא, אָבער געבוירן קאָן ער ניט. ערשט אין די לעצטע צען־פּאָפּצן יאָר האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן סאַברע־שרײַבערס. ביז דעמאָלט האָבן זיך די שרײַבערס רעקרוטירט נאָר פֿון די עוֹלִים. פֿאַראַן אָבער אַ הילוק פֿון די צוויי סאַרטן שרײַבערס — דער סאַברע־שרײַבער האָט געקאַנט באַשרײַבן נאָר זיך, אָבער זײַן טאַטן האָט ער ניט געקאַנט באַשרײַבן, לאַ פֿלֶשפּן זײַן זיידן. ער האָט זיי ניט געקענט. ער האָט ניט געקענט דעם באַדן פֿון זייערע וואַרצלען. אַן זיידעס, אַן באַבעס, אַן אורזיידעס, אַן אַ סביבָה האָבן זיי באַשרײַבן בלויז זיך. פֿאַר אַט די וואָס קומען פֿון אַזאַ סביבָה, פֿון אַזאַ אידעאָלאָגיע, אַן אייגענע אַכּוּת, איז פּנעניזם ווי געוואַנטשן. עס איז אַ פּשוטער אופֿן און אַ ליניכטער — קירצער מאַכן די ייִדישע געשיכטע.

אָבער — אונדזער געשיכטע לאַזט זיך ניט קירצער מאַכן. אויך ייִדישיסטן, בונדיסטן, פֿאַלקיסטן, טעריטאָריאַליסטן, האָבן געוואַלט אויף אַן אַנדער אופֿן קירצער מאַכן די ייִדישע געשיכטע, איינס און צוויי, ווי פֿאַר די לעצטע פֿאַר הונדערט יאָר וואַלט גאַרניט געווען. אַט די לעצטע הונדערטער יאָרן ווילן די פּנענים אַרויסוואַרפֿן, און אַפֿילו אין די ערשטע הונדערטער אַדער טויזנטער יאָרן פֿון אונדזער געשיכטע ווילן זיי מאַכן אַ קיצור. אויך אין תנ"ך זינען דאָ חלקים וואָס זיי נעמען ניט אַן, אָנערקענען ניט.

זאָגט ער וועגן די פּנענים אזוי:

— עם קומט אויס, אויב מען מעג אזוי זאָגן בדרך הלצה, אַז פּנחס געפֿעלט זיי ניט, אָבער פּזבי בת צור געפֿעלט זיי דווקא יאָ. דער עיקר איז בײַ זיי ניט דער וואָס האָט זיך באַוויזן אויפֿן באַרג סיני, נאָר די אלילים, וואָס ער האָט פֿאַרטריבן. די פּנענים האָבן געמיינט אַ טיפֿן קולטורדיס. אָבער דער פּנעניזם וועפט זיך גיך אויס. מען האָט אָנגעהויבן אַרײַבעהניין צו דער גרעסערער היסטאָרישער ייִדישער מאַפע.

ווענדט ער זיך צו דער ייִדישער ליטעראַטור:

— נעמט יוסף אַפֿאַטאַשױו. ער האָט אָנגעהויבן מיט מלאַווע. נאָך דעם איז ער אַרײַבער צו די „פּוילישע וועלדער“. איז ער ווייטער אוועק צו די שטאַמען — „אַ טאַג אין רעגענסבורג און אליהו בחור“. אָבער אויך אַט די שטאַמען דערגרייכן דאָך ערגעץ ווייטער, טיפֿער. איז אַפֿאַטאַשױו געגאַנגען אַהין צו. אוועק צום בית שני, געגאַנגען ביז „רבי עקיבֿא“. אַפֿשר, ווען ער לעבט נאָך, וואַלט ער דערגאַנגען ביזן תנ"ך.

און צוריק אַ קער צו דער העברעישער ליטעראַטור:

— דאָס זעלבע קאָן מען זען אין דער העברעישער ליטעראַטור. למשל איינער פֿון די פֿעיקסטע — משה שמיר. ער האָט אָנגעהויבן מיט זיך, מיט

זיין אייגענער ביאגראפיע, און איז דערגאנגען, מיט א מין שפרונג, צו „מלך בשר ודם“, צו דער צייט פון ינאי מלכא.

אזוי לאנג ווי דער יונגער העברעישער שרייבער באשרייבט זיך, איז ער אויטענטיש, אמתדיק. אבער אויב דאס מיידל וואָס ער באשרייבט קומט למשל דורך טעהערצן פון פוילן, איז עס שוין פאַרן שרייבער פֿרעמד. ער קאן זיך ניט אַרײַנלעבן אין אַ וועלט, אין וועלכער ער איז ניט אויסגעוואַקסן. ער קומט אין זײַן ראָמאַן אין אַ שטאַט, וווּ ער איז קײן מאָל איבערלעבעריש ניט געווען. בלאַנדזשעט ער דאַרטן אַרום ווי אַ פֿרעמדער. דערצו נאָך: עס איז אַ צײַט, ווען די ליטעראַטור דאַרף ניט נאָר דערציילן, נאָר אויך אַרױסברענגען אידעען, עפעס לערנען. דער לײענער זאָל זיך קאַנען אַפֿֿ לערנען. דאַרף ער קודם־פֿל אַלײן זײַן געלערנט, אַלײן ווױסן. וועט ער זיך קאַנען טײלן מיט דער אײגענער לערנונג און דעם ווױסן מיט דעם לעזער.

וואָס איז די הױפּט־אױפֿגאַבע אַצײנד? — אויף דעם ענטפֿערט ער:

— פֿאַרגרעסערן די אײגענע יכּוּלַת. אַ שרייבער דאַרף קאַנען אַרױס נעמען און אַרײַנדרײַגען אין אַלע ײִדישע לעבנס.

ער נעמט אַ משל פֿון חיים הזזן:

— ער איז דער גרויסער עפישער מקונן פֿון די רוסישע יידן, פֿון וועלכע ער איז אַלײן געקומען. דאַרטן איז געווען זײַן יונגט. ער האָט דערציילט וועגן דעם לעבן פֿון די וואַלדידן. זײַן בוד „בײשוב של יער“ איז אַן אינטערעסאַנטער פּרוּוו פֿון סטיליסטישן בױ — אויף העברעיש איבער־צוזעצן דאָס אײדיאָמאַטישע פֿון יידן און גױים. חיים הזז האָט דערציילט וועגן די יידן אין דער רוסישער רעוואָלוציע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. מען האָט געקאַנט מײנען, אַז דאָס און בלױז דאָס איז זײַן כאַרוף — צו שטעלן אַ מצבָה אויפֿן לעבן פֿון אַ גרויסן יידנטום. האָט ער זיך נאָר אַ קער געטאַן צו די תּימנער יידן, און די תּימנער יידן זאַגן, אַז ער איז אמתדיק, אַז ער איז עכט, אַז ער איז אויטענטיש.

די ליטעראַטור דאַרף שילדערן, באשרייבן, אַרײַנברענגען אין דעם אַלגעמײנעם פֿלך די באַזונדערע ײִדישע שבֿטים. יעדער אײנער דאַרף אַרײַן ברענגען זײַן קרײַז, זײַן אײגענע וועלט אין דעם אַלגעמײנעם קרײַז, אין דער אַלגעמײנער וועלט. די ײִדישע ווערטלעך פֿון מיין שטאַט, פֿון מיין געגנט האָבן דעם ווערט פֿון אַלע ווערטלעך צוזאַמען. אין יעדן טראַפֿן איז דאָר דער גאַנצער ים. אַלץ דאַרף אַרײַנגענומען ווערן אין דעם נאַציאָנאַלן שמעלצקעסל. פֿון אַלע שבֿט־יִשְׂרָאֵל דאַרף ווערן אײן אומה. בערך אזוי האָט געזאַגט נתן אַלְתֶּרמָן: אײר מײנט, אַז מײר זײַנען אַרױסגעקומען בלױז פֿון פּענען; מײר זײַנען אײד פֿון פּומבדײַתא, און קאַרדאַווע, און מאַגענצע, און וואַרשע, און ווילנע — אַלע זײַנען געבונדן צױשן זיך. דאָס אַלץ, די באַזונדערקײט, די באַזונדערע שבֿטים, זײערע שטײגערס, מנהגים, וועט זיך אױסקאַבן, צוזאַמענגײסן. שײן פֿאַרענדיקט אַלְתֶּרמָן: דערווײל לאַמײר זיך ניט פֿאַרנעמען מיט קוקן דורכן שליסל־לאָך, ווי די נײע שולמײט טוט זיך אָן

סדן לעבט אין דער ליטעראטור. רייזנדיק, פֿילט מען, ווי ער לאָזט זיך אַראָפּ אין אירע טיפֿעניש. ער וואַרפֿט מיט נעמען, מיט ביכער, מיט טעמעס פֿון דער ליטעראטור, מיט בילדער, און טוט אַ זאַג :

— דאָס וואָס עננון טוט זוערטיקאַל, טוט יוזן האַריוואַנטאַל. אונדזער יונגט קאָן מער ניט לעבן אין אַ סאַברעגעטאַ. זי מוז אַרויסקומען ווייטער. מוז זיך אויפֿהייבן העכער. מען מוז פֿאַרשטיין אַלע עלעמענטן פֿון אַן אַנדער פֿאַלק. מען מוז קאַנען אויפֿנעמען די גאַנצע פֿראַבלעמאַטיק פֿון דער צייט.

און ווידער אַ רונמאַ פֿון משה שמירן :

— ער איז אַוועק פֿון זײַן ביזאיעטיקן שטייגער־ראַמאַן און דערגרייכט אין די ווייטיקייטן פֿון דער ייִדישער געשיכטע. מיינט עס ניט, אַז ער בלייבט דאָרטן שטיין אין די ווייטיקייטן. ער וועט מיט אַ היסטאָריש אויסגעברייטערטן קוק צוריקקומען צו אונדזער היינטיקן לעבן.

אונדזער ליטעראטור דאַרף זײַן געטרײַ דעם אמת. עס זײַנען דאָ אין אונדזער לעבן סתירות און שייכותן. ליטעראטור דאַרף זײַן אַ קאַנגלאַמעראַט. אונדזער לעבן דאָ איז אַזוי פֿאַרשידנאַרטיק, פֿאַרשיידנפֿאַרביק. פֿאַרט אַז אויטאַבוס מיט פֿופֿציק ייִדן פֿון ירושלים קיין תּל־אָבֿיב, זײַנען עס פֿופֿציק לעבנס, פֿופֿציק געשיכטעס. מען דאַרף קאַנען רענטגעניש באַנעמען, אַרומ נעמען אַלע פֿופֿציק לעבנס פֿון איין אויטאַבוס. דאָס קאָן טאָן די ליטעראטור, דער קינסטלער.

באַמי איד זיך אים אַריבערפֿירן צו זײַן ייִדיש־קאַטעדראַע אין ירושלימער אַוניווערסיטעט, וווּ ער איז דער פֿראַפֿעסאָר. זאַגט ער מיר אַזוי :

— זי עקסיסטירט קוים זעקס יאָר. לכתחילה האָב איד געקלערט, אַז מיר וועלן ניט האָבן קיין תּלמידים אין די ערשטע יאָרן. היינט זײַנען שוין דאָ תּלמידים, אָבער נאָך צו ווייניק. בלוז אַ צען סטודענטן האָבן געמאַכט ייִדיש פֿאַר זייער הויפטפֿאַך. די איבעריקע לערנען ייִדיש אַנב־אורחא. מער תּלמידים, אין די צענדליקער, זײַנען דאָ אויף באַזונדערע יאַרקורסן, אויף באַזונדערע קעגנשטאַנדן פֿון דער ליטעראטור. אַכט סטודענטן האָבן שוין פֿאַרענדיקט דעם לימוד פֿון פֿולע צוויי יאָר. מען שטודירט באַזונדערע דיכטער, מען האַלט אַפּ סעמינאַרן. למשל : מאַני־לייב, רויזנבלאַט, יהואש, ה. ליוויק. די ייִדישע שפּראַך איז אַ לימוד פֿאַר זיך אַלײַן. עס איז אויך דאָ אַ סעמינאַר פֿאַרן ייִדישן פֿאַלקסליד, פֿאַר עלטערער ליטעראטור, פֿאַר טײַטש.

קומט ער צום ייִדישן פֿאַלקסליד, זאַגט ער אַזוי :

— דאָס איז מיין פֿערדל.

אַט איז געגעבן געוואָרן דעם יונגן געלערנטן חנא שמערוק דער וואַרבורג־פּריזי פֿאַר זײַן ייִדישער אַרבעט „השפּלה און חסידות“. ער אַרבעט איצט אויף דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער ליטעראטור אין סאַוועט־רוסלאַנד.

ד' סדן גלייבט אין עקשנותדיקער, סיסטעמאטישער אַרבעט, מיט געדולד און התמדה. ער האָפֿט, אז די ייִדיש־קאָטערע אין ירושלימער אוניווערסיטעט וועט אין אַ צען יאָר אַרום זײַן אַ לײַטישער צענטער פֿאַר ייִדישער פֿאַרשונג. בעיקר אז צווישן די תלמידים זײַנען שוין דאָ סאַברעס. תלמידים פֿון סעמינאַרן האָבן געמאַכט איבערזעצונגען אויף העברעיִש פֿון ייִדישע ביכער, פּאָעזיע און פּראָזע, געשריבן דערקלערונגען.

פֿרעג איך אים:

— וועט מען אָבער אַ מאָל אויך לערנען ייִדיש אין ישראל אין דער שול פֿאַר קינדער? אין אַ גימנאַזיע?

הײַנט לערנט מען נײַט אין די שולן ייִדיש. בײַ דער איצטיקער קאַנפֿיגוראַציע פֿון ייִשובֿ אין אַ ספֿק, אויב מען וועט אין דער נאַענטער צוקונפֿט לערנען. ער מײַנט אָבער, אז אין די זעקסטע, זיבעטע און אַכטע קלאַסן דאַרף מען אָנהײבן לערנען ייִדיש, לעת־עתה נײַט־אַבלײַגאַטאַריש.

מיר באַרירן אין אונדזער שמועס דעם ענין פֿון נײַגעקומענע ייִדישע שרײַבערס פֿון פּוילן, פֿון ליטע. ער זאָגט, אז זײ האָבן אַ סך דורכצומאַכן, דאַרפֿן לערנען דאָס הײַנטיקע לעבן דאָ, דאַרפֿן אַ סך גוֹבֿר זײַן. ער ברענגט אַ משל:

אַט אין מענדל מאַן גוֹבֿר, לעבט, אויך טעמאַטיש, מער אין ישראל ווי נײַט אין העברעיִשער שרײַבער. די עלטערע פֿון די געקומענע שרײַבערס לעבן נאָך אין פּוילן (און אַזױ לעבן נאָך אויך די העברעיִשע שרײַבערס, און דווקא די גרויסע צווישן זײ — ענגון, אור־צײַ גרינבערג). אָבער סוצקעווער לעבט שוין אויך דאָ.

איז געקומען אונדזער שמועס צו שלום אַשן. בעת מיר האָבן געדען שמועסט, האָט נאָך שלום אַש געלעבט. סדן האָט שאַרף גערעדט וועגן שלום אַש'ס יעזוס־ווערק. ער האָט געהאַט געזאָגט שלום אַשן אין אַ שמועס, אז ער האָפֿט, אז ער אַלײַן, שלום אַש, וועט פֿרײַוויליק אַוועק פֿון זײַנע יעזוס־ביכער. שלום אַש איז שוין איצט נײַטאָ צווישן די לעבעדיקע, און איך לאָז איבער פֿרטים פֿון אונדזער שמועס וועגן אים.

ד' סדן איז שטאַרק פֿאַראַינטערעסירט אין דער דערנענטערונג פֿון דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור. ער מײַנט, אז מען זאָל געדאַרפֿט אָנהײבן אַרויסגעבן אַ פֿערטליאַר־שרײַפֿט אויף העברעיִש מיט איבערזעצונגען פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. אַפֿשר וואָלט מען עס געקאַנט פֿאַרבײַנדן מיט דער „גאַלדענע קײַט“. מען דאַרף ברענגען איבערזעצונגען נײַט נאָך פֿון בעל־טעריסטיק, פּאָעזיע, נאָר אויך פֿון גוטער פּובליציסטיק, גוטע עסײַען, פֿאַרשונגען. עס דאַרף זײַן אַ לעבעדיקע ייִדישע קולטור־כראַניק. עס דאַרפֿן זײַן אַרבעטן וועגן ייִדישע שרײַבערס.

— און עס וועט זײַן — זאָגט ער — צו רפּואה סײַ פֿאַר ארץ־ישראל און סײַ פֿאַרן גלות.

אונדזער שמועס האט זיך פֿאַרצויגן. מען האָרף אים ענדיקן. איד זע אויפֿן זיינער (מיר האָבן אויף אים ניט געקוקט ביז איצט), אַז עס זיינען שוין אַריבער זיבן שעה. פּאַסט, אַז מיר זאַלן פֿאַרענדיקן אונדזער שמועס מיט ארץ-ישראל גיפּא. פֿרעג איד אים:

— וואָס זשע זאָגט איר, סדן, וועגן ארץ-ישראל, נאָר בקיצור, אין אַ פּאַר געציילטע ווערטער?

ענטפֿערט ער:

— עס איז אַ גאַטזאַד.

בעת דער וועלט־מלחמה איז שוין היטלער געווען נאָענט צו ארץ-ישראל. אַט-אַט. און דאָך זיינען מיר ניצול געוואָרן. ער איז געבראַכן געוואָרן ממש פֿאַר אונדזערע טויערן.

עס איז אַ גאַטזאַד.

דער גרויסער גלות האָט דאָ אַלע זיינע רעפרעזענטאַנטן — חסידים, מתנגדים, אַרטאָדאָקסן, פֿרייע און פֿרומע, סאַציאַליסטן און קאָפיטאַליסטן, אַלע, אַלע מינים ייִדן. היטלער האָט געמיינט, אַז ער וועט אומברענגען די ייִדן. געברענט, געשלינדערט, געוואָרפֿן.

אונדזער פֿאַלק איז ווי אַ קינד. אַ קינד, ווען עס פֿאַלט, פֿאַלט עס אינסטינקטיוו אויף די הענט און פֿאַרהיט דעם קאַפּ. דער גוי זאָגט: סטאַרעיַ יאָק דעמינאַ — אַז אַלטער איז ווי אַ קינד. אַז אַלט פֿאַלק, ווי דאָס ייִדישע פֿאַלק, האָט אַ שטאַרקן אינסטינקט פֿאַר זיין קיום. דאָס ייִדישע פֿאַלק האָט אָנגעהויבן צו אַנטלויפֿן פֿאַר היטלערן נאָך אין 1882, און איז אַוועק אין צוויי צענטערס: דער גרעסערער איז אַמעריקע, דער קלענערער איז ארץ-ישראל. אָבער אין דעם קלענערן צענטער איז פֿאַרטראָגן דאָס גאַנצע ייִדישע פֿאַלק, ייִדן פֿון אומעטום, פֿון אַלע צייטן, פֿון אַלע דורות.

— ווען היטלער האָט זיך דערנענטערט צו אונדז, ביז איד געווען זיכער, אַז ער וועט אונדז ניט דערגרייכן.

— און אויב יאָ?

— וואָלט עס געווען אַ באַווייז, אַז אַלץ איז געווען אַ טעות, און אַז אַלט, געניט פֿאַלק איז זיך ניט טועה.

יציז מיר צום סוף פֿון שמועס בני זיין טיש. עס איז צוגעקומען אויך זיין פֿרוי. מיר טרינקען טיי, בניסן צו קיכל, פֿאַרווכן פירות פֿון זייער גאַרטן און ריידן וועגן משפּחה-ענינים.

— מיין עלטערער זון עזרא איז אַלט 24 יאָר. ער לערנט אַגראַנאַמיע אין ווייצמאַד-אינסטיטוט אין רחובות. דער ייִנגערער, יוסף, איז 19 יאָר אַלט, לערנט אַריענטאַליסטיק אין היגן אוניווערסיטעט.

ד'5 סדן איז אפשר מער ווי אן אנדער העברעיִשער שרײַבער אָדער געלערנטער אין ארץ־ישׂראל צונויפֿגעוואַקסן, צונויפֿגעבונדן מיט די ייִדן אויף יענער זײַט פֿון די ימען. ער קען אַ סך, ער ווייס אַ סך. ער געדענקט הונדערטער אָדער טויזנטער נעמען. ער איז וויינט פֿון נאַליציע, וויינט פֿון בראָד, טיף אינגעוואַרצלט אין ארץ־ישׂראל, אָבער אין דער זעלבער צײַט — די בריק פֿאַר אונדזערע ביידע ליטעראַטורן.

איד זעגן זיך מיטן פֿראַפֿעסאָר פֿון ירושלימער אוניווערסיטעט, מיטן עילוי פֿון דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור, מיטן ייִדישן שרײַבער וואָס איז אָנגעלאָדן ווי אַ מילגרוים מיט תּורה, חכמה, וויסן, פֿאַלקלאָר, פֿון וועלכן עס שפּרודלט מיט ייִדישן ווייז, מיט דער ייִדישער מעשהלע, און עס קלינגען מיר אַפֿ זײַנע ווערטער ביים געזעגענען זיך:

— ברודער, געדענק, אלץ אַרום איז אַ נאַטזאַר.

משה ספאנוסקי

— משה סטאווסקי, משה סתוי, אָבו נעמון —

דאָס איז אַלץ דער זעלבער משה סטאווסקי פֿון ליטווישן שמעטל אַנטאָפּאָלע, וווּ „יעדער ייִד האָט געהאַט אַ שטיקל גאַרטן, אַ סו“. היינט איז זײַן אַדרעס: רחובֿ שלמה המלך 38, תּל־אָבֿיבֿ. דאָרטן שטייט אַ דריי־שטאַקס ווינקל־הויז, וווּ משה סטאווסקי איז דער בעל־הבית, און דאָרטן, אויפֿן צווייטן שטאַק, וווינט ער אַלײַן, אַז משפּחה.

אויפֿן וועג צו אים בין איך אין געדאַנק אַוועקגעלאָפֿן, היינטער זיך אַ האַלבן יאָרהונדערט, און דערלאָפֿן צו משה סטאווסקיס אַרײַנקומען אין דער ייִדישער ליטעראַטור, אַזוי ווי מיט מיר וואָלט מיטגעלאָפֿן זײַן פֿערדל „לֵבן האַרמי“ מיטן בעל־עגלה, מיט וועמען ער איז אַרײַנגעפֿאַרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור. פֿאַר אים זײַנען געגאַנגען אַברהם רײזען, שלום אַש, ה.ד. נאַמבערג; צוזאַמען מיט אים, אין אײַן שורה, איטשע־מאיר ווייסנבערג, יונה ראָזנפֿעלד, מנחם.

פֿרײַנדליקע פֿרײַמאַרגנס — ווער עס האָט אײַך געהאַט און ווער עס האָט אײַך פֿאַרלאָרן! .. דעמאָלט איז געווען די צײַט פֿונעם אויפֿברײַז, פֿון ווונדער אין ייִדישן לעבן. ייִדישע ליטעראַטור, ייִדישע שפּראַך, משע־נאַוויצער קאַנפֿערענץ, און אין צענטער איז געשטאַנען י.ל. פּרץ. צוויי יאָר נאָך סטאווסקיס אַרײַנקומען אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ווען זײַן „געלע הון“ האָט שוין געפיקט קערנער אין אַלע ייִדישע שמעט און שמעטלעך, האָט אים געשריבן פּרץ הירשביין: „דו האַסט דערגרייכט אין צוויי יאָר צו דעם וואָס בײַ מיר האָט געדויערט צען יאָר.“

„ווען ביאַליק האָט אין אַדעם איבערגעלײענט דעם מאַנסקריפט פֿון סטאווסקיס, לֵבן האַרמי, — דערצײלט יעקבֿ פֿיכמאַן — די ווונדערלעכע דערצײלונג, וווּ רעאַליזם האָט ניט פֿאַרטונקלט דעם פּאַעטישן סימבאָל, איז ער פֿול געוואָרן מיט התלהבֿות, מיט שימחה. אַז אמתער טאַלאַנט!“ — האָט ער אויסגעשרײַען.

זײַן „געלע הון“ האָט אָנגעאַרבעט אַ סך שאַדנס. זי האָט זיך אָבער רעהאַביליטירט, ווען זי איז געקומען אַהיים פֿון אירע ווילדע וואַנדערונגען מיט נײַ־אויסגעפיקטע הינדלעך.

דערמאָן איך זיך זיין „מעשה מיט אַ חזיר“, וואָס איז געשריבן אין אַן עלעגישן טאָן און איז באַחנט מיט הומאָר. איך זע נאָך אַ מאָל די אומד-באַהאַלפֿנקייט פֿון שטעטל, וואָס קאָן זיך ניט אַן עצה געבן מיטן חזיר, מיטן „שונא פֿון דער ייִדישער גאַס“. איך דערמאָן זיך אַן די העלדישע ברידער, די קאַטלערס, וואָס מאַכן מיטן חזיר אַ סוף.

משה סטאַווסקי איז דעמאָלט יונג געווען. ער איז אַריינגעקומען אין דער ליטעראַטור ווי דער באַרימטער קונצן-מאַכער, מיט אַ צירק עופֿות און בהמות, מיט אַ פֿולער שטומער, אָבער לעבעדיקער וועלט. זײַנע „היימישע בעלי-חיים“ איז דאָך דאָס וויכטיקסטע און שטאַרקסטע וואָס ער האָט געשריבן.

הײַנט איז ער שוין אין די 70ער יאָרן, אַ בכבודיקער העברעיִשער שרײַבער. די שטאַט־פֿאַרוואַלטונג פֿון רמת-גן האָט אים אויסגעטיילט מיט אַ פּאַר יאָר צוריק די שטאַט־פּרעמיע אויפֿן נאַמען פֿון יצחק למדן פֿאַר זײַן בוך „ברדך לאַרץ האושר“. שוין באַלד 50 יאָר ווי ער לעבט אין אַרץ-ישראל. ער איז אַהײַנעקומען אין 1911. וואָס האָט זיך מיט אים פֿאַרלאָפֿן פֿאַר דער צײַט? וואָס האָט ער באַוויזן אויפֿצומאָן? ווי איז ער איבערגעגאַנגען פֿון ייִדיש צו העברעיִש? וואָס זײַנען הײַנט זײַנע מחשבות? ווי פֿילט זיך די „געלע הון“ אויף לשון-קודש? —

אַזוי בין איך דערגאַנגען צו זײַן הויז. רחובֿ שלמה המלך איז איינע פֿון די עלטערע בעל־הבתישע גאַסן אין תּל־אָבֿיבֿ. דאָס הויז איז ווייניג און קליין. אונטן איז אַ קרעמל מיט אַן אַפֿענעם פֿענצטער. פֿון דער זײַט — אַ דירה. אויף די אייבערשטע שטאַקן — נאָך אַ פּאַר דירות. דאָס אַלץ איז משה סטאַווסקיס מאַיאַנטיק. ווען דו ווייסט ניט זיכער, אַן דאָס איז תּל־אָבֿיבֿ, קאַנסטו מײַנען, אַן דאָס איז אַ ייִדישער מויערל אין שעדלעך אָדער בריסק. אין שפּײַזגעוועלבל ווייזט מען מיר אַן, אַן סטאַווסקי ווײַנט אויפֿן העכערן שטאַק. אויף אַ טיר טאַפֿ איך אַן אַ מעטאַלענעם פּלעטל מיט דער אויפֿשריפֿט —

משה סתוי.

איך קלינג. מען ענטפֿערט ניט. איך קלאַפֿ אַן אין טיר — מען ענטפֿערט ניט. אַ שכנה קומט אַרויס אויף די טרעפֿ און גיט מיר אַן עצה צו קלינגען נאָך אַ מאָל, קלאַפֿן שטאַרקער. איך טו אַזוי. עס איז שוין באַלד געווען אין מיטן טאָג. איך האָב געקלאַפֿט איין מאָל און נאָך אַ מאָל, ביז די טיר האָט זיך געעפֿנט און עס איז אַרויסגעקומען דער בעל־הבית — אַ יוד מיט אַ געדיכטן גרויען קאַפֿ, אַ צעשוּיבערטן, ווי איך וואַלט אים אויפֿגעוועקט פֿון שלאָף. דאָס איז משה סטאַווסקי.

— שלום! קומט אַרײַן.

איז ערשטן צימער, אויך אין צווייטן, מערק איך, אַן אין דעם הויז איז ניטאָ קיין בעל־הביתמע. דאָ בעל־הבתעוועט אַ מאַנסביל. איך מערק, אַן

גייענדיק איבערן שטוב שפארט זיך אן משה סטאווסקי אן א שטעקן.
מסתמא עפעס א צרה מיט א פֿום.

ער בעט מיר זיך זעצן. ווי זעצט מען זיך? אין גרעסערן צימער
שטייען צוויי מישן. איינער איז א שטובטיש, דער צווייטער — זיין אַרבעט-
מיש. אויף אים זינגען אַנגעוואָרפֿן פּאַפּירן, ביכער, קאַרעקטורן. דער שטוב-
מיש איז אויך ניט אין גאַנצן קיין פֿרײַער. מיר זעצן זיך בני אים. דער
בעל־הבית דערלאַנגט אַ טעלער פֿרוכט. „ווילט איר צוקערלעך?“ — פֿרעגט
ער מיר. „קומט איר טאַקע פֿון דאָרטן, פֿון אַמעריקע, פֿון ניו־יאָרק? ..
וואָס קוקט איר זיך אזוי אַרום אונטערן מיש?“ — פֿרעגט ער מיר.

— איד זוך אינער „געלע חוץ“. — שפּאַס איד.

— געדענקט איר זי?

— אַט ווי ווען איד וואַלט זי איצט געזען אַ לעבעדיקע.

קוקט ער מיר אָן אַ צופֿרידענער מיט זינע גרויסע אויגן אונטער די
געדיכטע ווינסע האָר. איד נעם אַרויס מיין נאַטיצן־בוך.

— איר ווילט טאַקע פֿאַרשריבן? וואָס דאַרפֿט איר עס? איר וועט
מיר באַשריבן אין די גאַזעטן? באַאַרבעטן?

— באַשריבן וועל איד איך ניט, אָבער שרייבן וועגן איך וועל איר.
זאָגט ער צו מיר:

— איר האָט מיר געשריבן אַ בריוו. נו, האָב איר איך געענטפֿערט
בפה מלא: „עליכם שלום, ר' יעקב פֿאַט, וברוך הבא, אַהלן וסהלן ומאית
מרחבה! ..“ פֿינן פֿון איך, וואָס איר האָט אַנגעהויבן אינער בריוו מיט
„שלום!“ ווי באַוואוסט, איז „שלום“ איינער פֿון די זינלן, אויף וועלכע עס
שטייט די וועלט. ניט אומזיסט הערט מען אין אַלע ווינקלען פֿון אונדזער
מדינה „שלום חוץ“ און „שלום פֿנים“. עס הענגט אויף יעדערנס שפּיץ צונג
„שלום!“

ער וווגדערט זיך, וואָס איר האָב אים געבעטן מיט אַ „שטאַרקער
בקשה“ דעם שמועס.

— איר האָט גאָר געקלאַפט אין אַן אַפּענער טיר. פֿון מיין מילכיקערני
געדענקט איר נאָך, אַז מער וויפֿל די קאַלכ וויל זייגן, וויל די קו, מען זאָל
בני איר זייגן.

ער זאָגט מיר אויך:

— אַ שאַד וואָס איר האָט זיך ניט געפֿעדערט מיט איינער אַרבעט,
ווען עס האָבן נאָך געלעבט, מיט אַ יאָר צוריק, עטלעכע פֿון די חלוצים,
וואָס האָבן פֿאַרבונדן זייער לעבן מיטן אַנהייב פֿון אויפֿבוין פֿון לאַנד, פֿאַלק
און ליטעראַטור. דאָ איז עס שטאַרק געבונדן צוזאַמען.

ער דערמאָנט זיך אַליין:

— איד בין אַ מאַל געווען אַ מזיק אין יודיש.

מיר שפרינגען ביידע פֿון ענין צו ענין אין אונדזער שמועס. איד מוז אים נאָכשפרינגען. דערמאָנט ער זיך:

— אין די צוואַנציקער יאָרן, ווען שלום אָש איז געווען אין ארץ־ישראל, איז ער אינגעלאַרן געוואָרן צו מיר אויף מיטאָג אין מיין קליין שטיבל אויף רחובֿ מענדעלע אין תל־אָבֿיבֿ, וווּ עס איז געשטאַנען אַן אַלטמאָדיש הינזל און אונטערן הימל — אַ שטאַל, און אין שטאַל מינע קי. די פּויליש־יודישע פּרעסע האָט דעמאָלט געשריבן וועגן דעם וואָס מיין זון, וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען נאָך בר־מצווה, קען ניט קיין יודיש. זלמן רייזען האָט דעמאָלט וועגן דעם שאַרף געשריבן. זיצנדיק בני אונדזער טיש, האָט שלום אָש געזאָגט מיט פֿיל פּאַטאָס: „אויב עס איז דאָ צווישן אונדז אין שרייבער, וואָס קאָן זאָגן, אַז ער האָט זיין זון ניט געבראַכט צו שמד, זינט איר עס, הער סטאַוסקי. איד קאָן דאָס ניט זאָגן.“

יודיש, יודישע שפּראַך... — קומען יודישע שרייבער, שרייבן יודישע שרייבער און האָבן טענות מפה יודיש אין ארץ־ישראל. משה סטאַוסקי זאָגט מיר, אַז ער האָט געלייענט בני מיר אין מינע „שמועסן מיט יודישע שרייבער“, אַז יודישע שרייבער קלאָגן זיך אויף דעם מצבֿ פֿון יודיש.

— איד האָב אויסגעגאַסן מיין קינה מיט 25 יאָר צוריק, — זאָגט ער מיר — איד בין דעמאָלט געווען צו גאַסט אין פּוילן. געקומען דאַרט פֿון ארץ־ישראל. איד האָב שוין דעמאָלט ניט געפֿונען אין וואַרשע קיין קינדער פֿון יודישע שרייבער, וואָס זאָלן קענען אָדער וועלן ריידן יודיש. די פֿאַר־קויפֿערקע אין ווירשטהאַנדל אויף דושיקע־גאַס האָט מיר ניט געוואָלט ענטפֿערן אויף יודיש.

דערמאָנט ער זיך:

— עס איז מיר פֿאַרבליבן אין זפרון אייער רעפֿעראַט אין ליטעראַטור־פֿאַראַיין אויף טלאָמאַצקע 13 אויף דער טעמע „יודיש אין ארץ־ישראל און אין אַמעריקע“. מען האָט מיר דעמאָלט אויפֿגעפֿאַדערט, איד זאָל עפֿעס זאָגן אויף דער טעמע. האָב איד געענטפֿערט, אַז וואָס איד וועל זאָגן נאָך דעם רעפֿעראַט, וועט זיין איבעריק.

קערט ער זיך אום צו די יודישע שרייבער אין אַמעריקע:

יודישע שרייבער אין אַמעריקע האָבן טענות און תּרעומות צו ארץ־ישראל. אינטערעסאַנט צו וויסן, וואָס פֿאַר אַ טענות זיי האָבן. אויף דער שטאַלער קלאַטקע פֿון טענות האָב איד זיך שוין אַ מאָל צוואַמענגעטראַפֿן מיט מיין יונגסטפֿריינד מנחם באַריישאָ אין מיין זכרונות־אַרטיקל אין דער „אַנציקלופֿדיה של גלוינות, בריסק דליטא“, וווּ מנחם פֿאַרנעמט אַ היפּשן פֿלאַץ.

זיין מיינונג איז אַזאָ:

— איד בין ניט גורם צוויי שפּראַכן און צוויי ליטעראַטורן. די ליטע־ראַטור איז איינע אין ביידע שפּראַכן. די שפּראַך איז ניט קיין ציל, נאָך אַ

מיטל, א געציג. א גוטער בעל-מלאכה ווייס, ווי ארומצוגיין ארום זיין געציג, עס זאל זינגען, עס זאל ניט סתם קלאפן, עס זאל ניט זיין בעימע.

מען דארף ניט מקנא זיין — זאגט ער — די וואס שרייבן אויף צוויי שפראכן אין איין צייט. דער אמתער קינסטלער האָט נאָר איין שפראַך. זי, די איינציקע, ווערט די שפראַך פֿון זיין האַרץ, פֿונקט ווי מען האָט נאָר איין מאַמע. דאָס וואָס מען שרייבט דארף מען שרייבן ערלעך. מען דארף זיין אמתדיק.

דערציילט ער מיר וועגן אַ קרעמער, וועלכער האָט אָנגעזאָגט, מען זאל אים מיטגעבן אין קבר זיין וואַנשאַל; אַ בעל-מלאכה האָט אָנגעזאָגט, מען זאל אים מיטגעבן אין קבר זיין געציג. אויף יענער וועלט וועט מען זען ווי ערלעך זיי זינגען געווען אויף דער וועלט. אַ שרייבער דארף מען מיטגעבן זיין פֿעדער.

דערציילט ער ווייטער:

— ווען עמעצער פֿון די געקומענע יודישע שרייבער פֿרעגט מיר, ווען וועט ער שוין קאָנען שרייבן העברעיִש, ענטפֿער איד אים: „אל תדחק את הקץ“, יאָג זיך ניט, מאַד ניט קיין געוואַלדאָקט איבער זיך. שרייב ווי דיין געוויסן דיקטירט דיך.

באַמי איד זיך אַריבערצופֿירן אונדזער שמועס צו זיין אָנהייב און צו זיינע פֿאַרגאַנגענע יאָרן אין אַרץ-ישׂראל.

— איד בין אוועק פֿון וואַרשע אין 1911, — דערציילט ער — געקומען אין אַרץ-ישׂראל און אָנגעהויבן אַרבעטן אין אַ מושבֿה. געאַרבעט אין באַר-טובֿיה, געאַרבעט 7-8 יאָר. זיך פֿאַרבונדן מיט דער ערד, מיטן לאַנד. דער מענטש וואָס איז ניט פֿאַרבונדן מיטן לאַנד האָט דאָ גאַרנישט צו זוכן.

ער האָט געאַרבעט אויף דער ערד פֿאַר אַן אַרעמען לויז — 8 פּיאַסטער אַ טאָג, 5 פֿונט אַ חודש. קנאַפע צען יאָר איז ער געווען אַ שְׂכיר-יוֹם. גאַרנישט געשריבן. אין פֿאַרלויף פֿון יאָרן האָט ער זיך צוגיפֿענע-חֶבֶרַט און פֿאַרבונדן מיט אַראַבישע פֿעלד-אַרבעטער. דערפֿילט די אַראַבישע וועלט, זיך פֿאַראַינטערעסירט מיטן אַראַבישן פֿאַלקלאָר. ער איז שטאַלץ מיט דעם וואָס ער איז איינער פֿון די בעסטע בהמות-צייכטער אין לאַנד. ער האָט די מלאכה אָב געקענט נאָך אין דער היים. יאָרן איז ער געווען אַ מילכיקער פֿאַר זיך. געהאַט אַ שטאַל מיט בהמות, זיי געהאָדעוועט, געמאַלקט, פֿאַרקויפֿט די מילך. נאָך יאָרן זיין אין לאַנד, לעבן דאָרטן און לערנען, האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אויף העברעיִש.

וועגן זיין דערציילונג „בנגב“ האָט געשריבן יעקב פֿיכמאַן: „עס איז כּמעט אַ קלאַסישע דערציילונג פֿון אַראַבישן לעבן. אויך וועגן דער קו, וועגן פֿערה, וועגן אייזל, וועגן הינער. עס לעבן דאָרט די פֿעלדער פֿון נגב, דער הימל איבער די מענטשן. מיר דערשפֿירן אויך די גרויזאַמקייט פֿון דער נאַטור.“

ער קען דעם דומם, דעם צומת, דעם חי און מדבר פֿון ארץ־ישראל.
— מען ווערט דאָ דורכגענומען מיטן רויקן ריטעם פֿון מיטן טאָג, פֿון דער זון, פֿון דער דאַרפֿשיינקייט, פֿון פֿעלד, וואָס וואַקסט, פֿון דער לאַנקע, פֿון דער סטאַדע בהמות.

פאַסטעך, פֿיצוכט, מילכיקס — דאָס איז אין דער נאַטור פֿון משה סטאַווסקין. אבער דער שרייבער אין אים? — ציט אַוועק אונדזער שמועס צו זײַן שרײַבן, צו זײַנע ביכער.

— האָט איר געזען מיין „כפר ערבי“, אַ בוך פֿון 400 זײַטן וועגן אַראַבישן דאָרף?

געקומען אַ יוד פֿון אַ ליטווישן שטעטל און געוואָרן דער מחבר פֿון גרעסטן בוך וועגן אַראַבישן דאָרף אין ארץ־ישראל. אַנגעהויבן מיט די ייִדישע שטוב־עופֿות אין פּוילן און זיך צעשריבן וועגן די „שטומע ייִדים“, וועגן די בהמות און עופֿות אין לאַנד פֿון תנ״ך.

— מיין בוך „אַראַבישע מעשיות“ האָט 600 אַראַבישע ווונדער־געשיכטעס. נאָך 400 וואַרטן געדרוקט צו ווערן.

זײַנס אַ בוך אויף ייִדיש „אַראַבער דערצײלן“ האָט אין 1933 אַרויס־געגעבן דער ווײַלנער פֿאַרלאַג ב. קלעצקין. שוין 25 יאָר. דאָס איז געווען אַ ייִדישער בוך פֿון 22 אַראַבישע מעשיות, „אַ טײַל פֿון די שמועסן, מעשיות, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו הערן און פֿאַרצײכענען, כאַנגעגענענדיק זיך מיט אַראַבישע פֿעלאַכן און בערוינער“. לעבנס־חכמה און מוזהשער דמיון, צונויפֿגעפֿלאַכטן מיט כעלעמער וויץ, מיט אַ ייִדישן משל. „די מעשה־לעד פֿון די אַראַבער“ — דערצײלט ער מיר — „זײַנען געקומען ווי אַ פיבוד אורחים צוזאַמען מיט דער שוואַרצער קאווע, זיצנדיק אויף אַן אויסגע־שפּרייטער קאַלדע מיט אַ קישל בײַ דער זײַט. אַנדערע מעשה־לעד האָבן איך געהערט אין די שטילע, פֿאַרהלומטע נעכט, צוענדיק זיך מיטן קאַראַוואַן אונטערן קלאַנג פֿון אַ האַלדזלעקל און אַ ווײַטן געווייזן פֿון אַ שאַפֿאַל.“
די זאַמלונג פֿון די אַראַבישע מעשה־לעד אויף ייִדיש הייבט זיך אָן מיט דער שײַנער מעשה וועגן דעם, פֿאַר וואָס דער ים איז געזאַלצן.

— מען האָט זיי אַ מאָל געלייענט — זאָגן איר — פֿאַר ייִדישע קינדער אין די ייִדישע שולן פֿון פּוילן.

עס איז אַ מעשה וועגן אַן אייזל, אַ פֿוקס און אַ טויב, וואָס האָבן צוזאַמען פֿאַרזײט אַ ביסל גערשטן. עס איז אַ דערצײלונג וועגן דעם, אַז דער פֿוקס נאַרט אָפֿ דעם אייזל, אַז דער באַרג פֿאַלט אַראָפֿ אויף זײַן פֿאַר־זײַטן פֿעלד, ווי אַזוי די חיות קומען אים משפטן, משפטן אין קריג צווישן דעם אייזל, דעם פֿוקס און דער טויב, און ווי אַזוי די טרערן פֿון אייזל האָבן אויף אייביק געמאַכט דעם ים געזאַלצן.

— איר האָבן געשריבן דערצײלונגען ניט נאָר וועגן די שטומע באַשע־פֿענישן, — זאָגט משה סטאַווסקי — נאָר אויך וועגן לעבעדיקע מענטשן,

וועגן שטאָט און דאָרף, וועגן שווערער זאָרג און האַרעוואַניע, וועגן די וואָס זייען מיט טרערן און שנעידן מיט פֿרייד.

— „בערוב היום“, „ספר הבהמות“, „בדרך לארץ האושר“.

ער האָט זיין מאַטעריאַל ניט געשעפּט פֿון דער לופֿט. יעדעס קערנדל איז געווען אין זינע פֿינף חושים.

— עם זינען געווען יאָרן און יאָרן. איד בין געווען פֿאַרשיכורט מיט אַרבעט. איד פֿלעג אַרויסגיין צו דער אַרבעט יעדן טאָג גאַנץ פֿרי און קומען צוריק אין אַוונט. געאַרבעט אין קיבוץ, געפּאַקט ווינטרויבן, געריסן אַליוון. — וווּ איז עס דאָ אזאָ לאַנד, וווּ איד קאָן אַרומגיין באַרוועס פֿראַנק און פֿריי?

פֿאַר זיין אַוועקגיין פֿון וואַרשע האָט אים ד"ר א. מוקדוני געזאָגט, ער זאָל ניט אַוועקפֿאַרן. ער וועט האָבן אַרבעט אין וואַרשע און פֿריינד. עס קלינגט אים איצט ווי רייד פֿון אַ ווינטער, אונטערגעגאַנגענער וועלט.

— איד בין גאָר די לעצטע יאָרן באַשעפֿטיקט מיט וויסנשאַפֿטלעכע פֿאַרשונגען פֿון דער העברעיִשער שפּראַך. דער העברעיִשער לשון האָט זיך קיין מאָל ניט אָפּגעריסן פֿון אונדז און מיר ניט פֿון אים. צוויי טויזנט יאָר זינען מיר געווען אָפּגעפֿרעמדט און דאָר אים ניט פֿאַרדעסן.

ער זאָגט מיר אויך, אז ער האָט זיך קיין מאָל ניט אָפּגעריסן פֿון „דאָרטן“, פֿון וואַנען ער איז געקומען אַהער. וואָס מיר שרטיבן איז דאָר אַלץ זכרונות פֿון די קינדער־יאָרן, וואָס דרימלען אין אונדז. מיר קאָנען ניט אָפּרייסן דעם היינט פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט.

קוק איד בשעת מעשה אַריין אין זינעם אַ ספֿר און לייען אַרויס פֿון דאָרטן:

— קיין זאָך ניט ניט אַריין אזוי פֿיל ייאוש אין האַרצן פֿון מענטשן ווי אַ כּהמה וואָס ליגט אויסגעצויגן אויפֿן מיטן וועג. דער אַראַבער האָט זייער פֿיניט אזאָ אַקס. ער זאָגט צו אים: „מאַכאָד!.. טפֿו!..“

און אָט איז אַז אַנדער פֿאַר שורות:

— ווען די לֵבָנָה קומט אויף, גרייט מען זיך אין וועג אַריין. מען שפּאַנט די אַקסן, מען נעמט צוזאַמען די פֿלים. יצחק שטעקט אַריין ביידע פֿיס אין דער ערד, אז קיין כּוח וועט אים ניט רירן פֿון אָרט.

— טוט אַ שמעק מיטן פֿרם פֿון אַרץ־ישׂראֵל, מיט די וויינגערטנער. „די ווינטרויבן זינען פֿול, ציטיק. מען נעמט זיי אַראָפּ, מען פֿרייט זיך מיט זיי...“

— אין פֿאַרלוף פֿון יאָרן האָבן מיר דורכגעמאַכט די קאַמפֿן צווישן ייִדיש און העברעיִש. אַ גיכע אַנטוויקלונג. בין העברעיִש איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער אומגאַנגשפּראַך פֿון לאַנד.

לייג איד אים פֿאַר, ער זאָל מיר אַ ביסל דערציילן וועגן דעם, וועגן יענער צייט, וועגן די קאַמפֿן.

— ווען איך בין געקומען אין ארץ־ישראל, איז דאָ העברעיִש נאָך
ניט געווען די אומגאַנגשפראַך, — זאָגט ער — אויסער בני די וועמענס
פראַפעסיע דאָס איז געווען.

ער האָט געקענט העברעיִש אין דער היים. זײַן טאַטע איז געווען אַ
ספּראַ רבא. זײַנער אַ ברודער איז געווען אַ רב אין קרים. ניט געוואָלט
נעמען קײן שכירות פֿאַר רבנות.

דערציילט ער מיר, אז אין 1912 האָט אַ גרופע ליכטאכערס פֿון
יִדישן טעאַטער, מיט וועלכער ער איז געווען פֿאַרבונדן, אויפגעפֿירט גאָלד־
פֿאַרענס „שולמית“ אויף יִדיש. האָט מען אין זאָל אַרײַנגעוואָרפֿן שטינג־
באַמבעס. אויף דער גאַס האָט מען אָפּגעוואָרט די שולדיקע אין „שולמית“־
שפּיל, פֿרי זײ צו צעברעכן די בײַנער. דעמאָלט איז דאָרטן געווען אַחד־העם.
אַ גרופע תלמידים פֿון גימנאַזיע האָבן אָפּגעוואָרט זיך אָפּצורעכענען מיט די
שולדיקע. ער, משה סטאַוסקי, איז געגאַנגען צוזאַמען מיט אַחד־העמען.
זײ האָבן געמאַכט אַ וועג צווישן דער גרופע שלעגערס. חברה האָט דעמאָלט
ניט געהאַט קײן העזה קײנעם אָנצורירן.

— עטלעכע לערערס פֿון גימנאַזיע האָבן אויפֿגעהערט מיר צו זאָגן
„שלום“ צוליב דער „שולמית“־פֿאַרשטעלונג.

אין יענער צײַט איז געווען אין לאַנד שוין צום צווייטן מאַל דוד
פֿרישמאַן. איד האָב זיך מיט אים שטאַרק צונויפֿגעחבֿרט. ער האָט רעדאַגירט
מיין דערציילונג „לבֿן האַרמי“ אויף העברעיִש.

פֿרישמאַן איז דעמאָלט אײַנגעשטאַנען אין אַ האַטעל אין יפו. ער, משה
סטאַוסקי, איז געזעסן בני אים אין צימער. לערערס פֿון גימנאַזיע זײַנען
געקומען זיך זען מיט פֿרישמאַנען. זײ זײַנען געווען די בויערס פֿון יִדישן
חינוך: יחיאל, טוראַוו, אַווערבוד. פֿרישמאַן האָט זיך אויסגעדריקט מיט
איראַניע:

— די לשון־קודשניקעס גײען.

עס איז אָבער אַריבער אַ קורצע צײַט. העברעיִש האָט אָנגעהויבן זיך
אײַנצובירגערן. אין דער שול „עזרה“ האָבן די פֿאַרוואַלטערס געוואָלט
אײַנפֿירן ווי אַ לימודים־שפּראַך אָדער דיטש אָדער פֿראַנצײזיש. די לערערס
האָבן דעמאָלט פֿאַרשטריקט קעגן דיטש ווי אַ לערנשפּראַך. די פֿאַרוואַלטערס
האָבן געוואָלט, אז העברעיִש זאָל זײַן נאָר אײַנער פֿון די לימודים, אָבער
ניט קײן לערנשפּראַך. דער שטרײַק האָט זיך פֿאַרצויגן. ער האָט געמאַכט אַ
שטאַרקן אײַנדרוק און אַרויסגערופֿן אַ וואַרעמע באַצײג צו העברעיִש.

עס האָט זיך אָנגעהויבן בויען און פֿונאַנדערבויען תל־אַבֿיבֿ. די
גימנאַזיע האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע ניט נאָר פֿאַר העברעיִש, נאָר
פֿאַרן סאַמע אויפֿבוי פֿון תל־אַבֿיבֿ. לכתחילה איז די גימנאַזיע „הרצליה“
געבויט געוואָרן אין יפו. שפעטער איז זי אַריבער אין תל־אַבֿיבֿ. אַ סך
יִדישע קינדער פֿון רוסלאַנד, וואָס האָבן זיך אין דער צאַרישער צײַט ניט

געקאנט אריינבאקומען אין א רוסישער שול, זיינען פֿון די עלטערן געשיקט געוואָרן אין „הרצליה“. קינדער דאַרפֿן האָבן אַ פענסיאָנאַט. מיטן קינד פֿאַרט די מאַמע, דאַרף מען האָבן אַ הויז, אַ דירה. די קינדער לערנען העברעיִש אין גימנאַזיע, ריידן העברעיִש. און אזוי הייבט מען אָן ריידן העברעיִש אין ייִדישע הייזער.

ווען איד קוק זיך איצט אַרום, זע איד, אַז די וויכטיקסטע פֿלל-טוערס אין ישׂראל, צווישן זיי משה שערמאַק (שרת) זיינען געווען תלמידים אין דער גימנאַזיע „הרצליה“.

ער קערט זיך אום צו ייִדיש:

— נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דאָס לאַנד האָט זיך אָנגעהויבן גיך צו בויען, האָט דאָ זיך באַוויזן אַ גרופע ייִדישיסטן. איד האָב זיך מיט זיי צונויפֿגעחבֿרט. זיי האָבן שטאַרק געוואַלט ייִדיש. העברעיִש איז נאָך דעמאָלט ניט געווען אינגעפֿונדעוועט. איד בין דאָך דעמאָלט געווען אַ ייִדישער שרניבער, בין איד געווען פֿאַרבונדן מיט ייִדיש. איד האָב אָבער ניט געקאָנט גיין אין מלחמה קעגן העברעיִש.

דערמאָנט ער זיך:

ווען אַלטער קאַציונע איז געווען אין לאַנד, האָט מען אים, משה סטאווסקי, איינגעלאָדן אויף אַ ייִדישער פֿאַרזאַמלונג.

— איד האָב דעמאָלט געהאַט אַ שטאַל מיט פֿיר־פֿינף בהמות, גער־מאַלקו, פֿאַרקויפֿט מילך. מען איז געקומען מיר איינלאָדן צו דער פֿאַר־זאַמלונג און איד האָב געדאַרפֿט מעלקן מיין קו. ניט געקאָנט גיין.

ווער איז געווען פֿאַר ייִדיש? די וואָס קאָנען ניט לייענען אויסער ייִדיש, וואָס האָבן ניט געקאָנט שאַפֿן אויסער ייִדיש. אָבער אַ סך האָבן געקענט העברעיִש.

דער קאַמף צווישן ייִדיש און העברעיִש איז אָנגעגאַנגען.

— דעמאָלט איז מיר אויסגעקומען אַ קורצע צייט צו זיין אַ גאַסט אין

הויפֿן.

ער זאָגט מיר, אַז ער געדענקט די רייד פֿון ש. ניגערן, וועלכער זאָל האָבן געזאָגט, אַז — ייִדיש אָדער העברעיִש איז די זאַך פֿון די יידן אין ארץ־ישׂראל, אָבער ניט די זאַך פֿון די וואָס לעבן ניט דאָרטן.

דערמאָנט ער זיך די צייט, ווען ה.ד. נאָמבערג איז געווען אין ארץ־ישׂראל. נאָמבערג איז ניט געווען קיין ציוניסט, ער איז געווען אַ פֿאַלקסיסט. ער איז אָבער געווען באַגייסטערט פֿון ארץ־ישׂראל, באַזונדערס פֿון תל־אָבֿיב. „געוואַלד, וואָס האָט איר געשוויגן — האָט נאָמבערג געטענהט — וועגן אַ שטאַט וואָס איז הונדערט פֿראַצענט ייִדיש? וואָס מאַכט איר דערפֿון אַ סוד? מיר האָבן געמיינט, אַז עס איז נאָר ציוניסטישע אַגיטאַציע. מיר האָבן ניט געגלייבט.“

ה.ד. נאָמבערג איז געווען אין לאַנד אייניקע חדשים. עס איז אָנאָנד־סירט געוואָרן זינער אַ רעפֿעראַט וועגן י.ל. פּרעז. מיט אַ טאָג פֿרויער האָט נאָמבערג געזאָגט משה סטאווסקי: „איד וויל, איר זאָלט דאָרטן זיין.“

— איד בין געקומען צום רעפערעט. מענטשן זינען דא, אבער נאמבערג איז ניטא.

האָט געזאָגט צו סטאַווסקין דער לינקער פּוּעלי־ציוניסט ישׂראל וועשער: „לאַמיר גיין צוזאַמען צו נאַמבערגן און זען, פֿאַר וואָס ער איז ניט געקומען.“ זיי זינען געקומען צו אים און נאַמבערג האָט זיי געזאָגט:

— איד האָב געמיינט, אַז זיי ווילן אַ רעפֿערעט וועגן פּרצן. ערשט זיי ווילן גאָר ייִדישיסטישע פּאַליטיק. צוליב דעם בין איד ניט געקומען.

דערמאָנט זיך משה סטאַווסקי אויך וועגן אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון אַ גרופּע ייִדישע שרײַבערס־ייִדישיסטן אין תּל־אַבֿיבֿ אין 1930, לִכְבוֹד זײַן אָפּפֿאַר אויף אַ צײַט קײן פּוּילן. פֿאַרשטייט זיך, אַז מען האָט אויף יענער פֿאַר־זאַמלונג גערעדט וועגן ייִדיש און העברעיִש.

— הערט, חֲבֵרִים, — האָב איד זיי דעמאָלט געזאָגט — העברעיִש איז ארץ־ישׂראל, עס איז אַן אינסטרומענט צו בויען דאָס לאַנד. יעדער יוד וויל, מען זאַל בויען ארץ־ישׂראל אויף העברעיִש. וועלן מיר אַרײַנברענגען אַ ייִדיש־מלחמה, וועלן מיר ניט מצליח זײַן פֿאַר ייִדיש און וועלן שטערן העברעיִש. אויב מען וויל אַן אַנדער לאַנד, ניט ארץ־ישׂראל, בויען אויף ייִדיש, וועל איד גיין אַהין און אַרײַנשטעקן דאַרטן דעם ערשטן אַקער, אָבער ארץ־ישׂראל דאַרף זײַן אויף העברעיִש.

זײַן רעדע — זאָגט ער — האָט מען דעמאָלט פֿאַרעפֿנטלעכט אין פּוּילן. מען האָט אים דאַרטן דערקלערט פֿאַר אַ קעגנער פֿון ייִדיש. און אַז ער איז דאַרט געקומען, האָט מען אים שלעכט אויפֿגענומען.

ער דערציילט מיר, אַז די באַצונג צו ייִדיש אין ישׂראל האָט זיך שטאַרק געביטן פֿמעט בני אַלע העברעיִשע שרײַבערס. ייִדיש איז מער ניט קײן קאַנקורענט. קײנער וויל מער ניט אַרויסטרייבן ייִדיש. דאָס איז גוט. ייִדיש פֿאַרלאַנגט אַ צימער פֿאַר זיך אין ייִדישן הויז, זי וויל אָבער ניט אַרויסטרייבן דעם בעל־הבית פֿון הויז.

די אַלע טענה וועגן דעם העברעיִשן בעל־הבית. — באַמערק איד.

אָבער ער גײט אַן ווייטער און זאָגט אַזוי:

— די געוועזענע גרעסטע קעגנערס פֿון ייִדיש קוקן איצט אויף ייִדיש מיט בעסערע אויגן. ניטאָ מער קײן קעגנערס פֿון דרוקן ייִדיש, ווי עס איז געווען אַ מאָל. ווי אַזוי מען איז געקומען צו אַט דעם צוגאַנג, איז אַ סך צו רידן, און דאָס איז ווייניקער וויכטיק. וויכטיק איז, אַז די באַצונג האָט זיך געביטן צום בעסערן.

— ייִדישע שרײַפטשטעלער, וואָס זײַנען איצט געקומען אין לאַנד, — זאָגט ער — דאַרפֿן האָבן רעכט און מעגלעכקײטן זיך אויסצודריקן אין דער שפּראַך וואָס איז זײַערע. מען טאַר ניט צונעמען בני די מענטשן דאָס רעכט פֿון זײַער גײַסטיקער עקזיסטענץ. זאַל קײנער ניט באַניין איבער זיך קײן געוואַלדאַקט. זאַלן זיי שרײַבן אין דער שפּראַך אין וועלכער זיי פֿילן זיך פֿריי.

ער זאגט מיר, אז די העברעישע פרעסע נעמט זיי אויף כפֿבוד און זעצט זיי איבער. נאָנץ אָפֿט ווייס ניט דער העברעישער לעזער, אז דאָס זינגען איבערזעצונגען פֿון ייִדיש.

ער האַלט, אז דאָס ייִדישע לעבן אין גלות האָט דאָרטן באַקומען אַ תּיקון אַ דאָנק דער ייִדישער ליטעראַטור. די ייִדישע פרעסע האָט אַרײַנגע־נומען אַלע שיכטן פֿון דער באַפֿעלקערונג. די ייִדיש־עשירות דאַרף אַריבער־געטראָגן ווערן אין אַרץ־ישׂראל אויף העברעיש. ישׂראל מוז דערקענען דעם גלות! דער העברעישער לערער און אינטעליגענט האָבן געענדיקט זייער וויסן פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור מיט מענדעלען און פּרצן. ווייטער זינגען זיי ניט געגאַנגען. דאָס איז ניט גוט.

ער באַציט זיך קריטיש צו אַ צאל ייִדישע און העברעישע שרײַבערס: — מענדעלע אין געוועזן אַ פּראָדוקט פֿון דער השפּלה. ער האָט זיך באַצויגן גענאַטיוו צום ייִדישן לעבן. ביאַליק איז ניט געוועזן קיין דערציילער. וואָס פֿאַר אַ תּענוג קאָן האָבן אַ תּלמיד פֿון דער שול, ווען ער וועט לייענען ביאַליקס „אַריה בעל־גוף"? ווער איז ער געווען, ביאַליקס אַריה? — אַ פּרעסער, אַ זויפּער, אַ ליניזיקער מענטש. אַ ישׂראל־קינד וועט מיינען, אז אזאָ איז בכלל געווען דער גלות־ייד.

און פּרץ? — איר האָט בני אים „פֿאַלקסטימלעכע געשיכטעס", ראַמאַנטיק, אָבער ייִדיש לעבן איז בני אים ניטאָ. וויסנבערג? .. ראָזנ־פֿעלד? וואָס האָבן זיי צו זאָגן דעם היינטיקן דור פֿון אונדזער יוגנט? אָפּגעקליבן מוז ווערן נאָר דאָס פֿולווערטיקע, דאָס וויכטיקע.

איר האָבן אין משך פֿון אונדזער שמועס אויסגעמיטן צו באַרירן סטאַווסקיס פּערזענלעך לעבן. איר ווייסט, אז ער איז ניט געווען צו גליקלעך. זיין ערשטע פֿרוי, די מוטער פֿון זיין זון, די שפּעטער באַקאַנט געוואָרענע פּאַעמעסע אַנגאַ מאַרגאַלין, איז געווען מיט אים אין אַרץ־ישׂראל בלוז די ערשטע צוויי יאָר. זיין צווייטע פֿרוי לעבט ניט. ער איז איצט גאַנץ איינזאַם. אָבער ער אַליין האָט זיך אַרויסגעכאַפט מיט אַ פּאַר ווערטער:

— מיין זון איז געבאָרן געוואָרן אין אַרץ־ישׂראל. ער הייסט נעמון. נאָכן אויפֿקום פֿון דער מדינה איז אים איבערגעגעבן געוואָרן דער אַמט פֿון גאַווערנאָר פֿון צפֿת.

„מיין זון נעמון" — האָט ער געזאָגט, און עס איז דורכגעפֿלויגן פֿאַר מינע אויגן דאָס שטורמישע לעבן פֿון נעמונס מאַמע, אַנגאַ מאַרגאַלין. ווען איר זון איז אַנטוויינט געוואָרן, איז זי אַוועקגעפֿאַרן פֿון אַרץ־ישׂראל אין דער וועלט אַריין, איבערלאַזנדיק דאָס קינד אויף די הענט פֿון פּאַטער, משה סטאַווסקי. זי האָט דורכגעמאַכט לענדער — רוסלאַנד, פּוילן, אַמעריקע, דורכגעמאַכט דראַמאַטישע און טראַגישע איבערלעבונגען, ביז, אין 1953, איז זי געשטאַרבן אין ניו־יאָרק ווי די פֿרוי פֿון פּאַעט ראַובֿין איינזאַנד. אַט האָט דאָך דערציילט איינזאַנד פֿאַר זיין טויט, אז עס איז געבליבן נאָר איר אַ פּעקל בריוו פֿון משה סטאַווסקי.

— אַננא מאַרגאַלין פֿלעגט אַ מאַל אַרױסנעמען — האָט דערצײלט ראובן אינזלאַנד — אַ פֿאַטאָגראַפֿיש בילד פֿון איר זײַנדיק קינד אויף איר שױם. זי פֿלעגט ווערן נערוועז, אויפֿגערעגט, און זאַגן, אַז זי פֿילט נאָד אויף איר האַלדז די נעגעלעך פֿון איר קינדרם הענטלעך פֿון דער שעה, ווען זי האָט זיך מיט אים געזעננט.

אַט זײַנען אַ פֿאַר שורות פֿון אַננא מאַרגאַלינס אַ ליד:

אַ שױניגן, אַ אַ בליק, אַ אַ ריר,
פֿול מיט נאַכט און געױיין,
צױשן אונדז בײַדן.
ווי מיר װאַלטן אַליין
צום גרעך
פֿאַרשלאָסן די טיר.

זאָגט מיר איצט משה סטאַוסקי וועגן זײַן זון אַזוי:
ער איז איינער פֿון די ערלעכסטע דינער פֿון דער מדינה. ער איז זײַער אַ געראַטענער. אַ געראַטענער מענטש און אַ געראַטענער יוד.
קערט ער זיך אום איין מאַל און נאָד אַ מאַל צו זײַן פֿאַרבינדונג מיטן יודישן לשון און ער זאָגט אַזוי:
— איך האָב שטאַרק ליב געהאַט יודישע לידער. ליב געהאַט זיי צו זײַנען. איך האָב דאָך צוואַנציק יאָר געשריבן נאָר יודיש.

נאָד עפֿעס:

— איך בין געווען אין פּוילן, ווען היטלער איז שוין געווען הינטערן טיר. איך האָב אין לעמבערג געזאָגט צו די ציוניסטן: „צױשן אונדז און אַינד איז ניטאָ קיין אמתע פֿאַרבינדונג און שותפֿות. בני אַינד איז ציוניזם אַ פֿאַר זלאָטעס פֿאַרן קרן-היסוד, אויפֿנעמען אַ קינד אין ארץ-ישראל. בני אונדז איז עס דאָס גאַנצע לעבן.“

דערצײלט ער ווייטער, אַז אין וויקטאָר הונגאַס דערצײלונג „דער לעצטער טאַג פֿון פֿאַרמשפטן צום טױט“ ברענגט זײַן פֿרוי צו אים, צום פֿאַרמשפטן, צום לעצטן מאַל זײַער קינד. דאָס קינד האַלט אַ בלעטל אין האַנט וועגן דער געשעעניש פֿון טאַג. „װוּ האַסטו עס גענומען?“ — „די מאַמע האָט עס געקויפֿט פֿאַר צװײ סו.“ — „איך האָב באַצאַלט מיטן לעבן, און דו האַסט באַצאַלט צװײ סו!..“

ער דערמאָנט זיך, אַז ער איז געווען אין דער לעמבערגער שול, ווען עס זײַנען געקומען ידיעות וועגן אַ פּאַנאַם אין טבריה:
— איך בין געשטאַנען אין שול און געױינט, און ניט געהאַט קיין שותף צו מיין געױיזן. איך בין געווען אַליין.

דערמאָנט ער זיך, אַז ער האָט געשריבן אין זײַנער אַ דערצײלונג וועגן דער איינזאַמקייט פֿון אַ פֿערד אין שטורעמווינט.

— אפילו אז מיר שרייבן וועגן א געלער הון, שרייבן מיר דאך אלץ וועגן זיך.

פֿרעג איד אים צום סוף, צי ער האט עפעס צו זאגן, דורך מיר, צו די יידן אין אמעריקע?

ענטפֿערט ער:

— איר שיקט אונדז געלט, איר מאכט אונדז פֿאר שנאָרערס. מיר האַרפֿן דעם נפֿש. איין יודנטום האַט דערקענט דעם עיקר פֿון פֿראַבלעם, דאָס וויכטיקסטע, און האַט גרינטלעך געהאַנדלט. דאָס איז דאָס בולגאַרישע יודנטום. זיי זיינען געקומען און זיך באַזעצט אין ישראל.

— דאָס האַט געקאָנט טאָן אַ קליין רעשטל פֿון אַ קליינעם ייִדישן ווישװ אין אַ מדינה וואָס איז באַהערשט פֿון די קאָמוניסטן. איר מיינט דאָך ניט, אַז אזוי קאָן און דאַרף האַנדלען דאָס פינאַמיליאַניקע יודנטום פֿון אמעריקע?

אונדזער שמועס האַט זיך געצויגן אין משך פֿון צוויי טעג. שטיל איז געווען אין זיין דירה. קיינער האַט אונדז ניט געשמערט. קיינער איז ניט אַרויס, קיינער איז ניט אַריין. אין מיטן טיפֿן שמועס האַט מען געקאָנט האָבן אַ געפֿיל, אַז מיר זיינען אָפּגעטיילט פֿון דער וועלט.

מען דאַרף גיין. מיר זעגענען זיך. ער זאָגט מיר, אַז ער האַט דאָס געפֿיל, אַז מיר האָבן נאָך אַ סך צו שמועסן. ער וואַלט געוואַלט, אַז ייִדיש־לייענער, וואָס גערענקען אים נאָך פֿון „לבֿן האַרמיו“, זאָלן קאָנען לייענען אין ייִדיש זיינע שפּעטערדיקע ווערק, געשריבענע אין העברעיש.

איך קוק אויף אים, קוק אויפֿן גרויסן ווייסן קאָפּ פֿון איינעם, ווי ער האַט מיר געזאָגט, פֿון די בעסטע פֿיציקטער אין אַרץ־ישראל און מחבר פֿון די שענסטע אַראַבישע מעשה־לעך אין העברעיש. ער איז איצט אַ בכבודיקער זקן. אַריין שוין אין די 70ער יאָרן. זיין פנים איז פֿאַרברענט פֿון זון. מען זעט אויף אים, אַז זיין גאַנץ לעבן האַט ער געלעבט פֿון אייגענער פֿראַצע.

דריקט ער זיך אויס אזוי:

— איר, משה בן חיים, זאָג: „שינד בעסער אָפּ אַ נבֿלה אין מיטן גאַס און לעב ניט פֿון לימערטאָר.“

„בזעת אפֿיד“ געאַרבעט, געטאָן, געהאַרעוועט אין פֿעלד, אין ווייני־גאַרטן, בני־בהמות. געקומען פֿון אַ שטעטל פֿון דער ליטע, קינדווייז זיך געהאַרעוועט בני־אֶ וואַסערמיל אין שכנות פֿון מחנות פֿערד, סטאַדעס קי, ביז עס האַט געזאָגט וועגן אים יעקבֿ פֿיכמאַן:

— משה סטאווסקי האַט ניט געשריבן וועגן לייב, ניט וועגן טיגער, נאָך וועגן פֿערד, קי, הינער. דאָס זיינען געווען ייִדישע בני־בית. זיי האָבן זיך אַריינגעפֿלאַכטן אין ייִדישן שטייגער. און ער האַט באַשיינט די נשמה פֿון ייִדישן קינדר, פֿון ייִדישן מענטשן.

אַבְרָהָם מוֹצֵקֵי עוֹר

מײַנע שמועסן מיט אַבֿרהם סוצקעווערן

האָב איך געהאַט אין פֿאַרלויף פֿון פֿיל שעהען אויף אַ טעראַסע אַנטקעגן דעם בלויען ים־התיכון, אויפֿן באַלקאָן פֿון זײַן וווינונג; אין ירושלים בעת די סעסיעס פֿון קאָנגרעס פֿון די אינטעלעקטועלע; אין דער רעדאַקציע פֿון „דער גאַלדענער קײט“, זועמעס רעדאַקטאָר ער איז, אויף אַ באַלקאָן פֿון דער גאַס ירקון; „געשמועסט“ אויך, ווען ער איז ניט געווען דערביי און עס זײַנען געווען פֿאַר מיר זײַנע ביכער.

מײַנע נאַטיצן פֿון די שמועסן מיט אים ציען זיך צום גרינעם קלײנעם ליטווישן שטעטל סמאַרגאָן, צום פֿראַסטיק־שנייקן סיביר, צום סיבירער גרעסטן טײַך אירטיש; פֿון דאָרטן — צוריק קײַן ליטע, קײַן ווילנע, צום ווילנער געטאָ, צו פּאַנאַר, צו אַ שמאַלן פּאַס צווישן לעבן און טױט, צו די פּאַרטיזאַנען־וועלדער, צו מאַסקווע, צום נירנבערגער פּראַצעס, צו פֿראַנק־רייך, צו ישׂראַל, צום באַרג סיני, צו „דער גאַלדענער קײט“.

איד וועל אָבער קאַנען בלױז אַרויסכאַפֿן פּרקים פֿון דאָ און פֿון דאָרטן, הייסע קוילן פֿון פֿײַער, פֿון מאַל צו מאַל נאָר האַלעוועשקעס, געבליבענע סימנים פֿון גרויסע שרײַפֿות.

„ווילסטו דעם דיכטער קענען, מוזסטו גײַן אין דעם דיכטערס לאַנד“, מוזסטו זיך אַרײַנהערן אין זײַן ביאַגראַפֿיע.

— איד האָב נאָך קײַן מאַל ניט געשריבן מיין ביאַגראַפֿיע. — האָט מיר געזאָגט אַבֿרהם סוצקעווער — שטיקער פֿון מיין ביאַגראַפֿיע זײַנען אָבער דאָ אין מײַנע לידער, ווען איד בין געווען אַ גאַסט אין אַרנענטינע, האָב איך דאָרטן גערעדט אויף דער טעמע „מיין לעבן און מיין לײַד“. איד האָב דעמאַלט גערעדט 2 שעה. געפרוווט זײַן אָביעקטיוו ווי ווייט מעגלעך. אַז איד האָב געענדיקט רײַזן (ענדיקן מוז מען דאָך), האָב איך געהאַט אַ געפֿיל, ווי איד וואַלט אַרויס פֿון אַ חלום.

— לאַמיר אָנהײבן פֿון די קינדער־יאָרן.

— איד בין געבארן געווארן אין סמארגאן, ניט ווייט פון ווילנע, אין 1918. איד קום ארויס פון א גרויסער רבנישער משפחה.

אז ער איז אלט געווען צוויי יאָר, האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע וועלט־מלחמה. צוזאמען מיט זיין משפחה איז ער פֿאַרוואַגלט געוואָרן אין סיביר, ביים טיך איריטש: טאַטע־מאַמע; זיין שוועסטער עמל, וואָס לעבט שוין ניט; זיין ברודער משה, וואָס לעבט אין ארץ־ישׂראל, ווו ער איז געווען איינער פון די אַנפֿירערס פון אומלעגאַלע עול־ים־שיפֿן, אַ מאַטעמאַ־טיקער מיט גרויסע אויסצייכענונגען.

— ווי קומט אינער משפחה פון סמארגאן אין סיביר?

— בעת אירע וואַגלונגען אין אָנהייב פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מיין משפחה געהערט די עצה פֿון אַ יוד־גוטערמאַכער: „דאַרטן, אין סיביר, וועט איר איבערלעבן די מלחמה“.

האָט די משפחה אַוועקגעוואַנדערט, געוואַגלט, און איז אָנגעקומען צו די קירגיזן ביים טיך אירטיש. „דאַרטן איז קירגיזיש געוואָרן מיין שפראַך.“ ער קען קירגיזיש נאָך היינט. סיביר איז ווייט אַרום און אַרום. אין יוצא ואין באַ. סוף וועלט.

— ווו ענדיקט זיך וועלט, אַ טאַטע?

— היינטער יענער כאַטע אויפֿן באַרגשפיץ, ווו די זון פֿאַרגייט.

ער האָט דאַרטן מיט זיין קירגיזער חבר־טשאַנגורי געריטן אויף אַ קעמל. „קום צו רייטן ווידער אויף דיין טויבן הויקערדיקן קעמל, און געשווינד פֿאַרן פיצל העמד אַ צי מיד אויבן און — אַוועקגעלאָזן זיך אין ווינט.“

וועגן דעם לשון פֿון זיין קינדהייט, קירגיזיש, זאָגט ער מיר אַזוי: — זייענדיק אין מאַסקווע אין 1944, בין איד אַוועק אין קירגיזער טעאַטער און דאַרטן זיך דערמאַנט מיין קינדהייט.

זיין טאַטע איז געווען אַ מוסמד. אין דער סיבירער כאַטע איז געזעסן דער טאַטע און געלערנט תורה מיט זיין יונגל. זיין טאַטע איז אויך געווען אַ פֿידלשפילער. ער האָט געבראַכט זיין פֿידל פֿון סמארגאן אין סיביר. אָפֿט האָט ער דאַרט געשפילט. דערטראַגן זיך צו אים אָפֿט — זאָגט אַברהם סוצקעווער — די קלאַנגען פֿון זיין טאַטנס פֿידל. „מיניע איבערלעבונגען אין סיביר זיינען דער מקור פֿון מיניע שאַפֿונגען.“

— די ליכטיקייט פֿון די סיבירער פֿעלדער איז געווען מיין אוראייביקע אינספּיראַציע. מיין ערשטע פּאַעמע, „סיביר“, וועט מיד באַגלייטן.

ווייל איד מער הערן וועגן זיין פֿאַטער, דער מוסמד אין סמארגאן און פֿידלשפילער אין סיביר.

— צו דרייסיק יאָר האָט בני אים געפּלאַצט דאָס האַרץ ביים שפּילן לוי־יצחקס ניגון.

... פלוצלונג האָט זיך אָנגעכאַפט ביים האַרץ

דער בלינדער טאַטע,

געטאָ אַ צוק,

אַ וואַקל

מיט אַן אויסגעשטרעקטן אַרעם,

און אויף די הענטלעך מיניע

האַט אַ פּאַל געטאָ זיין גוף

צוזאַמען מיט דער פּידל . . .

צי איז עס אַ דוכטעניש, צי עס איז וואָר — לינגדיק שוין צוגעאייביקט
צו אַ קאַלטן שווינגן, זאַלן האָבן זיין טאַטנס ליפּן אים פּאַרטרויט:

— אַזוי, מיין קינד, פּרוּוו אויס אויף דיניע הענט די וואָג פֿון לעבן,
פּדי דו זאַלסט זיך צוגעוויינען זי שפעטער צו דערטראַגן.

שפעטער האָט ער געשריבן אַ ליד וועגן בידן — וועגן זיין טאַטן און
זיין מאַמען; דער טאַטע, וואָס איז געשטאַרבן אין סיביר, און די מאַמע,
וואָס איז אומגעקומען אין ווילנער געטאָ:

מיין טאַטע איז אַ קריע אויף די טייַכן פֿון סיביר,

מיין מאַמע איז אַ שייטער־הויפֿן לעבן דער וויליע;

נאַר ביידע זיינען זיי אין מיר —

דער שייטער־הויפֿן און די קריע.

צו די שאַרפֿסטע זכּרונות־בילדער פֿון זיינע קינדעריאָרן געהערט אַ
מעשֶׁה מיט אַן איינגעפֿרוירענער שיף אויפֿן מינד אירטיש. עס איז געווען
אַ פֿראַסטיקער אָוונט איבער דעם פֿאַרפֿרוירענעם סיבירער טינד. דער כּוטאַר,
איז וועלכן זיי האָבן געווינט, איז געווען אין גאַנצן איינגעקאַוועט אין שניי.
דער טאַטע, אַ האַרצל־לידנדיקער, איז געווען קראַנק. ער איז געשטאַנען בני
די פֿאַרפֿרוירענע שניבלעך און געשפּילט אויף אַ פּידל. ער האָט געקוסט
דורכן דורכגעהויכטן שויב. דאָרטן האָט מען געזען פֿלאַטערן טויבן. דעם
זון האָט שטאַרק דורכגענומען זיין טאַטנס פּידל שפּילן און זיין קראַנק זיין.
ער האָט געפּילט אין זיך אַ טרויעריק־דערהויבענעם געפּיל. ניט פֿאַרשטאַנען,
וואָס עס טוט זיך מיט אים. האָט ער אָנגעטאָן זיין רויטן באַשליס, זיין
פעלצל, וואָס ער האָט אַנבֿ שפעטער אָפּגעהיט אויך אין ווילנער געטאָ.

— ביים ווערן אַ פעלצל איז עס פֿאַרבליבן אַ שפעסעלע.

זיין מאַמע האָט אַט דעם פעלצל — דערמאַנט ער זיך — איינגעקויפֿט
בני אַ הונדערטיאָריקן קירגין פֿאַר אַ טאַרבעלע זאַלץ און איר זון געגעבן אַ
מתנה צו זיין זיבעטן געבוירן־טאָג. אַזוי ווי זיין מאַמעס אַמעס וואַלט
דורך דעם אַרין איז זיינע ביינדלעך. טאַקע אָנגעטאָן אין דעם פעלצל,
האַט ער געשאַפֿן זיין ערשט „ליד“ — אַ שניימענטש. אַט דער פעלצל האָט
אים באַגלייט איבער צייטן און לענדער.

— מיין פעלצל, א בלויע שעפסעלע, בלאַנקעט אין דער אייביקייט.
מע . . . מע . . . מע . . .

דערמאָנט ער זיך, אַז ער איז דעמאָלט אַרויסגעלאָפֿן פֿון שטוב, אַנגעטאָן אין פעלצל. געלאָפֿן אין וואַלד. עס איז אים געוואָרן וואַרעם פֿון לויפֿן. האָט ער אַראָפֿגעוואַרפֿן פֿון זיך דעם פעלצל און געגאַנגען. ער האָט געקוקט אויף די רויבן, וואָס זיינען אַרויסגעקומען פֿון די קווימענס פֿון די כּוטאַרלעך.

„מיט אַ מאָל, גייענדיק אַזוי מיטן טינד, האָב איך דערזען, ווי אַ שיפֿל שטייט איינגעפֿרוירן אין טינד, מיט צוויי וועסלעס ווי מיט פֿונאַנדערגע- שפּרייטע הענט.“ האָט ער רחמנות געהאַט אויפֿן שיפֿל, וואָס קאָן ניט שווימען. איז ער צו אים צוגעגאַנגען נענטער און גענומען בעטן גאָט, ער זאָל זיך מרחם זיין אויפֿן שיפֿל.

— ווי גרויס איז געווען מיין פֿאַרווונדערונג אויף מאַרגן, ווען איך האָב דערהערט אַ גערודער אויפֿן טינד. דאָס איז האָט זיך געבראַכן, זיך געלאָזט. דאָס שיפֿל איז אַוועק מיטן וואַסער. איך געדענק דאָס ווי נעכטן. איז דאָך דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט! יא, מיין שטים איז דערהערט געוואָרן. דאָס בילד פֿון דער שיף, וואָס לאָזט זיך אין גאַנג, גייט מיר פֿאַרויס. איך זע אין דעם בילד די פֿאַרקערערונג פֿון מיין גורל.

איר פֿאַן איז אַ פֿידל. איר אַנקער — אַ סמיק.

זי האָט אין וויליע געבראַכט דיין מוזיק.

זי האָט מיטן נייעמען פֿאַרלענגערט דיין רוס.

זי שווימט מיטן ירדן אַרום און אַרום.

און ווען איבער איר וועט שוין בליען אַ רויך,

נאָך לאַנג וועט זי שווימען וועלט־אײַן און וועלט־אויס.

וויל איך נאָך עפעס וויסן זענען זיין טאַטן. דערציילט ער מיר גערן:

— מיר זיינען געווען אין אַמסק, סיביר. איז געקומען אַ צאַרישער הויכער אַפֿיציר, וואָס איז געווען אַ היטער פֿון די חפֿצים פֿון צאַר אין פעטערבורג, אַרויסגעגנבֿעט דעם צאַרס שענסטן דימענט און מיט אים אַנטלאָפֿן אין סיביר. אין סיביר איז ער געקומען צו אַ יודן, בערגער, אונדזערן אַ פֿריינד, און אים פֿאַרקויפֿט דעם גרויסן צאַרישן דימענט. בערגער האָט מורא געהאַט אים צו האַלטן בײַ זיך. ער פֿלעגט אַרייַנקומען צו אונדז אין שטוב, וווּ עס פֿלעגן אַרייַנקומען יודן־פֿליטים פֿון רוסלאַנד. דער יוד בערגער האָט געהאַט צומרוי צו מיין טאַטן און אים אַנגעטרױט צו באַהאַלטן דעם דימענט.

אייזן מאָל בײַ נאַכט האָט דער טאַטע אים, זיין אַבֿרהאַמעלען, צוגערופֿן, אַנגעצונדן דעם קליינעם קורניק און צו אים געזאָגט: „איך וויל, דו זאָלסט זען דעם גרעסטן דימענט.“ ער האָט אים געזען. ער איז געווען גרויס ווי אַז אייעלע פֿון אַ טױב. אין עטלעכע טעג אַרום איז געקומען בערגער, צוגע-

נומען זײַן דימענט, געלאָזט אים צעשניידן אין עטלעכע שטיקער און צעטיילט זײַנע פֿריינד צו באַהאַלטן. עס האָט לאַנג ניט געדויערט און די רוסישע מאַכט האָט בערגערן אַרעסטירט און אים פֿאַרשפּט אויף דרייסיק יאָר טורמע.

דערצײלט נאָך עפעס סוצקעווער :

— איז געקומען אַ יוד צו מיין טאַטן און אים פֿאַרקויפֿט זײַן חלק עול־הבא. ער, דער יוד, האָט געהערט, אַז קיין גאַט איז ניטאָ אויף דער וועלט, ווײַל ער פֿאַרקויפֿן זײַן עול־הבא.

דער טאַטע האָט אָפּגעקויפֿט; געמאַכט אַ פּתֿב, געהייסן דעם יודן אונטערשרײַבן, באַצאָלט דעם פּרייז, וואָס ער האָט פֿאַרלאַנגט. ער געדענקט גוט יענעם יודן: אַ דאַרער פּנים מיט אַ לאַנגער געלער באַרד.

איז אַ פֿאַר חדשים אַרום איז דער יוד געקומען. ער האָט געהערט, אַז דער טאַטע איז קראַנק, געפֿערלעך קראַנק, האַלט ביים שטאַרבן. האָט ער חרטה. ער ווײַל צוריק זײַן עול־הבא. האָט ער פֿרײַער גערעדט מיט דער מאַמען. געבעטן, געוויינט. אָבער וואָס זאָל די מאַמע טאָן? דער טאַטע איז קראַנק, גייט אונטער. דער יוד מיט דער געלער באַרד איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אויף זײַן שטעקן און געוויינט, געכליפּעט. „זאָ געווייזן, — זאָגט סוצקעווער — אַז דער סיבירער שניי האָט געקאַנט צעגײן.“

די מאַמע האָט רחמנות געהאַט אויף דעם יודן. איז זי אַרײַן צום טאַטן. דער טאַטע האָט געעפֿנט די אויגן. די מאַמע האָט אים געזאָגט:

— דער יוד פֿון דער עול־הבא האָט חרטה. ער בעט רחמים.

— איד וועל אַ קלער טאָן. — האָט דער טאַטע געזאָגט.

— ער האָט געמיינט, אַז ער האָט נאָך צײַט, ער וועט נאָך לעבן און קאַנען קלערן. אויף וועמען איז מער רחמנות, אויף מיין טאַטן וואָס שטאַרבט צי אויף דעם יודן וואָס ווײַל צוריק זײַן חלק עול־הבא?

דער טאַטע האָט געהערט, ווי יענער כליפּעט, האָט ער אַרונטער־גערוקט די האַנט אונטערן קישן, אַרויסגענומען דעם יודנס פּתֿב, וואָס ער האָט דאַרטן געהאַלטן, און געזאָגט צו אים: „נאָ נעם דיין פּתֿב און דאָס געלט זאָלסטו צעטיילן צו אַרעמע־לייט.“ ער האָט ניט געוואָלט נעמען דאָס געלט צוריק.

געווען אַ שווער לעבן איז „ליכטיקן“ סיביר פֿאַר סוצקעווערס משפּחה. ער איז געווען נאָך אַ יונגל און שוין אַרויסגעהאַפֿן אין האַנדל אויפֿן מאַרק. נאָכן טאַטנס טויט האָט זיך די מאַמע אומגעקערט מיט אירע יונגע יתומימלעך אין סמאַרגאָן. ער איז דעמאָלט אַלט געווען אַכט יאָר.

פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איידער מען איז אַוועק פֿון סמאַרגאָן קיין סיביר, האָט דער טאַטע דאַרטן געהאַט אַ פֿאַבריק פֿון לעדער. אַז די מאַמע מיט די קינדער זײַנען צוריקגעקומען, האָבן זיי געפֿונען אַלץ פֿאַר־

ברענט. איז מען שפעטער אוועק פֿון סמארגאָן אין ווילנע. די משפּחה איז געווען אויסגעבונדן מיט ווילנע.

— מיין מאַמעס קרובים זינען געווען די ליעסין־משפּחה.

ליעסינס פֿרוי, גינזבערג, איז געווען אונדזערע אַ קרובה.

דער פֿאָטער פֿון ליעסינס פֿרוי איז געווען מיין מאַמעס אַ קרוב.

מיין זיידע פֿון מיין מאַמעס צד איז געווען דער מיכנילישקער רב.

אז מען זאָגט „מיכנילישקער רב“, מיינט מען זיין זיידן, ר' שבתי פֿינבערג.

— די מאַמע איז אַ מאַל געקומען פֿון שטאָט, אַרײַן איז שטוב און געזען, אז איר שרײַב. איר קיישל איז געבליבן אויף איר האַנט, ווי זי וואָלט פֿאַרנליווערט געוואָרן, און איז אירע אויגן האָבן זיך געשמעלט טרערן.

— מאַמע, וואָס וויינטו?

— איר וועל אינהייצן דעם אויוון, האָט זי געזאָגט, זיך אַפרוען און נאָך דעם וועל איר דיר דערציילן.

סוצקעווער זאָגט מיר:

— דער מאַמעס מעשה האָט געהאַט אַ שטאַרקע פּסיכאלאָגישע וויר־קונג אויף מיר ביים שרײַבן ביון היינטיקן טאָג.

איז די מעשה אזוי געווען:

דער זיידע, דער מיכנילישקער רב, וואָס איז געווען אַ הדרת־פנים, אַ שיינער יוד, האָט דרייסיק יאָר געשריבן אַ פירוש אויפֿן מגן־אַברהם.

דרייסיק יאָר!

ער איז געוועסן אין זײַן אַלטערל, דער זיידע, און געשריבן, און געציילט די ווערטער. מענטשן פֿלעגן פֿאַרכניגן זייער ווייניג און זיך איינקוקן. עס פֿלעגן קומען יודן און ניט־יודן צו זען דעם מיכנילישקער רב. טראָגעדיקע ווייבער פֿלעגן קומען אַ קוק טאָן אויפֿן הדרת־פנים פֿון דעם רב.

— מען האָט געוואָסט, דערציילט מיר אַברהם סוצקעווער, אז ביים זיידן איז דאָ אַ בריוו פֿון לעוו טאַלסטאָיען. וועגן וואָס האָט אים געשריבן טאַלסטאָיען? טאַלסטאָיען האָט בני אים געפֿרעגט דעם אונטערשייד צווישן חסידים און מתנגדים.

ווען זײַן זיידע איז אַלט געוואָרן זעכציק יאָר, איז ער פֿאַרטיק געוואָרן מיט זײַן חיבור און איז געקומען אין ווילנע זיך צוזאַמענריידן מיטן דרוקער וועגן אָנהייבן אים דרוקן. האָט פּאַסירט מיט אים דעמאָלט אַן אומגליק. ער איז געווען אַ שוואַכער מענטש. ער איז מעשה צופֿאַל אַראָפּגעפֿאַלן פֿון די טרעפּ און פֿון דעם קראַנק געוואָרן. אַ קראַנקס האָט מען אים אָפּגעפֿירט צוריק אין שטעטל, ווי ער איז געלעגן קראַנק אַ לענגערע צײַט. האָט דער דאָקטער געזאָגט, אַז ער דאַרף פֿאַרן צוריק אין ווילנע, זיך צו היילן.

דער זיידע האָט געהאַט דרייצן קינדער. אין אַ ווינטערנאַכט האָט מען אים געפירט אין אַ שליסן קיין ווילנע. דער שמש איז געווען דער בעל־עגלה און זיין טאָכטער, אַבְרָהָם סוּצְקֵעווערס מאַמע, איז מיטגעפֿאַרן. דער זיידע האָט געהייסן מיטנעמען מיט זיך זיין פּת־יֵד אין אַ טשעמאַדאַנטשיק. ער האָט אָנגעזאָגט זיין טאָכטער, זי זאָל אים גוט היטן. געווען אַ ווינט, אַ שניי, זייער אַ שלעכטער וועטער, אָבער דער זיידע האָט געזאָגט דעם שמש, ער זאָל אים אַרויפֿפֿירן אויפֿן בית־עולם, וויל ער וויל זיך זענענען מיט זיין געשטאַרבֿענער פֿרוי, עטל. עס איז געווען אַ ווינע. ווינט, שניי. זיי זינען אלע געווען אויפֿן בית־עולם: דער אַלטער רבֿ, זיין טאָכטער און דער שמש. די מצבֿות זינען געווען פֿאַרשנייט און עס איז געווען אַ שווערע מלאַכה אַפּצוזוכן די מצבֿה פֿון דער באַבען. מען האָט זי אָבער געפֿונען. דער זיידע דער רבֿ האָט גערעדט ביים קבֿר צו זיין געשטאַרבֿענער פֿרוי ווי צו אַ לעבעדיקער. נאָכדעם האָט מען געדאַרפֿט זוכן דעם וועג צוריק. מען האָט געבאַנדרושעט זיבעצן קילאָמעטער. אויף איבער מאָרגן פֿאַר טאָג איז מען געקומען אין ווילנע. מען איז פֿאַרפֿאַרן צום פֿעטער. ערשט די מאַמע כאַפט זיך, אַז עס איז נעלם געוואָרן דער טשעמאַדאַנטשיק מיטן טאַטנס פּת־יֵד.

דרייסיק יאָר!

וואָס טוט מען? דער זיידע קאָן פֿון דעם, חס־ישלום, שטאַרבֿן. אין די מאַמע אַוועק צום ווילנער רבֿ ר' חיים־עוזר גראָדזענסקי און אים דער־ציילט די מעשֿה.

— מען מוז זען, אַז די ווילנער גנבים זאָלן אומקערן דעם צוגעגנבעטן טשעמאַדאַנטשיק.

ר' חיים־עוזר האָט גערופֿן אַן אַסיפֿה פֿון די ווילנער רבנים, זיך מישבֿ צו זיין. מען האָט נאָכדעם אָנגעקלעפט אין די שולן און בתי־מדרשים פֿון ווילנע אַ קול־קורא. מען האָט געסטראַשעט די גנבים, אַז אויב זיי וועלן אין משך פֿון צוויי טעג ניט אומקערן דעם פּת־יֵד, וועלן זיי און זייערע קינדער אַרנינגעשלינדערט ווערן אין אַ פינצטערן חרם.

זיין מאַמע האָט געוואַרט מיט האַרצקלאַפעניש, אַז די גנבים זאָלן זיך אַפֿרופֿן. ערשט — אַ קלאַפּ אין טיר.

עס איז אַרנינגעקומען אַ יוד מיט אַ שוואַרצער באַרד, מיט ברענענדיקע אויגן. אין זיין האַנט — אַ טשעמאַדאַנטשיק.

— איד וויל דאָס אַפּגעבן, האָט ער געזאָגט, נאָר דעם רבין אין האַנט אַרניין.

די מאַמע האָט אָנגעזאָגט דעם זיידן:

— עס איז דאָ דער גנב. ער וויל עס געבן נאָר דיר.

— זאָל ער אַרנינגיין.

דער גנב איז אַרניין צום זיידן. זיין האַנט האָט געציטערט. ער האָט געציטערט אין גאַנצן. אַוועקגעשטעלט אויף דער ערד די וואַלזיקע.

— רבי, בענטשט מיר.

— קינד מינים, האָט דער זיידע געזאָגט, איד בענטש דיר, אַז דו און דיניע קינדער זאָלן ניט זיין קיין גנבים.

די מאַמע האָט געענדיקט די מעשה מיט אַזעלכע ווערטער:

— ביים זיידן איז דער פּת־בֵּיד געווען אַזוי טייער, אַזוי הייליק. ווען ער באַקומט אים ניט, וואָלט ער געשטאַרבן. זע, מיין זון, ווי טייער עס דאַרף זיין אַ פּת־בֵּיד.

דער זיידע האָט געלערנט מיט סוצקעווערס מאַמע תּוּרה, ווען זי איז נאָך אַלט געווען צען יאָר. זיין מאַמע האָט געקענט תּנ"ך אויף אויסנווייניק. זי האָט געלערנט גמרא און זיך געשאַקלט איבערן בלאַט גמרא ווי אַ לַמדּוּ.

— איד געדענק פֿון די ווילנער יאָרן — זאָגט ער — אַ חֲבֵרה יונגט, יונגטקרייזלעך. מען פֿלעגט קומען שפּעט אַהיים. אָבער די מאַמע פֿלעגט זיך ניט לייגן שלאָפֿן, ביז איד בין ניט געקומען אין שטוב. זי פֿלעגט זיצן און וואַרטן, אַרײַנקוקן אין אַ ספֿר.

אויסער שלינגען ביכער, שלינגען די ייִדישע ליטעראַטור, האָב איד ליב געהאַט צו וואַנדערן איבער די ייִדישע גאַסן, מערקן, איבער דעם ווילנער שולעך, מיט אָנגעשפיצטע טויערן טרינקען ממש דעם פֿאַלקס ריטעם פֿון ייִדיש. ווען איד האָב געהערט, ווי אַ ייִדענע זאָגט: „אַ מאָל איז טייער אַ גראַשן, אַ מאָל וואָלוּל אַ זלאָט“, האָב איד געפֿילט אין דעם זאָץ די נאַטירלעכע מוזיקאַלישקייט פֿון ייִדישן לשון.

וועגן דער שרייבער־גרופּע „יונגרווילנע“ זאָגט ער אַזוי:

— די גרופּע „יונגרווילנע“, וואָס איז אויפֿגעקומען אין די 30ער יאָרן, האָט געמאַכט אַ באַזונדערן אינדרוק מיט דעם וואָס יעדער חֵבֵר פֿון דער גרופּע האָט געהאַט זיין אייגענעם דיכטערישן פּנים, איינער האָט ניט געהאַט קיין ענלעכקייט צום צווייטן. צי דאָס איז געווען לייזער וואָלף, דער פּאַעט־פֿענאַמען, וואָס האָט אין איין חודש אָנגעשריבן 1001 ליד און אַרײַנגעגעבן אַ מעלדונג אין צייטונג, אַז „ער האָט געשלאָגן דעם וועלט־רעקאָרד פֿון לידער שרייבן“, צו וועמען דער פּאַעט אַבֿרהם ליעסין האָט געשריבן, אַז זיינע לידער זיינען צו אַרײַניגעל און דעריבער זאָל ער אים שיקן פֿאַר דער „צוקונפֿט“ פּשוטערע לידער (אים), לייזער וואָלף, האָט פּרץ מאַרקיש אָנגערופֿן: „דער נייער היינע!“; צי דאָס איז געווען אַ. וואָגלער, וועמעס לידער עס זיינען געווען פֿריש, צאַפֿליק ווי אַ גריקעפֿעלד, וווּ עס זשומען בינען; צי דאָס איז געווען חיים גראַדע, וואָס האָט געלעבט מיט זיין מאַמען אין אַ קוושניע ווי אין אַ פֿינצטערן קוימען, וווּ דער אַרײַנגאַנג צו זיין הדּרָל איז געווען באַפֿינקלט פֿון גלענדיקע קוילן לעבן אַ בלאַזאַק, מיר זעען עס אויך אין זיינע לידער — אַ שטורמישע פֿינצטערניש, באַוואַרעמט און באַגלייט מיט די ברענענדיקע קוילן פֿון אַ מעכטיקער אידעע; צי עס איז געווען שמשון קאהאַן, וואָס האָט יאָרן לאַנג געלעבט צווישן ציגינער, זיך אויסגעלערנט

אַבְרָהָם סוּצְקֵעווער

ציניגנעריש און איבערגעזעצט ציניגנערישע לידער אויף יידיש אונטערן נאָמען „גאַלדענע פּאָרקעוועס“.

זיין זכרון שווימט צו זיין מאַמעס הייליקן אומקום אין ווילנער געטאָ: — מיט איר קרבן-מנחה-סדר אין האַנט אין זי אַוועקגעפֿירט געוואָרן קיין פּאָנאַר... — דעם אומקומאַרט פֿון טויונטער ווילנער יידן.

— קרבן-מנחה-סדר? — פֿרעג איד איבער — אין דאָס פּאָעזיע? — ניין, דאָס איז ווירקלעכקייט. אַזוי איז עס געווען. זי איז טאַקע אַוועק מיטן קרבן-מנחה-סדר קיין פּאָנאַר.

עפֿנט זיך אין אונדזער שמועס אַ קוואַל געשעענישן, בילדער, איבער-לעבונגען אין ווילנער געטאָ. ער עפֿנט זיין „געהיימטשאַט“, זינע פּאָעמעס פֿון ווילנער געטאָ, די לידער און פּאָעמעס וואָס ער האָט געשריבן אין וואַלד צווישן 1941 און 1944.

— דער גאַנצער בוח און ווגנדער פֿון יידישן לשון, זאָגט ער, האָט זיך אַנטפּלעקט צו מיר אין ווילנער געטאָ. דאָרטן האָב איד באמת געקאַנט זאָגן החיים והמוות ביד היידיש-לשון. די שפּראַך מינע, מיין ליד איז געווען מיין פּישוּף-פּאָנאַצער, אַן וועלכן עס האָבן זיך אָנגעשלאָגן די פֿיילן פֿון טויט. מיטן ליד בין איד אפֿילו אין געטאָ געווען אַ פֿרייער מענטש און וואַלט זיך בשום אופֿן ניט געוואַלט בניטן מיט מינע פּיניקער, די פֿלומרשט פֿרייע. איד האָב אָנגעשריבן אַ פּאָעמע אין געטאָ, „דאָס קבר-קינד“. עס איז דאָרטן פֿרעמירט געוואָרן. האָט יעקב גערשטיין, דער לערער און מוויק-דיריגענט, אויף זיין טויטנבעט געהאַט צו מיר אַ טענה: „ פֿאַר וואָס האַסטו געשריבן ינגל מיט אַן אַלף“?

דערמאָנען מיר זיך אַן זיין „לערערין מירע“, די צינט, ווען מען האָט געשריבן די ווילנער יידן, מיט לאַטעס אויף די לייבער, און צווישן די יידן איז געווען די „לערערין מירע“, „אַ סינד אויף איר אַרעם — אַ גילדענע פֿירע“. זאָגט צו מיר אַבְרָהָם סוּצְקֵעווער: „ווען איד זאַל לעבן טויונט יאָר, וואַלט איד ניט געקאַנט אויסדערציילן מינע איבערלעבונגען“. און וועגן שרייבן אין געטאָ זאָגט ער אַזוי:

— אין דאָס ניט מאַדנע אויסטערליש? אַלץ ברענט, אַלץ איז אין שרייפֿה, אַלץ גייט אונטער, און דו זיצסט און שרייבסט אַ ליד...

ער דערציילט מיר, אַז ער איז געלעגן אין אַן אַרון, אין וועלכן מען פֿירט מתים. פֿאַר וואָס איז אַן אַרון? פֿרייער האָט ער זיך אויסבאַהאַלטן אויף אַ ביידיעמל. אונטער אים, אין דעם זעלביקן הויז, איז געווען איינער פֿון די הויפטמערדער פֿון יידן — אַ ליטווינער. אַלע מענער-יידן האָט מען שוין אויפֿגעכאַפט. דער מערדער דער ליטווינער האָט געקאַנט הערן אונטן, אין זיין דירה, יעדע באַוועגונג אויבן. סוּצְקֵעווער האָט מער ניט געטאַרט בלייבן אויפֿן ביידיעמל. ער האָט זיך אַרויסגעכאַפט פֿון דאָרטן, אַוועק אויפֿן הויף פֿון דער קהילה. דאָרטן איז געווען די חברה-קדישאַ. באַגענט ער

דארטן דעם היסטאריקער פנחס קאז. „וואס טוט מען? ווי באהאלט מען זיך?“ זאגט אים פנחס קאז, אז דארטן, אין דער קהילה, טארן ניט זיין מער ווי פֿופציק יידן. דאס איז די צאל וואס די דייטשן האבן באשטימט, מען זאל זיי קאנען נעמען, אט די פֿופציק, ווען מען וויל און אויף וואס מען וויל. ער, סוצקעווער, מוז אוועק פֿון דאנען. ער איז אן איבעריקער.

— פנחס, איך גיי ניט אוועק פֿון דאנען.

— פֿארפֿאלן, טו וואס דו ווילסט.

קומען די דייטשן. אין שפיץ פֿון זיי שוויינענבערג, מיט א באנדע מערדער אין לאנגע לעדערנע קורטקעס. זיי האלטן אין די הענט נאגניקעס מיט בלינענע דראטן אויף פֿיסלעך פֿון קעלבלעך.

— כאפ איך זיך אריין אין ארון פֿון דער חברה־קדישא.

וועלן זיי דאס צעשיסן, וועט ער בלייבן אין ארון. שוויינענבערג האט זיך געזעצט אויף דעם זעלביקן ארון. אין ארון איז געווען א קליין שפעלטל. עס קלינגט אומגלייבלעך: לינגדיק אין ארון, האט ער געפֿילט, ווי ער ליגט אין הילצערנע קליידער. און ער האט דארטן שטום געשעפטשעט א ניי ליד:

איך ליג אי אן ארון.

ווי אין הילצערנע קליידער.

איך ליג.

זאל זיין, ס'איז א שיפֿל

אויף שטורמישע כוואליעס,

זאל זיין, ס'איז א וויג.

— איך האב געגלייבט, אז אויב איך בין זיך מתיחד מיטן ריינעם ווארט, האט דער טויט ניט קיין שליטה אויף מיר. עס איז אן עבודה.

אין אמעריקע איז דא א ראשי־שיבה, דער רב גוסטמאן, ר' מאיר באסינס איידעם, פֿון ווילנע.

מען האט זיי בידן, אברהם סוצקעווערן און דעם ראשי־שיבה, געפֿירט צום שיסן. עס איז געווען א גאלדענער סעפטעמבער־טאג. א בלויער הימל. פֿייגל האבן געזונגען.

— מען האט אונדז בידן געפֿירט דורך גערטנער.

געפֿירט האט זיי א ליטווינער אויף א פֿערד. און א צווייטער ליטווינער איז נאכגעגאנגען מיט א ביקס.

— איך האב געוויסט, אז עס איז מיין לעצטע שעה.

מען פֿירט זיי דורך קרויטפֿעלדער. ער זעט גרינע קרויטבלעטער. עס איז פֿאר טאג. ער זעט אויף די קרויטבלעטער גרויסע שטיקער טוי. עס זינגען די לעצטע מינוטן פֿון זיין לעבן. און דער מארד ווערט פֿארנומען מיט אן עסטעטיש בילד — טשיקאוו, די טוישטיקער אויף דעם קרויטבלאט. ווערסט באגניסטערט און אין דער זעלבער צייט ווערסטו געפֿירט צום טויט.

מען האָט זיי צוגעפֿירט צו אויסגעגראָבענע גריבער. געהייסן זיך שמעלן מיטן פֿלייצע.

— איד זע אַ צעשנימענעם וואַרעם. צעשנימען אויף צוויי טיילן. יעדער טייל פֿון וואַרעם לעבט באַזונדער.

„נאַר איינער, אויף וואָס קוקסטו? עס איז דאָך אַ גרוב פֿאַר דיר.“

האַט ער פֿאַרנעסן אַן דעם טויט, אַן דער גרוב. ער האָט געזען דאָס לעבן פֿון אַ צעשנימענעם וואַרעם. ער איז אַרנינגעצויגן געוואָרן אין אַ פֿאַעטישער אַטמאָספֿער. מען הייסט לייגן די פֿינגער אויף די אויגן. ער דערמאַנט זיך אַצינד, אַז ער האָט דעמאָלט גאַרנישט געזען חוץ די פֿאַעטישע בילדער און פֿון זיי משונהדיק הנאה געהאַט.

— איד זע אַ שפּאַרונע דורך די פֿינגער. איד זע, עס פֿלאַטערט דורך אַ פֿויגל. אויסערגעוויינלעך פֿאַמעלעך. אַ פֿויגל פֿליט אַזוי ווי כּוואַליענדיק, ווי ער וואַלט געהאַט פֿיר פֿליגלען. איד הער אַ קנאַל. פֿאַרלאָרן דעם באַוויסטזיין.

ער איז געלעגן ביים גראָבן. זאָל עס הייסן, אַז ער איז שוין טויט? ערשט ער זעט אויף זיין האַנט זיין זייגער. דער זייגער גייט. ווי קאַן דאָס זיין: ער איז טויט און ער זעט די צייט אויף זיין זייגער, און דער זייגער גייט? דער רבֿ איז אים געפֿאַלן אויף די הענט. ער האָט געהערט, ווי די מערדער לאַכן. פֿון פֿעלר קומען נאָך יידן. מען טרייבט אַהער צו נאָך יידן. — ס'איז געווען אַ „שפּאַס“. זיי האָבן געשאַסן איבער אונדזערע קעפּ. איד האָב געגלייבט אין לעבן, און דער טויט, זעט אויס, האָט ניט געהאַט אויף מיר קיין שליטה.

דערמאַנט ער זיך אַן אַנדער בילד פֿון ווילנער געטאָ. מען שלעפט באַלקנס אויף די אַקסלען. עס ברעכן זיך די ביינער. מען מוז אַבער טראָגן. מען טראָגט מיט די לעצטע פּוּחֹת. עס איז שווער, אוממעגלעך. אַט־אַט־אַט פֿלאַצט דאָס האַרץ. וואָס האָט ער געטאַן? אַ וואַרף געטאַן דעם קלאַץ אויף דער ערד און גענומען לויפֿן. מען שיסט אים נאָך. מען שיסט אַזוי ווי אים אין קאַפּ אַרין. ער איז אַרנינגעפֿאַלן אין אַ קאַלכגרוב. געלעגן דאַרטן אַ פֿאַרחלשמער און בשעת מעשָה געזען דאַרטן אַ בילד:

— פֿון די שנירלעך בלוט, וואָס ציען זיך פֿון מיר, ווערט דער קאַלד פֿאַרראָט. עס ווערט אַ שיינע ראַזקייט. איד האָב הנאה פֿון דעם בילד וואָס איד זע.

אַ זונפֿאַרגאַנג. ער זעט זיין גאַנץ לעבן אין די פֿאַרבן פֿון אַ זונפֿאַרגאַנג. פֿון דיר אַליין ווערט באַשאַפֿן אַ זונפֿאַרגאַנג. דוכט זיך, אַז נאָענט איז געווען דער טויט. דער טויט איז ממש אַרין אין זיך. און דאָך געבליבן לעבן. ווי אַזוי? ווי איז דאָס מעגלעך? והראיה, דו זעסט דאָך.

נאָכדעם איז געקומען די פֿאַרטיזאַנקע. מעג און נעכט מיט נסים. אין דער רגע ווען דאָס גאַנצע לעבן איז שוין געווען פֿאַרענדיקט איז

געקומען דאָס אומגעריכטע. אַ סאַוועטישער אַעראָפּלאַן פֿלייט צו די פּאַר-
טיזאַנען. אויף דעם אַעראָפּלאַן האָט מען זיך געראַטעוועט. פּלאַנפֿלאים!
— דער נס פֿון רעמונג איז געקומען צו מיר אין די פּאַרטיזאַנען-
וועלדער. ווען איר האָב זיך געשטעלט פֿאַר דעם אַעראָפּלאַן וואָס דער
הויפּט-פּאַרטיזאַנען-שטאַב איז מאַסקווע צוזאַמען מיט די דאַרטיקע ייִדישע
שרײַבער, מיט מיכאַעלסן בראַש, האָבן געשיקט פֿאַר מיר און פֿאַר מיין פֿרוי.
געווען איז דאָס אזוי: אין יולי 1943 איז געקומען אין ווילנער
געטאָ דער פּאַרטיזאַן פֿון די נאַראַטשער וועלדער שיקע גערטמאַן. איר האָב
אים דעמאָלט געגעבן מיין געטאָ-פּאַעמע „פּלֿנדרײַ“ און אים געבעטן זי
איבערצושיקן צו פּרץ מאַרקישן אין מאַסקווע.

דעם 12טן סעפטעמבער 1943 האָב איר צוזאַמען מיט מיין פֿרוי,
מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנען, זיך דורכגעריסן דורכן אַרומגעצוימטן געטאָ
צו די נאַראַטשער וועלדער, צו דער ייִדישער פּאַרטיזאַנען-איינהייט
„נקמה“. דאַרטן האָב איר באַגעגנט שיקע גערטמאַנען און ער האָט מיר
דערציילט, אַז יורגיס (זימאַן), דער קאַמאַנדיר פֿון דער ליטווישער פּאַר-
טיזאַנען-באַוועגונג, האָט איבערגעשיקט מיין „פּלֿנדרײַ“ צו פּרץ מאַרקישן.
אין אַ קורצער צייט אַרום איז שיקע גערטמאַן געפֿאַלן.

„פּלֿנדרײַ“ האָט אין מאַסקווע געמאַכט אַ רושם. עס איז אינגעאַרדנט
געוואָרן אַ ספּעציעלער אַוונט, וווּ די פּאַעמע איז פֿאַרגעליענט געוואָרן. מען
האַט זי איבערגעזעצט אויף רוסיש. ערענבורג האָט געהאַלטן וועגן איר אַ
גאַנצן רעפּעראַט אין „דאָס פּיסקאַטעלעי“. ער האָט וועגן דעם אויך געשריבן
אין „פּראָוודאַ“ אונטערן נאָמען „טאַרזשעסטוואַ טשעלאָוועקאַ“. דער אַרטיקל
האַט געמאַכט אַז אינדרוק אויף ייִדן. איר האָב שפּעטער דערהאַלטן בריוו
וועגן דעם סיי פֿון פֿאַלקסמענטשן סיי פֿון ייִדישע גענעראַלן אויף די פֿראַנטן.

אַז דער ליטווישער פּאַרטיזאַנען-שטאַב איז מאַסקווע האָט זיך דער-
וווסט, אַז איר בין אַ פּאַרטיזאַן אין וואַלד, איז אַנגעקומען אַ ראַדיאָגראַמע
צום קאַמאַנדיר פֿון דער וואַראַשילאָו-בריגאַדע פֿיאָדאַר מאַרקאַוו (איר האָב
געהערט צו זיין שטאַב), מען זאָל מיר מיט דער פֿרוי איבערשיקן קיין
מאַסקווע. איר האָב זיך שפּעטער דערוואַסט, אַז זייער פֿיל פֿאַר דעם האָט
געטאָן מיכאַעלס און דער איצטיקער פּרעזידענט פֿון ליטע יוסטאַס פּאַלעצקיס,
וועלכער איז געווען מינער אַ חבֿר, נאָך אירער ער איז (צופֿעליק) געוואָרן
פּרעזידענט. ער אַליין איז אַ זשורנאַליסט, אַ ייִדנפֿרינד, קען גאַנץ גוט
ייִדיש, און איז יאָר 1940 פֿלעג איר אים לייענען מינע לידער, און ער
האַט אייניקע איבערגעזעצט אין ליטוויש.

איז אַט, אין מערץ 1944 בין איר צוזאַמען מיט פֿרידען, מיין פֿרוי,
באַגלייט פֿון אַ גרופּע פּאַרטיזאַנען, געקומען אין הוואַטשער ראיאָן (אַ 150
קילאָמעטער פֿון מיין פּאַרטיזאַנען-באַזע אין נאַראַטש) און דאַרטן האָט זיך
אויף אַ פֿאַרפֿאַרענער אַזערע געהאַלטן ביים אַראָפּלאַן אַז אַעראָפּלאַן, מיר
צו ברענגען קיין מאַסקווע. אַ דיטשער „יענער“ האָט אים אָבער נאַכגעוואַנט

און פֿאַר מײַנע אויגן איז ער אַראָפּגעפֿאַלן אין פֿלאַמען. איז אַ פֿאַר טעג אַרום האָט מען געשיקט צו מיר אַ צווייטן אַעראָפּלאַן און ער האָט פֿרידען מיט מיר געבראַכט אין וועליקיע לוקי. פֿון דאָרטן האָבן מיר דערוואַנדערט קיין מאַסקווע.

אויף מײַן בקשה דערציילט ער מיר וועגן זײַן אויפֿטריט ווי אַן עדות אויפֿן נירנבערגער פּראָצעס:

— די סאַמע אומגלייבלעכסטע פּאַסירונג אין מײַן לעבן.

— ווי אזוי איז עס געשען?

— אין יאַנואַר 1946 רופֿט מיר אייליק מיכאַעלס און פֿאַרטרויט מיר אַ סוד, אַז ער און נאָך אייניקע וויכטיקע פּערזענלעכקייטן זײַנען אָנגע־פֿרעגט געוואָרן פֿון די הויכע פֿענצטער, וועמען דאָס סאָוועטישע יִדנמוס קאָן אַרויסשטעלן פֿאַר אַן עדות אויפֿן נירנבערגער פּראָצעס. מיכאַעלס, ערענבורג און, דער עיקר, אַ נאָך הויכע פּערזענלעכקייט, אַ יוד פֿון די סאַמע שפיצן פֿון לאַגער, האָבן אַרויסגעשטעלט מײַן קאַנדידאַטור.

מען רופֿט מיר אין מיטן דער נאַכט. מען רופֿט מיר אין די הויכע פֿענצטער. מען גיט מיר דעם דאָקומענט, מיט מאַפֿאַטאַווס אונטערשריפֿט, צו פֿאַרן קיין נירנבערג. „איך וועל ריידן יִדיש.“

— אָנהייב פֿעברואַר 1946. מען באַקליידט מיר. עס פֿעלט אַ קאַפּע־ליוש. מען ברענגט צען קאַפּעליושן. איך בין אויף דעם אַניקאווער אַעראָדראָם. מיט איינעם אַן אומבאַקאַנטן, וואָס איז געזעסן לעבן מיר אין אַעראָפּלאַן, האָב איך זיך באַזונדערס צונויפֿגעחבֿרט, דעם גאַנצן וועג געשמועסט, האַלב רוסיש, האַלב דײַטש. זײַן פֿנים איז מיר געווען קענטלעך. ערגעץ וווּ געזען. האָב זיך ניט געקאַנט דערמאַנען. מיר האָבן גערעדט, דער עיקר, וועגן היינריך היינע. ער האָט געוואָלט דערווייזן, אַז די „לאַרעליי“ איז אַ פֿאַלסכ־שאַפֿונג, וואָס היינע האָט זי זיך צוגעאיינגט.

איך האָב אים דערציילט וועגן דער יִדישר ליטעראַטור און אים פֿאַר־געלייענט מײַן ליד „די בליענע פֿלאַטן פֿון ראָמס דרוקעריי“. די גאַנצע צײַט האָב איך געהאַלטן אין איין טראַכטן: ווער איז דער מענטש? וווּ האָב איך אים געזען? פֿרעגן פֿרעגט מען ניט, עס פּאַסט ניט. שפּעטער, קומענדיק אין בערלין אין געוועזענעם דײַטשן הויפטקוואַרטיר, וווּ פֿעלד־מאַרשאַל קייטעל האָט אונטערגעשריבן די קאַפיטולאַציע, האָב איך זיך דערוויסט, אַז דער נאַמען פֿון מײַן מיטפּאַסאַזשיר, מיט וועמען איך האָב אזוי געמיטלעד געשמועסט אין אַעראָפּלאַן וועגן היינע, איז געווען ניט קיין אַנדערער ווי גענעראַל פֿאַז־פּאַולוס.

בערלין. עס איז נאָכן באַנקעט אין סאָוועטישן מיניסטעריום, איך בין אין בערלינער האַטעל אויף קאַרל האַרסט־שטראַסע.

אין קיך פֿון האַטעל — אַ טעלער מיט אַ כאַראַקטעריסטישער דײַטשער אויפֿשריט: „דער גרעסטע שאַץ פֿיר אינען מאַן איסט די פֿראַן, די קאַכען קאַזן.“

עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז איד זאָל ניט אויפטרעטן אויפֿן פּראָצעס. עס איז מיר פֿינצטער געוואָרן אין די אויגן. פֿלוצלונג אָבער קומט צו מיר אין האַטעל צו לויפֿן רודענקא, דער סאַוועטישער הויפט־באַשולדיקער — איד זאָל זיך צוגרייטן, ווייל מאַרגן, דעם 27סטן פֿעברואַר, דאַרף זײַן מיין עדות זאַגן. ער זאָגט מיר, אַז איד וועל מוזן ריידן רוסיש, ניט ייִדיש, ווייל די סיסטעם אין טריבונאַל איז אַזאַ, אַז מען קאַן ריידן און הערן אויף איינער פֿון פֿיר שפּראַכן: רוסיש, דײַטש, ענגליש, פֿראַנצײזיש. איד האָב תּפֿילה געטאָן די גאַנצע נאַכט צום גאַט פֿון די שפּראַכן, ער זאָל מיר אַרויסהעלפֿן. און אַט קומט דער טאָג.

דעם 27סטן פֿעברואַר אין דער פֿרי בײַן איד אָנגעטאָן אין מינע אַרדנס און מעדאַלן. אַט גיב איד אַ קוק אויף רעכטס, עטלעכע שפּאַן פֿון מיר, און איד דערזען די „העלדן“, וואָס זיצן אין צוויי רײען, ווערליגן דער חשיבֿות. דער ערשטער — ווי אַ געבונדענע מאַלפֿע — גערינג. ווייטער — העס, ריבענטראַפּ, קייטעל, קאַלטענברונער, ראַזענבערג, פֿראַנק, שאַכט, שטרייכער. אין דער צווייטער רײ — דעניץ, רעדער, פֿאַן־שיראַד, גענעראַל יאַדעל, פֿאַן־פּאַפּעו.

דערהער איד די ערשטע פֿראַגע פֿון פֿאַלקאָוויק סמירנאַוו: „עדות, זאָגט אונדז, ווי האָט איר זיך געפֿונען אין דער צײַט פֿון דער דײַטשער אַקופּאַציע?“

איד האָב מיט אַ מאַל דערפֿילט, אַז עס לויפֿן מיר אַז טױזנטער רוסישע ווערטער און יעדער וואָרט בעט, איד זאָל עס אויסקלייבן. איד האָב אָנגעהויבן צו שילדערן בלוין דאַס וואָס איד האָב אַליין געזען, אַליין איבערגעלעבט. איד האָב געהאַט אין זײַנען פֿאַר מיין נקמה־געפֿיל צו זאָגן עטלעכע ווערטער אין ייִדיש. זאָלן די מערדער, וואָס האָבן געוואַלט אומ־ברענגען אױד מיין לשון, זאָלן זיי הערן.

איד האָב גערעדט 38 מינוט. ווען איד האָב געענדיקט מיין עדות זאָגן, בײַן איד אַראָפּ אין זאָל, זיך געזעצט אַנטקעגן די וועלט־מערדער און אײַטלעכן פֿון זיי באַטראַכט.

אַט איז שטרייכער אַליין. מיאום ווי אַ געשוואַלענע זשאַבע. ער איז געווען רעדאַקטאָר פֿון „שטירמער“. פֿון אַלע זײַנע גײַטער איז אים געבליבן אַ שטיקל קינגומי. ער שווערט ביים „הער גאַט“, אַז ער האָט קיין מאַל ניט געקױלעט קיין יודן. פֿאַרקערט, ער איז געווען אַ פֿריינד פֿון יודן. ער האַלט פֿון ד״ר הערצלען און האָט געוואַלט העלפֿן די יודן פֿאַרן קיין פֿאַלעסטינע. מיט צוואַנציק יאָר צוריק איז ער, אין דעם זעלבן זאָל, געמשפּט געוואָרן פֿאַר פֿאַרגעוואַלטיקן אַ קינד. אין זאָל זיצט איצט זײַן פֿרוי און שיקט אים לױפֿטקושן.

גייען מיר אָפּ פֿון נירנבערגער פּראָצעס. סוצקעווערס דערצײלונג און שילדערונג האָט מיר צעטרייסלט. גייען מיר אַריבער צו זײַן גײַעס אָנהײב — צו ארץ־ישׂראל, ווױהן ער איז געקומען אין סעפטעמבער 1947. ער איז

אַבְרָהָם סוּצְקֵעווער

שוין מער ווי צען יאָר אין ארץ-ישראל, ער איז אַ ייִדישער פּאַעט, דער רעדאַקטאָר פֿון „דער גאַלדענער קייט“. שמועסן מיר וועגן ייִדיש אין ארץ-ישראל, און ער זאָגט אזוי:

— איך בין צען יאָר אין לאַנד און איד ווער אַלץ מער און פֿעסטער בני זיה, אַז אין אונדזער צייַט, נאָכן חורבן אין מזרח-אײראָפּע, קאָן ייִדיש אין ערגעץ ניט זײַן אזוי פֿרײַ ווי דאָ. דאָס דאָזיקע סודותדיקע לאַנד זאָנטפֿלעקט זיך פֿאַרן ייִדישן וואָרט. ייִדיש אין ישראל פֿליסט ווי דער ירדן. די לופֿט אין ישראל איז דורכזיכטיק — מען הערט און מען זעט, ווי עס אַטעמט גאָט. און אויב אויף ייִדיש איז באַזונגען געוואָרן דער אומקום, וועט אויף ייִדיש אויך באַזונגען ווערן דער אויפֿקום.

אין דער דאָזיקער אַטמאָספֿער איז געשאַפֿן געוואָרן מיין בוך „אין פּײַער-וואָגן“, אַ צוזאַמענמיש פֿון די פֿײַערן פֿון נבֿ מיט די פֿײַערן פֿון מדבר געטאָ. די לידער פֿון נבֿ זײַנען פֿאַרזײוגט מיט מיניע איבערלעבונגען אין סיביר. ווען ניט די קלינגענדיקע לײַטערקײט פֿון צפֿון, וואָס איד האָב אינגעזאַמט אין מיין קינדהײַט, וואָלט איד מסתּמא ניט געקאָנט אינגאַטעמען די אורתנ־כײַשקײט פֿון נבֿ.

אַ פֿאַלקס קאָן ניט לעבן אָן בענקשאַפֿט. איד האָב געזען אין ירושלים, ווי ירדן האָבן אויפֿגעשטעלט הויכע לײַטערס אויף די דעכער, פֿדי צו זען אונדזער געפֿאַנגענעם פּותל־מערבֿי. מיר, שרײַבער, דאַרפֿן אויסבויען פֿון לידער און דערצײלונגען אַזעלכע לײַטערס, פֿדי זיך צו דערהײבן אויף זײ און דערזען פֿון דער ווינטנס אונדזער אויסגעשטערנטע ייִדישע וועלט, און זי אַרײַנברענגען אין ישראל. ניט מיר דאַרפֿן זיך אַסימילירן אין ישראל, נאָר מיר האַרפֿן ישראל אַסימילירן אין זיך.

ער דערצײלט מיר, אַז אין ישראל לײַענט מען הײַנט מער ייִדיש ווי אין אַ סך נײַט־העברעיִשע לענדער, ווי עס ווײַנען ירדן. שאַפֿונגען פֿון ייִדישע דיכטער האָבן אַפֿט מער פּעולֿה בני דער ישרא־לײַונגט — אין דער הע־ברעיִשער איבערזעצונג, ווי שאַפֿונגען פֿון העברעיִשע פּאַעטן. אַ באַװײַז — קאָדיע מאַלאַדאָוסקי, מאַנײַליב.

ייִדיש און העברעיִש זײַנען ווי די ווייסע און שוואַרצע ציגן. זײַער שאַטן, זײַער גורל איז אַבער דער זעלבער. אויב מיר בײַדע פֿאַרמאָגן איין און דעם זעלביקן שאַטן אויף דער ערד, איז עס אַ באַװײַז, אַז מיר פֿאַרמאָגן בײַדע איין זון אין הימל. העברעיִש און ייִדיש זײַנען ווי צװײ אויגן אויפֿן ייִדישן פֿנים. איד, האַף, אַז פֿון ירושלים וועט זיך אויך לאָזן הערן דער אויפֿגײַענדיקער קול פֿון דער באַנײַטער און באַפֿרײַטער ייִדישער לײַטעראַטור.

יורײַדיש, אזוי צו זאָגן, איז נאָך אַלץ די לאַגע פֿון די ייִדישע שרײַבער אַז אומקלאַרע. עפעס האָט מען פֿאַר זײ מורא, ווי זײ וואָלטן געוואָלט אויסכאַפֿן די העברעיִשע טעמעס. אַבער די שטימונג בני די הע־ברעיִשע שרײַבער איז אויך ניט באַזונדערס פֿײַגלדיק. זײַנט דעם אויפֿקום

פֿון דער מדינה פֿילט מען אים ניט, ווירקט ער ניט, דער העברעיִשער שרייבער.

מען האָט געדארפֿט פֿאַרמאָגן די עקשנות פֿון אַ ליטוואַק, אַז דווקא דעמאָלט ווען יעדן טאָג זינען געפֿאלן איבער אונדז באַמבעס, זאָל מען קומען אין העברעיִשן ווער-הפועל מיט דער אידעע אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל אין ייִדיש. דאָס איז געווען ניט סתם אַ קאַפּריז, אַז אַמביציע. איד האָב אינ-טוטיוו געפֿילט, אַז צוזאַמען מיט דעם גרויסן און זינעם וואָס ווערט געבאַרן אויף דער אַלטהיימישער ערד מוז אויך אויפֿקומען דאָס ייִדישע וואָרט.

פֿאַר אַ ייִדישן שרייבער אין ישראל אַנטפֿלעקן זיך אַלע ווונדער פֿון אַמאָליקן און הינטיקן תנ"ך, אַלע שיינקייטן פֿון לעבן. איד רייך ניט וועגן דער שווערקיט זיך אינצואַרדענען אין לאַנד. מיר ווייסן אַלע, אַז אַ ליטעראַטור געדיעט ניט דווקא פֿון ווילטאָג. פֿאַרקערט, אַפֿט איז גאָר דער ווילטאָג אַ שטער פֿאַר דעם קינסטלערס נאַטור. דער ריכטטער פֿונאַנג דערבלי איז דער מאַדערנער רוסישער ליטעראַטור, למושל, איז גאָר פֿאַרנע-קומען אין די שווערע יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין די הונטער-יאָרן נאָך דער רעוואָלוציע. מיר ווייסן, אַז אויך אין דער גאַלדענער אַמעריקע איז ה. לייזיק געווען אַ טאַפעט-קלעפּער, מאַני-לייב — אַ שוסטער און משה נאָדיר האָט געשוויצט אין אַ רעסטאָראַן. עס האָבן געלעבט אין גרויס גויט און אַרעמקייט די ייִדישע שרייבער אין פּוילן, ווי ישראל שטערן, ווינסבערג, יחיאל לערער און צענדלינגער אַנדערע. לייזער וואָלף פֿון „יונגוויילנע" פֿלעגט מוזן לייזן בני אַ חבֿר 10 גראַשן צו קויפֿן אַ ביסל טינט. ער פֿלעגט ניט זעלמן שרייבן זינע ווונדערלעכע לידער אויף ציטונגען. חיים גראַדע האָט געלעבט אין אַ קוזשניע אויף ברויט און וואַסער און פֿלעגט ניט איין מאָל שרייבן לידער ביים שיין פֿון דער לבנה, ווייל עס איז ניט געווען אויף אַ ליכטל. און פֿון דעסט וועגן, און אַפֿשר דווקא דערפֿאַר, האָבן זיי געוואָלדיק באַרייכערט אונדזער ייִדישע ליטעראַטור.

פֿאַר אַ ייִדישן שרייבער, ניט געקוקט אויף דער העברעיִשקייט, ניט געקוקט אויף דעם וואָס ער איז מיט געוואָלד אַפגעריסן געוואָרן פֿון נאַטירלעכן ליטווישן אַדער פּוילישן באַדן, איז ישראל — דאָס לאַנד, די לאַנדשאַפֿט — געוואָלדיק פֿאַרכאַפּנדיק. עס רעגט אים אַז קינסטלעריש. מיר דוכט זיך, אַז דווקא אַ דיכטער אין ייִדיש, אויב ער איז נאָר באַשאַנקען מיט טאַלאַנט, און מיט טאַלאַנט ליב צו האָבן אַרץ-ישראל, דווקא ער, אַ דאַנג זיין שפּראַך-אינסטרומענט, קאָז אַרויסאַנטפֿלעקן און קינסטלעריש געשטאַלטיקן די סודות פֿון לאַנד, אונדזער פּילי-שביטימדיק פֿאַלק, און פֿאַר-געמען דעם ריטעם פֿון גאָלד. אַפֿשר מער ווי אַ העברעיִשער שרייבער. דאָס איז דערפֿאַר ווייל אונדזער מאַמע-לשון טראַגט אין זינע וואָרצלען אַלע ריחות און זאַפֿטן פֿון יאָרהונדערטער ייִדיש לעבן, דיאַלעקטן און פֿאַלקלאַר פֿון אַ ווילנע, אַ וואַרשע, אַ טשערנאָוויץ, שלום-עליכמס פֿאַלקישן געלעכטער

און פרצעס דערהויבנקייט, די תחינות פֿון אונדזערע מאַמעס און די גייסטיקע אויסשטראַלונגען פֿון די שרייבער אין די געמאַס.

דערציילט ער וועגן זיינע ערשטע טעג אין ישראל:

— נאָך אַלע איבערלעבונגען אין געטאַ, ווען דאָס וואָרט צוזאַמען מיטן מענטשן איז אזוי געשענדט געוואָרן; נאָך דעם חורבן אייראָפּע, ווען כּמעט אַלע אונדזערע שרייבער האָבן אויסגעזונגען זייערע פֿלאַמענלידער אין די קרעמאַטאָריעס, — האָבן אידן לאַנג געספּקט, צי אידן וועל נאָך ווען קאָנען הנאה האָבן פֿון אַ זונפֿאַרגאַנג, פֿון אַ בליענדיקן קאַרשנבוים צי פֿון אַ שמיכל אויף אַ ליבן פּנים. די חושים זיינען געווען אומשפּירעוודיק ווי די נעגל פֿון פֿינגער, וואָס שפּירן ניט דעם מעסער. ווי אזוי קאָן שאַפֿן אַ דיכטער, אויב די זון, אויב מען קאָן אזוי זאַגן, האָט זיך פֿאַר אים פֿאַרוואַנדלט אין אַ שיטער מיט ברענענדיקע ידן. בלויז אידן האָבן זיך געהאַנגלט אין געטאַ, פֿלעגן אידן זיך אַנכאַפּן, ווי אַנקלאַמערן אָן ייִדישן וואָרט, ווי אַ מאַל אַ פֿאַר־משפּטער אָן די הערנער פֿון מזבח. פֿלעגן אידן שרייבן ביים טויט, כדי אויפֿצהאַלטן אין זיך דאָס לעבן, כדי זיך צו פֿאַרפּאַנצערן קעגן די אַלע וואָס ווילן מיין ייִדישן וואָרט צוזאַמען מיט מיין ייִדישן לעבן אומברענגען.

אַבער נאָך דער מלחמה, נאָכן חורבן, איז שוין דאָס פּערזענלעכע לעבן ניט געווען אזוי טייער. און אויך דאָס ליד, וואָס האָט זיך גערייכערט אויף מיניע ליפּן, האָט זיך ניט געקאַנט אַנצינדן.

און אַט איין מאַל, איז מיניע ערשטע טעג אין ישראל, בין אידן געפֿאַרן אין מערבֿ־גליל. פֿאַראַן דאָרטן אַ טיכל צווישן פֿעלדזן, וואָס הייסט קאַרקאַראַ. דאָס גאַנצע טיכל איז געווען פֿאַרדעקט מיט רויטן אַלעאַנדער־צוויט פֿון די דערביניקע ביימער. ווען אידן האָבן זיך צו אים דערנענטערט, איז אַרויסגעשפּרונגען פֿון וואַסער אַ זיך באַדנדיקער הירש, ווי אַנטעמאַן אין פֿיכטע רובינען. דעמאָלט האָבן אידן דערפֿילט צום ערשטן מאַל אין ארץ־ישראל, אַז עס האָט אויף ס'ניי אַ צאַפֿל געטאַן מיין באַגייסטערונג, אַז אידן האָבן אַנגעהויבן זען, דאָס האַרץ — צו פֿילן ווייטאַנג, און די צונג איז געוואָרן דורכגענאַדלט מיט בראַשיתדיקע קלאַנגען.

עס איז דאָ אַ הייל אין סדום, אַז מען קוקט דאָרטן אַריין, באַפֿאַלט אַ מוראדיקע פֿינצטערניש. אַבער אַז מען לעכט זיך דאָרטן איין און מען געוויינט זיך צו, דערזעט מען, אַז סאַמע אויבן איז דאָ אַן עפֿענונג, דורך וועלכער עס שטראַלט אַריין די זון מיט אַ ווונדערלעכער ליכטיקייט. די פֿינצטערניש אין ארץ־ישראל איז אויך ליכטיק. מען דאַרף אַבער אין זיך פֿאַרמאַגן ליכט צו זען די פֿינצטערניש.

ער רעדט וועגן גרינדן אין ארץ־ישראל אַ גרויסן ייִדישן ביכער־פֿאַרלאַג.

באַלד אַבער שלאָגט ער אַליין זיין אייגענעם אַפּטימיזם:

— עס פֿעלט אַבער דאָ אַ ייִדיש־אידעע. „יונגרוילנע“ האָט געהאַט אַן

אידעע. ייִדישיזם איז געווען אַן אידעע. די יוגנט איז געווען אַן אידעע.

דאָ איז דאָס פֿאַר אונדז ניטאַ. ניטאַ דער ברען, ניטאַ דאָס וואָס זאָל אַלעמען

צונויפנעמען צוזאמען. עס איז אָנגעלאָרן דאָס לאַנד מיט ברענענדיקן ייִדישן שטאַף פֿאַר קינסטלער. רייכע טעמאַטיק פֿאַר דער פּראָזע, פֿאַר דער פּאָעזיע. נעמט די קאַמפֿן פֿון פּלמ"ח, די שיפֿן מיט נייע עולִים, אַלץ וואָס עס קומט פֿאַר אין נגבֿ. עס איז ניט אַזוי איינפֿאַך צו באַהערשן אַט דעם רייכן און גרויסן לעבנסשטאַף. עס גיט זיך ניט אַזוי לייכט. מען וועט עס אָבער מוזן דערגרייכן.

ער דעמאָנט יונגע פּאָעטן :

— אַריה שמרי, יעקבֿ פֿרידמאַן, משה יונגמאַן.

די ייִדיש־שרייבער זיינען געקומען אַהער פֿון אַ ייִדישן ערגעץ. זיי האָבן אַז אָפּשטאַם. זיי האָבן געהאַט טאַטע־מאַמע. זיי זיינען געווען טיף פֿאַר־וואַרצלט. דער ייִדיש־פּאָעט וואָס קומט פֿון ווילנע זעט דעם באַרג סיני מיט די אויגן פֿון די אומגעקומענע מיליאָנען יודן. עס איז דאָ בני אים אַן אַנדער פֿרייד און אויך אַן אַנדער טרויער. מען האָט געגרייכט צום באַרג סיני, מען האָט אים איינגענומען. ייִדיש פֿאַלק האָט זיך ווידער פֿאַרבונדן, מתחתן געווען מיט זיין באַרג סיני. „פֿאַר מיר“, זאָגט אַבֿרהם סוצקעווער, „איז דאָס קומען צום הר סיני געווען אַ געוואַלדיקע איבערלעבונג.“

— די פּיראַמידע פֿון די טויטע קינדער איז געקומען צום באַרג סיני און אים אַ טרייסל געטאַן.

איך האָב געפֿילט, אַז די טויטע פֿרייען זיך, אויב טויטע קאַנען זיך פֿרייען.

דורכברענען צוויי יאָר ווילנער געטאָ, צו קאַנען קומען צום באַרג סיני, איז פֿדאיי. מוסולמענישע פּאַנאַטיקער, נאָך דעם ווי זיי קומען אין מעקקאַ, שטעכן זיי זיך אויס די אויגן. מען דאַרף זיי שוין ניט. מען דאַרף שוין מער ניט זען. איך וועל נאָך מינע אויגן דאַרפֿן האָבן. איך וויל האָבן גענוג פּוּח פֿדי איבערצוגעבן וואָס איך האָב געזען, געהערט און געפֿילט, און עס איבערגעבן אין ייִדיש.

ער לייקנט אָפּ שְׁנאַה צו ייִדיש אין לאַנד.

— דער פּאָעט שמעוני איז געווען פֿון די ריינסטע פּערזענלעכקייטן, און ער האָט געהאַט אַ טיפֿע ליבשאַפֿט צו ייִדיש. איך קאַן זיך ניט פֿאַר־שטעלן אַן אמתן דיכטער, וואָס זאַל פֿיניט האָבן ייִדיש. אויב ער האָט יאָ פֿיניט, איז ער גיט קיין דיכטער. מען דאַרף וועלן ייִדיש, בענקען נאָך ייִדיש. מען קאַן זיך ניט אַפּרייסן פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט, פֿון די דורות. אַט איז למשֿל אַ געדאַנק פֿון חיים הזוּן :

— צוויי טויזנט יאָר זיינען יודן געשטאַנען ביים דאַוונען מיטן פנים צו ירושלים. זייער בענקשאַפֿט האָט אויסגעבענקט דאָס לאַנד.

מען דאַרף דאָ אויך אויסבענקען אַ ייִדישע ליטעראַטור.

— אָבער וואָס דאַרף פֿאַר דעם געטאַן ווערן ?

— מען דאַרף זיך באַפֿרייען פֿון געפֿיל, אַז די ייִדישע ליטעראַטור איז דאָ פֿאַריתומט, אַז ייִדיש־שרייבער זיינען דאָ בירגער פֿון אַ צווייטער

מדריגה. מען דארף גלייבן, אז דאָ וועט אויפֿקומען אַ ייִדישע ליטעראַטור. דאָס לעבן פֿון ייִדישן פֿאַלק מוז געשטאַרקט ווערן, און אויך די ייִדישע ליטעראַטור מוז געשטאַרקט ווערן.

סטימטש! — שרײַט ער אויס — אין דער צײַט פֿונעם אויפֿקום פֿון ייִדיש לעבן אין מדינת־ישׂראל זאָל ייִדיש זײַן פֿאַרמשפֿט אויף אומקום? די רעגירונג, ווען זי זאָל עס אָפֿילו וועלן, וועט זי ניט קאַנען טאַמעווען די ייִדישע ליטעראַטור. גוטע קענער פֿון העברעיִש דערפֿרייען זיך דאָ מיט אַ גוט ייִדיש לײַד.

פֿאַראַן העברעיִשע פֿאַעטן, זאָגט ער מיר, וואָס זײַנען חילציאַנערן. זײ שרײַבן מליצה. ווען מען זײַנגט וועגן נגבֿ אויף ייִדיש־תנ"כיש, אין עס אַזוי ווי אין תנ"ך. אָשר באַראַש האָט עפֿנטלעך געזאָגט, אז עס זײַנען ניטאָ נאָך אין העברעיִש אַזעלכע לידער וועגן נגבֿ ווי עס זײַנען שוין דאָ אין ייִדיש. וואָס מײַן איד תנ"כיש? — אַלט ייִדיש, אייביק ייִדיש, היסטאָריש. מען קאַן שרײַבן העברעיִש און עס זאָל זײַן ניט העברעיִש און ניט ייִדיש. מען קאַן שרײַבן ייִדיש און עס זאָל זײַן תנ"כיש.

מיר האָבן ניט צוליב וואָס אַזוי מקנא צו זײַן די העברעיִשע פֿאַעזיע. מיר קאַנען זיך מיט אונדזער ייִדישער פֿאַעזיע אויסגלייכן און עס איז דאָ אַ חשק, אַ בענקשאַפֿט בײַ די היגע ייִדן צו ייִדיש. טױזנטער קומען הערן דאָס ייִדישע וואָרט און מען ווײַנט אין האַרצן פֿון פֿרייד. מען האָט דאָ געהערט קאַנצערטן פֿון הערץ גראַסבאַרטן זיבעציק מאָל. אין עײַז־חרוד האָבן גראַסבאַרטן געהערט צוויי טױזנט מענטשן.

מײַן באַצױונג צו מדינת־ישׂראל? — פֿרעגט ער, און ענטפֿערט — ווי וואָלטן מיר חלילה אויסגעזען נאָכן גרויסן חורבן, ווען ניט ישׂראל?

ער דערמאָנט זיך ווידער, ווי ער און זײַן פֿרוי זײַנען געפֿאַרן קײַן ישׂראל אויף אַ צעבראַכן גריכיש שיפֿל „פֿאַטריאַ“. פֿרטים פֿון יענער רײַזע: — דער שטורעם אויפֿן ים האָט געשלינדערט דאָס צעבראַכענע שיפֿל. עס איז געוואָרן אַ סומאַטאַכע לעבן אינרײַזל קרעמע. דאָס לעבן איז געהאַנגען אויף אַ האָר, איז געלעגן אין די הענט פֿון שטורמישן ים. איד בײַן געשטאַנען בײַם ברעג פֿון שיפֿל, בײַם באַרטן, און קײַן אײַן מינוט קײַן חרטה ניט געהאַט: אפֿשר בײַן איד ניט ראוי אַרײַנצוקומען אין אַרץ־ישׂראל? .. אפֿשר אַרײַנוואַרפֿן זיך אין ים? .. נאָכרעם האָט זיך אָנגעהויבן אויסלייטערן דער הימל. דער געדאַנק, דער דמיון האָט זיך אַוועקגעטראָגן צו יהודה־הלויזן. איד האָב אָנגעשריבן אַ ליד „יהודה הלוי“ אויפֿן שיפֿל און געזאָגט צום שטורעם: „נאָ דיר מײַן לײַד! ..“

דער הימל לײַטערט זיך, דער שטורעם ווערט שטילער, רױקער. מיר זעען רעמונגסשיפֿלעך אַרום אונדזער שיף. .. נײַסט נאָכרעם איבער דעם לאַנד. זעסט דאָס נײַע, דאָס גרויסע, און פֿרעגסט: ווער זײַנען זײַ, אונדזערע אויסלייזער?

אונדזערע ינגלעך פֿון די געטאָס, די וואָס האָבן זיך געשלאָגן אין די געטאָס מיט שטיינער אין די הענט. ווער זינען זיי, אונדזערע נייע העלדן? די געוועזענע פֿארטיזאַנען.

זאָלן מיר זיגן איין מאָל אין דער געשיכטע!

אַט איז געווען דער חורבן אין די געטאָס. אונדזער טראַגעדיע איז געווען העכער פֿון גאַט אַליין. איד מיין די וואַרשעווער טראַגעדיע, דעם אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. אונדזערע געטאָ־ינגלעך זינען געקומען אַהער. זיי האָבן געברענגט נאָר מלחמה. לאַנגע דורות וועלן זיך וואַרעמען מיט דעם וואָס דאָ איז געשען. ענדלעך האָבן מיר פֿרייד. ענדלעך האָבן מיר העראַנק. שוועריקייטן? גרויסע צרות? פֿראַבלעמען? דאָס זינען וויכטיקע ענינים, אָבער סוף־כל־סוף — זינטיקע זאַכן. דער עצם ענין איז געוואַלדיק.

אַ יונגל פֿון געטאָ קריכט אַרויף אויפֿן באַרג סיני און גיט איבער די פֿאָן צו אומגעזעענע הענט. אויבן אויפֿן באַרג סיני — בליצנדיקע אימה. אַ יונגל מיט אַ פֿאָן. ער גיט איבער די פֿאָן צו אַ געהיימער האַנט, וואָס נעמט זי צו און ער, דער יונגל, ווערט אויפֿן באַרג געוואַלכט פֿאַר אַ גיבור און ווערט געבענטשט אין דער אייביקייט.

אַכ־הם סוצקעווער האָט זיין סיני־פֿאַעמע געשריבן אין ייִדיש. בן־גוריון האָט זי געלייענט און געזאָגט:

— חבל שלא בעברית.

ער האָט געשריבן, געשריבן, אָבער ער מיינט, אַז ער האָט נאָך נישט אָנגעשריבן די ביכער וואָס ער וויל שרייבן. געהאַט אַ סך איבערלעבונגען, וואַגלונגען, אַ סך ליידין; דורכגעמאַכט וועלט־שטחים, דורכגעמאַכט גרויסע תקופות אין דער ייִדישער געשיכטע — פֿון ווילנער געטאָ, פֿון די פֿאַרטיז־זאַנען־וועלדער ביזן באַרג סיני.

— איד האָב געשריבן ש. ניגערן — דערציילט ער — אין אַן אומע־טיקער שעה, אַז איד האָב נאָך אייגנטלעך נאַרניט געשריבן. איד בין דאָך אַזוי אָנגעלאָדן מיט דיכטונג, אַז וווּ איד וואַלט זיך געגעבן אַ שטאָך מיט אַ נאָדל, וואַלט אַרויס אַ ליד.

האַט ש. ניגערן אים געענטפֿערט: „טאָ לאַזט זיך מער שטעכן.“

ער פֿליט אַריבער צו רוסלאַנד, צו די ייִדן אין רוסלאַנד, צו די ייִדישע שרייבער אין רוסלאַנד, צו פֿרץ מאַרקישו. ער האָט זיך מיט אים געזענט פֿאַרן פֿאַרלאָזן רוסלאַנד, בני פּוּשקיןס מאַנמענט אויף די טרעפּ.

— „איד וויל נישט ווערן אַ צייַגנער“ — האָט מאַרקיש געזאָגט, און איז געבליבן. און איז געוואָרן אַ קרבן. וווּ ביסטו, חבֿר? זינג דעם אמת! פֿון קבֿר זינג מיט פֿרײַען מויל: איד האָב דיר, לאַנד, געשאַלט פֿאַעמעס און האַסט צוריקגעשאַלט אַ קויל.

ער רוט זיך אָפּ, ער איז מיד. עס איז בחציה־לילה ביים ים־התיכון. עס רוישן אַריין די כּוואַלעס. ווידער און ווידער קומט פֿאַר זינע אויגן,

אַבְרָהָם סוּצְקֵעווער

ווי ער זאגט, די גרעסטע געשעעניש אין זיין לעבן : דער ייִדישער אַרױפֿשטיג
 אױפֿן באַרג סיני, זיין אייגענער אַרױפֿשטיג אױפֿן באַרג. און ער זאגט אַזױ :
 טו אױס די שיד און שטעל זיך אין אַ שורה, טו אױס די שיד און
 זאַל דאָס זאַמד דיר שווענקען. אַצינד איז דאָ די צײַט פֿון מתדבֿרה.
 די שטיקײַט איז אַ תהום, אַ תהום פֿון בענקען.

— מיר דאַרפֿן נאָר אַ סך ריידן. מיר האָבן דאָך אונדזער שמועס
 ערשט אָנגעהױבן. — האָט ער מיר געזאָגט כחצי-הלילה.
 — איר װעט שױן דערשמועסן װײַטער אין אײַערע לידער.

שמואל-יוסף עגנון

איך האָב זיך שטאַרק געגרייט

צו דער באַגעגעניש מיט שמואל־יוסף ענגונען. די שרייבער אין ישראל ריידן וועגן אים ווי וועגן דעם „מינסטער פֿון דער העברעישער ליטעראַטור“, ווי וועגן דעם „גרויסן קינסטלער פֿון העברעישן לשון“, אַז „ער שווימט אין ים פֿון תורה, מדרש, אַגדה, חסידות, קבלה“. מען האָט מיר אויך געוואָרנט, אַז ער איז אין די לעצטע יאָרן פֿאַרנומען טאַג און נאַכט מיט אַ גרויסער פֿאַרשונג, אַ זאַמלונג פֿון די אַלטע קוואַלן, און ער האָט ניט קיין צייט פֿאַר לאַנגע שמועסן. איז ווי אזוי וועלן מיר זיך קענען צוזאַמענריידן, פֿירן אונדזער שמועס פשוט, פֿדבר איש אל רעהו, ווערן נאַענט? און אויב ניט, האָט עס דאָך ניט קיין זין.

איך האָב געזאַמלט מאַטעריאַל וועגן אים און זיין שאַפֿן. איך האָב געפֿונען אין דער אַרבעט פֿון העברעישן עסעַיסט ברוד קורצווייל וויכטיקע מאַטעריאַלן וועגן שמואל־יוסף ענגונען. איך האָב אַריינגעקוקט אין ענגונס ספֿרים, וואָס זיינען אַ סך אין צאַל.

— ענגון האָט אויפֿגעוועקט, זאָגט זיינער אַ פֿריינד, דאַס לשון און דעם סטיל פֿון אַלע דורות, וואָס זיינען געווען פֿאַרדרימלט... ענגון האָט געזונגען דעם גלותדיקן שיר־הגבורה...

געלעבט אין אַרץ־ישראל אַ האַלבן יאָרהונדערט. דאָרטן געאַרבעט, געשאַפֿן, און דאָרטן געזונגען דעם „גלותדיקן שיר־הגבורה!..“

זינע יסודות זיינען אמונה און פֿאַלקסטימלעכקייט. זיין קינסטלערישער באַרוף איז די דערציילונג, דער סיפור־המעשה. ביני אים מישן זיך צונויף פֿאַלקס־מעשיות און סימבאָליק.

די שפֿחים וואָס איר הער און לייען וועגן אים זאָגן, אַז ער איז פֿון אַן אַנדער דור, פֿון אַן אַנדער לאַנד. ער איז דער ריינסטער עפיקער אין דער העברעישער ליטעראַטור. שרייבט ער אין דער פֿאַלקסטימלעכער הקדמה צו זיין גרויס ווערק „והיה העקוב למישור“ אין לשון פֿון די אַלטע ייִדישע פֿאַלקס־מעשה־לעד אַזוי: „אַ מעשה וועגן אַ יודן ר' מנשה־חיים פֿון די אייננוויינער פֿון ק"ק בעמשאַטש, אַ יוד, וואָס איז געבעד אַרעם געוואָרן, אַראָפֿ פֿון גלייכז ייִדישן וועג, געוואָרן פֿאַרשטויסן, פֿאַריאָגט, פֿאַרוואַנגלט, פֿאַרוואַלגערט. ער האָט אָבער ניט געטאַן קיין שלעכטס צו אַנדערע און האָט

זוכה געווען צו א נאמען און א נאכבלינד, ווי עס ווערט אויפגעקלערט אין דעם סיפור גאנץ אויספירלעך."

איך ווער געוואָר, אַז אַט דעם גרויסן העברעער איז צום בעסטן צו ליענען ניט אין נוסח ספרד, נאָר אין נוסח אַשכּנז, אַז זײַן פּעדער זינגט פּאַלקסטימלעך ייִדיש — „האַט ר' יודל אַ זיפּץ געטאַן און געזאַגט: אוי! . . .“ דער ליענער האָט אַפּט אַ געפּיל, אַז דער קינסטלער זעגנט זיך מיט אַ וועלט וואָס גייט אַוועק. ער ווייס אַלײַן, דער מיניסטער, גאַנץ גוט, אַז דער כּוח פֿון דער צײַט איז שטאַרק און מאַכט חרובֿ די נעכטנס.

„עגנון מאַביליזירט אַלע זײַנע עפּישע מיטלען פּרי אויפּצושטעלן און פּאַראַייביקן אַ וועלט וואָס איז אים טײַער. ער פּילט אַלײַן, אַז די וועלט איז שוין לאַנג ניט אונדזער וועלט. ער טראַגט אין זיך די סיבות פֿון פּאַרלירן זי. עס איז די וועלט פֿון „נעכטן־אײערנעכטן“, וואָס וועט שוין מער ניט זײַן. און דווקא דעריבער ווענדט ער אַז זײַן גרויסן קינסטלערישן כּוח און, אַ געוואַנטער און פּאַרצווייפּלטער, אַרבעט ער אויפּצושטעלן אַט די וועלט פֿון דאָס נײַ. ער האַלט מלחמה מיט דער צײַט, וואָס ענדערט אַלץ. ער וויל ראַטעווען דאָס באַליבטע בילד, אַז דאָס באַליבטע בילד זאל ניט פּאַרזונקען ווערן.“ דאָס איז די געלונגענסטע באַצײכענונג פֿון דעם דערמאַנטן ברודער קורצווייל אין זײַן „מסכת־הרומן“.

ווי שוין געזאַגט, האָב איך זיך היפש אונטערענגאַרטלט, אידער איך האָב זיך געלאָזט צום העברעישן ליטעראַטור־מיניסטער.

זײַן הויז שטייט אין תּלפּיות, אַפּגערוקט פֿון צענטער פֿון ירושלים. אַרום און אַרום — סאַסעביימער. אַרויף צו, ביים סאַמע ברעג, זעט מען בערג. דאָ איז שטיל און מנוחהדיק. איד בין פּאַרביניגעגאַנגען דאָס הויז פֿון ד"ר יוסף קלויזנערן, זײַן שכן, צוגעקומען צום גאַרטן פֿון שמואל־יוסף עגנונען און געבליבן שטײַן. דאַרטן זײַנען דאָ אַ פּאַר טירן. איד זוד דעם אַרײַנגאַנג. עגנון האָט געוויסט, אַז איד דאַרף אין דער שעה קומען, האָט ער געפֿנט זײַן טיר, מיר אַרײַנגעבעטן און אויפּגענומען מיט אַ „שלום!“

אַז עלטער, אַ פּרײַנדלעך, אַ באַשיידן האָר פּנים. אַ פּאַר אַרײַנגעגראַבענע פּאַרטראַכטע אויגן, אַ ביסל אַ געבויענע געשטאַלט פֿון אַ תּלמיד־חכם. אין אַ וואַכעדיקן בנד. ער האָט מיר גוט אַנגעקוקט. אַ וואַרט אַהער, אַ וואַרט אַהין, און אַט זיצן מיר שוין בני זײַן טיש, אין זײַן אַרבעט־צימער, וואָס איז אַרומגעשטעלט מיט ווענט ספּרים. זאַגט עגנון: אַז ווען צוויי יידן באַ־געגענען זיך אין אַרץ־ישׂראל, אײנער פֿון ניר־יאַרק און דער צווייטער פֿון ירושלים, דאַרפֿן זײ מאַכן אַ לחיים. די וואַנט פֿון פֿרעמדקײט רוקט זיך אַפּ.

— מיר האָט ניט לאַנג געזאָגט אַבן-שמואל קויפּמאַז, ווען איר בין געווען בני אים אַן אורח, — דערצייל איר — אַז אורח איז משמע שבת, און שבת דאַרף מען מאַכן קירוש און מען דאַרף בשעת מעשה אַנשלאַנגן די גלעזלעך, ווייל עס האָבן הנאה פֿון משקה דער חוש-הראיה, דער חוש-הטעם, דער חוש פֿון שמעקן. עס זינען אַבער איר דאָ אויערן, דאַרפֿן זיי איר הנאה האָבן. קלאַפט מען דעריבער אַז די גלעזלעך — זאָלן זיי איר הערן און האָבן הנאה.

אין די פֿענצטער קוסן אַרײַן די הויכע סאַסנעביימער פֿון זײַן גאַרטן. אונדזער שמועס וויקלט זיך פֿונאַנדער געלאָסן, כנעימות, מחשבותדיק פֿון זאָץ צו זאָץ. אונדזערע ערשטע ווערטער זינען וועגן אַמעריקע. וואָס מאַכן דאַרטן יודן? ווי לעבן זיי? ווי אזוי זינען זיי דאַרטן טאַקע יודן? און אַט קומט אַרויס אַ זאָץ, אזוי ווי פֿון די שאַטנס פֿון די טויזנטער ביכער אויף זײַנע פּאָליצעס:

— מען קאָן ניט אַפּרייטן ארץ-ישראל פֿון גלות. אַלץ לעבט אין אונדן. איר פֿיל, אַז דער שותפֿותדיקער באָדן ווערט פֿעסטער. איר דערמאָן זיך אַ סצענע פֿון ווייטן אַמאַל. איר בין נאָך דעמאַלט געווען זייער יונג. בין איר געזעסן פֿאַר י.ל. פרעזן אין וואַרשע ברהילו ורחימו, ממש אין ציטער פֿאַר דעם באַרימטן יודן פֿון „צווישן צוויי בערג“. איצט זײַ איר פֿאַר דעם באַרימטן העברעער און פֿיל אַ יראת-הפֿבוד. אַבער צוזאַמען מיט דעם אַ רוניקייט אין געמיט. איר הער זײַנע געמאַסטענע רייד וועגן דער יודישער געשיכטע, וועגן גללאות-הבורא, וועגן ארץ-ישראל, וועגן יודישן מזל, וועגן גוטע יודן.

— געווען אַ יוד אין אונדזערע מקומות, — דערציילט שמואל-יוסף עגנון — אַ דאַרפֿנייער, אַ חסיד. אַז ער איז געגאַנגען אין וועג, האָט ער געהאַט מיט זיך אַ פֿלעשל משקה. מחמת וואָס? טאַמער קומט אַן משיח אַנטקעגן, וועט ער אים זאָגן: „זע, משיח, ווי די יודן האָבן זיך געשטאַרקט אין גלות.“

גייט אַן אונדזער שמועס. נעכטנס, היינט און מאַהגנס ווערן צונויפֿ-געגאַסן. אין משך פֿון שמועס שלײַכן אַרויס שטילערהייט געשטאַלטן פֿון זײַנע ספֿרים, געשאַפֿענע דורך אים במשך אַ האַלבן יאָרהונדערט: „והיה העקוב למישור“, „תּמוּל שלשום“, „סיפור פּשוט“, „אורח נוטה ללון“... עס שטייט געשריבן, אַז אַ שנרל ציט זיך דורך די מעשים פֿון ישראל און הקב"ה זיצט און וועבט פֿון אים געוואַנט פֿאַר אַ טלית, וואָס וועט זײַן פּולו חן און חסד פֿאַר דער כּנסת-ישראל, זי זאָל זיך איינהילן אין אים און איינהאַלטן איר שיינקייט אַפֿילו אין גלות, ווי אין איר יוגנט אין ירושלים עיר-הקדושה, אין דער הייליקער שטאַט, אין דער שטאַט פֿון דער-הויבנקייט און סוד. — זאָגט עגנון.

ניט ווייט פֿון דאַנען זינען די הרי-ירושלים. אַ קורצע וויילע גאַנג פֿון דאַנען אין די אַראַבישע גרענעץ. אין גאַרטן זע איר, דורכן פֿענצטער, זיצן

אונטער ביימער זיין פֿרוי אסתר, וואָס שטאַמט פֿון אַ מאַלאַ מאַל פֿון קעניגס-
בערג און באַגלייט אים אַ לעבן לאַנג מיט אַהבה און חן, מיט איר טאַכטער.
מיט זיי צוזאַמען איז אַ יונגע פֿרוי אַז ענגלענדערין, — אזוי דערציילט מיר
עגנון — וואָס קומט פֿון לאַנדאָן אַהער צו, ווייל זי איז פֿאַרליבט אין
ירושלים, אין ארץ־ישׂראל. דאָ איז ניטאָ קיין אומרויסייט, קיין מורא. זיי
זיצן דאָרטן אונטער די ביימער די ביימער במנוחה.

דאָ ביים טיש זיצט מיט מיר דער גרויסער שרייבער, וואָס קומט פֿון
דעם קליינעם גאַליציאַנער שטעטל מיט דער הייליקער ברכה פֿון ייִדישער
יצירה און גרונטעוועט דעם אַנזאַג:

— מיר מוזן בלייבן טריי דער וועלט פֿון די דורות.

מען דאַרף גוט הערן די טענער פֿון עולם־הטובֿ, פֿון הקדש־כרוך־הוא.
יעדער איינער קאָן זוכה זיין צו דערהערן.

אַט האָט ר' נחמן בראַצלעווער געזאָגט, אַז השּׁמִית־כּרד מאַכט זיין
וועלט יעדן טאָג אַלץ שענער, אָבער אַ בעטשאַטשער יוד האָט געזאָגט אַנדערש:
אַז יעדער טאָג, וואָס גאָט גיט אים, איז פֿאַר אים אַלץ ערגער.

דאָס איז עצבות פֿון איינזאַמען מענטשן. מען דאַרף זיך אויסלייזן
פֿון עצבות.

די וועלט פֿון עטיק, פֿון תנ"ך, פֿון גמרא און פֿון מדרש וואַרצלט זיך
אין דיין חצר, אין דיין דירה. דאַרפֿסט נאָר דערפֿילן און דערזען!
לאַמיר אַ קוק טאָן אין זיין חצר, גיין צו זינע קינדער־יאָרן, צו זיין
אַנהייב. לאַמיר אים הערן.

הייבט זיך אויף אַ פֿאַרהאַנג און עס זעט זיך בעטשאַטש. עס זעען זיך
גאַסן און געסלעך, שולן, בתי־מדרשים, חסידים־שטיבלעך, יודן אַלעס און
יונגע, פֿרויען און קינדער, שבתים און יום־טובֿים. עס זעען זיך אויך פֿעלדער,
לאַנקעס, אַ טינד, דער בעטשאַטשער וואַלד. גלייביקע יודן, למדנים און
משפּילים, פֿלות און עגונות, יונגע־לייט ציון־טרוימער.

קומט אַרויס זיין משפּחה:

— מיין פֿאָטער האָט געהייסן שלום־מרדכי טשאַטשקעס. די מאַמע
האָט געהייסן אסתר, אַ טאַכטער פֿון יהודה פֿאַרבֿן הפּהן.

זיין טאַטע איז געווען אַ מוסמד פֿון לעמבערגער רבֿ ר' יצחק שמעל־
קעס. דער לעמבערגער רבֿ האָט אָנגערופֿן אין זיין ספֿר עגנונים טאַטע:
„החריף והבקי שלום־מרדכי“.

— איך בין געבוירן געוואָרן תּשעה־באבֿ אין יאָר תרמ"א, אין
בעטשאַטש, מזרח־גאַליציע.

זיין זיידע, זיין מאַמעס פֿאָטער, איז געווען פֿון די חשובֿסטע יודן אין
בעטשאַטש, וואָס פֿלעגט צושטעלן אינזערנע פֿלים צו די ברויערניען פֿון דער
סביבה. געווען אַ שאַרפֿער יוד, אַ שטרענגער, אַ כּהן. אַז איינער פֿון זינע
זיין האָט אַרנינגעגעבן זיין יונגל אין אַ גימנאַזיע, האָט ער גיט גערערט צו

אים גאנצע דרניצן יאָר. זיין זיידע לעבט אין זיין דערציילונג „הכנסת פלה“.
מאכט עגנון א פֿאַרגלייך צווישן דורות:

— אַז מיין זיידע פֿלעג דאַרפֿן אָנצינדן זיין ליולקע, פֿלעגן אַלע אַרום
אים זיך אינל אים דערלאָנגען פֿייער. אַז מיין טאַטע פֿלעג וועלן אָנצינדן
זיין ציגאַר, פֿלעג מען אים אויך דערלאָנגען פֿייער. אַז איד דאַרף אָנצינדן
מיין סיגאַרעט, דאַרף איד אַרומזוכן פֿייער צווישן באַקאַנטע און באַקומען
עם ברוחק.

עפעס פֿון זיינע קינדער-יאָרן:

— פֿון 3 יאָר ביז 9 געלערנט בני דרני מלמדים. איינער — אַ פשוטער
ייד; דער צווייטער — אַ זקן, הויט און ביינער, אַ בעל-צדקה און אַ בעל-
רחמים; דער דריטער — אַ חסיד אַ גוטהאַרציקער, אַ מעורבֿ עם הבריות,
געלאָפֿן שטענדיק טאָן אַ מצווה, באַזונדערס אַ מצווה בין אָדם לחבֿרו.

— און נאָר 9 יאָר?

— געלערנט ביים טאַטן. באַקומען פֿון אים אויך אַ נטיה צו שירה.

זיין טאַטע שלום-מרדכי איז געווען אַ ייד אַ למדן, אַ חוקר. אויך אַ
שירים-שרניבער. ער איז געווען אַ בקי אין רמבם און געלייענט פֿילאָסאָפֿישע
ביכער. דער טאַטע האָט געלערנט מיט אים די גמרות ברכות און תענית,
וואָס מען לערנט בכלל ניט. ער האָט זיי מיט אים געלערנט צוליב זייערע
דבריי-אַגדה. ער פֿלעגט לערנען מיט אים אין די נעכט, ווייל אין די טעג
איז ער געווען פֿאַרנומען מיט מסחר.

שמואל-יוסף איז געווען דער בכור בני טאַטע-מאַמע. אין חדר איז ער
געווען אַן עילוי. אין די נעכט, ווען אַנדערע לערנען אין די מישמורים בבא
קמא אָדער בבא מציעא, האָט ער געלערנט ברכות ביחידות. ער איז געווען
ינגלויז אַן אַלויז-גייער. דער רבי האָט געהייסן לערנען אין אַלטן בית-
מדרש, דעם מקום פֿון די מתנגדים. איז ער אַלויז אַוועק פֿון מתנגדישן בית-
מדרש אין קלויז פֿון די טשאַרטקעווער און דאַרטן געלערנט ביחידות.

גענעסן פֿון ביידע טישן — פֿון חסידישן און פֿון מתנגדישן. דער
טאַטע איז געווען נוטה צו חסידות, אָבער צו אַ רבין איז ער ניט געפֿאַרן.

— און די מאַמע?

— זי איז געווען אַ צאַרטע, אַ שטילע, אַ קרענקלעכע. האָט גוט געקענט
שילערס פֿאַעזיע.

איר בילד איז אַריינגעקומען אין זיינע דערציילונגען „הנהח“ און
„בדמי זימה“.

נאַרניט ווי דער שטייגער פֿון ייִדישע ינגלעך, פֿלעגט ער אַפֿט אַוועקגיין
אין וואַלד, צו די בערג פֿון דער סביבֿה.

ווייל איד ווייסן, ווען ער האָט אָנגעהויבן שרייבן.

— ווען איד בין אַלט געווען ניין יאָר, האָב איד אָנגעהויבן שרייבן

לידער אויף ייִדיש.

ער דערמאָנט זיך זינס אַ ליד פֿון יענער צייט: „צו די סליחות פֿון אַל די רוחות“ — וועגן אַ בחור וואָס איז אַוועק אין דער ערשטער נאַכט פֿון סליחות אַנצינדן ליכט ביים טינד, איז אַרויסגעקומען אַ וואַסערמייַדל און אים צוגעכאַפּט. אַט די סליחות-נאַכט, די ליכט ביים טינד, דאָס וואַסער-מייַדל און דער בחור שטייען ווינט-ווינט אַרויף צו, אין זיין סאַמע אַנהייב. געווען צייטן, יונגלשע יאַרן, ווען ער פֿלעגט שרייבן יעדן טאַג אַ ליד אויף ייִדיש. ער האָט דעמאָלט געשריבן לירישע לידער און באַלאַרעס, געבויט אויף פֿאַלקס-מעשיות.

— קאָנט איר מיר אַפֿשר ווייזן אַ ליד פֿון יענער צייט?

— איר דאַנק גאָט, וואָס איר קען ניט.

נאַכדעם איז געקומען צו אים די השפּלה. ער האָט געלייענט ביכער פֿון ראַובן-אַשר ברוידעס, פֿון מרדכי בראַנדשטעטער. ער האָט שוין דעמאָלט אויך געלייענט מענדעלען און שלום-עליכמען. ער האָט זיך באַזונדער פֿאַר-אינטערעסירט מיט געשיכטע-ביכער, מיטן ספֿר-הדרות. ער האָט פּסדר געהערט פֿון די זקנים אין בית-מדרש מעשיות און אַגדות. ער האָט אַרומ-געזוכט אַלטערטימלעכע, אַלטע מצבֿות. עס האָט אים געצויגן און געצויבערט די אַלטע וועלט. ער האָט דערמאָנט כ' סיון, אַ טאַג פֿון תּענית צוליב די קדושים פֿון תּ"ח-תּ"ט. פֿון זיין בר-מצווה אָן האָט ער געהאַלטן דעם תּענית.

אַט אַזוי גייט אויף פֿאַר מיר זיין „עולם-הילדות“, זיין חדר, זיין בית-מדרש, די קדושים פֿון תּ"ח-תּ"ט, זיינע תּעניות, די זקנים, צווישן וועלכע ער זיצט און הערט, אַ געשפּאַנטער, פֿאַלקס-מעשיות, וואָס זאַפּן זיך אים איין אין זיין נשמה אויף שטענדיק.

זיין שטאַט בעטשאַטש איז געווען אַרומגערינגלט מיט וואַלד און בערג. דער טינד סטריפּאָ איז פֿאַרבינגעפֿלאַסן ביים ברעג שטעטל. דער וואַלד איז אַן אַלטער, אַ געדיכטער אַ טונקעלער. ער דערמאָנט זיך אַן דעם, קוקנדיק אין זיין וואַלדיקן גאַרטן. איר זע זיין ליבשאַפּט צו זיינע בלומען, זיין קענען זיינע שמעקעדיקע גרעזער, פֿון וועלכע ער מאַכט אַליין טיי.

— ניט אומזיסט פֿאַרפֿירט איר אַפֿט אייערע העלדן אין וואַלד אַרײַן, וווּ עס איז דאָ התבודדות, וואָס איז דער היפּוך פֿון שטאַט.

ער איז געווען נאָך אין זיין יוגנט אַ לייַדנשאַפֿטלעכער קויפֿער פֿון אַלטע ספֿרים. זיין ערשטער אַליין געקויפֿטער ספֿר איז געווען „שבחי האַרי“. נאַכדעם זיינען געווען „יוסיפּון“, ר' נכמן בראַצלעווערס, „שבחי הר"ן“. איר דערמאָן זיך אַ מודעה, — זאַגט ער — וואָס איר האָב געהאַט געלייענט אין „המגיד“ וועגן אַן עגונה.

דער צער פֿון דער עגונה האָט אים דעמאָלט דורכגענומען, איז אים נאַכ-געאַנגען, שפּעטער אַרייַנגעקומען אין זיין באַרימטער דערציילונג „עגונות“. טאַקע פֿון זיין דערציילונג וועגן דער עגונה שטאַמט זיין שפּעטערדיקער שרײַבערישער נאַמען עגנון.

דינטש האט ער געלערנט אין באראזן הירש-שול. פויליש האט אים געלערנט א פויערישער זון, וואס האט זיך געקליבן צו ווערן א גלח. דאס ערשטע דיטשע בוך וואס ער האט געלייענט אין נעווען שילערס „רויבער“.

— אין תר”ס, ווען איד בין אלט געווען 16 יאר, האב איד אָנגעהויבן דרוקן העברעישע שירים.

נאַליציאַנער בחורים האָבן דעמאָלט געקענט זינע שירים אויף אויסנר-וויניק. אין לעמבערגער „טאָנבלאַט“ האָט ער געדרוקט „קליינע מעשהלעך וועגן גרויסע זאַכענישן“.

— י”ג. פּרץ האָט געשריבן „קליינע מעשהלעך פֿאַר גרויסע קינדער“, דערמאָן איד זיך.

עגנון האט דעמאָלט געשריבן „א מעשה וועגן איינעם וואָס האט געהרגעט א מענטשן פֿון גאַטס וועגן“. אין לעמבערגער יודישן „וועקער“, אַרויסגעגעבן פֿון רוקחן האָט ער געדרוקט יודישע מאַמרים, לידער און דערציילונגען.

חיבת-ציון, ציוניזם, הערצל-קאָנגרעסן, אַגודות פֿון ציוניזם... זיין האַרץ האָט זיך געצויגן, זיין דמיון האָט זיך אָנגעצונדן. מ'איז יונג, דאָרף מען ניין קיין אַרץ-ישׂראַל. מען דאָרף ניט אַפּלייגן. מען דאָרף ניין פֿון בעטשאַטש קיין ירושלים. וועגן דער דעמאָלטיקער ציוניסטישער סביבֿה דערציילט ער אזוי:

— די הערן זינען געשטאַנען אין ביליאַרד-צימער אַרום דעם גרינעם טיש אין שיינעם קאַפּע און געשפּילט אין ביליאַרד. די הערן זינען גער-שטאַנען אין רעקלער מיט פֿאַרקאַטשעטע אַרבל, געהאַלטן לאַנגע ביליאַרד-שטעקנס און געוואַרט אויף זייער ריי. פֿעטע, דיקע מענטשן שטייען מיט שטעקנס און שיסן אין די קוילן. זיי, אַט די הערן ביים ביליאַרדטיש, זענען געווען די פּני פֿון די ציוניסטן אין לעמבערג.

שטייט אַ יונגער בחור, וואָס שרייבט העברעישע שירים אין קראַקעווער „המצפה“, קוקט אויף די ציוניסטן מיט די ביליאַרד-שטעקנס. ער קלייבט זיך קיין אַרץ-ישׂראַל. די ביליאַרד-שפּילער קוקן אויף אים ווי אויף אַ בטלן. אַ יונגער בחור אַ ציוניסט, וואָס מיינט טאַקע כאַמת. זיי שטוינען, וואָס ער אַליין לאָזט זיך טאַקע אַהיז, אין „לאַנד פֿון די צעדר“.

— ווער עס איז אַ ציוניסט און האָט געלט, פֿאַרט אויף קאַנפֿערענצן. ווער עס האָט אַ סך געלט, פֿאַרט צום קאַנגרעס. ווער עס איז אַ ציוניסט און האָט ניט קיין געלט, אַגיטירט פֿאַר ציוניזם און האַלט רעדעס. און איצט גאָר פֿאַרט דער בעטשאַטשער בחור, דער יונגער העברעישער פֿאַעט, באַמת קיין אַרץ-ישׂראַל.

ער האָט די סצענע שפּעטער באַשריבן אין זיין ראַמאַן „תּמוּל שלּשום“. די ציוניסטישע פֿירערס האָבן אים פֿאַרבעטן צו טרינקען צוזאַמען אַ גלאַז קאַווע. ער האָט ניט געוואַלט. ער האָט אויסגערעכנט, אַז פֿאַר דעם געלט קאָן מען קויפֿן אַ טייטלבוים אין יערהרצל.

— אז מיר וועלן קומען קיין ארץ־ישראל, וועלן מיר דיר פֿאַטאַנראַפֿירן, ווי דו גייסט אַקערן פֿעלדער.

5"ג בעומר תרס"ט איז אָנגעקומען אין יפו דער 20 יאָרִיקער בחור פֿון גאַליציע, אַ פּעריאָד האָט זיך געענדיקט.

ענגון איז געווען יאָרן אין ארץ־ישראל און צוריקגעפֿאַרן אין אייראָפּע. „געווען אין גלות און צוריקגעפֿאַרן אַהיים.“ געשריבן ווערק. עס איז געוואָסן די ביבליאָטעק ספֿרי־ענגון.

— האָט איר אַ באַזונדערן ליבלינג צווישן אינערע ווערק, וואָס איר זאָלט מיר אָנווייזן מיט אַ ה' הידיעה?

— ווען איר פֿלעג ענדיקן אַ ווערק, פֿלעג זיך מיר בשעת מעשה דאַכטן, אז דאָס איז דאָס בעסטע. פֿאַרטאָן געוואָרן אין אַ ווערק, פֿלעג איר אַרבעטן, אַרבעטן, ענדערן, אַראָפּנעמען, צוגעבן, שלײַפֿן, ביז איר האָב שוין מער ניט געקענט. שטענדיק פֿלעג פֿאַר מיר זײַן דאָס נײַע ווערק דאָס געצײַטערטע קינד.

און נאָך עפעס:

— אין יעדן סיפור איז דאָ אַן אַכר פֿון אַן אַנדערן, פֿון דעם וואָס איר וועל נאָך שרײַבן.

— איר האָב געהערט אַ טענה צו אינד, אז לעבנדיק אין ארץ־ישראל, אין דער נײַער ווירקלעכקייט, וווּ עס בױט זיך אַ נײַע צוקונפֿט, זײַט איר אַלײן מיט אינער טעמאַטיק אין דער פֿאַרטאַנגענהייט, אין דעם עבֿר.

— עבֿר, הווה און עתיד זײַנען זאַכן ניט אָפּגעריסענע אײַנע פֿון די אַנדערע. אין סד־הפֿל איז דאָס אײַנס. אַ יוד דאַוונט דרײַ מאָל אַ טאַג, עס איז דאָך אַבער אײַן תּפֿילה צום רבּונו־של־עולם. די דרײַ תּפֿילות קומען פֿון אײַן נשמה און קומען אַרויף צו דער זעלבער הייד.

מיר ריידן וועגן העברעיִשע שרײַבער. עס קומט אַרויס דער נאָמען פֿון י.ח. ברענער. ער לײַכט אויף בײַ דעם נאָמען.

— מיין ערשטן ראָמאַן „והיה העקוב למישור“ האָט אַרויסגעגעבן ברענער אויף זײַן אײַגענער הוצאה, זײַענדיק אַלײן אַן אַרעמאַן.

ברענער איז זײַער געפֿעלן געוואָרן דאָס ווערק פֿון דעם יונגן שרײַבער ענגון. די דערצײלונג האָט געדאַרפֿט האָבן 64 געדרוקטע זײַטן. ניט געווען קיין געלט זי אַרויסצוגעבן. אין ברענער געוואָרן דער אַרויסגעבער. ער האָט צוזאַמענגעלייגט, צוניפֿגעזשעברעוועט פּרוטה צו פּרוטה. ער האָט דעמאַלט געווינט אין דער אַרעמער שכונה עזרת־ישראל.

— מיט אַ טאַג פֿרױער האָט זיך ברענער געהאַט דערלױבט אַ לוקסוס: ער האָט געקויפֿט אַ פּאַר שלײַקעס צו זײַנע הויזן. אויפֿן צווייטן טאַג האָט ער צוריק אָפּגעטראָגן די שלײַקעס צום קרעמער און אָפּגענומען דאָס געלט. די פּרוטות האָט ער אויך אַרײַנגעלייגט אין דער אויסגאַבע.

וועגן אַט דער דערצײלונג האָט ברענער אַזױ געשריבן:

— ווי אזוי מען קאן שאפן אזא קינסטלערישן פאלקס-עפאס אין א שפראך וואס דאס פאלק רעדט ניט ווייס דעם סוד בלויז איינער — עגנון.

אויף צוויי טאפאטפאלער אין געלעגן א ברעט. אזוי האט מען בעת דער צווייטער עליה געמאכט א טיש. און בני אט דעם טיש איז געזעסן ברענער און פארגעלייענט פאר באקאנטע עגנונס דערציילונגען. געלייענט ווארט בני ווארט, שורה בני שורה, ווי מען ליענט א פרשה חומש.

אגב דערציילן מענטשן פון יענער צייט:

— נאכן איבערלייענען אין „הפועל הצעיר“, ווי עס האט זיך געדרוקט וועכנטלעך עגנונס דערציילונג, האט געקלאפט דאס הארץ פון ליענער — טאמער רייסט מען איבער און איבער אכט טאג וועט זי מער ניט זיין.

אויף דער ערשטער בוד-אויסגאבע פון אט דער דערציילונג עגנונס אין טאקע געווען געדרוקט: „אויסגאבע פון י.ח. ברענער“.

איד פֿרעג אים וועגן דער שארפער קריטיק איבער דעם עלטערן און יונגערן דור העברעישע שרייבער. איד דערמאן אים שארפע ארטיקלען פון אורי-צבי גרינבערגן און א. קריבן. און אויב אזוי, זאג איד, וואס זשע איז געווען דער נאציאנאלער בישטיגער פון די העברעישע שרייבער פון לעצטן דור?

ער נעמט ניט צו ערנצט די קריטיק. ער איז שוין אקוראט 49 יאר אין ארץ-ישראל. שוין א סך געהערט און געזען.

— זאל איד אפשאצן מיין דור? קיינער קאן ניט שאצן זיין אייגענעם דור. עס זיינען געווען מענטשן מיט נעמען, מיט פֿארנעם, היינט געדענקט מען זיי שוין ניט. ווער קען עס היינט מבטל מאכן שמעונאוויטשן און יעקב פֿהנען? אורי-צבי גרינבערגן? און דאס זיינען נאר דוגמות.

קום איד צו דער שלילת-הגלות.

ער איז דאס ניט גורם. ער קאן דאס נאָרניט משיג זיין. אנטלויפן פון עבר? מבטל זיין דורות? .. ווי אזוי איז דאס נאָר מעגלעך? ער זאגט, אז ער איז דורכגענומען מיט בענקשאפט נאכן שטעטל. מיר זיינען דאָד אלע פון די קליינע שטעטלעך.

— געווען אין שטעטל א גרויסע שול. האט מען געמאכט נאָד איינע, א קלענערע, פֿדי צו זיין ענגער צוזאמען, קאנצענטרירט.

איד בין געווען א מאָל אין בערלין. בין איד נישט געגאנגען אויף די גרויסע גאסן, נאָר אויף די קליינע. דארטן זענען דא גרויסע פֿארקן, ווי פֿרויען ריטן אויף פֿערד. איד בין דארטן נישט געגאנגען. אין קליינעם געסל זעט מען דעם מענטש, דעם בעל-מלאכה, דעם זקן, דאס קינד.

דער וואָס בויט אַליין זיין הויז ווייס יעדן טשוואַק וואָס ער האט אַריינגעקלאָפֿט. דער יוד האט געקענט זיין הויז, זיין גאס, זיין פֿראַפינאַציע. מען דאַרף קאַנען אַרומגיין אין יודישקייט אזוי ווי אין אייגענעם חצר.

וועגן מדינת־ישראל: מען איז אינעווייניק אין מדינת־ישראל. וואָס איז דאָ וואָס צו ריידן? עס איז גרויס, עס איז וויכטיק. די ייִדישע ווערדע איז דערהויבן געוואָרן. אָבער הערצל איז ניט אַ דערשיינונג בלויז פֿון זײַן דור. די מדינה איז ניט די דערשיינונג בלויז פֿון אונדזער תקופֿה. עס איז אַ פּועל־יוצא פֿון דורות, אַרויסגעקומען פֿון שטח פֿון הונדערטער יאָרן.

— מינט איר, אַז אזוי וועלן אויך פֿילן די קינדער, וואָס זײַנען דאָ געבוירן געוואָרן?

— איר וויל אַזוי. איר האָף.

עס דאַרף זײַן ייִדישער תּור, ייִדישער גײַסט.

— אונדזערע אַכּות האָבן געהאַט דעם שם־הויה פֿאַר זייערע אויגן. זייערע עלטער־עלטער־זיידעס האָבן געלעבט מיט דעם.

ער וויל מיר עפעס זאָגן, עס זאָל מיר אָבער ניט אויסזען אומגלייבלעך: — עס איז שוין 200 יאָר ווי דער בעל־שם־טובֿ איז נפֿטר געוואָרן. מיין זיידע האָט גוט געקענט דעם דעת־קדושים, געקענט ר' משולם איגרא פֿון פרעשבורג, וואָס איז נאָך געווען אַ קינד בימי בעל־שם־טובֿ. מיר לעבן מיט די זקנים אַפֿילו ווען זיי זײַנען שוין אַוועק פֿון אונדז, לעבן מיט זיי ער ביאת־הגואל.

ער קוקט אין הלל פֿון זײַן הויז און זאָגט מיר מיט אַ מאַדנער איינ־פֿאַכקייט:

— איר קאָן געבן שלום־עליכם דעם בעשט.

איר טענה מיניס:

— דאָר ווילן העברעיִשע שרײַבער מבטל מאַכן דאָס שטעטל, זיך אַפֿריסן פֿון אים.

טוט ער אַ זאָג:

— יעדעס שטעטל איז געווען ביים באַרג סיני.

— דאָס איז פּאַעזיע.

— דאָס איז רעאַל. געווען אַ זעמדעלע ביים באַרג סיני. אויף דעם זעמדעלע איז נאָכדעם אַוועקגעשטעלט געוואָרן דאָס שטעטל.

מיר האָבן אונדזער ליטעראַטור אין עטלעכע לשונות: אויף ייִדיש און העברעיִש. וואָס זשע וועט בלייבן אין פֿאַלקס־אוצר?

— דאָס פֿאַלק האָט זײַן אינסטינקט און נעמט אַרויס פֿון אַנגעזאַמלטע שאַפֿונגען וואָס עס דאַרף.

און נאָך עפעס:

— אין דער תּורה איז ניטאָ קיין חילוק צווישן שמע ישראל און אַז אַנדער פּסוק. יעדער פּסוק איז דאַרטן ווערטיק. ווען אַ ייִד איז זיך מוסר נפֿש, שרײַט ער: „שמע ישראל!“

עם קומט דער פֿארנאכט. שמואל-יוסף עגנון שטעלט זיך דאוונען מנחה. איד גיי זיך דורך איבער זינע צימערן, קוק אויף זינע הויכע, לאנגע פֿאליצעס ספרים, שלעפ ארויס איין ספר, א צווייטן, קוק אין אים אריין, בלעטער אים. קומען ארויס צו מיר זינע געשטאלטן — מנשה-חיים הכהן, ר' יודל החסיד, געשטאלטן פֿון א גלייביקער וועלט. עגנון האָט פֿון דארטן אַרויסגעצויבערט שטילקייט און טיפֿקייט, האָט זיי אינגעהילט אין בענד שפֿאַט פֿון שקיעה. עגנון דאוונט מנחה. צוזאַמען מיט אַ געפֿיל פֿון צאַרטקייט, וואָס קומט אַרויס פֿון זינע טויזנטער עמודים, קומט אַרויס צו מיר אַ געפֿיל, ווי ער וואָלט זיך זעגענען מיט אַ גרויסער יודישער וועלט, אַ פֿאַר-דרימלטער אין די ווייטקייטן.

ווי שרייבט עגנון: „די נשמה פֿון ר' יודלען האָט געהאַלטען ביים אַוועקפֿליען.“

קוקט אויך אַרויס פֿון זינע בלעטער די איינזאַמקייט פֿון מענטשן אין דער וועלט, ווען ער, דער מענטש, איז אַ פֿאַרלאָזענער פֿון גאָט. שטייט בני אים געשריבן אַזוי:

„ווי אַ שפּראַך, אָפּגעריסן פֿון דער ערד, אַזוי בין איד געשטאַנען פֿאַר דער שול און זיך דערמאַנט אין די פֿאַרגאַנגענע יאָרן...“

בילדער און רעיונות פֿליען גיך פֿאַרביי, ווען ער, עגנון, שטייט שמונה-עשרה.

ליבע און שינאה. מאַראַלישע איבערקערעניש אין מענטשן נאָך די מלחמות, פֿאַרלאַנגקייט פֿון מענטשן בעת (לויט עגנוןס אויסדרוק) ער האָט „פֿאַרלוירן דעם שליסל צו זיין אייגן הויז“ און קאָן מער נישט אַריין אינעווייניק. פנים אל פנים מיט דער רוקער וועלט פֿון בעשטאַטש שטייט אַ נייע וועלט — פֿון אומרוי, פֿון גערודער, פֿון בונט. „דריי דורות האָבן זיך געשפּינט מיט די אוצרות פֿון ר' יודל החסיד און דער פֿערטער דור האָט אַלץ צעטרענצלט.“

רעדט אַרויס אַ יוד פֿון עגנוןס אַ דערציילונג:

— נאָך דעם ווי די שונאים האָבן הרובֿ געמאַכט מיין הויז, האָבן אידן ענומען מיין קליין טעכטערל אויף די אַרעמס און בין אַנטלאָפֿן מיט איר אין שטאַט, אין שרעק און בהלָה. געלאָפֿן נעכט און טעג, בין איד בין אַנגעקומען ערבֿ יום-כיפור פֿאַר נאַכט אויפֿן הויף פֿון דער גרויסער שול. איד האָבן אָפּגעקערט מיין האַרץ פֿון אַלץ וואָס די שונאים האָבן צו אונדז געמאַן און זיך אַרײַנגעטראַכט אין יום-כיפור וואָס קומט אָן — הייליקער יום-טובֿ-טאָג פֿון ליבשאַפֿט, פֿון רחמים און תּפֿילה... אין מיטן דערינען האָט אַ בלאָז געמאַן אַ ווינט און האָט אַנגערירט דאָס נשמה-ליכט וואָס האָט דאַרטן געברענט. דאָס פֿייער פֿון ליכט האָט זיך גענומען צו מיין טעכטערל און אַרומגעכאַפט איר העמד. איד האָבן אַראָפּגעריסן איר ברענענדיק העמד,

און מיין טעכטערל איז געבליבן א נאקעטע. איד האב ניט געהאט מיט וואס צוצודעקן איר לייב. געזוכט און ניט געפונען. אומעטום איז געווען ליידיק. בין איד געגאנגען צום ארט, ווו עס הארפן ליגן שמות, צעריסענע ספרים. איד האב דארטן גארניט געפונען, מיט וואס צו פארדעקן דאס נאקעטע לייב פון מיין קליין מיידעלע. ווען מען פלעגט לייצענען ספרים, פלעגן זיין צעריסענע ספרים. איצט אז מען לייענט ניט קיין ספרים, זינען ניטא קיין צעריסענע, ניטא קיין שמות. איד האב אנגעהויבן שרייען. מיין טאכטער שטייט און ציטערט פאר קעלט. ווו צו לויפן פון דאנען איז ניטא. אונדזער הויז איז חרוך. שונאים אויף די וועגן. קאן מען זיך דען פארלאזן אויף א נס, מען זאל געראטעוועט ווערן? ..

די שול איז פארברענט. די טאכטער — נאקעט. אויפן וועג — שונאים. ניטא ווהיזן צו לויפן. ..
— סימבאליק.

בילדער שוועבן פארביי ווי אין א קאליידאסקאפ. דער מינסטער האט דערווייל געענדיקט דאווענען מנחה.
— לאמיר ארויסגיין א ביסל אין גארטן.

מיר זיצן דארטן אונטער א בוים. ער דערמאנט זיך די טענות צווישן יידיש און העברעיִש.

— ווען איד בין אוועק פון דארטן, האב איד איבערגעלאזן א שטוב מיט כתבים, דראמעס, ראמאנען, לירער. יידיש לשון האט נאך דעמאלט ניט געהאט קיין דיסציפלין, קיין גראמאטיק. עברית האט געקענט יעדער מלמד, געקענט דיקדוק. אבער א ליד אויף יידיש האט געזונגען דאס פשוטע פאלק, ארבעט־מיידלעך בני דער ארבעט און נאך דער ארבעט.

דערמאנט ער זיך זינס אן אמאליק ליד:

איד האב מיר מיין אייגנט א סוכהלע געמאכט.
א סוכהלע — א סוכהלע א פראכט.

— איין מאל דאס דעקלאמירט, האבן עס אויפגענומען אלע שניידערס, שוסטערס, געמאכט אויפן שמעל צו דעם א ניגון און געזונגען.

דרוקט מען דעמאלט אויף העברעיִש, לייענט עס א מיין מענטשן, חקרענען זיך, צי עס איז געשריבן על־פי דיקדוק. שרייבט מען אבער יידיש, לויפט אים אנטקעגן דער וואסער־טרענער, אים מכבד צו זיין מיט א טרונק קאלט וואסער.

מען האט אבער, לויט זיין מיינונג, געמוזט מוותר זיין אויף דער גאנצער יידישער עולם־הזה און זיך געמען צו א ליטעראטור, וואס „האט געהאט נאר קריטיקער און ניט קיין לייענער, ניט קיין פרנסה, ניט קיין פבור, ניט קיין עולם־הזה, ניט קיין עולם־הבא“.

— ווייל איר האָט אויסגעקוקט אויף אַז אייגענער מדינה, אויף ארץ-
ישראל?

— ניט ריכטיק, ניט דערפֿאַר.

— פֿאַר וואָס דאָך?

ענטפֿערן אויף דעם איז געווען שווער. פֿאַר וואָס זיינען געזעסן די
יוצאיימצרים, געדענקט די פֿיש פֿון מצרים און דאָך זיך געשפּינט מיט
לחם-הקלוקל אין מדבר?

— די אויפֿלעבונג פֿון לשון-קודש אין ארץ-ישראל איז דאָך אַ נס...

געווען אַ צייט, — דערמאָנט ער זיך — ווען רבנים האָבן געשריבן
אויף פֿלע-השונות, ווען גבויות-עדות זיינען געמאַכט געוואָרן אויף טערקיש.
ווען ער איז געקומען אין ארץ-ישראל, איז דאָ ניט געווען קיין תּימנער און
היינט — אַ גרויסע און גוטע תּימנער עדה. און ניטאָ קיין איין תּימנער פֿרוי
וואָס קען ניט קיין העברעיִש. מען מיינט, אַז דאָס האָט אויפֿגעטאָן בן-יהודה.
עס איז ניט ריכטיק, אַז איין מענטש האָט עס געמאַכט.

איר האָב געהאַט געזאָגט צו בן-יהודה: „קום אין תּלפּיות און
הער פֿון ייִדן ניינצן לשונות.“

ער איז זיכער, אַז אין ארץ-ישראל איז ניטאָ קיין אַנדער אויסוועג ווי
עברית. מען דאַרף אויסמירן די ספּנה פֿון בילבול-הלשונות. מען מוז צונויפֿ-
ניסן דאָס פֿאַלק אין איינס — דאָס פֿאַלק, וואָס קומט פֿון פֿאַרשיידענע
לענדער, פֿון מזרח, מערבֿ, צפֿון און דרום. עס מוז ווערן איין פֿאַלק און
קודם-פֿל דורך איין לשון, און דאָס לשון איז — עברית.

ער גייט למשל שבת אויף דער גאַס מיט זיין אַסתרן. שמעלט זיי אַפֿ אַ
ייִדישע פֿרוי וואָס איז געקומען פֿון נייִדעלאַנד. זי רעדט נאָר ענגליש, אַנדערש
קען זי ניט. מען קאָן זיך ניט צוזאַמענריידן. זי קען נאָרניט קיין ייִדיש. ייִדן
מיט ייִדן אין ייִדישן לאַנד קאָנען ניט ריידן איינע מיט די אַנדערע אויף
פֿאַרשיידענע שפּראַכן. זיי מוזן האָבן איין ייִדיש לשון.

— איר פֿרעג ניט וועגן פֿאַרשיידענע לשונות אין וועלכע עס ריידן
ייִדן פֿון פֿאַרשיידענע לענדער. איר פֿרעג וועגן ייִדישן לשון, וועגן דער
גרויסער ייִדישער ציוויליזאַציע פֿון טויזנט יאָר. איר רייד וועגן דער ביטול-
באַציונג, וועגן שינאה צו ייִדיש...

— חסידשלוים, איר האָב ניט קיין קעגנערשאַפֿט צו ייִדיש. ווי קען
עס נאָר זיין?

ייִדיש גייט דאָך שוין מיטן פֿאַלק אזוי פֿיל הונדערטער יאָרן. ער מיינט
אַבער, אַז מען קאָן ניט פֿאַרמאַכן די אויגן איבער דער געשיכטע. אַט איז
דאָך אַ לאַנגע צייט אונדזער לשון געווען אַרמיש — דניאַל, עזרא, נחמיה.
אַט איז עס געווען אַראַביש — דער רמבם. אַ פֿרעמד לשון איז דאָך אַפֿילו
נתקדש געוואָרן; זאָגן דאָך ייִדן אומעטום קדיש אויף אַרמיש. זיי האָבן
אַבער איבערגעלאָזן די לשונות אויף זייערע וועגן און ווייטער גענאַנגען.

— קאָן מען אזוי איבערלאָזן אויך די גרויסע ייִדישע ליטעראַטור?
 — גרויסע ווערק וועלן איבערבלייבן לדרורות.
 אין גאַרטן איז איצט אויסטערליש שטיל. די זון זעצט זיך שוין אין
 גאַנצן אַראָפּ. עס ווערט קיל. באַלד וועלן זיך אַנצינדן שמערן אויפֿן בלויען
 הימל.

אין דער שקיעה־שעה, מיין איך, פּאָסט זיך אַריין מיין פּראַנע:
 — איך וויל וויסן, ענגנון, זינט איר טאַקע אַ מאַמיו באַמונה שלמה?
 — פּשוט פּמשמען. איך גלייב אין בורא־עולם. איך גלייב אין דער
 תורה באַמונה שלמה. מען דאַרף זי נאָר קענען מקיים זיין.
 — גלייבט איר טאַקע — פּרעג איך ווייטער — אין השגחה פרטית?
 — איך גלייב. — זאָגט ער שטיל און רויק — איך בין אַ גאַנץ
 פּשוטער יוד אין מאַדערנע בנדים.

ער דערמאָנט זיך, אַז ער האָט אַ מאָל געזאָגט צו אַ ייִדישן משורר:
 — דאָס אומגליק פֿון דעם העברעיִשן שיר שטעקט אין דעם וואָס
 ער איז ניט קיין המשד פֿון די זמירות וואָס יידן האָבן דורות געזונגען.
 פֿאַרשטייט זיך, אַז אונדזער שמועס קומט איין מאָל און נאָר אַ מאָל
 צום גורל פֿון מדינת־ישראל, צו די שווערע פּראָבלעמען, צו די נסים וואָס
 זיינען פֿאַרלאָפֿן, און ער זאָגט צו מיר אזוי:
 — די גאָלע איז נאָר ניט געקומען.

בעתן אויפֿקום פֿון דער מדינה האָט מען געוואַלט זאָגן שבת אַ נייעם
 מיר־שברך, מען האָט אים געדאַרפֿט מחבר זיין, האָט מען ניט געמאַכט
 מי שברך על הגאָלע, נאָר ראשית צמיחת גאָלענו. עס זיינען נאָר דערווייל
 די קנאַספֿן פֿון גאָלע. עס דאַרף נאָר קומען אַן עת־פקודה.

דערווייל אָבער זאָגט דער רבּונו־של־עולם אזוי:
 — איר ווילט עפעס טאָן, איר ווילט עפעס מאַכן, טוט, לאַמיר זען.
 וועט איר זוכה זיין, וועט נאָכדעם קומען די גאָלע שלמה.
 די זון זעצט זיך איבער ירושלים אַ פֿלאַמיקע. עס ברענט דער מערבֿ.
 אַ ריכטיקע רגע צו ריידן וועגן ענגונם הויה, וואָס איז געטראָפֿן געוואָרן אין
 דער צייט פֿון די אַראַבישע רציחות אין יאַר תרפֿ"ט.
 — אונדזער הויה איז דעמאָלט געשטאַנען אין סאַמע פּראַנט פֿון די
 קאַמפֿן.

קוילן, גראַנאַטן. אַרום האָט געברענט. אין סאַמע פֿייער איז דעמאָלט
 געווען דער העברעיִשער מינסטער, דער ירא־שמים ענגנון. ער איז דעמאָלט
 געזעסן אין זיין חדר און געלערנט מסכת זרעים. ער האָט אויך געהאַלטן
 אין מיטן שרייבן זיין ראַמאַן „הכנסת פּלה“. ווי זשע אַנטלויפֿט מען?
 ווי גייט מען אוועק? ווי רייסט מען זיך אָפּ?

מען האָט געפֿאַדערט פֿון אים, ער זאָל זיך אַרויסציען מחמת ספּנה.
 איז געקומען צו אים, ווי ער זאָגט, דער גענעראַל פֿון תּלֿפּיות, אים קלאָר

געמאכט די סכנות. שפליטרעם פֿון גראַנאַטן האָבן שוין געהאַט אַרײַנגע-
שלאָגן אין צווייטן גאַרן פֿון זײַן הויז, צעשטערט זײַן שרײַבטיש, בײַ וועלכן
ער איז דעמאָלט מעשֶׁה נס ניט געזעסן. ווױז וועט ער זיך לאָזן? ווױז
וועט ער אַנטלױפֿן?

— אַ סופּהלע פֿון יהודה החסיד איז דאָך אויך גענוג.

עס זײַנען אָבער געווען סטראַטעגישע סיבות, צוליב וועלכע מען האָט
אײַם געמוזט אַרויסזעצן. מען האָט אײַם אַרויסגענומען אין רחביה. זײַן פֿרוי
און טאכטער זײַנען געווען אין שכונת-גאולה. ער פֿלעגט גײַן יעדן טאָג מיט
אַ קריגל מילך און ברויט פֿון רחביה קײַן גאולה, ברענגען שפּײַז פֿאַר זײַן
פֿרוי און טאכטער. ער איז אומגעגאַנגען מיט אַ געפֿיל פֿון כּטהוּז. ווי נאָך
עס איז שטילער געוואָרן, איז ער צוריק אַוועק אין תּלפּיות, געפֿונען זײַן
הויז שטאַרק רונירט פֿון דער מלחמה. האָט ער פֿאַרריכט דאָס הויז און
זיך ווידער געשטעלט צו די ספֿרים.

אײַך פֿרעג אײַם וועגן זײַן דרד אין שרײַבוּן.

— מיין דרד איז אַרבעטן און פֿאַרריכטן און מדקדק זײַן, מניה זײַן.
אײַך שרײַב איבער, פֿאַרריכט גאַנצע עמודים שוין געדרוקטע. פֿון דער צײַט,
ווי אײַך האָב אָנגעהויבן שרײַבוּן, האָב אײַך זיך אויסגעלערנט אַ ביסל לשוּן-
קודש.

איז מיטן דערינען הער אײַך פֿון אײַם אַן אומגעריכטע זאָך:

— אײַך האָב אַ רבּין.

— וואָס שײַך?

— מען דאַרף האָבן אַ רבּין.

זײַן רבּי איז ר' שמואל ביאַלאָבלאַצקי, דער געוועזענער רבּ פֿון סלאָ-
ווידקער קהילה פֿון קאַוונער נעגנט. אַ ליטווישער גאון. צו 16 יאָר האָט ר'
שמואל ביאַלאָבלאַצקי געקענט ש"ס אויף אויסנווייניק. איצט — אַ פּראָ-
פֿעסאַר אין בראַיִל־אוניווערסיטעט.

— אַ גאון גדול, אין דומה לוּ.

האָט עגנון אַ שווערע שאלה, קומט ער צו אײַם. רמבם, ירושלמי קען
ר' שמואל אויף אויסנווייניק. אַלץ איז פֿאַר אײַם נגלה.

עס איז דאָ אַ סודותדיקע וועלט פֿון תּורה. גײַ ווייס אַלע אירע
שטעגעלעך, אַלע רמזים, אַלע קנייטשן. אָבער פֿאַרן רבּ פֿון קלײַנעם ליט-
ווישן שטעטל, וואָס לעבט אין ירושלים און זיצט בײַם טיש צוזאַמען מיט
עגנונען, איז אַלץ נגלה.

עס איז שוין גאַנץ שפּעט. מען דאַרף איבעררייסן. עגנון גײַט אַלײַן
אַרײַן אין זײַן קיכל, קאָכט זיך אַלײַן אַפּ אַן אײַ, אַ גלאַז טײַ פֿאַר זיך און
פֿאַר מײַר.

מען טאַר טאַקע ניט זײַן קײַן „בעל-גאווה מיט ספֿרים“, אָבער ער וועט
אַרויפֿגיין מיט מײַר אויפֿן אייבערשטן גאַרן און ווײַזן אַ ביסל אַלמע ספֿרים

— פרקי אבות, ספרי-קבלה, ספרי-חסידים, ספרים פון תלמידי-בעשט, אהבת-דודים אויף שירי-השירים.

פארבינייענדיק פרגווי איד א פֿרעג טאָן מפנה פרנסה פֿון דעם גרויסן העברעזשן שרייבער.

— דער צדיק ר' מיכל האָט געזאָגט, אַז פֿלֿוזם איד האָב ניט, דאַרף איד ניט.

ער האָט אָבער גענוג אויף זינע הצטרכותו. ער דערמאָנט זיין פֿרוי אסתר מיט א סך געפֿיל. ער קוקט זיך אַרום :

— זי איז משמעות ערגעץ אַרויסגעגאַנגען.

— איד האָב געהערט, — זאָג איד אים — אַז אַ שריפֿה האָט פֿאַרמיליקט איינעם פֿון אייערע וויכטיקסטע מאַנסקריפטן.

— יא, עס איז אמת.

עס איז געווען נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. ער האָט זיך דעמאָלט געפֿונען אין דער שטאָט האַמבורג. דאַרטן איז געווען אַ מין שרייבערשע קאַלאָניע. עס האָבן דאַרטן צייטווייליק געווינט, אַזוי ווי ער, אַחד-העם, ביאַליק. מען האָט אים דאַרטן געמאַכט צייטווייליק פֿאַרן סעקרעטאַר פֿון אַ וויסנשאַפֿטלעכער חֵבֶרָה מקיצי-גֵרָדִים. ער האָט דאַרטן געווינט מיט זיין פֿרוי און צוויי קינדער אין אַ קליין הייזל. בעל-הבית פֿון דעם הייזל איז געווען אַ געשמדטער ייד. ער האָט געוואָלט פֿטור ווערן פֿון זיין שלעכט געשעפֿט, פֿון אַ שפּיכלער פּאַפּיר. האָט ער אים אַוועקגעשיקט מיטן פֿייער. ענגון איז דעמאָלט געווען אין שפּיטאַל. דער מאַנסקריפט פֿון זינעם אַ גרויסן ראָמאַן איז אַוועק מיטן פֿייער, אַ ראָמאַן פֿון 60 דרוקבויען, „בצורר-החיים“, פֿון ייִדישן לעבן אין אייראָפּע, ארץ-ישראל און אַמעריקע. דער פֿאַרלעגער, שטיבל, האָט אים שוין געדאַרפֿט נעמען צום דרוק. פֿאַרברענט און פֿאַרפֿאַלן. ער האָט אים ניט געקאָנט שרייבן נאָך אַ מאָל. ער האָט אַפֿילו ניט באַוווּזן צו ראַטעווען פֿון פֿייער זיין אַרכיוו, וואָס ער האָט געזאַמלט אין פֿאַרלויה פֿון יאָרן, זינע היסטאָרישע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון די ייִדישע קהילות אין דייטשלאַנד. ער האָט דעמאָלט געזאָגט אין פֿאַרר-צווייפֿלונג, אַז ער וועט מער ניט שרייבן. פֿון יענער צייט איז האַמבורג געדענקט ער זינע פֿריינד מאַרטין בובער, אַלשוואַנגער.

ער האָט זיך שפּעטער ווידער גענומען צו דער אַרבעט מיט אַ נייעם חשק. ער האָט געשריבן זיין „ברית האַהבה“, „השנים הטובות“. עס זינען דאָ ספֿקות, שווערע מחשבות. מיר ריידן וועגן דעם. אַחד-העם האָט זיי געהאַט, ביאַליק האָט זיי געהאַט. האָט דאָך ביאַליק געשריבן צו זיין פֿריינד בֿזעמי, אַז עס איז ניטאָ מער בני אים קיין רוח-הקודש, אַז דער גר-תּמיד פֿון דער ליטעראַטור איז אויסגעלאָשן געוואָרן.

— ניטאָ קיין ניס. אין חדש. עס האָט שוין געזאָגט אַזוי שלמה-המלך. משה האָט עס, אַ סבֿרא, געזאָגט אויפֿן באַרג סיני. י.ל. גאַרדאַן האָט גע-

שריבו וועגן אונטערנאנג, וועגן לעצטן דור. עס איז אבער פאלשע נביאות. יעדער דור הייבט ווידער אן. יעדער ינד דארף זיך פילן, ווי ער גופא איז ארויס פון מצרים.

עגנון איז מיד, פארטראכט זיך, און זאגט עפעס אויסטערלישם:
— איך מאָל מיר אויס, ווי מיין חדרל וועט אויסזען אויף יענער וועלט...

— איז נ'יערן אָדער, חס־שלוֹם...

ניטאָ קיין ענטפֿער. קומט מיר אין זכרון:

— איך האָב געלייענט, אַז אינער שילדערונג פֿון שבת אין ירושלים איז אַ פּערל.

— שבת גופא איז אַ פּערל, און ירושלים... ירושלים איז שוין.

מיר האָבן געענדיקט דעם שמועס. ער וועט מיר ניט לאָזן ניין אַהיים אליין. מען דארף וויסן, וווּ צו נעמען דעם אויטאָבוס. ער וועט מיר צופירן צום אויטאָבוס, וואָס פֿירט פֿון תּלפּיות קיין ירושלים. אַז איך בין שוין אַרײַן אין אויטאָבוס, האָב איך דערזען עגנונען לעבן מיר: ער פֿאַרט אויך קיין ירושלים.

דער אויטאָבוס שפּעט אין אַוונט איז געווען לכתחילה האַלב אַ ליידיקער. מיר זינען געזעסן אויף איין באַנק. פֿון צײַט צו צײַט האָט ער מיר אָנגע־ווײַזן אויף אַ ענגנט וואָס מיר פֿאַרן פֿאַרביי. ער קען יעדן שפּאַן. באַלד וועלן מיר אַרײַנקומען אין ירושלים עתיקה עיר־הקודש. אַלט און נײַ, יונג און אייביק.

דאָרטו, הינטער אונדן, איז זײַן הויז אין תּלפּיות, שטייט דער שמענדער צווישן טויונטער ספֿרים, בײַ וועלכן עס וועט אַפֿשר הינט אין דער נאַכט שטיין דער אַלטער מיסטער און אַרבעטן. ער אַרבעט איצט אויף אַ גרויסן ספֿר, „מתן תּורה“. מיר שווייגן. איך דערמאָן זיך, אַז אַט דער מיסטער, וואָס איז שוין באַ בימים, האָט געשריבן אין זײַנע ראַמאָנען וועגן ליבשאַפֿט אויפֿן שטייגער פֿון קדמונים, פֿון די מקובלים, וואָס האָבן מקדש געווען די אַהבה, ווען זי איז אַפֿילו געקומען מיט שטורעם. דאָ, אין אויטאָבוס, זיצט ער אינגעצויגן אין זיך, אין זײַנע מחשבות און דמיונות, ביים אַרײַנפֿאַר אין די גאַסן מיט די גרויסע נעמען פֿון דורות פֿון דער ייִדישער געשיכטע, פֿון דער שפּאַנישער גאַלדענער תקופה, פֿון די שפּעטערדיקע יאָרן. איך טראַכט וועגן דעם, אַז דער מאַן, וואָס זיצט מיט מיר, זיצט אויפֿן מיטן צווישן בעטשאַטט און ירושלים. אָנגעהויבן מיט ייִדיש און זיך מתדבק געווען מיט לשון־קודש. פֿאַר אים איז דאָס אַלץ אַ גרויסע ייִדישע מנילה און ער איז איינער פֿון די ספֿרים פֿון אַט דער היסטאָרישער מנילה. ער איז גאָר אַ דימענט־שלייפֿער. „ייִדישע נשמות — איז זײַנער אַן אויסדרוק — ווי בליצנדיקע דימענטן.“ און ער האָט זײַ געשליפֿן, געצויגן אויף שוורן. זאָלן היינטיקע און מאָרננדיקע דורות, וועמען עס איז באַשערט אַן אייביק

לעבן, זאלן זיי זיך צירן מיט שײַנענדיקע דימענטן. ניטאָ קיין עכּר, קיין הווה, קיין עתיר. עס איז דאָ איינס, איין פֿאַראייניקטער אחר. איד וויל אים אַרויסשלעפּן פֿון זײַן פֿאַרטראַכטקייט און זאָג:

— עם האָט זיך געהאַט געטומלט אַרום דער נאַבעל־פרעמיע פֿאַר פֿאַרשיידענע קאַנדידאַטן פֿון ירושלימער אוניווערסיטעט: עגנון, שניאור, אש.

שמייכלט ער, טוט אַ מאַך מיט דער האַנט און זאָגט:

— פֿל־זמן מדינת־ישׂראל וועט ניט זײַן פֿעסט און זיכער און זי וועט אַלץ מוזן אַנקומען צו די אומות, וועט מען די ישׂראל־שרײַבער ניט געבן קיין פרעמיעס פֿאַר סיפור. ידן וועלן קריגן פרעמיעס פֿאַר כעמיע, פֿאַר מעדיצין, מאַטעמאַטיק, פֿאַר דעם בעסטן סם אויסצורייכערן ווערעם, פֿאַר די בעסטע טשוועקעס, אָבער ניט פֿאַר ליטעראַטור, פֿאַר סיפור. סיידן ישׂראל וועט אין גאַנצן שטיין זיכער אויף די אייגענע פֿיס, אָן קיינעם הילף.

וואָרן אָט לַמשל:

משה רבינו איז געקומען אויפֿן הימל נעמען די תורה. האָבן מלאכים געפֿרעגט: ווער איז דער פֿרעמדער? וואָס טוט ער דאָ? ערשט נאָכדעם, ווי דער רבונר־של־עולם האָט אים מקרבֿ געווען, זײַנען געוואָרן די מלאכים צו אים פֿרינדלעך, אים געגעבן מתנות. אפֿילו דער מלאך־המוות האָט אים געגעבן אַ תּרופֿה קעגן מגיפֿות.

גיט ער אַוועק פֿון דער נאַבעל־פרעמיע און קומט צוריק אין זײַן דמיון צו זײַן חצר אין תּלפּיות.

ער איז געקומען אַהער פֿון בעטשאַטש, פֿון דער ווייטנס, וואָס איז אים נאָך היינט אַזוי נאָענט. איצט איז ער איינס מיט די הרי־ירושלים, איינס מיטן אויסגעשטערנטן הימל, מיט זײַנע חדרים מיט די טויזנטער ספֿרים, וואָס שטייען אין זײַן חצר. איין ייִדישע וועלט.

יוסף פאפערניקאוו

„מיין היים פֿון תניײך פֿאַרטראַגט ניט

די ייִדישע שפּראַך...“, דאָס איז דער ווייטאַג, וואָס פֿאַרביטערט און צערניסט דאָס האַרץ פֿון דעם פּאָעט יוסף פּאַפּערניקאָוו, וועלכער לעבט שוין מער ווי דריי צענדלינג יאָר אין ארץ־ישׂראל — האָט מיר געזאָגט וועגן אים זינער אַ נאָענטער חֵבֵר.

איד בין געזעסן מיט יוסף פּאַפּערניקאָוו, געשמועסט וועגן די וואַר־שעווער און תּל־אַבֿיבֿער יאָרן, וועגן זינע ייִדישע לידערביכער, וואָס זינען געדרוקט געוואָרן אין וואַרשע און אין אַפֿריקע — גאָר לעצטנס אויך אין תּל־אַבֿיבֿ. איד האָב פּסדר געהערט דעם אַפּקלאַנג פֿון זינע פֿערזן מיט זייער ניגון, וואָס איז געזונגען געוואָרן יאָרן און יאָרן אין אַלע ייִדישע ייִשובֿים: „זאַל זיין, אַז איד בוי אין דער לופֿט מינע שלעסער; זאַל זיין, אַז מיין גאָט איז אין ערנעץ ניטאַ. אין טרוים איז מיר העלער, אין טרוים איז מיר בעסער, אין חלום דער הימל נאָד בלויער ווי בלאַ.“ זיין ליד, וואָס איז געזונגען געוואָרן אין פּוילן, אין אַמעריקע און אין אַנדערע ייִדישע ייִשובֿים אויף הונדערטער צוזאַמענקומען, אַוונטן, פֿאַרזאַמלונגען, קאַנ־צערטן, ליאַמעס און יום־טובֿים, וואָס איז שוין געוואָרן אַ פֿאַלקסליד, „עס גייט נאָר אין גאַנג אויף אַ זוניקן וועג...“

יוסף פּאַפּערניקאָוו איז געזעסן מיט מיר ביים ברעג פֿון ים־התיכון און אַראָפּגערעדט זיך פֿון האַרצן. טענות צו מענטשן, טענות צו יידן, טענות צו מדינת־ישׂראל. גערעדט טרויעריק, געווען פֿאַרביטערט, גענוצט שאַרפֿע אויסדרוקן. און אין דער זעלבער צייט — פֿאַרליבטקייט אין ארץ־ישׂראל.

— מער ווי דרייסיק יאָר געלעבט אין ארץ־ישׂראל אין אַרעמקייט, אין איינזאַמקייט און ליבשאַפֿט צום לאַנד, און פּמעט איינער אַליין געזונגען לידער פֿון ארץ־ישׂראל אויף ייִדיש.

דערמאַנט ער זיך און זאָגט מיר מיט אַ שמיכל:

— איר האָט מיר געמאַכט פֿאַר אַ יורד.

— ווי אַזוי?

— איד האָב יאָרן געלעבט אין אַ האַלב איינגעפֿאַלענעם בוידעמשיטבל

אויפֿן ברעג פֿון תּל־אַבֿיבֿער ים. ערשט איד האָב באַקומען די פּרעמיע פֿון

250 דאלאר פאר מיין לידערבוך „דאס לאנד פון צווייטן בראשית“ דורך דעם קולטור־קאנגרעס, האב איך באצאלט שליסלגעלט 200 דאלאר פאר א וווינונג אין דער נידער, פאר וועלכער איך צאל 12 פונט א חודש דיר־הגעלט. אראפ פון בוידעם אויבן און געווארן א יורד אונטן.

קערט ער זיך אום צוריק צו זיינע טענות, אז זיינע לידער ווערן פאר־שווינגן לחלוטין פון דער העברעיִשער פרעסע, ווייל זיי זיינען ייִדישע לידער. — ציוניזם, טענהעט ער צו מיר, איז געווארן א פראפעסיע. מען פארקוקט דאס לאנד און נאָט אליין. ווען זיי וואַלטן געקאָנט אַראַפּרייסן דעם תּכּלֵת פֿון הימל און אים פאַרקויפֿן, וואַלטן זיי דאָס אויך געמאַז. מען צעטרענצלט, מען פאַרקויפֿט אַלץ, פֿאַר וואָס מען קאָן אָפּנעמען אַ פּרייז.

ער איז פאַרביטערט און זאָגט:

— אומריינקייט ווערט פאַרדעקט מיט אַ צייטונג און ווערט ניט אָפּגע־

רייניקט.

רעדט ער און שיסט מיט פֿייער:

— איך בין אַרויסגעטראָטן קעגן „הייליקייט“ וואָס איז ניט הייליק, קעגן שמן־זית וואָס איז ניט שמן און ניט פֿון זית, קעגן געזעלשאַפֿטלעכער צעפֿוילטקייט, קעגן דער גאַנגרענע. נעמט מיין בוך „דאָס ליד פֿון צווייטן בראשית“. איז אויסלאַנד האָט מען מיט אים געמאַכט פּראָפּאָגאַנדע פֿאַר אַרץ־ישׂראַל, אָבער דאָ, איז אַרץ־ישׂראַל, האָט מען עס פֿאַרשוויגן. — פֿאַר וואָס?

— מען טאָר ניט וויסן אין דער וועלט, אז מען קאָן זיינען וועגן אַרץ־ישׂראַל אויף ייִדיש בעסער ווי אויף העברעיִש. איך הייס דאָר דאָ „ייִדישיסט נומער איינס“.

ער איז שאַרף פאַרביטערט קעגן די פאַרטייען:

— ווען דו געהערסט צו אַ פאַרטיי, זאָרגט זי פֿאַר דיר. דו ביסט דאָך אַ פאַרטיי־אייגנטום, שרײַבט מען וועגן דיר. ביסטו ניט אין דער פאַרטיי, גיי צו אַל די שוואַרצע יאָר! ..

זיין פאַרביטערונג ברענגט ער אַרויס מיט אַזעלכע ווערטער:

— ווי אַ ייד בין איך בני זיך אין לאַנד. ווי אַ ייִדישער שרײַבער בין איך עס ניט.

— אויב אַ ייִדישער שרײַבער זאָגט אַינד, אז ער פֿילט זיך אַלץ איינס ווי אַ העברעיִשער שרײַבער, זאָגט ער אַינד אַ לייגן.

ער איז דאָ קולטורעל פֿרעמד. מען האָט אויף אים, נעבעד, רחמנות. עס דערגייט שוין צו דעם, אז מען טאַלערירט אים, אָבער ער איז דאָך אַן איבעריקער.

מאָך איך אים אויפֿמערקזאַם אויף דער געענדערטער באַציונג צו ייִדיש, וואָס איך זע, געענדערט צום בעסערן. ענטפֿערט ער מיר:

— עס האָט געדאַרפֿט קומען אַזאַ ייִדישער חורבן, אַזאַ בראַד, אז עס זאָל זיך עפּעס אין דער ריכטונג אַ ריר טאָן.

ער דערציילט מיר, אז א מצב־הקריצער וועט נאך היינט ניט קריצן קיין ייִדיש אויף א מצבה. מען טאר דאס ניט.

— מען רעדט דאך ייִדיש אויף פֿאַרזאַמלונגען, אין דער עפֿנטלעכקייט; ציוניסטישע פֿירער ריידן עפֿנטלעך ייִדיש, — זאָג איד.

— וויל מען האָט שוין מער ניט קיין מורא פֿאַר ייִדיש. שוין ניטאָ באַלד אין גלות קיין ייִדן, וואָס ריידן ייִדיש, מעג מען שוין ריידן אַ ביסל ייִדיש אויך דאָ.

— איד זינט דאָך שוין אַ פֿאַר מאַל געווען אין אויסלאַנד, זאָג איד, אַ פֿאַר מאַל אַרויס פֿון אַרץ־ישׂראל, געווען אין אַנדערע לענדער, אָבער דאָך דאַרטן ניט געבליבן, פֿאַר וואָס?

— איד טו גיט, — זאָגט ער מיט סאַרקאַזם — ווי עס טוט אַ ציוניסט. איד פֿאַר ניט אַוועק פֿון דאַנען. מען האָט מיר אין אַפֿריקע פֿאַרגעלייגט צו בלייבן דאַרטן און ווערן אַ לערער אין אַ ייִדישער שול. איד האָב עס ניט אַנגענומען. איד בין געקומען צוריק אַהער.

ער זאָגט נאָך עפעס:

— צו לעבן מיין שטייגער לעבן, לעבן אין דחקות, אין אַרץ־ישׂראל דאָס בעסטע לאַנד. איד קלימאַט אין גוט פֿאַר דעם. אַרץ־ישׂראל אין אַ לייכט לאַנד פֿאַר אַרעמקייט. איד וואַלט דאָ געקאַנט עפענען אַ שול אויף צו לערנען לעבן און גאַרנישט. רובֿ יוסף, דער מיניסטער פֿון צנע, האָט צוגענומען מיין פֿאַטער ווי צו לעבן אין אַרץ־ישׂראל.

היינט — זאָגט ער מיר — אין ער שוין אַ פֿאַרדינער. ער באַקומט פֿאַר זיינע ליטעראַרישע אַרבעטן זיבעציג פֿונט אַ חודש אין די „לעצטע נייעס“.

ער איז אַן אַלטער תושבֿ, די מדינה אין אַרץ־ישׂראל זינען ביינער. די לייבשאַפֿט צו ייִדיש איז אַ טייל פֿון זיין נשמה. די שינאה צו די שונאים פֿון ייִדיש ברענט אין אים ווי אַ פֿייער. זיין צונג איז שאַרף מעשה טרעפֿ. ער איז פֿאַרביטערט, וואָס די נייגעקומענע ייִדישע שרייבער זיינען ניט גרייט צו קעמפֿן פֿאַר ייִדיש. זיי לעבן — זאָגט ער — אין שרעק פֿאַרן מאַרגן. אפֿשר זיינען זיי גערעכט — זיי ווילן דאָך לעבן. טאַמער דרוקט אַ מאַל אַ העברענישע צייטונג און איבערזעצונג פֿון אַ ייִדישן שרייבער, איז עס פֿרי זיך אַפֿצוטשעפֿן פֿון אים. „איד בין שוין 25 יאָר ניט געווען אין קיין העברענישער רעדאַקציע“ — זאָגט ער — „איד וויל ניט קיין שפֿלות און איד דאַרף ניט קיין רחמנות.“

אַ סך פֿון די העברענישע שרייבער קאַנען אויך ניט לעבן פֿון ליטעראַטור. באַקומען זיי פֿאַרשיידענע פֿאַסטנס. ער איז אָבער פֿאַר ייִדיש, אַ ייִדישער ופֿאַעט, איז ער פֿאַרשריבן — זאָגט ער — פֿאַר אַ שונא־ציון.

— ייִדיש — טענהט ער — איז אַ פֿלאַק אין די רעדער פֿון דער מדינה. איד וועט זעלטן זען ח־רשאַפֿט, פֿריינדשאַפֿט צווישן אַ העברענישן שרייבער און אַ ייִדישן. דאָס זיינען צוויי עלעמענטן, וואָס קאַנען זיך ניט צוזאַמענקומען.

— העברענישע שרײַבער לייענען דאָך ניט קיין ייִדישע ביכער. טאָמער האָב איר געוואָלט, אַז איינער פֿון זיי זאָל דאָך עפעס לייענען, פֿלעג איר אים שמילערהייט אונטעררוואַרפֿן אַ ייִדיש בוך.

טענה איר צו אים:

— אַט האָב איר זיך באַגעגנט פֿרײַנדלעך מיט העברענישע שרײַבער. איר האָב ניט געהערט פֿון זיי קיין שײַנאה צו ייִדיש.

טענהט ער:

— געווען אַ צײַט, ווען מען האָט דאָ שאַרף באַקעמפֿט ייִדיש. מען האָט פֿאַרברענט צײַטונגס־קיאַסקן, ווי מען האָט פֿאַרקויפֿט אַ ייִדישע צײַטונג. הייַנט טוט מען עס מער ניט. פֿאַר וואָס? ווײַל ייִדישע שרײַבער האָבן אויפֿגעגעבן דעם קאַמף פֿאַר ייִדיש. עס איז געוואָרן צוועקלאָז. דאָס שטערט זיי צו פֿרנסח. זאָלן זיי שרײַבן ייִדיש און אומקומען?

ער אָבער, פֿאַפּערניקאָוו, האָט זיך מקריבֿ געווען צוליב זײַן ייִדיש. דעריבער האָט ער ניט געקאַנט אַרײַנקומען מיט אַז איבערזעצונג איז אַ העברענישער צײַטונג.

— זיי זאָגן, אַז מיר געהערן צום דור־המידבר, מיר מוזן אונטערגיין. ייִדיש ווײַל אָבער ניט אונטערגיין, כּשום אופֿן ניט.

איר צי אַריבער אונדזער שמועס צו זײַנע ערשטע יאָרן איז אַרײַ־ישראל. ער שרײַבט זײַנע זכּרונות וועגן דער ערשטער צײַט. דערצײלט ער מיר אַזוי: ער איז שוין מער ווי 30 יאָר אין אַרײַ־ישראל. ער שטאַמט פֿון וואַרשע, פֿון אַ משפּחה פֿון קצבים. זײַן טאַטע איז געווען אַ קיילער איז שעכטהויז. און דערביי איז זײַן טאַטע געווען אַ חובֿ־ציון.

יוסף פֿאַפּערניקאָוו איז געבאָרן געוואָרן אויף איינער פֿון די אַרעמסטע וואַרשעווער גאַסן, אויף נײַזקע־גאַס. זײַן טאַטע האָט אים ניט געהאַלטן לאַנג אין שול. ער האָט אים צוליב אַרעמקײַט ניט געקאַנט לאָזן לערנען צו לאַנג. נאָך זײַענדיק אַ יונגער ייִנגל, איז ער געווען אַ משורר ביים באַרימטן וואַר־שעווער חזן גרשון סיראַטע אין דער טלאַמאַצקער סינאַגאָגע.

ער האָט פֿרי אָנגעהויבן שרײַבן. ווי קומט צו אים דאָס שרײַבן? — ער ווייס אַלײַן ניט. ווען ער איז נאָך געווען אַ יונגער ייִנגל, האָט אַ חבֿר זײַנער אים אַרױפֿגעפֿירט — אַזוי דערצײלט ער מיר — אין לאַקאַל פֿון די לינקע פּוּעלי־ציון אויף קאַרמעליצקע־גאַס אין וואַרשע. דאָרטן זײַנען געווען אַ סך מענטשן. ער האָט געפֿונען חבֿרים, געהערט רעדעס, געזען צײַטונגען, זשורנאַלן.

— און איר בין שוין דאָרטן געבליבן.

דאָרטן האָט מען גערעדט וועגן אַרײַ־ישראל, וועגן צײַנוזם, און „מיין אַרעמער טאַטע איז געווען אין דער נשמה זײַנער אַ חובֿ־ציון; מיין טאַטע האָט געהאַלטן דרשות זעענן ציון...“

אַרומגעשלעפֿט זיך איבער די וואַרשעווער ייִדישע געגנטן. געזוכט צו פֿאַרדינען אַ שטיקל כּרויט בני אײַן אַרבעט, בני אַ צווייטער. געווען אַ משרת

אין א געשעפט. געווען אין דער צייט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה בין דיטשן אויף ארבעט. אזוי בין 1924. נאָכדעם אין ער אַוועק אין ארץ־ישראל. געלעבט דארטן אין אַרעמקייט. געווען שווערע צייטן. אין ער אַוועק צוריק קיין פּוילן, וווּ ער האָט זיך אויפֿגעהאַלטן פֿינף יאָר. ער האָט שוין אָבער מער ניט געקאָנט זיין אין פּוילן. אים האָט ארץ־ישראל געצויגן צו זיך. צום צווייטן מאל אין ער געקומען אין ארץ־ישראל אין 1933.

קוקט ער אַרײַן שווינגנדיק אין זײַן פֿאַרגאַנגענהײַט, ווי ער וואָלט זוכן עפעס אַן אויסדרוק, וואָס זאָל צום בעסטן שטימען צו דעם וואָס ער וויל זאָגן. בין ער זאָגט אזוי:

— איד בין אזוי ווי געבאָרן געוואָרן פֿאַר ארץ־ישראל. דעמאָלט, אין יענער צײַט, אין דאָ געווען אַן אידעאָליסטיש, אַ ראַמאַנטיש לעבן. עס אין געווען אַ באַרוועסער, אַ נאַקעטער שבֿט וואָס אין געקומען אַהער בויען אַ נייע וועלט. דאָ אין געווען דערהויבנקייט, העראַנשיקייט. איד האָב זיך געוואָלט אינגלײַדערן. בין איד געוואָרן אַ קיבוצניק. געאַרבעט אויפֿן פֿײַש. מען האָט ניט געטראַכט דעמאָלט וועגן „פּכל הגוים“, ווײַל אויב פּכל הגוים, האָט מען געקאָנט בלײַבן צווישן גוים. די וואָס ווילן איצט זײַן פּכל הגוים, נעמען דאָר אויף פֿון די גוים דאָס שלעכטע, ניט דאָס גוטע.

דאָס פֿאַרדריסט אים. און ער זאָגט:

— מען מוז קעמפֿן קעגן דעם.

עס אין אים אַנאָג געווען שווער זיך אַרײַנצופאַסן אין דער ארץ־ישראלדיקער סבֿיבֿה. „ווער ביסטו?“ אין שטענדיק די פֿראַגע, צי מען זאָגט זי מיט ווערטער אָדער מיט די אויגן. — „קומסטו פֿון אַ פֿאַרטיי? פֿון וועלכער?“

— שוין באַלד ניטאָ קיין אונטערשייד — זאָגט ער ווינטער — צווישן שטאַט און דאַרף.

עס קומען פֿאַר שפּאַלטונגען, קעגנזײַטיקע אינטריגעס. מען דאַרף שוין אויך אין קיבוץ האָבן זינדענע קליידער. מען דאַרף הינט זיין מער אָפּגעהיט, מער פֿאַרזיכטיק. אויב דאָ אין לײַכטער געוואָרן מיט רירן יודיש און יודיש שרײַבן, אין דאָס דערפֿאַר, אין זײַן מײַנונג, ווײַל מיר האָבן שוין ניט הינטער זיך דאָס פּוילישע יודנטום.

ער רעדט פֿאַרביטערט, האָט טענות, קריטיקירט, מאַנט. אָבער ניט געקוקט אויף דעם, אין זײַן ליבשאַפֿט צו ארץ־ישראל, זײַן צוכונד צום פֿאַנד, אַן אַ גרענעץ. ער באַקוקט זיך אַלײַן, זײַן הוֹלד, זײַן אײַגענעם אויס־זען, און ער זאָגט:

— איד בין שוין באַלד דער לעצטער חלוצ אין ארץ־ישראל.

און זײַן אַ חלוצ אין בני אים אַ ייִחוס. און אַט דעם ייִחוס — פֿון זײַן אַ חלוצ — ווײַל ער אָפּהײַטן. ער וויל זיך בני דעם פֿעסט האַלטן. געקומען אַהער אַ חלוצ. געווען אַ חלוצ און ער וויל זײַן גאַנצן לעבן בלײַבן אַ חלוצ. רירן מיר וועגן זײַנע לידער. זאָגט ער אזוי:

— אט אזוי הייסן מינע לידערביכער: „אין זוניקן לאַנד“, „גאַלדענע זאַמדן“, „געקליבענע לידער“, „פּרוכט פון ווינט“, „מיין שיר-השיריש“ און „דאָס ליד פון צווייטן בראשית“.

ער האָט אַליין געזונגען זינע לידער, אַליין געשאַפֿן מוזיק, און דאָס פֿאַלק האָט מיטגעזונגען. אזוי האָט מען אין אַלע תּפּוצות-ישראל געזונגען „זאַל זײַן, אַז אײַך וועל צו מיין ציל ניט דערלאַנגען“, געזונגען זײַן „עלעגיע“ און „ניט דאָס האָב אײַך געמיינט“.

יודישע לידער אין העברעישן לאַנד — פֿון דעם קאַז מען דאָר קיין לעבן ניט מאַכן. פֿרעג אײַך אים, ווי אזוי ער האָט אַ לעבן געמאַכט די אַלע יאָרן. ענטפֿערט ער אזוי:

— אַז מען האָט ניט קיין דאָר איבערן קאַפּ, האָט מען ניט חתונה, האָט מען ניט קיין פֿאַמיליע. און דאָס איבעריקע — דאָס זעט אײַך דאָר. אײַך ווייס אַליין ניט. דערלעבט ביז הינט.

האָט ער ניט געהאַט קיין היים, קיין דאָר איבערן קאַפּ, קיין קינד און קיין רינד. בלויז דאָס בוידעמשיבל און די גאַס. האָט ער געלעבט אַ לעבן מיט זײַן ליד.

— „זיך אויסגעלעבט אין ליד.“

לאַמיר צוזאַמען דורכבלעטערן זינע לידער.

אַט איז דאָס לידערבוך „פּרוכט פון ווינט“. ער זאָגט מיר, אַז דאָס איז אַן אַפּקלייב פֿון פֿרונדריקע קלענערע לידער-זאַמלונגען און אַ צונויפֿאַמלונג פֿון לידער, צעוואַרפֿענע איבער פֿאַרשיידענע זשורנאַלן. ווען ניט דער קאַמיר טעט פֿון דער „יודישער קולטור-פֿעדעראַציע“, ניט אין ארץ-ישראל, נאָר אין יאַהאַנעסבורג, זאָגט ער מיר, וואָלטן די לידער ניט געפֿונען קיין תּיקון הינטער טאַוולנע זענט.

בלעטערן מיר די לידער פֿון דעם בוך. לידער פֿון וואַרשע 1942 ביז תּל-אַבֿיבֿ 1947:

— אַ שטיין האָט אויך זײַן ברודער שטיין. מיר — דער ווינט און גאַסנהינט — אזוי האָט ער געפֿילט אין וואַרשע אין 1924, ווען ער האָט געזונגען זײַן באַרימט געוואָרן ליד „זאַל זײַן, אַז אײַך וועל צו מיין ציל ניט דערלאַנגען“.

רעדט ער וועגן זײַן דערמאַנטן ליד, וועגן „ווינט“ און „גאַסנהינט“, און ער זאָגט:

— די גאַסנהינט האָב אײַך מיר אינגעשאַפֿט אויף די וואַרשעווער גאַסן און די ווינטן טראָגן זיך אומעטום.

אומעט און איינזאַמקייט האָט אים באַגלייט פֿון פּוילן ביז ארץ-ישראל. האָט ער געשריבן נאָך אין 1926 אזוי:

— מיר וועלן זען, ווי וועט אויסזען מיין קינד. וועט עס אויך זײַן געצוויילינגט מיט עלנט און ווינט, ווי אײַך? וועלן אויך טרינקען מיט אַפֿענע מינלעך זינע שיד? ?

יוסף פאפערניקאוו

דא אויף די גאסן פֿון תל־אביב איז ער אַבער, הגם אַן איינזאַמער, געוואָרן מונטערער. ער האָט אַפֿילו דערפֿילט, אַז „אַ ליכט גייט אויף פֿון מיין זיין אַליין“. אַבער דאָס ליכט איז לאַנג געווען שוואַך. זיין לעבן האָט עס ניט גוט באַלויכטן. אין 1926 זאָגט ער אַזוי:

— איד בין ניט אַלט און אַלט בין איד. נאָך עלטער ווי איד בין. אַן אַלטער יוד, אַזאָ דערוואַקסן קינד.

גייען יאָרן אין ארץ־ישׂראל. עס איז שוין 1927. עס קומט 1928. ניטאָ צו פֿיל טרויסט, ניט בכלל און ניט פֿאַר אים בפרט. ער איז אַלץ אַן עלנטער, אַ טרויעריקער, פֿאַרברענטער מענטש. און ער זאָגט אין אַ דעמאָלטיקן ליד:

— אין גאַס אויפֿן ברוק, ווי אַ ממזר בני טיר און בני טויער, אין גאַס איז געבוירן דאָס קינד מינים — מיין ליד.

ער איז צוריק מגולגל געוואָרן אין וואַרשע און דעמאָלט, אין די דרייסיקער יאָרן, שרייבט ער:

— איד האָב שוין פֿאַר אַלץ וואָס איז הייליק געקניט און איד בין פֿון די איינזאַמע תפֿילות שוין מיד. עס האָט מיר נאָך קיינעמס קיין ברכה באַגלייט, קיין אַפֿענע טיר ניט דערוואַרט מיר מיט פֿרייד.

גייט אוועק נאָך אַ יאָר. ער איז אַלץ אין וואַרשע. עס איז שוין 1931. אין טיפֿער פֿאַרצווייפֿלונג שרייבט ער אַזוי:

— ווילט זיך אַפֿט מיר אַ שטיין אַ וואַרף טאָן אין דער וועלט אַרניין. גענוג און אויס!

סוף כל סוף ניטאָ פֿאַר אים קיין פֿלאַץ אין וואַרשע. ער געפֿינט דאָרטן ניט קיין רו. זיין היים איז ניט פֿוילן. אַזוי פֿילט ער. זיין וועג ציט זיך צוריק אין ארץ־ישׂראל. דער אינהאַלט פֿון זיין לעבן איז ווידער דאָס אומעטיקע ליד.

וואַלט איד בעסער געווען אַ רויבער
און ניט קיין פֿאַעט,
וואַלט איד בעסער אַ מעסער אַ בלאַנקט
געקאָנט לאָזן אין גאַנג.

אַבער פֿאַפֿערניקאָוו איז ניט קיין רויבער, ניט קיין גולן. ער האָט ניט קיין מעסער און ער לאָזט ווידער און ווידער אין גאַנג זיין טרויעריקע פֿעדער. די ערד פֿון ארץ־ישׂראל ווערט אים נאָענטער, פֿאַרשטענדלעכער. ער הייבט אַן פֿאַרשטיין דעם לשון פֿון ים, די בלויקייט פֿון הימל. ער ווערט מונטערער אויף דער ערד פֿון די אַבֿות. אין 1938 זינגט ער צום ים אַזוי:

ווי ליב איד האָב דיר, ים,
ווי ליב איך אַלע זיינע צייטן.

פֿון דעסט וועגן אַז ער קומט צום ים, ליגט ביים ים, בענקט ער ווידער
נאָך אַ טינד:

— ווי אַלץ וואָס גרויס איז, מאַכט מיר קליין.
אין תל־אָבֿיבֿ וווינט ער אויף אַ בוידעם. און דאָרטן, אויפֿן בוידעם,
זינגט ער זײַן ליד אַזוי:

— אַז מען וווינט אין דער הייד, אַז מען וווינט אויף אַ דאָך, דאַכט
זיך אויס, אַז מען שפּרינגט איבער דעכער אַ סך.
און נאָך עפעס דוכט זיך דאָרטן אויפֿן בוידעמ־שטיבל:

— עס דאַכט זיך, שרײַבט ער, אַז עס פֿליט אין די הימלען דער קאַפּ
און מען קוקט דאָן אויף אַלץ פֿון אויבן אַראָפּ.

אין יאָר 1945 פֿילט ער, אַז עס נײַגט זיך שוין זײַן טאַג צום פֿאַרגאַנג.
צוויי יאָר שפּעטער, אין 1947, דוכט זיך אים אין תל־אָבֿיבֿ, אַז ער האָט
שוין גאַרניט פֿון קײנעם צו דערוואַרטן. עס קאָן שוין גאַרניט מער געשען
מיט אים, ער קאָן שוין פֿאַרמאַכן זײַן מיר.

— עס איז בני מיר געווען אַ געפֿיל, זאַגט ער, ווי אַט קומט זײַן
צוועלפטע שעה. בלויז דער ווינט רײַסט מיין מיר, ווי אַ הונט אַ בלונדער
וואָלט געוואָלט בני נאַכט אַרײַן צו מיר.

די ארץ־ישׂראל־לידער וואָס ער האָט געשריבן פֿאַר זײַנע יאָרן האָט
ער צונויפֿגעקליבן אין אַ בוך וואָס הייסט „דאָס לאַנד פֿון צווייטן בראַשׂית“.
אין די לידער איז ניטאָ דער טרויער, די איינזאַמקײט, די עלנטקײט, וואָס
איז דאָ אין זײַן בוך „פּרובֿט און ווינט“. זײַן אויסדרוק איז אַזאַ:

— וואָס דער טאַטע מינער, דער חו־בֿ־צײַון, האָט אַרײַנגעחלומט אין
די זילבערוויסע האָר, דערלעב איך אויך אַז אַ חלום אויף דער וואָר.
מיט אַט די שורות הייבט ער אַן זײַן בוך „לאַנד פֿון צווייטן בראַשׂית“.
און ער זאַגט אַזוי:

— מיין בוך „לאַנד פֿון צווייטן בראַשׂית“ הייב איך אַן פֿון עמק.
עס פֿאַרכאַפט מיר דער עמק מיט זײַן בלויקײט, וואָס הענגט אויף זײַנע וועגן.

בלעמערן מיר זײַנע לידער פֿון אַט דעם בוך. אַט איז זײַן ליד וועגן
„הייליקן אַרעמען מאָלצײט“, געווידמעט דעם אַרבעט־באַטאַליאַן.

— מען דאַרף אַראָפּוואַרפֿן די שיד און וואַשן זיך די פֿיס, און בנימ
אַרײַנגאַנג אין אַ מיקדש, זײַן אויף אַ הייליקן, אַרעמען מאָלצײט.
דערמאַנט ער זיך מיט בענקשאַפֿט און זאַגט אַזוי:

— עס איז געווען די צײַט, ווען חלוצים פֿלעגן טאַנצן די האַרע.

הײ, וווּ זײַט איר, חֲבֵרָה, חֲבֵרָה,

יודקע, לײַבקע, נו, צפּורה.

סײַוועט נאָך זײַן אויך צײַט אויף שלאָפֿן.

פֿון די צעלטן קומט! הוירע!

עס איז נאך געווען יענע יונגע צייט, ווען מען האט געטאנצט הארעם, ווען די חלומות זינען יונג געווען, ווען דער חלום פון אויפבויען פון לאַנד איז געווען יונג. און ער שרייבט אזוי:

ברענט נאך סיפייער, זאל מען גלייבן,
גליט נאך — זאל מען שמידן. הארע!

טוען א פלי אוועק צוואנציק יאָר. דורות גייען אוועק און עס קומען נייע דורות, און ער זינגט זיין ליד צום נייעם דור — וועגן דעם, אז דעם „שכר פאר בלוטיק־שווערע צוואנציק יאָר שניידט שוין דאָ דער צווייטער, נייער דור“.

— גיט אַ קוק אויף מיין ייִדישן פּאַסטער! — ווייזט מיר אַן פּאַפּער-ניקאָוו אויף איינעם פון זינע לידער.

ער האָט דעמאָלט צום ערשטן מאל, אַ געקומענער פון פּוילן, געזען דאָ אַ ייִדישן פּאַסטער, געהערט דאָס פּאַסטעכליד, געזען דעם פּאַסטער צווישן שאָף און רינדער.

און דיין פּייַבל טענערט היימיש־ייִדיש־לעך
און רופֿט צוזאַמען די טשערעדעס.

ער איז געווען פֿול מיט געפֿילן, שטימונגען און בילדער פֿון ארץ־ישׂראל און ער שרייבט:

שמעלט אַן אייזל זיך אוועק אין מיטן גאַס, רײַסט דעם קאַפּ אַרויף,
נעמט ער שרײַען צו דער זון, אַ דאַרשטיקער, אַ היים־געשרײַ.

יאָרן טוען זייערס. מען ער האָבן טענות צו דער פֿירונג פֿון לאַנד, טענות צו דינים און משפּטים, ער איז אָבער אַרײַנגעוואַקסן אין ארץ־ישׂראל און דאָס לאַנד איז אַרײַנגעוואַקסן אין אים. ער זאָגט אזוי:

— מיר וועלן פֿון אַרט זיך ניט רירן, מיר וועלן פֿון דאַנען ניט גיין,
מען זאל אַפֿילו ניט לאָזן דאָ אַ שטיין אויף אַ שטיין.

ער ווייס, אַז עס איז אַ שווערער קאַמף, אַ שווערע אַרבעט. ער פֿילט עס.

— איז בלוט און אין פֿייער קומט אויס אונדזער היים דאָ צו בויען.

און ער רעדט אזוי:

— זאל בײַשטיין אונדז דער גניסל פֿון זײַ, פֿון די געטאַ־מפּבייער.
און אזוי ווייזט ער מיר אַן אויף לידער און לידער. איך בלעטער די זײַטן, לײַען און מיש אַריבער. אַט איז דאָס ליד וועגן פּלמ״ת, דאָס ליד וועגן „פֿביש פֿון גבורה“.

— ארץ־ישׂראל איז דאָס לאַנד פֿון מיין ווידער־געבורט.

ער האָט לויט זינע ווערטער אויפֿגענומען זיין ערשט היימלאַנד און געזונגען צו אים אין עמק, ווען דאָס לאַנד האָט נאָך ניט געהאַט קיין ייִדיש־

זינגער און אלץ איז נאָד געווען ווי אין בראשית — רוי און ליימיק, זאָמדיק ווי דער נגב און פֿעלדזיק ווי אילת.

יאָר נאָד יאָר, לאַנגע יאָרן, שווערע יאָרן געלעבט דאָ אין לאַנד, געזונגען דאָס ייִדישע ליד, געזונגען אויף ייִדיש. עס איז געווען אַ שווערער עול. ער האָט טיף געשפּירט דעם צער פֿון ייִדיש אין ארץ־ישראל, און אַט זאָל איד לייענען זײַן ליד וואָס טראַגט דעם נאָמען „צער פֿון ייִדיש“:

דאָס ייִדישע ליד אין העברעיִשן לאַנד
איז אַ פֿויגל, אַ זינגפֿויגל,
וואָס איז געטראַפֿן געוואָרן
בײַ זיך אין דער נעסט פֿון אַ שטיין,
וואָס אַ רויע, גראַבהויטיקע האַנט
האָט אַ שליידער געטאָן
און פֿאַרווונדעט —
פֿון ביים אים אַרונטערגעוואָרפֿן צו דריערד.

דאָס ייִדישע ליד אין העברעיִשן לאַנד
איז דער פֿויגל, דער זינגפֿויגל
מיט די צעבראָכענע פֿליגל,
וואָס הייבן זיך הויך שוין ניט אויף,
נאָר פֿלאַטערן, פֿלאַטערן נידעריק,
צאָפלען און — פֿאַלן צוריק.

ווייל סײַ האָט מיין נייע היים נישט אויפֿגענומען מיך
צוזאַמען מיט מיין קינד : דאָס ליד דאָס ייִדישע,
און געלאָזט דערמיט אין דרויסן ;
ווי אַ יורד אויף אַ שײַחה אַ נגידישער
בין איד אין אייגן לאַנד אין מיין,
וון כילעב שוין יאָרן צענדליקער,
אין לעבן נישט אַרײַן.
געבליבן ווי אַ זײַטיקער אין אים
מיט מיין פֿאַרשעמט געזאַנג :
מיין ייִדיש ליד פֿון ליבע, לויב און דאַנק.

ער דערציילט מיר פרטים וועגן די שטערונגען וואָס ער האָט געהאַט
דאָ אין לאַנד פֿאַר זײַן שרײַבן ייִדיש. ער האָט אין ערגעץ ניט געקאָנט
געפֿינען קיין פּאַסיקע אַרבעט. מען האָט אים אין ערגעץ ניט אויפֿגענומען
אויף אַ שטעלע. מען האָט געוואַלט זײַן נאָמען פֿאַרנעסן. מען האָט אים
אין ערגעץ ניט געבעטן. דאָס האָט אָבער ניט דערשלאָגן זײַן מוט.

— איד האב געפילט, אז לידער וועגן ארץ-ישראל אויף יידיש מוזן געשריבן ווערן, און אויב איד בין דא, דארף איד די לידער שרייבן.

ער האט מיר דערציילט א סך פון די עוולות, פון זינע טענות צום לאַנד, צו דער פֿירונג, צום רעזשים, צו דער באַצונג צו יידישע שרייבער. זינע טענות זינען געווען שאַרף. ער האט זיך אַפֿילו אויסגעדריקט אזוי:

— אַפֿט קוק איד אויף מיין בוך „אין זונענלאַנד“ און איד גלייב ניט, אז איד האב עס געשריבן.

האב איד אים געפֿרעגט:

— מעג איד שרייבן וועגן איינערע טענות?

— ניין, קיין זאך קאן אים ניט שטערן. ער האט פֿאַר קיינעם ניט קיין מורא. „יידישע לידער, יידיש שרייבן, שאַרפע טענות צו די רעגירער — דאָס איז שוין היינט ניט אזוי געפֿערלעך ווי אַ מאַל.“

ש. צ. מ. ח.

— איך בין געקומען אין ארץ־ישׂראל

גלינד פֿון פלינצקער (פֿלאַנסקער) בית־מדרש. — דערציילט מיר דער פראַג־זאָסקער און קריטיקער ש. צמח — איך האָב דעמאָלט געלערנט אין בית־מדרש פֿאַר זיך עירובין. האָב איך אוועקגעלייגט דעם ספר אָן אַ זינט און אוועק אין ארץ־ישׂראל.

אונדזער שמועס קומט פֿאַר אין ש. צמח'ס אַרבעטס־צימער אין ירושלים, וווּ ער לעבט שוין אַ סך יאָרן. איך קוק אויף דעם חשיב־ות־דיקן, גרויען, אַכער גענוג יונגן קאַפּ, אויף די גרויסע ענערגישע אויגן פֿון דעם געוועזענעם לערנער אין פלינצקער בית־מדרש. איך זע אַ רגע דאָס שטעטל פלינצק אין פּוילן, וואָס איך האָב גוט געקענט, איך בין דאָרטן געווען אַ פֿאַר מאָל; איך הער דעם שאַרף קלינגענדיקן פּוילישן ייִדיש — עס פֿעלט ניט פֿון אים אַ האַר. וויל איך וויסן:

— ווען זינט איר צום ערשטן מאָל געקומען אין ארץ־ישׂראל?

— אין 1904. געווען אַ 17־יאָריקער חלוץ.

ער האָט ליב געהאַט זיין שטעטל אין פּוילן, האָט עס נאָך היינט ליב מיטן גאַנצן האַרצן. זיין חיתוך־הדיבור איז נאָך היינט אַ פלינצקער. וויל איך וויסן אַ ביסל וועגן זיין משפּחה־אַפּשטאַם. און אָט זינען אַ ביסל פּרטים וועגן דעם: ער איז געבאָרן געוואָרן אין יאָר 1886 אין פלינצק. דער 7טער אייניקל פֿון אַברהם־אַבא גאַמבינער, דער מחבר פֿון „מגן־אַברהם" און דער סטער אייניקל פֿון דעם צמח לאַברהם. אויפֿן גאַנצן פֿון לעצטן הייסט טאַקע די פֿאַמיליע צמח. די קינדער־יאָרן האָט ער געלעבט אין פּריצישן הויף פֿון זיין טאַטן, אין וואַלסע. זיין ערשטער רבי איז געווען אַ תלמיד פֿון ר' זלמן פּויונער. נאָכדעם האָט ער געלערנט אין חדר, אין בית־מדרש, געלערנט ש"ס און פּוסקים. שטוב־לערערס האָבן מיט אים געלערנט רוסיש, חשבון און אַנדערע קענטענישן.

— דוד גרין (דוד בן־גוריון) און שמואל פֿאַקס — ד"ר פֿאַקס, וואָס האָט לאַנג געלעבט אין ניר־יאָרק און איז געשטאַרבן מיט אייניקע יאָר צוריק, האָבן געשאַפֿן אַ יוגנט־אַרגאַניזאַציע „עזרא" מיטן צוועק צו „פֿאַר־שפּרייטן רוחניות".

ער שטאַמט פֿון אַ משפּחה רײַכע פּוילישע ייִדן, ייִדישע פּרוּיצים, גומֿי באַזיצער. ניט קיין אַרענדאָטאָרס ביים פּרייז, נאָר אַליין בעל־ביתים.
— פֿון דאָרטן שטאַמט מיין אַגראַנאַמיע.

ער האָט שפּעטער שטודירט אַגראַנאַמיע אין פּראַנקרײַד. איינער פֿון זײַנע משפּחה־מיטגלידער, זלמן פּויוזנער, האָט אין פּוילן געבויט דאָס דאָרף דזשיקאָווי.

דאָס שטעטל פּלינצק איז געווען — מײַנט צמח — אַן אַריגינעלער מקום. דאָרטן זײַנען געווען בעל־מלאכות וואָס האָבן גוט געקענט דעם תנ"ך. דוד פֿרישמאַן האָט אין זײַנע „אותיות פּורחות" געשריבן וועגן אַט דער אייגנאַרטיקייט פֿון פּלינצק.

— מיין טאַטנס שוסטער, ר' ישראל־מאיר, האָט געקענט תנ"ך אויף אויסנווייניק.

ער, צמח, איז געווען איינער פֿון די ערשטע עולם פֿון פּוילן קיין אַרץ־ישראל אין נאָוועמבער 1904. אַנטלאָפֿן פֿון שטוב. קומענדיק אין אַרץ־ישראל, געוואָרן אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעכער אַרבעטער אין די קאַלאָניעס פֿון יהודה און גליל. שפּעטער געווען פֿון די גרינדערס פֿון הפּועל־הצעיר.

ווען ש. צמח איז געקומען אין אַרץ־ישראל, איז דער נײַער ייִשובֿ געווען נאָר אַ קליינער.

— אַפֿשר צוויי טויזנט מענטשן.

ער איז אַוועק אַרבעטן אין פֿעלד און אין געוועזן אַ פֿעלדאַרבעטער נאָכדעם זעקס יאָר צײַט פּסדר. דער טאַטע האָט אים געוואָלט אַרויסהעלפֿן, האָט אים געשיקט געלט קיין אַרץ־ישראל. האָט ער ניט געוואָלט נעמען פֿון טאַטן קיין געלט און האָט עס אָפּגעשיקט צוריק.

— אַליין, אַליין אַרבעטן אין פֿעלד, פֿאַרדינען אַ שטיקל ברויט בזעט אַפּיר.

ער האָט פֿרי אָנגעהויבן שרײַבן, ווען ער איז אַלט געווען 19 יאָר. אָבער ער האָט געזען, ווי ער זאָגט, אַז ער איז אַן עס־אַרץ און ער דאַרף נאָך אַ סך לערנען. מען דאַרף שטודירן. מען דאַרף אַ סך מער וויסן. אין יענער צײַט איז דער אַרײַענט געווען שטאַרק פֿאַרבונדן מיט פּראַנקרײַד — דאַרף מען פֿאַרן לערנען אין פּראַנקרײַד.

וואָס לערנט מען אין דער סאַרבאַנע אין פּאַריז? — זאָגט צמח — לײַטעראַטור, פֿילאָסאָפּיע און אַנדערע נאַרישקייטן.

מען דאַרף לערנען. האָט ער געלערנט. געדאַרפֿט שוין מאַכן זײַן דאָקטאָראַט און צוריקפֿאַרן אין אַרץ־ישראל. „וואָס וועל איך טאָן אין אַרץ־ישראל?" האָט ער געטראַכט. ווערן אַ לערער אין גימנאַזיע — דאָס איז ניט קיין תּכּלית. וווּ איז דער המשך פֿון דער פֿרײַערדיקער אַרבעט, פֿון די פֿרײַערדיקע ערהפּלענער? איז ער אַריבער פֿון פּאַריז, פֿון דער סאַרבאַנע, קיין נאַנסי. געלערנט דאָרטן לאַנדווירטשאַפֿט און געענדיקט אַגראַנאַמיע.

זיין טאטע איז געווען א גערער חסיד. דאך איז ער געווען צופרידן, וואס זיין זון שטודירט אין פראנקרייך. אפשר וועט ער שוין ניט פארן צוריק אין ארץ-ישראל. האט ער אים געשיקט געלט, ער זאל קאנען לעבן אין פראנקרייך. געלט פון טאטן אין ארץ-ישראל האט ער ניט געוואלט נעמען, אבער אין פראנקרייך האט ער גענומען. ניט געהאט קיין אנדער ברירה.

מיין טאטע האט אבער געהערט, אז איר לערן אנהאנאמיע. הייסט עס, אז איר לערן זיך פאר ארץ-ישראל, זיך אומצוקערן אהין צו. איז ער אין בעס געווארן און מער ניט געשיקט מיר קיין הילף.

וואס זשע האט ער דעמאלט געטאן? לעבן מוז מען דאך. איז ער געווארן א קעלנער אין א רעסטאראן. דער טאטע האט אויסגעהאלטן די עקשנות נאך זעקס וואכן. נאכדעם האט ער אים צוגעשיקט א טאפלטן טשעק. געענדיקט אנהאנאמיע איז נאנסי אין 1914, איז ער געפארן זיך זעגענען מיט משפחה פארן אפפאר קיין ארץ-ישראל.

— בני דער מלאווער גרענעץ האט מיר באגענגט די ערשטע וועלט-מלחמה. עס איז מיר אנטקעגנגעקומען די צארישע קאוואלעריע.

די ערשטע וועלט-מלחמה איז דער געשטאלט פון דער צארישער קאוואלע-לעריע איז אים געבליבן אויף שטענדיק. ער האט שוין ניט געקאנט אוועק-פארן צוליב דער מלחמה. איז ער געבליבן ביים טאטן. ווי לאנג — האט מען געמינט — וועט דויערן די מלחמה? א פאר חדשים. אבער געבליבן איז ער ביים טאטן ביז 1920.

בעת דער דיטשער אקופאציע איז ער געווען אין פוילן — צווישן 1916 און 1918 — א לערער אין ווארשע. ער האט דארטן געהאלפן אנט-וויקלען ציוניסטישע אינסטיטוציעס.

זיין פרוי שטאמט פון אוקראינע. זי האט מיט אים חתונה געהאט ווי א סטודענטין אין פראנקרייך. אנהייב מלחמה איז זי געפארן אין אוקראינע זען איר משפחה און איז דארטן פארהאלטן געווארן. נאך דער מלחמה איז ש. צמח געפארן צו איר אין אדעס און דארטן זינען זיי ביידע געבליבן אין דער סאמע רעוואלוציע פון די באלשעוויקעס. „איר בין ניט געווארן קיין באלשעוויק, קיין קאמוניסט, — זאגט ער — אבער פאסיוו האב איר די רעוואלוציע אנגענומען.“

ער האט דורכגעמאכט ספנות. זיך געפונען א צייט אונטער דער ממשלה פון די „זוויסע“ אין טשערקאסי. געלעגן עלף טעג באהאלטן בני א גוי. דורכגעמאכט פאנראמען, רויבערייען, שחיתות. ליגנדיק אין באהעל-טעניש, האט ער איין מאל אין מיטן דער נאכט געהערט זינגען דעם „אינטערנאציאנאל“. די באלשעוויקעס זינען אריבער דעם דניעפער. דעמאלט האט מען געקאנט ארויס פון באהעלטעניש, ארויסגיין פריי אויף דער גאס. פון דעמאלט אן — אזוי פילט ער — איז ער זיי געבליבן א בעל-חוב. ניט קיין קאמוניסט, ניט קיין באלשעוויק, נאך ער איז זיי שולדיק פון יענער נאכט אן.

— עם איז מיאום און מאום — זאגט ער — צו ליגן באהאלטן.
 אין 1920 איז ער אנטלאפן פֿון רוסלאַנד קיין באַסאַראַביע. געזאַנגען
 איבערן דניעסטער צוזאַמען מיט זײַן פֿרוי און טאָכטער, אויך מיט אַנדערע
 ייִדישע וואַנדערער. געזאַנגען קיין ארץ־ישראל. ער׳ס פּסח 1920 איז ער
 געקומען צוריק אין ארץ־ישראל. ער איז געוואָרן אַ לערער פֿון אַגראַנאָמיע
 אין מקוה־ישראל. לאַנגע יאָרן איז ער געשטאַנען אין שפיץ פֿון דער
 קולטור־אַפטיילונג בני דער אַגענץ, ח.ד.ג. ביאַליקס אַ העלפֿער אין ענינים
 פֿון זשורנאַל „מאזנים“, אַ מיטגליד פֿון דער רעדאַקציע. ער איז פֿינף יאָר
 געווען דער פֿירער פֿון דער לאַנדווירטשאַפֿטלעכער שול־הר־תּבור.

עס איז געווען די צײַט, ווען מען האָט זיך גענומען באַאַרבעטן דעם
 עמק, געדאַרפֿט לערנען לאַנדווירטשאַפֿטלעכע אַרבעט, אויסבילדן אינסטרומ־
 טאָרן. זײַן שטודיום איז אים צו ניץ געקומען.

אין דער זעלבער צײַט האָט ער אָנגעהויבן מיט אימפעט זײַן ליטעראַרישע
 אַרבעט. אָנגעהויבן מיט קורצע נאָוועלן. אין 1930 זײַנען אַרויס זײַנע
 „שבעה עשר ספורים“. דאָס זײַנען געווען דערציילונגען פֿון לעבן אין
 ארץ־ישראל.

— אָט איז אַ סיפור „צמד שגלה“. איז די מעשה אַזאַ : מען האָט
 געבראַכט צוויי אָקסן פֿון דמשק אין איינער פֿון די ייִדישע קאַלאָניעס, ווי
 עס איז דעמאָלט ניט געווען קיין וואַסער. אָקסן אין דער פֿרעמד, אָקסן אַן
 וואַסער, אין די הענט פֿון ניט־געניטע מענטשן. האָט עס פֿאַר זיי געהייסן
 — אָקסן אין גלות. די אָקסן קאַנען זיך ניט צוגעוויינען צום גלות, צו לעבן
 אַן וואַסער. מאַטערן זיי זיך, מאַטערן זיך לאַנג, מאַטערן זיך, ביז זיי שטאַרבן.
 דער טויט פֿון די צוויי אָקסן איז אַ טרויעריקער.

— איך האָב ליב געהאַט די בהמות. איך האָב בני זיי געאַרבעט און
 פֿאַרשטאַנען זייער שטומען לשון.

עס איז אַ דערציילונג אַן אַ משל און אַן אַ נמשל. בלויז די אָקסן
 אַליין. אין דער מעשה איז דאָ גענוג שיינקייט, גענוג טרויער. „צמד שגלה“
 איז אויך איבערגעזעצט געוואָרן אין ענגליש.
 בלעטערט ער דורך אין זײַן קאַפּ זײַנע דערציילונגען און מאַכט אַזאַ
 סד־הפֿל :

— די טעמעס פֿון מיניע דערציילונגען זײַנען געווען ארץ־ישראלדיקע.
 איך בין ניט געזאַנגען צוריק צום שטעטל.
 אַזוי האָט ער געטאָן בײַן איצט. אָבער איצט פֿילט ער עפעס אַנדערש.
 און ער זאָגט מיר :

— איך וואָלט איצט זייער געוואָלט אַ קוק טאָן נאָך אַ מאַל אויפֿן
 שטעטל.

ער האָט געשריבן אַ ווערק „שנה ראשונה“ וועגן זײַן ערשטן יאָר אין
 ארץ־ישראל. לכתחילה האָט ער געוואָלט אָנהייבן מיט דער היים, מיטן

פּוילישן שטעטל. ער האָט אַבער אָנגעהויבן פֿון וואַרשעווער וואַקסאל ווען ער איז אַנטלאָפֿן פֿון דאָרטן קיין אַרץ־ישׂראל. ער דערמאָנט זיך קראַקע, וואַלבראַם, גאַליציע, אַבער ער האָט ווייניק וועגן דעם געשריבן. אַוועק יאָרן. זײַן פֿאַמיליע האָט שטאַרק געליטן פֿון לעצטן חורבן. ער וואָלט איצט געוואָלט שרײַבן וועגן דער היים, וועגן דער פֿאַמיליע זײַנער, וועגן די יודן פֿון זײַן שטעטל. ער זאָגט מיר אַבער:

— דאָס איז דאָך צו סוביעקטיוו.

און ער גיט נאָך צו:

— פֿאַרשטייט מיר, איד קאָן ניט שרײַבן און וויינען.

ער איז ניט נאָר אַ בעלעטריסט. ער איז אויך אַ קריטיקער אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. אַ סך געשריבן וועגן סאָפֿר־ישׂראל, וועגן דער העברעיִשער ליטעראַטור בכלל. זאָגט ער צו מיר אַזוי:

— העברעיִש און ייִדיש? — אין העברעיִש זײַנען מיר פֿונקט דער היפּוד ווי אין ייִדיש. די ייִדישע שפּראַך איז פֿאַלק, איז פֿאַלקסטימלעך. מיטן ייִדישן לשון קאָנסטו באַשרײַבן דאָס ייִדישע לעבן. אין העברעיִש איז אַבער שווער צו שרײַבן פשוטע זאַכן. דו מוזסט זיך בשעתן שרײַבן ראַנגלען מיט דער שפּראַך. שרײַבסטו אַבער אויף ייִדיש, ביסטו פֿרײַ, ניט געפּענטעט.

זײַן קאַפּ איז ווייניק, זײַן פֿנים פֿול מיט ענערגיע, די שטים — קלאַר, דער לשון — שאַרף. ווי ער וואָלט פֿאַרשטאַנען, פֿאַר וואָס איד קוק אים אַזוי אָן און הער זיך אַזוי צו, זאָגט ער מיר:

— איד האָב מיין גאַנצן לעבן געאַרבעט, ניט געזעסן בטל.

ער איז געווען איינער פֿון די גרינדערס פֿון הפּועל־הצעיר. ער איז מיט אים געווען פֿאַרבונדן אַלע זײַנע יאָרן. דערמאָנט ער זיך:

— אין 1938 בין איד געווען אַ קורצע צײַט אין אַמעריקע. איד בין שוין באַלד צוואַנציק יאָר ניט אַרויסגעפֿאַרן פֿון אַרץ־ישׂראל.

ער קען נוט, ווי זעלטן ווער, די אַראַבישע פּראַבלעמען.

אין ניו־יאָרק — זאָגט ער — האָט מען גערעדט וועגן די אַראַבער אַדער מיט שײַנאה, אַדער מיט ליבשאַפֿט; מען איז ניט געווען אינפֿאַרמירט; און אויך הײַנט איז מען ניט אינפֿאַרמירט: איד האָב דעמאָלט געדרוקט אין ניו־יאָרקער „טאַג“ אַ פּאַר אַרטיקלען וועגן די אַראַבער.

דערמאָנט ער דאָס וואָרט ניו־יאָרק, דערמאָנט ער זיך אָן דער שטאַט, אָן די ניו־יאָרקער יודן, אָן ניו־יאָרקער ייִדיש, און זאָגט מיר אַזוי:

— איד בין דעמאָלט אַרײַן אין קאַפֿע ראַיאַל און דאָרטן געהערט אַזאַ זאַפֿטיקן ייִדיש.

— ווי זײַט איד הײַנט מיט אידיש?

— איד האָב מיין פֿלינצקער ייִדיש ניט קאַליע געמאַכט: אין פֿלינצק האָט מען גערעדט אַ גוטן, רײַנעם ייִדיש.

קריטיק האָט ער אָנגעהויבן שרײַבן נאָך לעבנדיק אין פֿראַנקרײַך.

— געשריבן וועגן ברענערן און שאַפּמאַנען אין „השלה“, וועגן מ.ז. פֿינערבערגן אין „העולם“.

ער האָט גענוצט די תורה און דעם וויסן, וואָס ער האָט באַקומען אין דער סאַרבאַנע, ביים שרײַבן וועגן דער העברעיִשער ליטעראַטור: ער האָט געשריבן עסײַען וועגן ביכער, וועגן עסטעטיק. ער דערמאַנט זײַן בוך וועגן געלעכטער. ווען מען שרײַבט פֿאַר אינטעליגענטע גוים וועגן אַזעלכע ענינים, — זאָגט ער — קאָן מען שרײַבן קירצער. שרײַבט מען אָבער פֿאַר יידן, מוז מען שרײַבן לענגער, אויספֿירלעכער. מען מוז דאָד דעם לעזער קודם־פֿל אַרײַנפֿירן אין דעם ענין.

— מיין בוך „השחוק“ — וועגן געלעכטער — איז פֿון פֿלאַטאַנען ביז היינט. עס איז אינטערעסאַנט וועגן וואָס מען לאַכט. עס איז אָבער אויך וויכטיק דער מענטש, וואָס לאַכט.

ער איז באַהאַוונט אין ייִדישן געלעכטער, אין ייִדישן פֿאַלקסטײַמלעכן ווייץ. ער האָט זײַן וויסן אַרײַנגעפֿאַקט אין זײַן בוך וועגן געלעכטער. ער האָט געשריבן אַ בוך „על היופי“, וועגן עסטעטיק. עס איז אַן איבערבליק פֿון קאַנטן ביז היינט. מיר ריידן וועגן זײַן באַצײונג צו דער היינטיקער העברעיִשער ליטעראַטור און אירע שרײַבער.

— איך בין איצט אין אַ קאַנפֿליקט מיט די נײַסטע פֿאַעטן, — זאָגט ער — וואָס זײַנען געבאָרן דאָ און מאַכן נאָר די פֿאַעטן פֿון ענגלאַנד און אַמעריקע.

ער זאָגט מיר, אַז מיר יידן זײַנען קיין מאַל ניט געווען קיין צו גרויסע בריות אין מאַלעריי און סקולפֿטור. מיר האָבן געהאַט איין גרויסע פֿאַזיציע אין דער גײַסטיקער שאַפֿונג פֿון דער וועלט. דאָס איז די שירה. דאָס איז דער תנ"ך. מיר האָבן אַ גרויסע טראַדיציע. „ווען האָט ענגלאַנד באַקומען איר ענגליש?“ פֿרעגט ער, און ענטפֿערט: „ווען מען האָט איבערגעזעצט דעם תנ"ך אויף ענגליש.“

— דאָס זעלבע מיט דיטש.

מיר קאַנען אויפֿנעמען השפּעות אויך פֿון דער פֿרעמד. דאָס יאָ. אָבער מיר זײַנען ניט קיין ענגלענדער און וועלן קיין מאַל אַזעלכע ניט ווערן. מיר דאַרפֿן זײַ ניט נאָכמאַכן.

פֿרעגן איר אים קאַנקרעט וועגן העברעיִשע שרײַבער. איר רוף אָן נעמען. איר וויל הערן זײַן מײַנונג וועגן זײַ. ער איז דאָד אַ קריטיקער אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

— איר האָב פֿינט צו ריידן וועגן ליטעראַטור. — זאָגט ער מיר.

— מען קאָן דאָד ריידן וועגן ליטעראַטור און שוויגן וועגן די ליטעראַטור.

רעדט ער ניט וועגן איינצלע ליטעראַטור. רעדט ער וועגן דער העברעיִשער ליטעראַטור אזוי:

— מען דארף זיך רעכענען מיט דעם, אז עס איז איצט אן איבער-
גאַנגס-ליטעראַטור. עס איז פֿאַרלוירן געגאַנגען דער ייִדישער פֿלל. אזאָ
גרויסער טייל פֿון ייִדישן פֿאַלק איז אומגעקומען. די היינטיקע שרייבער, די
יונגע, זעען ניט, וואָס מיר האָבן געזען — אונדזער פֿאַלק. קיין נין פֿאַלק
איז נאָך ניט אויפֿגעוואַקסן. עס וואַקסט ניט אַ פֿאַלק גיך. שרייבן זיי,
די שרייבער, דער עיקר וועגן זיך אַליין. קולטור ווערט ניט געשאַפֿן אין
אזאָ קורצער צייט. אַ פֿאַלק מוז האָבן אַריכתימים. מען קאָן ניט פֿאַלקס-
קולטור שאַפֿן איינס און צוויי.

ער רעדט וועגן זיין אייגענער טיפֿער פֿאַרוואַרצלטיקייט אין ייִדישן פֿלל.
בני די ניע שרייבער זעט מען עס ניט. מען האָט אויסגעהרגעט זעקס
מיליאָן, צוגענומען, אַוועקגערויבט גאַנצע קהילות. געווען, געווען, און
פֿלוצלונג ניטאָ. און ניט דורך אַ נאַטור־קאַטאַסטראַפֿע, נאָר דורך פֿייער און
שווערד, דורך וואַסער און תּליה. דאָס איז ניט אַזוי פשוט.

— ווען מיר וואַלטן געהאַט אַצינד יענע זעקס מיליאָן יידן, ווי אַנדערש
אַלץ וואַלט אויסגעזען.

אין מדינת־ישׂראל זינען איצט דאָ גאַנצע צו צוויי מיליאָן. דאָס איז
ניט גענוג. מען לעבט אין אַן איבערגאַנגס־צייט, און איז אזאָ צייט קאָן
מען ניט פֿאַרלאַנגען, פֿאָדערן פֿון דער ליטעראַטור גרויסע אויפֿטוען. ער
חזרט איבער זיין פֿריערדיקן געדאַנק, אָבער מיט מער באַטאַנונג:
— קולטור איז אַריכתימים.

זעלבסטפֿאַרשטענדלעך קומען מיר אין אונדזער שמועס צו דער באַ-
צוונג צווישן ביידע וועלטן אונדזערע — דער העברעיִשער און דער ייִדישער.
— געווען אַ מאָל אַ קאַמף — זאַגט ער — צווישן די ייִדישיסטן און
די העברעיִסטן. יענער קאַמף איז מער ניטאָ.

נאָכן גרויסן אומגליק — דערצייילט ער מיר — כאַפט ער זיך אַפֿט
אויף אין די נעכט און עס חלומט זיך אים, אַז ער איז צוריק אין דער
היים, און ער חלומט אויף ייִדיש.

— איך האָב אַ טיפֿע ווייטאַגדיקע און בענקענדיקע באַצוונג צו די
פֿאַרברענטע יידן. איד חלום און חלום וועגן זיי. ממש איד זע זיי. ייִדיש
און העברעיִש איז ניט עפעס אַ צוזאַמענקום פֿון צוויי יידן. עס איז אַ
צוזאַמענקום פֿון צוויי ייִדישע וועלטן. דער קאַנפֿליקט צווישן די לשונות
איז פֿאַרשווינגן. מיר, דער רובֿ פֿון אונדז, זינען אַלעטע יידן. די יונגט
איז ווייט אַוועק פֿון אונדז. וואָס איז די היינטיקע יוגנט? וואָס שטעלט
זי מיט זיך פֿאַר? וואָס איז איר פֿנים? איד קאָן נאָר זאַגן, אַז עס איז
אַן איבערגאַנגס־דור.

ערשט איצט, ווען ייִדיש איז שוין באַלד ניטאָ, פֿילט מען, ווי שטאַרק
ייִדיש איז געווען. ער האַלט דעריבער פֿאַר זייער וויכטיק איבערצוגעבן די
וויכטיקסטע ווערק פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור אין העברעיִשן לשון צום
היינטיקן דור אין מדינת־ישׂראל. איד פֿרעג אים, צי ער קען די ייִדישע

ליטעראַטור, ווײַל אַ היפשע צאל העברעיִשע שרײַבער קענען זי גאַרניט.
ער ענטפֿערט אויף דעם אזוי:

— אײַך לײען די ייִדישע ליטעראַטור. אײַך האָב זי געקענט און קען
זי הייַנט.

אַט אזוי שמועסן מיר וועגן ייִדיש לעבן, וועגן ייִדישע שרײַבער אין
פֿאַרשיידענע לענדער אויף בײַדע זײַטן ים. ביז אײַך קום צו אים פֿערזענלעך,
צו זײַן אײַנן לעבן, זײַן געזונט־צושטאַנד, און ער זאָגט מיר, אז:

— ביז 60 יאָר האָב אײַך ניט געוואָסן פֿון קײן קרענק, אָבער פֿון 60
יאָר אַז און ווײַטער האָב אײַך אָנגעהויבן זײַך שלעכט צו פֿילן.
די סיבה?

פֿון יאָרן אַלײן ווערט מען אַלט.

ער איז שוין צוואַנציק יאָר ניט אַרויס פֿון דער מדינה. ער וואָלט
איצט וועלן אַ קוק טאָן „דאָרטן“. ער קאָן עס אָבער ניט טאָן, ער איז ניט
געזונט און טאָר ניט פֿאַרן.

— אײַך וואָלט געוואָלט ניט גאָר וויסן, גאָר זען מיט די אײַגענע אויגן,
וואָס עס טוט זײַך הייַנט בײַ אײַך אין אַמעריקע.

ער דערמאָנט זײַך, ווי ער איז אַ מאָל געשטאַנען אין נײַ־יאָרק אויף
דער צווייטער עוועניו, און ער זאָגט מיר אזוי:

— אײַך בײַן געשטאַנען און האָב געקוקט, ווי עס גײען און גײען ייִדן.
געשטאַנען אויף די נײַ־יאָרקער גאַסן און געזען ייִדן און ייִדן. געהערט דאָרטן
ייִדיש רײַדן. די באַרירונג, דער מנע־משאַ מיט די ייִדישע מאַסן אין נײַ־יאָרק
האַט אויף מיר געמאַכט דעם טיפֿסטן אײַנדרוק.

גוט צו פֿאַרמאָכן די אויגן און שטײל אין זײַך זען די המונים נײַ־יאָרקער
ייִדן.

ווייל אײַך ווייסן עפֿעס וועגן אים פֿערזענלעך. פֿרעג אײַך אים:

— ווי לעבט זײַך אײַך מאַטעריעל?

ענטפֿערט ער:

— אײַך בײַן געווען דרייסיק יאָר אַז אַנגראַנאַם. באַקום אײַך איצט אַ
פענסיע. וואָס אײַך פֿאַרדין פֿון ליטעראַרישע אַרבעטן, איז אַ צוגאַב צו דער
פֿרנסה. עס איז בײַ אונדז בעסער געוואָרן מיט האַנאָראַר. מען צאָלט פֿאַר
ליטעראַרישער אַרבעט. אַ מאָל האָט מען וועגן דעם ניט געוואָסט. אײַך שרײַב
אַפֿט אין „דבר“ עסײען, קריטיק. דער „דבר“ צאָלט פֿאַר אַ גרעסערן אַרטיקל
הונדערט פֿונט.

ער האָט אײַן טאַכטער, אַז אײַדעם און צוויי אײַניקלעך — דניאל און
יורם. זײַן אײַדעם איז אַ לעקטאָר אין אוניווערסיטעט. זײַנען אין מיטן
שמועס אַרײַנגעלאָפֿן די צוויי אײַניקלעך און זײַך אַ נעם געטאָן צום זײַדן.
אײַנער פֿון זײַ האָט געהאַלטן קוקורוזע אין האַנט. עס איז אויך אַרײַנגעקומען
זײַן טאַכטער —

— זײַדע, טאַכטער, אײַניקלעך.

איז געקומען אונדזער שמועס צום גרעסטן פראבלעם אין מדינת ישראל — צו זיכערקייט, פערספעקטיוון אויף מארגן.

— מען דארף ענדיקן דעם אראבישן קאנפליקט. — זאגט מיר ש. צמח — שוין צען יאר, און צען יאר איז צו פיל. מענטשן געוויינען זיך צו צו זאך צושטאנד און דאס איז שלעכט. מען טאר זיך ניט צוגעוויינען צו דעם. צום סוף פון שמועס פרעג איך אים וועגן זיינע ליטערארישע פלענער. דארף מען פריער מאכן א סך-הכל פון זיינע ביז איצט געשאפענע הויפטווערק: „אליהו מרגלית“, א ראמאן; „בארצות נור“, קריטישע עסייען; תנחום מכפר ינוח“, א דראמע אין 5 בילדער; „17 סיפורים“; „על היופי“; „בימי מסה“, ארטיקלען וועגן וועלט און ארץ-ישראל; „השחוק“; „עבודה ואדמה“; „שנה ראשונה“; „אדם עם אחרים“; „מסה וביקורת“.

טראכט ער ניט לאנג און ענטפערט מיר, ווי ער וואלט שוין האבן דעם געדאנק פון לאנג:

— איך וואלט געוואלט עפעס איבערלאזן פאר מיין שטאט. איך קען מיין שטאט. איך קען פוילן אויסגעצייכנט. וואלט איך געוואלט שרייבן וועגן מיין שטאט.

— וועט איר עס טאן? — פרעג איך אים.
— איך ווייס, אז איך וויל. צי איך וועל עס טאן, ווייס איך נאך ניט. עס איז א שווערע זאך.
גיט ער נאך צו:

— איך וואלט עס געשריבן מיט אזוי פיל ליבשאפט. איך וואלט איבער-געגעבן דאס וואס איך ווייס, וואס איך קען. איך האב ליב דעם פוילישן יידן. איך האב ליב די יידן פון ליטע, פון גאליציע. פוילישע חסידות איז געווען אויסגעמישט מיט למדנות, אנדערש ווי דאס גאליצישע חסידות. — וואס איז געווען דאס אייגנטימלעכסטע פון דער פויליש-ידישער שאפונג?

— פריץ!

חכמה און סענטימענט, קלוגשאפט און געפיל. — שווימט אוועק דער זכרון אין דער פארגאנגענהייט. קומט אהער צו אים א בילד פון א מאל, און ער זאגט צו מיר:

— איך דערמאן זיך אז קאנארקס קאפע. שטייט דארטן בני נאכט אז אלטער ייד מיט א עסטעלע און פארקויפט שוועבעלעך, שפילקעס. קומט אונטער א קויפער. נעמט ער א פושקע שוועבעלעך און פרעגט דעם יידן:
— וויפל דארף איך צאלן?

— א זעקסער.

— א זעקסער? אזוי פיל? ..

— פאר וואס זשע פרעגט איר מיר, טיפש איינער?

ער האט יארן געארבעט ווי אז אגראנאם, — זאגט ער מיר ווייטער — אבער אז יצר-הרע. זיין קאפ און הארץ איז געלעגן אין דער ליטעראטור.

ער איז געווען פֿארטאָן אין אַרבעט אין זיך. „מסתמא האַלט ער זיך גרויס“, פֿלעגט מען בייזוויליק זאָגן.

ליטעראַטור, העברעיִשע ליטעראַטור, העברעיִשע שרייבער. — וואַרפֿן מיר דורך נעמען אין אונדזער שמועס, ווערק, און מען קאָן ניט ריידן וועגן דער העברעיִשער ליטעראַטור און ניט דערגיין צו ביאָליקס. זינגען מיר טאַסע צו אים אָנגעקומען.

— ביאָליק! ביאָליק! .. — זאָגט ער מיט ליבשאַפֿט און יראַת הכבוד — ווי קומען מיר צו אים? מיר זינגען דאָך עפר תחת רגליו — שטויב אונטער זינע פֿיס.

ער האָט זיך — דערציילט ער מיר — אָפּגערוקט פֿון ביאָליקס, זיך צוריקגעהאַלטן, און ביאָליק האָט געמיינט, אַז ער, צמת, האַלט זיך גרויס. דאָס האָט אים פֿאַרדראָסן, זויי נעטאָן. האָט ער אים געשריבן, ביאָליקס, אַ בריוו און אַריינגעלייגט אין בריוו, ווי ער זאָגט, זיין אָנצע ליבשאַפֿט צו אים. „ער, ביאָליק, האָט געהאַט אַ גוטן חוש-הריח. ער האָט מיין בריוו דערשפּירט. איז ער אליין געקומען צו מיר.“

— איד האָב דאָך גאַרניט געוואָסט... — האָט ער מיר געזאָגט.

— וואָס ניט געוואָסט?

האָט ביאָליק געזאָגט מיט זיין וואַלינער אויסשפּראַך:

— אַז דו האָסט מיר אַזוי ליב.

מאַכט ער אין אַ פֿאַר מינוט, אין דער שטיל, פֿאַר זיך, אַז איבערבליק איבער יאַרן און מענטשן, איבער שרייבער, פֿאַעטן, און זאָגט אַזוי ווי אין דער וועלט אַריין:

— איד בין אַ קריטיקער. נו, איז מיר שוין באַשערט צרות. פֿאַרפֿאַלן,

עס איז כּדאי.

איד קוק אַרום זיין דירה. פֿיר-פֿינף צימערן. איד זע אין אַלע צימערן פֿאַליצעס מיט ביכער. ער זעט, אַז איד קוק אויף דעם. זאָגט ער צו מיר: — איד צעוואַרף מינע ביכער אין פֿאַרשיידענע צימערן. איד וויל זיי ניט האַלטן צוזאַמען און זיך מאַכן פֿאַר אַ פֿראַפֿעסאָר.

איד קוק אין די פֿאַליצעס אַריין.

— וואָס קוקט איר?

— אויף די ייִדישע ביכער. — ענטפֿער איד מיט צופֿרידנקייט.

ער פֿאַרשטייט, פֿאַר וואָס. ער ווייס אַזוי ווי איד, אַז ניט אַלע העברעיִשע שרייבער האָבן אויף זייערע פֿאַליצעס ייִדישע ביכער.

מיר זעגענען זיך. עס זאָל הייסן, אַז מיר דאַרפֿן זיך באַגעגענען נאָך

אַ מאָל. ביים געזעגענען:

— זינגען מיר דורכגעלאָפֿן, הייסט עס, אין פֿיר שעה אַ גרויסן מהלך

לעבן.

אֵלֵינוּ הָאֵלֹהִים קָרִיב

חיפה, די שיינע פֿאַרשטאַט

צופֿוסנס פֿון באַרג פרמל, מיט זעקס טויזנט פֿאַרט־אַרבעטער, די שטאַט פֿון באַרג־אַרויפֿן און באַרג־אַראָפֿן, פֿון אויפֿבוי — אַפֿשר די שענסטע שטאַט פֿון ישׂראל.

גיט ווייט פֿון דאַנען איז בת־נלים, קרית־חיים, קרית־ביאַליק. דאָ זיינען פֿאַבריקן פֿון אייל, פֿון צעמענט. אין דער שטאַט האָט איר ראש־העיר, אַבא חושי, אויסגעבויט הניזער פֿאַר שרייבער־וויינינגען. פֿיר דירות אין אַ הויז. דירות מיט באַלקאנען. די חיפהער שרייבער־קאַלאָניע איז שוין מפורסם אין דער ייִדישער וועלט. אין אַט דער קאַלאָניע, אין איינעם פֿון די פֿיר־דירותדיקע הניזער, וויינט אַברהם קריב — דער קריטיקער, דער עסייניסט און פֿאַעט.

אַברהם קריב איז דער רעדאַקטאָר פֿון ליטעראַרישע זשורנאַלן, איבער־זעצער אויף העברעיִש פֿון אַ צאַל אייראָפּעיִשע קלאַסישע ווערק. מיט אַ צייט צוריק — און דאָס איז געווען גוט באַקאַנט — איז ער אַרויסגעטראָטן מיט אַ שאַרפֿער קריטיק קעגן דעם קלאַסיקער פֿון דער ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור מענדעלע מוכר־ספֿרים, מחמת דעם וואָס, לויט זײַן מיינונג, איז דאָס אַמאָליקע ייִדישע לעבן בני מענדעלען אַרויסגעקומען ווי אַ קאַריקאַטור, פֿאַרקריפֿלט געוואָרן. ער האָט עס באַוויזן אין אַ קרומען, סאַטירישן שפּיגל. פֿל־ישׂראל איין קבצן.

אַברהם קריב האָט געפֿאַדערט, אַז די העברעיִשע ליטעראַטור זאָל נאָך אַ מאָל „איבערשאַצן די ווערטן פֿון גלות“. זי זאָל דערזען דאָרטן די געוועזענע ייִדישע שיינקייט. ער איז אויך באַקאַנט מיט זײַן שאַרפֿער קריטיק איבער אַ צאַל העברעיִשע שרייבער אין מדינת־ישׂראל. ער פֿאַדערט מער ייִדישן אינ־האַלט, מער פֿאַרטיפֿונג, מער גניס, מער אַחריות.

דאַרף מען מיט אים זיך דורכשמועסן.

אין די פֿריע שעהען פֿון אַ זומערטאָג בין איך צוגעקומען מיט אַ שרות־אויטאָ צו דער שרייבער־קאַלאָניע. דער הימל איז בלוי, דער טאָג איז זוניק־ווייסיק, דער שמאַלער שאַסיי איז שטויביק פֿון אויטאָמאָבילן און לאַסטוועגענער, וואָס פֿאַרן פֿאַרביי איינע נאָך די אַנדערע. איך קוס אויף די אויטאָבוסן, וואָס לויפֿן דורך קעגנאיבער די צוויי־שטאַסיגע נייע הניזער פֿון דער שרייבער־

שכונה, וואָס שטייען אויפֿן רוקן פֿון אַ בערגל. לויפֿן פֿאַרבי פֿאַר מינע אויגן שטיקער געשיכטע. אין מיטל-עלטער אין דאָ געווען אַ ייִדישער ייִשובֿ. דאָ האָבן געלעבט די אמוראים. די קרייצציגלער האָבן געמאַכט חורבן. איצט שפּילן זיך קליינע קינדער אין די גערטנדלעך. זיי ווייסן מיר צו ענטפֿערן אויף מיין פֿראַגע, וווּ עס וווינט דער שרײַבער אַבֿרהם קריב.

— „סופֿר?“ פֿרעגט אַ מיידעלע, „פֿולם סופֿרים — אַלע זײַנען דאָ שרײַבער“.

— וואָס טוט איצט דיין טאַטע? — פֿרעגן איר איר.

— פֿותב... — ער שרײַכט.

זי ווייס דאָס אויף געוויס.

דריי קינדער האָבן מיר געפֿירט צום הויז, וווּ עס וווינט דער שרײַבער אַבֿרהם קריב. אַ פֿרוי איז אַרויסגעקומען אין הייפֿל. זי איז אויך געוואָר געוואָרן, וועמען איר זוד דאָ, און זי האָט געגעבן איר הספֿם:

— יאָ, די קינדער ווייסן ריכטיק.

אַבֿרהם קריב וווינט אויפֿן צווייטן שטאַק. מען דאַרף זיך אַרויפֿהייבן צו אים אויף שמאַלע טרעפֿ. איר עפֿן די טיר. דאָס הויז איז ניי. די צימערלעך זײַנען פֿריש. אַנטקעגן דער טיר — דער אַפֿענער באַלקאן.

— שלום!

עס איז צוגעקומען צו מיר אַ מיטליאַריקער מענטש מיט אַ גרויסן שמערן און גרויסע אויגן, מיט שאַרפֿע געזיכט־שטריכן און דיקע ברעמען איבער די אויגן. אַ צעקודלעך שוואַרצער קאַפֿ. מיט אַ שטיף צוגעמאַכטן מויל פֿון אַ שאַרפֿן ליטוואַק. אַ ווייטע העמד, מיט אַן אַפֿענעם האַלדז.

— זײַט איר אַבֿרהם קריב?

— אַט ווי איר קוקט מיר אַן.

ער ווייס פֿון פֿריער, צוליב וואָס איר בין געקומען. איר האָב זיך מיט אים געהאַט פֿאַרשטענדיקט. לאָמיר זיך איצט אַ ביסל באַסענען, אַרומקוקן. לאָמיר אַרויסגיין אויף זײַן באַלקאן, זיך באַסענען מיט זײַן פֿרוי, אַביבה, די מאַמע פֿון זײַנע צוויי קינדער, אַן עקרת־הכית — איר זע גלייך, אַז זי איז מיט אַלץ און מיט אַלעמען באַקאַנט, אויסגעמישט אין איר מאַנס שרײַ בערשע ענינים.

— איר וועט עפעס נעמען אין מויל אַרײַן? אַ קאַלטן טרונק? אַ פֿרוי?

— אַדרכאַ.

אַבֿרהם קריב שמעלט מיר פֿאַר זײַנע צוויי קינדער: אַוהד און רעואל. די נעמען איז מיר כֿתחילה געווען שווער צו צעקײַען.

— נעמען פֿון חומש — זאַגט ער. — פֿון מינעט וועגן האָבן זיי געמעגט

הייסן מענדל, חיים אַדער בערל.

זאַגט ער:

— איד בין ניט קיין שולל-הגלות.

זײַן פֿרוי איז אָבער אַ געבאָרענע אין ארץ-ישראל.

ער וויל פֿון מיר אַ ביסל הערן וועגן אַמעריקע — פֿון וואָגען איד קום, וועגן אַמעריקאָנער יודן. איד דערצייל אַ ביסל, אָבער איד טו אַלץ, אַז דער שמועס זאָל גיך אַריבערגיין צום עיקר פֿון מיין קומען — צו אים, צו אַבְרָהָם קריב. ער האָט זיך אַ ביסל געוואַנדערט, וואָס איד ווייס וועגן זײַנע אַרויס-טרעטונגען אויף שרײַבער-פֿאַרזאַמלונגען אין די לעצטע יאָרן און ווייס וועגן זײַן מענדעלע-קריטיק. דערקלער איד אים:

— מיר זײַנען ניט קיין איזאַלאַציאָניסטן. איד ווילט ניט וויסן וועגן אונדז — און דאָס איז אַז עוולאָה. מיר אָבער ווילן וויסן וועגן אײַך. איד האָף, אַז עס וועט קומען אַ צײַט, ווען מיר וועלן וויסן מער איינע פֿון די אַנדערע.

אזוי זײַנען מיר דערגאַנגען צום שמועס וועגן אים, וועגן זײַנע ווערט, וועגן זײַן לעבן, וועגן זײַן ביאַגראַפֿיע.

— לאַמיר קודם-פֿל — לײַג איד אים פֿאַר — פֿאַרשריבן די נעמען פֿון אײַערע ביכער.

אַט זײַנען זיי: „עיונים“, „אמרי בקורת“, „קול ובת-קול“, „אברהם וירוח לײַ“.

— לאַמיר אויך פֿאַרשריבן אײַערע איבערזעצונגען אויף העברעיִש.

— אַדרבא:

פֿון אַלעקסיי טאַלסטאָי, וואַסילי גראַסמאַן, אַלעקסאַנדער גערצען, איג-נאַציאָ סילאַנע.

— און אײַערע איבערזעצונגען פֿון ייִדיש? — פֿרעג איד.

— זכרונות פֿון אַבְרָהָם ליעסין, פֿון דוד פינסקי, פֿון ישראל יעִפֿרויקין.

אַ היפשער שעפֿערישער באַרג!

קוק איד אַרײַן אין זײַן לידערבוך „קול ובת-קול“.

— איד האָב געשריבן אין פֿאַרלויף פֿון 25 יאָר, פֿון מאָל צו מאָל לידער. איצט איז געקומען די צײַט זיי צונויפֿצוזאַמלען אין אַ בוך. אַרום און אַרום האָב איד אָפֿגעקליבן הונדערט לידער.

וואָס זאָגט ער אַלײַן וועגן זײַנע לידער?

— ווינטע אַפֿקלאַנגען פֿון יונגע, פֿון בחורשע יאָרן. שורות שעפֿטשענ-דיקע און שורות וואָס ריידן מיט אַ קול, מיטן פֿולן מויל. נשמה-איבערלע-בונגען, שטימונגען, צײַט-איבערלעבונגען.

אַט האָט ער געשריבן אין דער קורצער הקדמה צו זײַן לידערבוך, אַז ווען ער האָט צונויפֿגענומען צוזאַמען זײַנע לידער פֿון 25 יאָר, האָבן זיי זיך אָנגעקוקט איינע די אַנדערע. אַט פֿרײַען זיי זיך, באַגעגענען זיך. אַט

וונדערן זיי זיך. אָט זײַנען זיי צוזאַמען, אין חֲבֵרוֹתא, אײַנגעקלעפט אין טאַוולען.

— אין די לידער — זאָגט ער — זײַנען דאָ עכאַס פֿון רוסלאַנד.

וועגן זײַן שעפֿערישקײט אין רוסלאַנד זאָגט ער, אַז ער האָט געהאַט אין זײַנע הענט נאָר 22 יודישע אותיות, אותיות שכולות, און מיט זייער הילף האָט ער, אונטער אַ פֿרעמדן הימל, אויף פֿרעמדער ערד, מצרף געווען צירופֿים צו זײַן נשמה. ער האָט דעמאָלט, אין רוסלאַנד, ניט געטראַכט, אַז ער וועט מיט יאָרן שפעטער זיצן אויפֿן כרמל-באַרג אין חיפה און שמועסן וועגן אָט יענער רוסישער, טרויעריקער צײַט.

— קוקט אַרײַן אין ליד „תחנון“.

עס איז אַ ליד פֿון צער און בענקשאַפֿט, פֿון טיפֿער עלנטקײט, אַליינקײט אין ווייטן רוסלאַנד, אַ ליד פֿון אַ לעצטן פֿון אַ שבֿט, פֿון אַן אַליין געבלי-בענעם. דאָס ליד האָט איבער זיך אַ מאַטאָ אין דער יודישער שפראַך: „דער ליבער שבת קודש גײט אַוועק. באַהײט דיין פֿאַלק ישראל!..“ און איבער זײַנע לידער, שוין געשריבענע אויף ישראלס ערד:

— פֿריד וועט אַנזאָגן דורך צו דורך. עס וועט נאָר זײַן ליכט איבער אונדז און פֿון אונדז.

מיר זיצן אויף זײַן באַלקאָן, בײַ אַ גרויסן טעלער ווינטרויבן. זײַן פֿרוי זעצט זיך אויך צו, ווערט אַ שותף אין דעם שמועס. מיר בלאַנדזשען אַוועק ווייט. און אָט רידן מיר וועגן זײַנע קינדער-יאָרן.

— פֿאַראַן מענטשן, — זאָגט ער — וואָס קענען אײַניקע דורות פֿאַר זיי: אַבֿות אַבֿותיו, זײַדעס, עלטער-זײַדעס, אורזײַדעס, כאַבעס, אורבאַבעס. איר אַבער קען נאָר אײַן דורך.

ער איז געבאָרן געוואָרן אין סלאַבאָדקע בײַ קאַוונע, בײַ דער ווילנע און בײַם נייעמען, איז אַ משפּחה פֿון שוסטערס-ליטוואַקעס.

— שוסטערס? — פֿרעג איר איבער

— איר ווונדערט זיך? — זאָגט ער.

— נײַן, איר ווונדער זיך גאַרנישט. עס איז מיר זייער היימיש. מײַן טאַטע איז געווען אַ בלעכער און מײַן מאַמע — אַ שנעלערקע אין אַ טעקסטיל-פֿאַבריק. זײַנען מיר, הײַסט עס, קרובֿים. צוויי בעל-מלאַכישע זײַן.

גײט ער צו:

— וואָס מער שוסטער אַלץ מער האָט ער געחלומט וועגן קינדער-רבנים. דער אידעאַל פֿון אַ ליטווישן בעל-מלאַכה איז געווען, אַז זײַנע קינדער זאָלן לערנען תּוֹרָה.

ער דערציילט מיר, אַז ער האָט געלערנט אין חדר ינגלוויניו, שפעטער — אין ישיבֿה. ער האָט געלערנט אויך אין סלאַבאָדקער ישיבֿה. קאָן איר זיך ניט אײַנהאַלטן און זאָג אים ווידער:

אַרְהַם קריב

— זינען מיר ווידער קרובים. איד האב אויך געלערנט אין סלאבאדקער ישיבה.

דאָס איז אים טשיקאווע. ער איז נייגעריק צו וויסן ווען איד בין געווען אין סלאבאדקע.

— סלאבאדקער ישיבה, — זאגט ער — זעט אויס, איז געווען צו ווייניק פֿאַר מיר. האָט מען מיר געשיקט אין טעלזשער ישיבה, אין מירער ישיבה. דער טאַטע דער שוסטער האָט אָפּגעריסן אַ פּאַר רובל און געשיקט זיין זון, דעם ישיבה-בחור, אויסצוקומען אין ישיבה.

— אין דער ישיבה, באַהאַלטענערהייט, האָב איד אַריינגעשמעקט אין דער השלכה, אין „דור דור ודרשיו“. דאָרטן בין איד „געכאַפּט געוואָרן אין דער מעשה“.

עס איז געקומען די ערשטע וועלט-מלחמה, אין 1914. דער צאַרישער גענעראַל ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט אַרויסגעטריבן די יידן פֿון די גרענעץ-געביטן און פֿאַרשיקט אין טיפֿן רוסלאַנד. „בין איד אויסגעריסן געוואָרן פֿון ליטע און אַוועק מיט די עלטערן אַזש ווייט אין קרים. אַן אַנדער וועלט, אַנדערע מענטשן, אַן אַנדער לעבן.“

שפעטער איז ער אַוועק ווויטער לערנען אין אַדעס. דאָרטן איז געווען אַ סעמינאַר פֿאַר לערער. ערשט דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן באַקומען זיין סיסטעמאַטישע אַלגעמיינע און ייִדישע בילדונג. ער האָט געלערנט אין לערער-סעמינאַר פֿון תּרבות. צווישן זיינע לערער זיינען געווען ח.ג. ביאַליק און ד״ר יוסף קלויזנער.

— איד האב געלערנט אין סעמינאַר דריי יאָר, פֿון 1917טן יאָר אָן. באַקומען אַ לערער-דיפּלאָם אַקוראַט איידער די יעווסעקציע האָט געשלאָסן דעם סעמינאַר. דאָס איז געווען אין 1921.

ער איז געווען פֿאַרכאַפּט פֿון די שטימונגען פֿון יענער צייט.

— איד האב געגלייבט, — זאגט ער מיר — אַז משיח קומט פֿון רוסלאַנד. איד בין פֿריוויליק אַוועק דינען אין דער רוסישער אַרמיי.

אין יאָר 1923 איז ער אַרויס פֿון דער אַרמיי. געקומען אין מאַסקווע לערנען, שטודירן. געלערנט מאַטעמאַטיק און נאַטורוויסנשאַפֿט אין מאַס-קווער אוניווערסיטעט.

— די סלאבאדקער ישיבה האָט זיך אַוועקגערוקט זייער ווייט.

די אוניווערסיטעט-לימודים אין מאַסקווע האָט ער געענדיקט אין 1929. אָבער אין דער זעלבער צייט איז ער געווען אַן אומלעגאַלער העברעישער לערער אין פֿריוואַטע ייִדישע הויזער. געלערנט בסוד מיט ייִדישע גרופּעס. געווען אַ מיטגליד פֿון „החלוץ“.

— איד האב ניט געטראַכט וועגן גיין אין אַרץ-ישׂראַל, זייענדיק אַ ישיבה-בחור אין סלאבאדקע. איד האב אָבער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן דעם, זייענדיק אין מאַסקווע.

— וואָס איז געוואָרן מיט משיחז, וואָס האָט געדאַרפֿט קומען פֿון רוסלאַנד?

— איך האָב שפּעטער דערקענט, — זאָגט ער מיר — זייער קלאַר און שאַרף, דערקענט דעם אמתן פֿנים פֿון דער רעוואָלוציע.

איז רוסלאַנד האָט ער געשריבן, אין באַהעלטענישן, העברעישע שירים. זיך דאַרטן באַקענט מיטן פּאָעט דוד האַפֿשטיין, מיטן פּאָעט שמואל האַלקין. די צוקונפֿט איז געוואָרן ארץ-ישראל.

דאָס איז געווען אין אָנהייב פֿון די דרייסיקער יאָרן. — איך האָב משפּחה אין „פּאַלעסטינע“ — האָט ער דערציילט אין „טאַרגסין“.

דעמאָלט איז געווען אינגעשטעלט אַן אָפּיציעלער פּרינץ פֿאַר אַ נסיעה פֿון אַדעס קיין „פּאַלעסטינע“. אים האָט אָפּגעליקט — ער האָט באַקומען די מעגלעכקייט אַרויסצופֿאַרן.

— אַלע וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין אַ געזעגענונג מיט מיר, — דערמאָנט ער זיך — זיינען שפּעטער אַרעסטירט געוואָרן. „וואָס פֿאַר אַ פֿאַרבינדונג האָבן זיי געהאַט מיט קריבן?“ עס האָט נאָך דעמאָלט געהאַלטן אויסקויפֿנעלט. מען האָט זיי אַרויסגעלאָזן, אָבער אַ ביסל שפּעטער — ווידער אַרעסטירט.

אַרויסגיין פֿון רוסלאַנד האָט ריכטיק געמיינט — זיך ראַטעווען. פֿל-זמן מען איז ניט אויף יענער זייט, איז נאָך אַלץ מורא, אומרו. עס האָט גענומען צייט. ער איז דאָס איבערגעקומען, דורכגעמאַכט, און אין 1934 אָנגעקומען אין ארץ-ישראל.

— איך דערמאָן זיך — זאָגט ער — מיניע אינדרוקן, מיניע געפֿילן, ווען איך בין צום ערשטן מאל געקומען אויף אַן אָפּענעם, פֿרייען רעפֿעראַט פֿון יעקב פּהן דעם פּאָעט. אין מיר איז נאָך געווען די שרעק און די קאָשמאַרן פֿון רוסלאַנד. איך האָב זיך באַגעגנט אויף דער גאַס אין תּל-אָביבֿ מיט צוויי מיליציאַנערן. איז מיר אַרויסגעפֿאַלן דאָס האַרץ, איך האָב זיך דערשראַקן: „מען האָט מיר געפּאַקט!“ עס האָט געדויערט, ביז די שרעק איז אַריבער, ביז איך האָב דערפֿילט, אַז עס איז ניטאָ וואָס מורא צו האָבן. דאָס זיינען איבערלעבונגען, וואָס בלייבן אויף אייביק אין געמיט.

— די ערשטע צייט — זאָגט ער — האָב איך געפּרוּווט זיין אַ לערער אין ארץ-ישראל.

עס איז אים אָבער ניט געגאַנגען אין לערערן. געקומען אַ ייִד פֿון מאַסקווע, אָנגעהויבן לערערן אין ארץ-ישראל, האָבן די תּלמידים דער-שפּירט דעם מאַסקווער ייִדן, דעם „גרינעם“. קודם-פֿל האָט ניט געטויגט די דיסציפּלין אין קלאַס — די תּלמידים זיינען אים געקראַכן אויפֿן קאַפּ. ער האָט שוין געהאַט געשריבן העברעיש אין מאַסקווע. האָט ער אָנגעהויבן טאָן ליטעראַרישע אַרבעט אין ארץ-ישראל.

— געמאכט איבערזעצונגען אויף העברעיִש. איבערגעזעצט פֿון דרײַ שפּראַכן: פֿון רוסיש, פֿון דײַטש און פֿון ייִדיש. איבערגעזעצט פֿון דער אייראָפּעישער ליטעראַטור. איבערזעצונגען אויף העברעיִש איז אין אַרץ ישׂראל אַ פֿאַר, אין וועלכן מען נײַטיקט זיך.

דאָס האָט אָבער אַ חסרון פֿאַרן שרײַבער, וואָס ווערט אַן איבערזעצער. דאָס לאָזט אים נײַט אַרײַניגעל אײַגנס צו שרײַבן. עס נעמט צו פּוּח און נעמט צו צײַט. דאָס לאָזט אים נײַט זײַן אַלײַן.

ער האָט רעדאַגירט פֿאַרשיידענע ליטעראַרישע שרײַפֿטן. ער איז געוואָרן דער רעדאַקטאָר פֿון ליטעראַרישן זשורנאַל „מאַזנים“. אַזוי האָט זיך אָנגע- הױבן זײַן ליטעראַריש לעבן, זײַן שעפֿערישע אַרבעט אין אַרץ־ישׂראל, און זיך אַוועקגעצױגן אַ לאַנגע צײַט. דערצײלט ער מיר:

— איך האָב זיך לעצטנס אָפּגעזאָגט צו רעדאַגירן דעם „מאַזנים“. עס איז נײַט פֿאַר מײַנע כּוּחות.

זײַנע שרײַפֿטן, זײַנע אַרטיקלען און עסײַען, זײַנען צעוואָרפֿן איבער זשורנאַלן און צײַטונגען. צעזײַט און צעשפּרײַט.

— איך חלֹם זיך אומצוקערן צום שיר.

אונטער אַ גרעסערער צאַל פֿון זײַנע לידער איז פֿאַרצײכנט די שטאַט, וווּ דאָס ליד איז געשריבן געוואָרן. אַ היפּשע צאַל טראַגן דעם צײַכן „מאַסקווע“. עס זײַנען דאָ לידער, וואָס טראַגן צוויי צײַכנס: „מאַסקווע און נהלל“; „מאַסקווע־תּל־אַבֿיבֿ“ — ד"ה עס איז געשריבן אין צוויי מדינות.

— איך האָב געשריבן — דערצײלט ער — אויף פֿילאָסאָפֿישע טעמעס, אויף ייִדיש־נאַציאָנאַלע טעמעס. קוקט אַרײַן אין מײַנס אַ ליד אין וועלכן אַ ייד טענהט זיך אױס מיט דער וועלט. אייראָפּע האָט געוואַלט דעם יידן פֿאַר- טײַלן. האָט אייראָפּע עס נײַט געקענט באַווייזן. טענהט אַ ייד אין מײַן ליד צו אייראָפּע, און נײַט נאָר צו אייראָפּע, נאָר צו דער וועלט דער גאַנצער. איך מײַן, אַז דאָס איז אײַנס פֿון מײַנע שטאַרקסטע לידער. עס איז נײַט קײַן צופֿעליק ליד. עס איז אַ פּועל־יוצא פֿון איבערלעבונגען און טראַכטונגען.

מיש איך אויף אין זײַן לידערבוך דאָס ליד „ייד און גוי“. — דער גוי האָט גענומען פֿאַר זיך די גאַנצע וועלט — די טאַלן און די בערג, דאָס ליכט פֿון דער זון און דאָס צווייטשערן פֿון פֿײַגל. ער האָט צוגענומען פֿאַר זיך אַפֿילו דעם שטײַן פֿון דער ערד. טאַמער וועט דער ייד לײַגן דעם שטײַן צוקאַפּנס, וועט קומען זײַן בעל־הבית, דער גוי, אים צונעמען און אים וואַרפֿן דעם יידן אין קאַפּ אַרײַן.

— איין זאך וואָס מען קאַן נײַט צונעמען בײַם יידן איז דער קול־יעקבֿ. זײַנע ליטעראַריש־קריטישע אַרטיקלען זײַנען געשריבן עסײַען־מעסיק. זײ זײַנען אויך שאַרפֿע אידעאָלאָגישע באַטראַכטונגען.

— מען מוז נעמען — זאָגט ער מיר — די ליטעראַטור נײַט שטיקלעכ־ ווייַן, ברעקלעכװײַן, נײַט שרײַבערווייַן, נאָר זײ נעמען ווי אַ סך־הכל פֿון פֿאַלט.

מען וואָרפֿט אים אויף, אז ער איז אַ מאַנער, אַ שאַרפֿער מאַנער, אַ שטאַרקער בעל־מענה. זאָגט ער מיר:

— קאַז זיין. איד בין אַבער אַן אַפטימיטישער בעל־מענה.

ער האָט טענות צו דער ליטעראַטור אין ארץ־ישׂראל.

— געוויס — זאָגט ער — האָב איד מאַנונגען. מיר לעבן נאָך היינט פֿון די אַלטע העברעיִשע קלאַסיקער. עגנון איז אַ העברעיִשער קלאַסיקער. ער איז דער בעל־הבית פֿון דער אַלטער, געוועזענער, פֿאַרשוויגנדענער יודישער שטאַט. עגנון איז אַרויסגעוואַקסן אַ פֿאַרציטיקער יוד און אַרײַנגעוואַקסן אין אונדזער צײַט. עגנום ווערק זײַנען אַזוי טיף אינגעוואַרצלט אין יענע דורות, אין געדיכטער יודישקײַט, אז דער היינטיקער דור קאַז זײַ שוין כאַלד ניט פֿאַרדייען.

— חיים הזו איז אַ גרויסער קינסטלערשער כּוח. ער איז אַ טיף פֿאַרוואַרצלטער.

— און יעקב כּהן? — פֿרעג איד.

— ער איז פֿון די גרויסע שעפֿער אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. זײַנע מאַטיוון זײַנען אַוניווערסאַל. זײַנע דראַמעס זײַנען פֿון גרויסער באַ־דיטונג.

— און די יונגע? — פֿרעג איד ווייטער.

— מיר האָבן צווישן זײַ אַ סך טאַלאַנטן. טאַלאַנט — ווי בלאַטע, ווי גאַלד און זיכער אין שלמה המלכס צײַטן. טאַלאַנט אַליין איז אַבער ניט גענוג.

זײַן טענה צום יונגן שרײַבער איז אַזאַ:

— עס פֿעלן וואַרצלען. זייערע וואַרצלען שטעקן צו פֿלאַך, אויב־אויף. זייער ערדשיכט איז אַ פֿלאַכער. אויף פֿלאַכע ערדשיכטן קאַנען ניט וואַקסן קיין דעמבעס.

— עס איז געשען אַן איבעררײַס אין יודישן לעבן אין דער שאַפֿונג, און מיר זעען ניט קיין דירעקטן המשך. מען קאַז ניט שעפֿן פֿון דער לופֿטן, פֿון ווינט. ווען מען שעפֿט פֿון דאַרטן, קאַז מען ניט אַרויסשעפֿן קיין גרויסע ווערק.

ער פֿילט אַ געוויסע פֿרעמדקײַט צו די יונגע טאַלאַנטן. ער מײַנט, אז דער עיקר פֿעלט זײַ אינגעוואַרצלטקײַט אין פֿאַלק, אין דער געשיכטע, אין דער קולטור.

— נעמט משה שמירן מיט זײַן „מלך בשׁך ודם“. ער האָט שוין אויפֿגע־דעקט אַ הינטערלאַנד. צו טיפֿע וואַרצלען האָט ער נאָך ניט דערגרייכט. ער האָט אַבער אַ סך טאַלאַנט, אַ סך כּוח. ער וועט נאָך דערגרייכן.

זאָגט ער נאָך עפעס וועגן אים, וועגן משה שמירן:

— ער נײַט נאָך אַלץ אַרום מיט די ברילן פֿון „השומר הצעיר“.

ער שטריכט אבער אונטער, אז עם קומען פֿאַר פֿאַרענדערונגען, וויכ-
טיקע אַנטוויקלונגען בני די יונגע.

פֿרעג איך אים וועגן זיין באַציונג צו העברעיש. עם האָבן מיט מיר
גערעדט שרייבער — זאָג איך אים — וועגן זייערע געראַנגלען מיטן לשון,
ווי שווער עם איז זיי געווען אים צו באַהערשן, צו פֿאַרהיימישן. ער פֿילט
ניט אַזוי. ער זאָגט:

— בני מיר איז העברעיש ווי אַ נאַטירלעכע סטיכע. עם איז בני מיר
אַ געלונגענער קעגנזייטיקער ראַמאָן מיט העברעיש. העברעיש האָט מיר
באַשאַנקען מיט אַ היפש ביסל פֿון אירע אוצרות און חנען.
ער גיט נאָך צו:

— העברעיש איז גיט בני מיר אַ כּגד אַנצוטאָן. איך האָב אַ געפֿיל,
אַז איך האָב אַריינגעזאַפט אין זיך די העברעישע אוצרות.

שמועסן מיר אַזוי וועגן דער אַלמער העברעישער ליטעראַטור, וועגן
די אַלמע מקורים. קומט אונדזער שמועס צום תנ"ך, וועגן וואָס אַבְרָהָם קֵרִיב
האָט געשריבן אַ גרעסערע צאָל אַרבעטן, און ער זאָגט אַזוי:

— מען פֿערנט דאָ בני אונדז אין די שולן דעם תנ"ך וואַכעדיק, מען
פֿערנט אים פֿלאַך, אויבן-אויפֿיק.

נאָך אַ פֿענערן טראַכטן זאָגט ער ווייטער:

— איך וויל פֿרווון אויפֿדעקן די אידעען-וועלט פֿון תנ"ך, פֿון דעם
ספֿר וואָס האָט באַגניטערט די וועלט. איך וויל דערגיין צו די טיפֿענישן
פֿון אַט דעם ספֿר.

— און די אידעען-וועלט פֿון מדרשים? — פֿרעג איך אים.

— וויפֿל מען האָט שוין געשריבן וועגן אַט דער וועלט פֿון די
מדרשים, — זאָגט ער — האָט מען נאָך אַלץ געשריבן צו זייניק. די וועלט
פֿון די מדרשים ליגט נאָך אַ פֿאַרשאַטנטע. מען דאַרף דורכפֿירן טיפֿע פֿאַר-
שונגס-אַרבעטן.

פֿון תנ"ך און מדרש צוריק צו דער העברעישער ליטעראַטור. רעדט
ער וועגן דעם, אַז די גרינטלעכע רעוויזיע פֿון דער העברעישער ליטעראַטור
שטייט נאָך אין פֿאַדערצימער. מיר זעען אַ תּהום צווישן די דורות פֿון
פֿרײַער און דעם דור פֿון היינט. מיר עסן נאָך היינט די פֿירות פֿון יענע
דורות. „וואָס זשע,“ — פֿרעגט ער מיט אַן אויפֿגעהויבענער שטים — „וואָס
האָט שוין צוגעטראָגן אונדזער דור?“

דערמאָן איך אים, אַז דער היינטיקער יונגער העברעישער דור פֿון
ישׂראל מיינט דאָך, אַז ער דאַרף און מוז זיך אָפֿרײַסן גיט נאָר פֿון די פֿרײַער-
דיקע גלות-דורות, נאָר ער פֿילט אויך גיט קיין פֿאַרבינדונג, קיין שייכות
צו די היינטיקע יודישע יישובֿים פֿון אַנדערע פֿענער.

— ווער פֿרעגט דען דאָ, — פֿרעג איך — וועמען אינטערעסירט דאָ דער

גורל פֿון יודישן יישובֿ אין אַמעריקע?

דאס רודערט אויף אברהם קריבן. ער האלט עס פאר ניט גוט. עס מוז זיין — מיינט ער — אז ענגע פארבינדונג צווישן די יידישע יישובים, באזונדערס צווישן די יידן אין אמעריקע און די יידן אין מדינת-ישראל.
— וועגן דעם — זאגט ער — דארף מען שטארק טראכטן. מען דארף טראכטן צוזאמען און זוכן צוזאמען.

ער האט א חלום, און ער דריקט זיך אויס:

— ווען עס וואלט געקאנט קומען א גרויסע שעפערישע בשורה פון ארץ-ישראל, וואס זאל קאנען גרייכן די יידן אין דער וועלט, קאנען ווירקן אויפן יידישן לעבן, קאנען אנצינדן יעדן יידן, דאס וואלט געווען די ריכטיקע זאך.

אבער יענער ווארט איז נאך ניטא.

— גרויסע בשורות, — טענהט ער צו זיך אליין — גרויסע ווערטן און גרויסע ווערטער באשטעלט מען ניט. זיי מוזן קומען אליין. אבער דערווייל קומען זיי נאך ניט. דארף מען טאן, ארבעטן. דארף מען האפן.

— דארף מען ארבעטן בשותפות. — זאג איך.

ריידן מיר וועגן דעם, אז אפלאנגען פון דער יידישער ליטעראטור אין אמעריקע דערגייען צו מדינת-ישראל גאנץ ווייניק. ער רעדט וועגן דעם מיט בארויער. זאג איך אים:

— אז איר האט זיך אפגעשלאסן פון אונדז דורך דעם לשון. מיר ריידן און שאפן אויף צוויי לשונות.

ער איז מיט דעם ניט מסכים, אז דער עיקר איז לשון. ער גלייבט, אז דער עיקר שטעקט אין אינהאלט פון די ווערק. גרויסע אינהאלטן וועלן אריבערגיין ימען. שעפערישע בשורות, אויב זיי וועלן נאך זיין, וועלן זיי זיך שוין באגעגענען. און ער פֿרעגט מיך מיט מאָננג:

— נו, וואס מיינט איר, וועט נאך געבן די יידישע ליטעראטור גרויסע ווערק? וועט זי ארויסברענגען גרויסע בשורות?

ער קאן אויף דעם ניט ענטפֿערן. ער וואלט געוואלט, אבער ער ווייס ניט.

— מען איז דאך אזוי קעגנזיטיק דערווייטערט.

וואס שייך ישראל, גלייבט ער, אז סוף כל סוף וועט פון דארטן ארויס א גרויסע בשורה צו די יידן איבער דער וועלט.

— און דעריבער טאקע — זאגט ער — פֿאָדער איך פֿארטיפֿונג, פֿאָדער איך אינהאלט, זוד איך טיפֿע וואַרצלען.

— באַזאָרגט מיר — בעט ער מיך — אַ ביסל ייִדישע ביכער פֿון אמעריקע.

מיר קוקן אויף זיינע פֿאַליצעס. קוקן אַ ביסל הינטער זיך, אויף די פֿאַרגאַנגענע יאָרן. און ער רעכנט אויס:

— זיך באַטייליקט אין העברעישע זאַמלביכער אין רוסלאַנד: „צלי שמע“ אין כאַרקאָוו, 1922; „בראשית“ אין מאַסקווע, 1926. געשריבן אין „התקופה“. געשריבן אין העברעישע אויסגאַבעס פֿון אַרץ־ישׂראַל. געוועזן יאָרן דער ליטעראַרישער קריטיקער פֿון „דבר“. געוועזן יאָרן דער רעדאַקטאָר פֿון דער ליטעראַרישער הוספֿה צום „דבר“, פֿון „מוסף“. געוועזן רעדאַקטאָר פֿון צוויי־וואַכן־בלאַט „מאזנים“. געוועזן דער ליטעראַרישער רעדאַקטאָר פֿון פֿאַר־לאַג „עם עובד“. רעדאַגירט אין משך פֿון יאָרן, צוזאַמען מיט י. בורלאַן, די זאַמלביכער „מסורה“ פֿון שרײַבער־פֿאַראיינ.

— און איצט? — פֿרעג איד.

— איצט — אַפּגערוקט זיך אַ ביסל פֿון טומל. זיך באַזעצט אין דער שרײַבער־קאַלאָניע אין חיפֿה און פֿלאַגיר נייע גרעסערע אַרבעטן.

— וועלן אַרויסקומען גרויסע שעפֿערישע אַרבעטן? וועלן אַרויס־קומען גוטע בשורות?

מיש איד אויף זײַן ליד „קול ובת־קול“ און עם ריידן צו מיר זײַנע שורות וועגן „עני רוכב על חמור“, וועגן משיחז, וועגן דעם אַרעמאַז וואָס רײַט אויף אַז אייזל, וועגן משיחז, וואָס וועט קומען.

— ער וועט קומען, ער וועט קומען. — זאָגט ער צו מיר.

איד קוק אויף זײַן שוואַרצן צעשוּיבערטן קאַפּ, וואָס זעט מיר אויס, ווי ער וואַלט אים אַרייַנשטעקן אין סאַמע בלויען הימל, וואָס הענגט איבער אונדז. דורות און דורות האָבן געוואַרט אויף אים, אויף משיחז, געוואַרט אויפֿן אַנקומען פֿון דעם אַרעמאַז וואָס רײַט אויף אַז אייזל.

— ווען זשע וועט ער קומען?

— ער בלאַנדזשעט, געפֿינט ניט דעם וועג. ער בלאַנדזשעט איבער טאַלן און בערגלעך. מיר וועלן אָבער נאָך דערהערן די טריט פֿון דעם אַנזאַגער אויף די בערג פֿון ישׂראַל.

ר' בנימין

ווען איך שרייב וועגן מיין שמועס

מיט ר' בנימינען, יהושע ראדלער-פעלדמאן, דער באוויסטר שרייבער און פילאסאף, איז ער שוין אויף דער וועלט ניטא. א פאר וואכן נאך מיין שמועס מיט אים איז ער געשטארבן אין עלטער פון 77 יאר.

איך בין געגאנגען אים זען, שמועסן מיט אים, ווייל אנדערש איז נאר ניט מעגלעך געווען. ר' בנימין האט געהערט צו די אינטערעסאנטסטע, גיטטיג רייכסטע פערזענלעכקייטן אין דער מדינה. ער איז געווען איינער פון די בעסטע העברעיִשע עסעיִסטן. ער האט פארנומען א וויכטיקן ארט אין דער העברעיִשער ליטעראטור אין פארלויף פון א האלבן יארהונדערט.

איך האב גוט געוויסט וועגן די שארפע אנפאלן, מחלוקות, אטאקעס אויף אים פאר זיינע ארויסטרעטונגען קעגן דער פאליטיק פון דער מדינה, קעגן פארשיידענע פארטייען; פאר זיין הייסער פארטיידיקונג פון די אראבער. אבער דאס האט ניט געקאנט פארמינערן מיין אינטערעס צו האבן מיט אים א שמועס. איך האב געוויסט, אז ער איז איינער פון די אייגנארטיקסטע און זעלטנסטע געשמאלטן. ער איז געווען די הויפטפיגור אין דער ארגאניזאציע „איחוד“, וועלכע האט געפירט א שטארקע פראפאגאנדע פאר ייִדיש-אראביִער שער דערנענטערונג, — אז ארגאניזאציע, פון וועלכער דער פארשטארבענער ד"ר י.ל. מאגנעס איז געווען איינער פון די הויפטגרינדערס.

ר' בנימין איז געווען איינער פון די הויפטשרייבערס און רעדאקטארן פון דער חודש-שריפט „נר“. ער איז ניט נתפעל געווארן פון די אטאקעס אויף אים, פון די בייזע און שארפע ארויסטרעטונגען. ער איז געווען אז עקשו, ער האט געהאלטן, אז ער פירט א גערעכטן קאמף, אז נאר מיט זיין וועג דארפן גיין די יידן אין ארץ-ישראל. ער איז געווען פעסט בני זיד, אז אלץ וואס דער „איחוד“ טוט, און ער מיט אים, איז פון ליבשאפט צום ייִדישן פאלק, צו ארץ-ישראל און צו גערעכטיקייט.

מיד האט אבער קודם-פֿל אינטערעסירט ר' בנימין דער בארימטער העברעיִשער שרייבער, דער שארפֿזיניקער עסעיִסט, דער פעיקער פובליציסט און דענקער. ניט געקוקט אויף דעם וואס ער איז די לעצטע צייט געווען קראנק,

מערסטנס געלעגן אין בעט, האָט ער גערן געענטפֿערט אויף מיין פֿאַרשלאָג צו זען זיך מיט אים. אונדזערע שמועסן האָבן זיך געצויגן דריי טעג איינע נאָך די אַנדערע אין זיין וווינונג אויף 40 בית־המעלות אין ירושלים.

אז איד בין אַרײַן צו אים אין צימער, בין איד געבליבן שטיין אַ געפֿלעפֿ־טער. דאָס בילד, וואָס איד האָב געזען, איז געווען אויסטערליש. איד האָב קודם־פֿל דערזען אַ גרויסן גרויען קאָפּ מיט אַ יאַרמלקע איבער די לאַנגע געדריכטע האָר. איד בין צו געענטער. פֿון אונטער זיין הויכן גאונישן שטערן האָבן געקוקט צו מיר זינע גרויסע, טיפֿע אויגן הינטער גרויסע ברילן אין שוואַרצע רעמלעד. זיין לאַנגע גרויע באָרד האָט ווי פֿאַרדעקט אים אין גאַנצן. אויפֿן טונקעלן צודעק האָט זיך באַזונדערס שאַרף אויסגעטיילט זיין ווייטע לאַנגע באָרד. לויטן קאָפּ האָט זיך געקאַנט דוכטן, אַז אין בעט ליגט אַ ריזי־קער יוד. אָבער אַז ער האָט זיך שפּעטער אויפֿגעהויבן און אָנגעהויבן אַרומגיין איבער זיין ליידיקער שטוב, וווּ ער האָט געווינט איינער אַליין, אַרומגעקראַכן, אָנגעשפּאַרט אַז זיין הויכן שטעקן, האָט מען געזען אַ קליינעם, נירעריק גע־וואַקסענעם יוד. זיין קאָפּ האָט שווינגנדיקערהייט ווי געקאַכט, געזאַרן מיט יודישע רעיונות, פֿאַנטאַזיעס און געפֿילן.

ער איז אַרויסגעקראַכן פֿון בעט, אַרומגעשלאַפט זיך אַ ביסל אַהין און צוריק. עס האָט אויף אים אַכטונג געגעבן זינער אַ פֿרינד, אויך אַן עלטערער יוד. ר' בנימין האָט זיך אַרײַנגעזעצט אין פֿאַמעל, אָנגעוויזן אויף אייניקע עקזעמפּלאַרן פֿון זיין זשורנאַל „נר“, דעם אַרגאַן פֿון „איחוד“, און מיד געפֿרעגט, צי איד קאַן זיין זשורנאַל. איד האָב אים געענטפֿערט, אַז איד קאַן אים גאַנץ גוט, איד לײַען אים שוין אַ צאַל יאַרן. איד קאַן אָבער אויך ר' בנימינס זעלטענעם סטיל פֿון זינע ביכער, זינע פֿינע עסייען, און באַזונדערס קאַן איד זינע צוויי העברעיִשע ביכער: איינעם — „פֿון זבאַרעווי ביז פֿנרת“ און דעם צווייטן — עסייען און געשטאַלטן „על הגבולִים“. עס איז פֿאַר מיר געווען אַ פֿאַרגעניגן געוואַר צו ווערן, אַז אויך איד בין פֿאַר אים ניט קיין פֿרעמדער מענטש. ער האָט מיר געקאַנט און אויך געלײַענט.

— פֿון וואַנען שטאַמט אינער פֿסעוודאַנים „ר' בנימין“? — האָב איד אים געפֿרעגט.

ער טוט מיר צוליב, ער דערמאַנט זיך אַז די פֿאַרגאַנגענע יאַרן און געשעענישן און דערצײלט מיר וועגן דעם אַזוי:

— איד האָב צוזאַמען מיט י.ח. ברענערן צונויפֿגעשטעלט דעם ערשטן העפֿט פֿון זשורנאַל „המעורר“. ניט געווען דעמאָלט גענוג מיטאַרבײַטער. האָבן מיר ביידע געדרוקט דאַרטן צו עטלעכע אַרטיקלען און געדאַרפֿט אויס־טראַכטן עטלעכע פֿאַרשטעלטע נעמען. האָט ברענער אויסגעקליבן פֿאַר זיך דעם נאַמען „בריוּהאי“ אונטערצושרײַבן אַרטיקלען וועגן צײַטפֿראַגן און

"ח.ב. צלאל" אונטערצושרייבן די ליטערארישע ארטיקלען. איד האב געהאט אין יענעם ערשטן העפט דריי ארטיקלען. אונטער איינעם האב איד זיך אונטערשריבן "ראדלער", אונטערן צווייטן "פעלדמאן". ווי שרייבט מען זיך אונטער אונטערן דריטן? האב איד זיך דערמאנט אן מיין עלטער-זיידן ר' בונים, פון וועמען איד האב זייער שטארק געהאלטן. איד האב זיך אויך דערמאנט אן מענדעלע מוכרס-פרימס א העלד ר' בנימין, אין זיין דערציילונג "לא נחת ביעקב". אין געבליבן מיין דריטע אונטערשריפט "ר' בנימין". און אזוי איז שוין געבליבן מיין נאמען אויף א סך יארן. ער האט זיך צוגעקלעפט צו מיר און איד האב זיך צוגעקלעפט צו אים.

טוט ר' בנימין א גלעט זיין בארד, א טאפ די יארמלקע אויף זיין קאפ און ער גיט נאך צו:

— צו ר' בנימין האט זיך אויך צוגעקלעפט זיין בארד און זיין יארמלקע.

— יא, עס פאסט זיך.

— האט איר געלייענט מיין "על הנבולים"?

— יא, איד האב געלייענט.

ער שלעפט זיך צו, אָנגעשפּאַרט אויף זיין שטעקן, צו זיינע פּאַליצעס מיט ביכער, נעמט אַרויס דעם "על הנבולים", ווי ער וואַלט טרעפּן צו אים אַפּילו מיט פּאַרמאַכטע אויגן, און איד הער פּון אים אזוי:

— צום ערשטן מאל איז דער בוך געווען געדרוקט אין 1922. איד

שטאַם פּון גאַליציע, אָבער איד האָב שוין דעמאָלט געלעבט אין ירושלים. עס איז אַ בוך פּון שילדערונגען, זעונגען און אַבסערוואַציעס.

ער וויל וויסן נאָך אַ מאל, צי איד קען דעם בוך. זאָג איד אים בקיצור

מיין מיינונג:

— נאָך היינט קאָן מען לייענען אינער "על הנבולים" און האָבן דערבני אַ

גייסטיקן תּענוּג. די עסייען וועגן נאַציאָנאַלע און פּאַליטישע ענינים, באַמער-קונגען און נאַטיצן וועגן שרייבער, קינסטלער, פּאַליטישע פּיגורן, זיינען נאָך היינט גענוג פּריש.

ר' בנימין, זעט אויס, קאָן זיין בוך אויסנווייניק און ער דערמאָנט

אייניקע אַרבעטן פּון דעם בוך:

— וועגן משה-לייב ליליענבלומען, וועגן י.ל. פּרצן, וועגן וואַלטער

סקאַטן, וועגן דאַנטען, וועגן ווינסטאָן טשורטשילד, וועגן ראַבינדראַנאַט טאַגאַרען און טאַלסטאַיען...

גיב איד צו:

— עסייען וועגן גאַליציע, וועגן רוים און ירושלים. איד האָב געהערט,

ווי אזוי זיי האָבן פּאַרכאַפט דעם דעמאָליטיקן העברעישן לייענער.

נעמט אַרויס ר' בנימין זיינעם אַ צווייטן בוך פּון אַן אַנדער פּאַליצע. ער

ווייזט מיר אַן אויף אַ קאַפיטל וועגן שרייבער. עס איז אַ שאַרף געשריבענער עסיי. ער רייסט אין אים אַרונטער זייער אַ סך פּון די ראַמאַנען-שרייבער.

— דער שרײַבער, — זאגט ר' בנימין — ווי ער וואלט ניט געקאנט איינהאלטן אין זיך דעם אינטימסטן סוד פֿון זײַן אייגן לעבן — אלץ מוז ער אויסזאָגן, דערציילן. עס שפּאַרט אים. די גרעסטע שרײַבער האָבן אלץ אַרויס-געפֿלידערט — וועגן זייערע געליבטע, וועגן זייערע פֿרויען, אפֿילו וועגן זייערע אייגענע מאַמעס. ווי עס וואלט אים, דעם שרײַבער, אַ טײַוול געצויגן, ער זאל ניט באַהאַלטן אין זיך גאַרנישט. ווי ער וואלט געשטאַנען פֿאַר אַן אויספֿאַרשער. אפֿשר וואלט גלייכער געווען, ער זאל זיך אַ מאָל איינהילן אין אַ טלית און שווינגן? נײַן, דאַס קאַן ער ניט. ער מוז פֿלאַפּלען, ער מוז פֿלוי-דערן, מוז דערציילן איין מאָל און נאָך אַ מאָל און אַ דריטן מאָל.

די בייזקייט פֿון זײַנע אויסדרוקן דערגײט צו דעם, אז ער זאגט:

— ניטאָ קיין נבֿזה ווי דער שרײַבער.

— אין אינער בוך — זאגן אידן אים — איז דאָך אידן דאָ שיר-השירים וועגן שרײַבער, סײַ וועגן ייִדישע און סײַ וועגן ניט-ייִדישע.

שטייט ער אין אַ ווינקל פֿון זײַן צימער, בײַ די פּאַליצעס מיט ביכער, אַנגעשפּאַרט אויף זײַן שטעקן, טוט אַ גלעט זײַן לאַנגע גרויע באָרד, מאַכט צו די אויגן, וויל זיך עפעס דערמאַנען. יא, ער דערמאַנט זיך און זאגט אזוי:

— איד האָב געשריבן וועגן איבסענען, וועמען איד האָב הויד אָפּגע-שאַצט; איד האָב געשריבן וועגן סטרינדבערגן, וועמען איד האָב, פֿאַרקערט, געהאַלטן פֿאַר אַ קורצזיכטיקן.

ער הייסט מיר אַרייַנקוקן אין זײַן באַשרײַבונג פֿון יאַסנאַיאַ פּאַליאַנאַ, טאַלסטאַים דאַרף. ער האָט עס געשריבן אין יוני 1896.

— איד האָב געשריבן וועגן „אַ שלאַפֿלאַזע נאַכט" פֿון טאַלסטאַי. דאַס האַרץ האָט אים, טאַלסטאַיען, ווי געמאַן אַן אויפֿהער. ער ליגט די גאַנצע נאַכט און קאַן זיך ניט, צוליב זײַנע יכורים, אָפּגעבן צו גאַט. „איד האָב איין טרייסט." — האָט געזאָגט טאַלסטאַי — „איד בײַן דאָך ניט אַליין, איד בײַן מיט גאַט. און ניט געקוקט אויף אַלע ווייטאַגן געשעט עפעס, קומט עפעס פֿאַר, וועט פֿאַרקומען. העלף מיר, טאַטע מינער."

אזוי רייַדנדיק וועגן טאַלסטאַים ווייטאַגן, האָט זיך מסתּמא ר' בנימין דערמאַנט זײַנע אייגענע ווייטאַגן און האָט זיך צוגעשלעפּט אויף זײַן שטעקן צו זײַן בעט, זיך אַרייַנגעלייגט און איבערגעחזרט טאַלסטאַים ווערטער: „העלף מיר, טאַטע מינער."

איד בײַן געזעסן לעבן זײַן בעט, געקוקט אויף זײַן ווייטער באָרד, זײַן גרויען קאַפּ, די טרויעריקע אויגן און איד האָב געוויסט, אז אים מאַטערן איצט יכורים, ער איז דאָך קראַנק, אָבער ער רעדט וועגן דעם קיין וואָרט ניט.

— מיין בוך „פֿון זבֿאַרעוון ביז פֿנרת" איז געדרוקט געוואָרן קאַפּיטלעכ-ווייז אין משך פֿון אַ סך יאָרן. ווי אַ גאַנצער בוך איז ער אַרויס אין 1950. עס איז אַ בוך זכרונות וועגן אייגענעם לעבן.

„זבאָרעו און פּנרת“. זבאָרעו, דאָס שטעמל אין גאַלציע, וווּ ר' בנימין איז געבאָרן געוואָרן, און פּנרת איז דאָס ווונדערלעכע וואַסער אין גליל, וואָס אין זיין בוך מיינט עס פֿאַר אים גאַנץ ארץ־ישׂראל. דאָס זינען ביאַגראַפֿישע עסייען, דערציילונגען וועגן זינע באַקאַנטע, וועגן באַגעגענישן מיט אַ גרויסער צאָל וויכטיקע פּערזענלעכקייטן, וועגן דעם אויפֿקום און וועגן גרינדונג פֿון ייִדישע אינסטיטוציעס אין ישׂראל, וועגן די תּימנער און ש. יביאלי, וואָס איז געווען דער ערשטער שלּיח צו די תּימנער.

— עס איז געווען אַ היסטאָרישע, אַ ווונדערלעכע שלּיחות. יביאלי איז געגאַנגען אין שלּיחות שטיל און פֿרום, אָן טאַראַם. דערמאַנט זיך ווינטער ר' בנימין זינע שריפֿטן, עסייען און קריטישע אַרטיקלען, און ער זאָגט אזוי:

— איד האָב געשריבן וועגן מענדעלע מוכר־ספֿרים, וועגן ד"ר שלּמה שילער, וועגן די זשורנאַלן „השלּח“, „המעורר“, „רביבים“, אין זעלכע איד האָב זיך אַקטיוו באַטייליקט. איד האָב געוואַלט אויפֿלעבן בילדער, געשטאַלטן פֿון אַ גרויסן דור צווישן זבאָרעו און פּנרת.

ר' בנימין רעדט פּאַמעלעך, ציילט די ווערטער. דערמאַנט ער זיך אַן אַ מעשֿה מיט הלל צייטלינען און דערציילט אזוי:

— צוויי יאָר איידער היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, האָט הלל צייטלין געשריבן, אין פֿאַרבינדונג מיט מינע זכרונות, ממש נבֿיאות וועגן דער אַנקומענדיקער קאַטאַסטראַפֿע. אַט, קוקט אַריין, וואָס הלל צייטלין האָט געשריבן.

לייען איד אזוי:

„דער אַפּגורנט עפֿנט זיין מויל און וויל אַלץ אַרייַנשלינגען. ניטאָ קיין זיכערקייט פֿאַרן לעבן, פֿאַרן מאַרגן, אַפֿילו פֿאַר דער קומענדיקער שעה. האַסטו וואָס צו זאָגן, זאָג עס שוין, פֿאַרשפּעטיק ניט. זאָג עס אין וועלכער פֿאַרם דו ווילסט, אין וועלכן לשון דו קאַנסט. דו, ר' בנימין, האַסט געפֿונען גאַנצקייט אין ארץ־ישׂראל, אין הויז פֿון דינע קינדער און אייניקלעך. אָבער דינע ברידער אין גלות זיצן ווי אויף אַ ווילקאָן. אויך דו איז דינע באַהעלטע־ניש זיי ניט רויט. ווער ווייס, וואָס אין די באַהעלטענישן שפינט זיך פֿאַר אונדז. איצט האַלטן מיר נאָך די שרינבערשע פֿעדער. ווער ווייס, צי מיר וועלן ניט דאַרפֿן פֿלוצלונג האַלטן די שווערד און די שפּיץ?“

איד דערלויב מיר צו דערמאַנען עפעס פֿון די שאַרפֿע טענות און תּרעומות, וואָס ר' בנימין האָט געהאַט אין די לעצטע יאָרן. ניט געקוקט, צי גערעכט, צי ניט גערעכט, האָט אָבער געפֿלאַמט אין אים ליבשאַפֿט צום ייִדישן פֿאָלק, צו ארץ־ישׂראל און טריישאַפֿט צו דער ייִדישער אַמונה.

— מען האַלט מיר פֿאַר אַ שאַרפֿן, אויב ניט דעם שאַרפֿסטן קעגנער פֿון בֿזגוריונען און זיין פֿאַליטיק — זאָגט ער — און דאָס איז ריכטיק. איד האָב געפּריידיקט שלום מיט די אַראַבער אונטער אַלע באַדינגונגען.

— מען זאָגט דאָר, אז די אַראַבער זינען פֿינדר פֿון די יידן, שונאים פֿון דער ייִדישער מדינה, אז זיי ווילן זיי אַרײַנוואַרפֿן אין ים אַרײַן. — קלײַב אײַך אױס די שאַרפֿסטע טענות, וואָס מען האָט צו זיי.

— עס איז ניט ריכטיק, — זאָגט ער — אז די אַראַבער זינען אַנטי־סעמיטן. וויי וואָלט געווען צו יידן, ווען ניט די אַראַבער וואַלטן געווען זייערע שכנים, נאָר, חס־וח־לילה, פּאַליאַסן אָדער אוקראַינער. יידן האָבן געלעבט צווישן די אַראַבער מער ווי צווישן די אײַראָפּעער און דאָר אײַבער־געלעבט. די אײַראָפּעער אָבער האָבן אומגעבראַכט זעקס מיליאָן יידן.

ער דערציילט מיר וועגן פּלענער, וואָס ער האָט געהאַט צו מאַכן שלום צווישן די יידן און די אַראַבער — פּלענער אַרײַנצולאָזן אַראַבישע פּליטים, צו מאַכן אַ בײַנאַציאָנאַלן שטאַט, פּלענער ווי אזוי אַרױסצוגיין פֿון דער מיטל־מזרח־פּאַליטיק פֿון סכּסוכים און מלחמות. ווען ער רעדט וועגן דעם איז זײַן קלײַנער דירהלע, מיט די פֿענצטער צו ירושלים, און מיט דער מחשבה פֿאַרקוקט אין דער ייִדישער אײַביקײַט, זעט עס אױס גאַנץ אײַנפֿאַד — גיי און מאַד שלום מיט די אַראַבער. זאָג אײַך צו אױס:

— ר' בנימין, עס מאַטערט זיך די וועלט, מערבֿ און מזרח, מאַסמוע און וואַשינגטאָן, ירושלים און נײַ־יאָרק, מיט די פּראַבלעמען פֿון מיטל־מזרח און אײַנר זעט עס אױס אײַנפֿאַד צו מאַכן שלום. זײַט אײַך גרײַט אַ מיליאָן יידן אַרױסצושיקן פֿון אַרץ־ישׂראֵל? קײַן נײַע יידן ניט אַרײַנצור־לאָזן? פֿאַרמאַכן די טירן? באַשר אַ ביסל יידן וועלן דאַרטן קאַנען לעבן רױס? אײַן דאָס, לױט אײַנער מײַנונג, אַ גערעכטע זאַך?

אַנשטאַט צו ענטפֿערן דירעקט אױף מײַן פֿראַגע, האָט ער אַנגעהויבן רײַדן וועגן די סכּנות און אומגלײַקן, וועגן חורבן, וואָס קאַן חס־ישׂלום געשען, אױב מען וועט גיין, לױט זײַן אױסדרוק, „אױפֿן וועג פֿון די ממשלה־מענטשן“.

— מען דאַרף זאָגן צו די אַראַבער: אַחינו אַתּה, ביסט אונדזער ברודער.

— סטייטש, ר' בנימין, — פֿרעג אײַך אױס ווייטער — עס קאַן דאָך ניט זײַן, אז אַלע יידן זינען משוגע און בלוזי אײַך זײַט ביים שבל. עס קאַן דאָך ניט זײַן, אז בלוזי אײַן ייד אין דער וועלט, ר' בנימין, וויל שלום און אַלע אַנדערע ווילן מלחמה. זאָגט זשע מיר, ווער איז מיט אײַנר, וועלכע פֿאַרטיי?

האַט ער מײַד אַנגעקוקט, ווי עס האָט מיר אױסגעזען, מיט אַן אײַראַניע, מיט אַ ביסל ביטול, און ער האָט מיר געגעבן אַזאַ ענטפֿער וועגן זײַן פֿאַרטיי־אַנגעהערײַקייט:

— אײַד געהער צו דער פֿאַרטיי פֿון עש־רת־הכרות, פֿון די צען געבאַט. פֿרעג אײַך אױס ווייטער:

— וווּ נעמט אײַך, ר' בנימין, דרײַסטקײַט, פּוח אַרױסצוטראַעטן קעגן דעם גאַנצן ייִדישן פֿאָלק?

האט מיין פראגע אים א רודער געמאן. ער האט זיך א הייב געמאן ווידער פון בעט, ווידער א כאפ געמאן זיין שמעקן און זיך ווידער צוגע-שלעפט צו דער פאליצע מיט ספרים, און כמעט בלינדערהייט ארויסגעשלעפט א חומש, אים געעפנט און אנגעוויזן אויפן פסוק:

— עס איז געקומען דער פליט און געזאגט צו אברהם העברי, וואס האט געווינט אין אלוני ממרי... טייטשט דער מדרש, אז אברהם-אבינו איז געווען אויף איין זינט און די גאנצע וועלט אויף דער צווייטער זינט, און דאך איז ער בני זיך ניט אראפגעפאלן פון דעם וואס ער איז אליין.

אזעקעלייגט דעם חומש צוריק אויף דער פאליצע, אזעקעזעצט זיך אויפן פאטערשטול, מיר צוגערופן געענטער צו זיך און צו מיר גערעדט ווי דורך א מין שעפטשען:

— מן השמים הייסט מען מיר.

און ער דערציילט מיר פראסט און פשוט, אז עס טרעפט בני נאכט קלאפט מען אן איז זיין פענצטער און מען זאגט אים, וואס צו שרייבן, און אזוי שרייבט ער.

— נבואה? — פֿרעג איד אים. זינט איר א נביא?

ענטפֿערט ער ניט דירעקט אויף מיין פראגע, שווייגט א היפשע וויילע — זאל איד אליין, הייסט עס, מיר מאכן מיין מיינונג. אבער נאך דעם ענטפֿערט ער אויף דעם אומדירעקט:

— פֿאר וואס איז מער ניטא קיין נבואה בני יודן? פֿאר וואס איז ניט געווען קיין נביא אפילו נאך דעם ווי זעקס מיליאן יודן זינען אומגעקומען? — מען האט אויסגעטראכט, אז א נאר איז א נביא, און קיינער וויל ניט זיין קיין נאר.

געמט ער צו הילף דעם ספר ישעיה: הערט ישעיה דעם קול פון גאט — „וועמען זאל איד שיקן צום פֿאלק, ער זאל גיין פֿאר מיר?“ האב איד געזאגט: „שיק מיר“.

איד זאל דארפן פון דעם פֿארשטיין, אז אזוי האט געמאן ישעיה הנביא און אזוי טוט איצט ר' בנימין הנביא. מען וועט זאגן, אז ער איז משוגע געווארן? — זאל זיין אזוי. ער איז גרייט אויף דעם. דערציילט ער מיר, אז איין מאל האט אים געזאגט אוסישקין, נאך דעם ווי ער האט איבערגעליענט זינעם א שארפֿן ארטיקל קעגן דער האנדלונג פון די יודן אין ארץ-ישראל: „ר' בנימין, דאס קאן מען ניט דרוקן, דאס טאר מען ניט דרוקן, מעק עס אויס.“ האט ער אים געענטפֿערט: „וואס הייסט, איד זאל עס אויסמעקן? איד האב עס דען געשריבן? עס איז דאך מן השמים.“

איד הער אים אויס, איד פֿארצייכן אות כאות זיינע ווערטער.

זיינען עס היציריד? קומט עס ארויס פון א קראנקער פֿאנטאזיע פון דעם זקן ר' בנימין? ער איז ווידער ארומגעקראכן איבער זיין צימער, מיט א סך אומרוקייט געזוכט עפעס, געפונען, אינגענומען עפעס א רפואה, איז

מאל און נאך אַ מאַל, געבליבן שטיין, געקלאַפט מיט זײַן שטעקן אַז דער פּאַדלאַגע:

— עס איז דאָ איין פּאַרטיי פֿאַר יידן, די פּאַרטיי פֿון די עשֶׁרת־הדברות. ר' בנימין איז געווען דורכגענומען מיט אַ געפֿיל, אַז ער, דווקא ער, מוז זיך אַננעמען די עוולד פֿון די אַראַבער. איין יוד, איין יוד כאַטש אין אַרץ־ישראל, דאַרף זיך אַנטקעגנשטעלן, לויט זײַן אויסדרוק, דעם כּוה־השקר. „עס וועט געענדערט ווערן!.. עס מוז געענדערט ווערן!..“ — רעדט ער צו מיר, און ער וויל מיר נאָך אַ מאַל און נאָך אַ מאַל באַווייזן, אַז די אַראַבער זײַנען ניט קיין אַנטיסעמיטן. וואָס ראיִה — גרויסע ייִדישע ווערק זײַנען דאָך געשריבן געוואָרן אין אַראַביש: דער רמבם, ר' סעדיה גאון, פֿילאָסאָפֿן, מאַטעמאַטיקער... .

זײַן וויסער קאַפּ, זײַן לאַנגע באַרד, זײַנע אומרוקע אויגן — אַזוי ווי זײַ וואַלטן לויפֿן צו דער פֿאַרהאַנגענהייט. און ער זאָגט צו מיר מיט אַ התלהבות:

— צווישן די אַראַבער און די יידן איז געווען אַ צוזאַמענלעבן און ניט קיין שײַנאה.

ער האַלט, אַז די פֿירער פֿון מדינת־ישראל זײַנען געשלאָגן געוואָרן מיט בלינדקייט. ער האַלט אױך, אַז די שײַנאה צווישן די יידן און מחמדן איז ניט געווען נױטיק. „מיר האָבן ניט פֿאַרשטאַנען די היסטאָרישע באַדיטונג.“ נאָך אַ מאַל קומט ער צו זײַן טענה:

— נירוש ספֿרד און טרעבלינקע האָבן געמאַכט אַנדערע פֿעלקער, ניט קיין אַראַבער.

אַז מען רעדט איצט צו די אַראַבער וועגן שלום, טײַטשן זײַ אױס, אַז מיר מײַנען מלחמה.

בעת אונדזער שמועס קומט אַרײַן אַן אַלטער יוד, זײַנער אַ פֿרײַנד, וואָס קומט צו אים יעדן טאָג מיט אַ באַזונדערער טרײַשאַפֿט און פֿרומקייט, ווי אַ חסיד צו זײַן רבין. ער שטעלט מיר אים פֿאַר. דער יוד הייסט אַריה־צבי, פֿון לאַדזש. ער איז אַ פּועל בני „הרסה“. שױן 35 יאָר ווי ער איז פֿאַרבונדן אין פֿרײַנדשאַפֿט מיט ר' בנימײַנען. ער קומט אַרײַן אין שטוב, קוקט זיך אַרום און פֿרעגט שטומערהייט: — טאַמער דאַרף מען עפעס. ער הערט זיך צו אַ ביסל צו אונדזער שמועס. אױך פֿרעג ר' בנימײַנען:

— וווּ נעמט איר כּוח צו שטיין קעגן אַלעמען? צו שטיין אױף די אײַגענע פֿיס? אױך זע אַרום אײַך איין אײַנציקן פֿרײַנד — אַריה־צבי פֿון לאַדזש.

ר' בנימין זאָגט, אַז ער וועט ניט אַפּטרעטן, ער וועט ניט גיין צוריק. דערציילט ער מיר דערווייל עפעס פֿון זײַנע זכּרונות:

— ווען אױך בין געווען אַ 32־יאָריקער בחור, האָב אױך זײַענדיק אין בערלין, קאַרעספּאַנדירט מיט הערצלען. אױך האָב אים דעמאַלט געשריבן

וועגן דעם וואָס מיר האָבן בשותפות און וואָס ניט. איין מאל, אַ זייגער 5 אין דער פֿרי האָט זיך מיר געחלומט, אַז מען קלאַפט אין פֿענצטער: „קום וכתב, יהושע!“ דאָס הייסט „שטיי אויף, יהושע, און שרייב!“ בין איד אַראָפּגעשפרונגען פֿון בעט און זיך געזעצט שרייבן. געשריבן צוויי וואָכן טאָג און נאַכט. פֿאַרטיק געוואָרן, האָב איד געשיקט צו ראובן ברנינינען, געשיקט עקספרעס צו דוד פֿרישמאַנען. פֿרישמאַן האָט געפֿרעגט: „ווי שטעקט אָט דער ראָדלער?“

ער דערמאָנט זיך, אַז ער האָט דעמאָלט געשריבן צו אַחד-העמען. ווען מען האָט געפֿרעגט אַחד-העמען, ווי דאָס געפֿעלט אים, האָט ער געענטפֿערט: „לכתחילה האָב איד געמיינט, אַז דאָס שרייבט אַ שייגעץ. האָב איד געליענט אַ צווייטן מאל און אַ דריטן מאל, ביז איד האָב געטראַכט, אַז דער מענטש האָט וואָס צו זאָגן.“

שווינגט אַ ווינלע ר' בנימין, און עס שלאָגט אין אים ווידער זיין זכרון:

— מיט 50 יאָר צוריק בין איד געווען אין בוקאווינע. עס איז געווען בני טאָג. שניי איז געפֿאַלן. פֿלוצלונג האָב איד דערהערט אין זיך אַ געשריי אין דער סאַמע שטילקייט: „לויף אַהיים שרייבן!“ איד האָב אַזוי געטאָן — געלאָפֿן אַהיים און געשריבן אַז אַרטיקל וועגן דער אַראַבישער פֿראַגע. מאַדנע, דעמאָלט איז בני מיר געווען דער זעלבער געדאַנק ווי היינט.

ער האָט געשיקט זיין שרייבן צו י.ח. ברענערן. ער האָט עס געדרוקט אונטער אַ קאַפּ וואָס ער, ברענער, האָט אַליין אָנגעשריבן:

— „משא ערב.“

ווען אוסישקין האָט אים פֿאַרגעלייגט צו ענדערן עפעס אין זיין אַרטיקל וועגן די אַראַבער, האָט ער געענטפֿערט:

— ניט איד האָב עס געשריבן און ניט איד קאָן עס ענדערן.

דער געדאַנק, אַז דאָס זיינען מחשבות מן השמים האָט זיך אין אים פֿאַרשטאַרקט.

דער באַרימטער פֿאַעט שמעוני האָט צו אים געשריבן:

— איד בין אַ מתנגד פֿון דינע געדאַנקען, אָבער איד בין דינער אַ פֿריינד.

אויך שמעוני האָט אים אַ מאל געזאָגט, ער זאָל איבערשרייבן אַ קאַפיטל אין זיין אַרטיקל. פֿאַרשטייט זיך, אַז ער האָט אים ניט געפֿאַלגט.

— ניט געקאָנט אים פֿאַלגן!

זאָל איד ניט מיינען, אַז ער האָט עפעס אַן אינאָרדעניש, אַז ער האָט זיך עפעס איבערגענומען, אַז ער איז גרויס בני זיך.

— ניין, זאָגט ער, איד בין נאָר אַלץ דאָס קליינע שניעלע פֿון זכאַרעוון.

אַנדערש זיין קאָן איד ניט.

ער מוז זיך אפרוען פון מאַל צו מאַל, ווי אַרניציען אַמעם, קלאַרער מאַכן זיך מחשבה פֿאַר זיך אַליין. טוט ער אַזוי, און ער זאָגט שפּעטער צו מיר: — עס איז דאָ אַ קוק אויף יהדות וואָס שטאַמט פֿון „שפּך חמתך על הגוים“. ניין, דאָס איז ניט יהדות. „לא תחיה כל נשמה“ איז ניט יהדות. ער קאָן ניט אַינזיצן אין זיך ווייכן שטול. ווידער טוט ער אַ נעם דעם שטעקן, ווידער לאָזט ער זיך איבערן חדר, קלאַפט מיטן שטעקן אָן דער פּאַדלאַגע, רעדט צו מיר, רעדט צו דער וועלט, רעדט צו זיך אַליין אַזוי: — ניין, דאָס איז ניט ייִדישקייט! ..

— שלום איז ייִדישקייט, עשרת־הברות איז ייִדישקייט.
פֿרעג איך אים איבער:

— קאָן איך שרייבן אין איינער נאָמען אַלץ וואָס איר האָט מיר געזאָגט?
— שרייבט! שרייבט! — זאָגט ער צו מיר גאַנץ הויך — איר דאַרף ניט אַנקומען צו קיינעם און קאָן זאָגן, וואָס איר האַלט פֿאַר ריכטיק.
דאָס גאַנצע בילד האָט שוין אויסגעזען אין מיניע אויגן ווינטרוינט פֿון ווירקלעכקייט, פֿון רעאַלן לעבן. עס איז געווען אַ סצענע פֿון אַ גרויסער ייִדישער דראַמע, „פֿון זבאַרעווי ביז פּננת“.

איר ביז נייגעריק עפעס געוואָר צו ווערן וועגן זיין פּריוואַטן לעבן. און אַט הער איך אויס:

ר' בנימין האָט געלעבט די לעצטע יאָרן אַליין. מיט צוויי יאָר צוריק איז געשטאַרבן זיין פֿרוי. צו די שלושים האָט ער אַרויסגעגעבן אַ קליינעם ספֿרל אין העברעיִש, „צום אַנדענק פֿון דבֿורה ראַדלער־פֿעלדמאַן ע"ה“.

עס שאַט ניט, איר זאָל אַרנינקוקן אין דעם קליינעם ספֿרל, פֿון וועלכן עס שמעקט סײַ מיט יענער וועלט סײַ מיט דער וועלט. זאָל איר דאַרטן לייענען אַזוי: „דאָנערשטיק, דעם 5טן טאָג אין תּמוז, ביז איר געזעסן לעבן איר בעט“ — האָט געשריבן דאַרטן ר' בנימין — „מיט איין האַנט האָב איר געהאַלטן איר האַנט און מיט דער צווייטער האָב איר אָפּגעטריבן די איינגעגעסענע פֿליגן. ווען אירע ווייטאָגן זיינען געוואָרן גרעסער און זי האָט געשרייען פֿון ווייטאָג, האָב איר געזאָגט: „האָב ניט מורא, דבֿורה“ און זי האָט געענטפֿערט: „איר האָב ניט מורא.“ איר שטים האָט דעמאָלט צויבערלעך געקלאָנגען. האָב איר צו איר געזאָגט: „דו הערסט, דבֿורה, אַז מען רופֿט דיך?“

וועגן דעם, ווי זי איז נפֿטר געוואָרן, דערציילט ער אַזוי:

— מיר האָבן געזאָגט „שמע ישראל“ און די פרשה „ואַהבת“. זי האָט געעפֿנט איר רעכטע אויג, געקוקט גלײַך אויף מיר, נאָכדעם איר צוגעמאַכט און — געשלאָסן אויף אייביק. זי האָט אויסגעזען דעמאָלט אויסטערליש שוין. איר האָב זי קיין מאַל ניט געזען אַזוי שוין. זי איז געלעגן אויפֿן קישן און מען האָט שוין מער פֿון איר גאַרנישט געהערט. איר פנים איז געוואָרן בלייכער און בלייכער. איבער איר האָט געשיינט אַן אייבערשטע ליכטיקייט.

רופט מען דאָס ניט מיתת-נשיקה? עס איז געקומען אַ סוף צו אירע איוב-יסורים... יתגדל ויתקדש שמה רבא.

זע איד אין אַנדענקשריפֿט צו די שלֹשים פֿון זיין פֿרוי, אַז ניט געקומט אויף זיין שאַרפֿער קריטיק אויף דער רעגירונג, זינע אייגענע געוועזענע חברים, ניט געקומט אויף זיין געוואַלדיקער אַפיקורסות לַגבי מדינת-ישראל, איז ער נאָכן טויט פֿון זיין פֿרוי פֿאַרשאַטן געוואָרן מיט מיטגעפֿיל־אויסדרוקן פֿון די באַרימטסטע ישראל־פֿערזענלעכקייטן, אַנגעהעריקע צו פֿאַרשיידענע ריכטונגען, פֿרומע און פֿרייע. דער פֿרעזידענט יצחק בן־צבֿי האָט אים געשריבן: „נעם אויף מיין טרייסט און די טרייסטונג פֿון מיין פֿרוי. עס איז צוגענומען געוואָרן פֿון דיר די פֿרוי פֿון דיין יוגנט. זאַלסט צוזאַמען מיט אַלע אַבֿל־ציון וירושלים געטרייסט ווערן.“

זאָל איד זען דעם בריוו, וואָס צו אים האָט געשריבן דער פֿאַעט יעקבֿ פֿיכמאַן:

— זאַל גאָט דיר געבן כּוח איבערצוטראַגן דעם גרעסטן קלאָפֿ. דער נאון ר' צבֿי־יהודה הכּהן קוק האָט, צווישן אַנדערע זאַכן, צו אים געשריבן:

— זאַלסט געטרייסט ווערן פֿון גאָט, זאַלסט זוכה זיין צו זען די באַנינונג פֿון ליכט פֿון גאָט איבער ציון וירושלים. דער באַרימטער גאון ר' יהודה מעלצער האָט אין זיין בריוו צו ר' בנימינען געשריבן:

— צדיקים ווערן אַנגערופֿן לעבעדיקע בני זייער טויט. עס איז גרויס דאָס ליכט, וואָס דערהייבט זיך און שטאַרקט זיך איבער דער פֿינצטערניש. ער האָט מיר געוויזן די בריוו וואָס ער האָט באַקומען נאָכן טויט פֿון זיין דבורהן און אַזוי ווי פֿאַר זיך אַליין געמורמלט:

— אַליין זיין איז זייער שווער.

ר' בנימין איז אַוועק פֿון דער וועלט. עס האָט זיך אינגעשטילט דער טומל אַרום אים, די רייד וואָס זינען געווען. עס איז אַוועקגעשוואַמען דער שוים און עס איז אַרויסגעקומען אין זיין ליכט איינער פֿון די אַריגינעלסטע יידן פֿון זיין דור.

אַבְרָהָם שֶׁל אֶנְסְקִי

תל-אַבִּיב. שבת פֿרי.

מיין גאַנג צו אַכרהם שלאַנסקין איז דורך גאַסן וואָס טראָגן נעמען פֿון ייִדישע שרייבער פֿון דער גאַענטער פֿאַרגאַנגענהייט:

— רחובֿ דוד פֿרישמאַן, רחובֿ י. גאַרדין, רחובֿ בן־יהודה...

קנאַפע באַוועגונג אויף די גאַסן. עס איז שבת־מנוחה. איד וואַלט ניט מיר געוואָרן צו גיין איבער די גאַסן לאַנגע שעהען, אזוי ווי די רחובֿות, זייערע געשיכטעס, זייערע נעמען וואַלטן אַרינגעדראַנגען אינעווייניק אין געמיט. זיי גייען מיט מיר. אַכרהם שלאַנסקי, דער באַרימטער העברעיִשער פּאַעט, דער עסעֿיסט, דער פֿעיקער איבערוזעצער, דער מֶפֿ"מניק, דער „רוסישער“, ווערט פֿאַררעכנט פֿאַר איינעם פֿון די גרעסטע מיסטערס פֿון העברעיִשן לשון. באַלד וועל איד בני אים זיין. דערווייל קום איד אַרויף אויף דער גאַס, וואָס טראָגט דעם נאָמען פֿון רוסיש־ייִדישן פּאַעט:

שמעון פֿרוג.

האַבן זיך אַנגעטראָגן צו מיר אַלטע פֿערזן פֿון זיינע לידער מיט זייערע פֿאַרשוואַמענע נגונים. ווי ווייט עס זיינען פֿון דאַנען די גאַסן פֿון שמעון פֿרוג אַדעס און פעטערבורג! וואָס זאָגט ער, שמעון פֿרוג, צו דעם וואָס איז פֿאַרלאָפֿן פֿון דער צייט פֿון זיינע רוסישע לידער אין אַדעס ביז זיין גאַס אין תל־אַבִּיבֿ?

דוד פֿרישמאַן פֿון וואַרשע און לאַדזש — ניטאָ מער זייערע גאַסן מיט ייִדן. וואָס וואַלט געזאָגט אַצינד דוד פֿרישמאַן, וואָס האָט זיך אזוי שאַרף געקריגט מיט הערצלס באַזעלער קאַנרעס, ניט געגלייבט, בטל געמאַכט און — נאָ דיר גאָר „רחובֿ דוד פֿרישמאַן“ אין תל־אַבִּיבֿ!

וואָס ווייסן די סאַברעס, וואָס גייען אַצינד דורך דוד פֿרישמאַנס גאַס, פֿון יענעם ייִדן וואָס האָט געשריבן העברעיִש אין גלות, פֿעלעטאַנען און עסייען אין די גלותדיקע צייטונגען, גערעדט אַ לאַדזשער דיטשמעריש? .. אין זיין וואַרשע האָבן אים ייִדן גערופֿן „פּאַני פֿרישמאַן“. נאָר זיין טויט איז זיין פֿרוי אומגעגאַנגען איבער אַמעריקע צו פֿאַרקויפֿן זיינע העברעיִשע ספֿרים. און ווער דאַרף אין אַמעריקע העברעיִשע ספֿרים? .. אזוי ביז

איד גענאָנגען איבער זײַן גאָס אין תּל־אָבִיבֿ און כּמעט אומבאַמערקט אַרײַנגעקומען אין הויז פֿון פּאַעט אַבֿרהם שלאַנסקי.

— שלום!

— שלום!

אַבֿרהם שלאַנסקי זיצט בײַ זײַן טיש און אַרבעט. ער איז פֿאַרנומען מיט רעדאַגירן די איבערזעצונג פֿון פֿראַנצײזיש אויף העברעיִש פֿון גוסטאַוו פֿלאַבערס ראַמאַן „מאַדאַם באַוואַרי“. די איבערזעצונג האָט געמאַכט די העברעיִשע שרײַפטשטעלערײַן דבֿורה באַראַן. דער העברעיִשער פֿאַרלעגער און זײַן שרײַפטזעצער וואַרטן אויפֿן מאַנסקריפּט — אויסגעטאָן פֿלאַבערס פֿראַנצײזישע מלבושים און אַנגעטאָן העברעיִשע. איצט גלעט זײַ אױס, פּרעסט זײַ אױס, גלײַכט זײַ אױס — דבֿורה באַראַנס העברעיִשע בנדים — אַבֿרהם שלאַנסקי. וועגן אים, וועגן אַבֿרהם שלאַנסקי, האָט אַ מאָל געהאַט געזאַגט חיים־נחמֿן ביאַליק:

— אין ישיבֿה האָט ער נײַט געלערנט; קײן מתמיד אין וואַלאַזשין איז ער נײַט געווען; בײַ די חכמי־אַדעם האָט ער אויך נײַט געלערנט קײן לשון־קודש — פֿון וואַנען זשע קומט צו אים אַזאַ ווונדערלעכער העברעיִשער לשון, אַזאַ מינסטערשאַפֿט פֿון סגנון?

ווד דעם מקור. און וואָס איז דען דער אונטערשייד? אַבי ער האָט אים, דעם רײַכן לשון זײַנעם.

דערצײלט מען אַזאַ מעשֿה: דער גרויסער בעל־לשון און בעל־סגנון נחום סאַקאַלאָוו האָט געהאַט געשריבן אַ פֿײַנעם עסיי וועגן דעם פֿילאָסאָפֿ הענרי בערגסאָן וואָס שטאַמט פֿון וואַרשע — אַ מײַן פּאַעמע אין פּראַזע. עס איז אַ לירישע השתפכות־הנפֿש וועגן וואַרשע, וועגן דעם דאַרטיקן אַלטן ייִדישן דור, אַ מײַן מוזיקאַלישע פּאַעמע אין פּראַזע. די פּאַעמע איז איבער־געדרוקט געוואָרן אין אַ סאַקאַלאָו־בוך אין ארץ־ישׂראֵל. דער סטיל און לשון איז געווען אַ געמיש פֿון אַלטן העברעיִש פֿון תּנ״ך און גמראַ מיטן נייעם העברעיִש. „אַזאַ אייגנאַרטיקן העברעיִשן סטיל האָט געהאַט נאָר נחום סאַקאַלאָוו!“ — האָבן די לעזער באַווונדערט. וואָס האָט זײַך אַבער אויסגע־לאָזן? נחום סאַקאַלאָוו האָט זײַן פּאַעמע אין פּראַזע וועגן הענרי בערג־סאַנען געשריבן אין ייִדיש און אַבֿרהם שלאַנסקי האָט זי איבערגעזעצט אין העברעיִש. נחום סאַקאַלאָוו אַליין איז געווען אַזױ נתפעל פֿון דער איבער־זעצונג, אַז ער האָט געגעבן אַבֿרהם שלאַנסקי אַ מתנה אַ גאַלדענע פֿעדער.

אַזאַ מאַדים איז ער, אַבֿרהם שלאַנסקי. דאַרף מען גענויער וויסן וועגן אים און, אויב גענויער, הייסט גײַן צו זײַן אַנהייב.

— דערצײלט מײַר עפעס, — האָבן אידן אים פֿאַרגעלייגט — אויב איר האָט חשק, וועגן אייערע קינדער־יאָרן.

דערצײלט ער מײַר אַזױ:

אַבְרָהָם שְׁלֵאֲנָסְקִי

— געבארן געוואָרן אין רוסלאַנד, אין קרעמענטשונ, אין יאָר 1900. איד בין געקומען אויף דער וועלט, ווען עס האָט זיך געעפֿנט אַ שרעקלעכער יאָרהונדערט. איד בין אַלט געווען פֿינף יאָר, ווען עס איז פֿאַרגעקומען דער פּאַנראַם אין קרעמענטשונ. דעמאָלט זינען מיר אַוועק פֿון קרעמענטשונ קיין יעקאַטערינאַסלאָוו.

רוסלאַנד, קרעמענטשונ, יעקאַטערינאַסלאָוו, ייִדישע פּאַנראַמען — דאָס איז אַרײַן אין זײַן קינדײַט און געבליבן אין אים אויף זײַן גאַנצן לעבן.

ווער און וואָס איז געווען זײַן טאַטע? דער טאַטע איז געווען אַ פּאַדריאַטשיק אין דער צאַרישער אַרמײ, אויסגעפֿירט באַשמעלונגען פֿאַר דער קאַזאַרמע, געמאַכט בני אים דורך אַפֿיצערן, גענעראַלן. וועגן דעם פֿלעגט אַ סך ריידן דער טאַטע אין שטוב. ער איז אַבער אויך געווען אַ משפּיל, אַ שפּראַכן־לענער, אַז אַהדד־העמיסט און אַ פֿידל־שפּילער.

— געלערנט אין חדר מתוקן אין די קינדער־יאָרן. נאַכדעם איז גימנאַזיע.

זײַן טאַטע דער אַהדד־העמיסט דער משפּיל האָט געשיקט זײַן זון לערנען אין דער גימנאַזיע הרצליה אין תּל־אָבֿיבֿ. אַבְרָהָם שְׁלֵאֲנָסְקִי איז דעמאָלט געווען אַ ב־ר־מֻצוֹהֵנִיק. געקומען אַ קליין יונגל אין ארץ־ישׂראֵל. געוואָרן אַ תּלְמִיד אין יענער צײַט אין דער ערשטער און אײַנציקער העברעיִשער גימנאַזיע אין דער וועלט. אַ גאַנצן טאַג האָט מען דאָרט גערעדט לשון־קודש. זײַן טאַטע האָט ניט געוואָלט, אַז זײַן זון זאָל לערנען אין נױשע גימנאַזיעס אין רוסלאַנד. ער האָט געוואָלט אויסהאַדעווען אַ זון אַ גאַנצן יודן.

נאַכן ערשטן יאָר אין גימנאַזיע הרצליה איז ער געפֿאַרן אויף קאַניקולעס אַהיים קיין רוסלאַנד. דעמאָלט איז אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט־מלחמה. ער האָט ניט געקאַנט צוריקפֿאַרן קיין ארץ־ישׂראֵל צו דער גימנאַזיע הרצליה. פֿון ווילנע האָט זיך עוואַקוירט קיין יעקאַטערינאַסלאָוו די „ווילענסקאַיאַ גימנאַזיאַ“. אַבְרָהָם שְׁלֵאֲנָסְקִי איז געגאַנגען אין דער גימנאַזיע פֿדי זי צו ענדיקן. אויס העברעיִש, צוריק רוסיש. ער האָט דאָרטן געלערנט ביזן אָנהייב פֿון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. אין 1918, אין אָנהייב פֿון דער רעוואָלוציע, האָט ער געענדיקט די רוסישע גימנאַזיע.

— איד בין אַרײַנגעקומען אין געמיט פֿון דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציע.

ער איז אַבער דירעקט ניט געווען פֿאַרמישט אין רוסלאַנדס רעוואָלוציע. ער איז געווען נאָר איר עדות. ער האָט געזען, ווי די באַלשעוויקעס האָבן פֿאַרכאַפט די מאַכט. אַ ביסל שפּעטער, אין 1921, האָט ער זיך געלאָזט אומלענגאַל פֿון רוסלאַנד קיין פּוילן. ער איז אַרעסטירט געוואָרן מיט אַ גרופּע חלוצים אין סמאַלענסק. ער האָט געהאַט בני זיך פֿאַרשטעקט אַ צעטל, פֿון וועלכן מען האָט געקאַנט זען, אַז ער פֿאַרט קיין פּוילן צום מרפּוּד־החלוצים. ער האָט געדאַרפֿט דעם צעטל ברענגען אַהין ווי אַ סימן פֿון פּשרות. ער האָט

בני זיך געהאט אויך דרײַ פֿאַלשע פּאַספּאָרטן — וועט ער ניט קאָנען גיין אויף איינעם, וועט ער גיין אויפֿן צווייטן. אויך אַ ביסל אויסלענדישע וואָלוטע. מיט דעם איז ער אַרעסטירט געוואָרן.

— איד בין אַרײַנגעפֿאַלן אין די הענט פֿון אַ שוואַרצן גרוזיגן אַ רשע, וואָס האָט אין דער זעלבער צײַט גערעדט פֿלומרשט זיסלעך :

— פֿאַרסט קיין אַרץ־ישׂראַל? .. לערנען זיך ערדאַרבעט? .. איד בין אויך אַ ייִדישער בחור. מיר וועלן זיך טרעפֿן אין אַרץ־ישׂראַל. ער איז געווען אַ כיטראַק. — זאָגט מיר אַברהם שלאַנסקי.

אים האָט נאָך צוגעשפּילט דער מזל. ער איז געפֿירט געוואָרן קיין מינסק, קיין יעקאַטערינאַפּאָלאָוו, גענאַנגען קיין כאַרקאָוו, קיין וואַלאַזשינאָ. עס האָט גענומען צײַט און ער האָט זיך אַרײַנגעשמוגלט אין פּוילן. דאַרטן, אויף יענער זײַט גרענעץ, איז ער אַרעסטירט געוואָרן דורך די פּאָליאַקן.

— אַ באַלשעוויק! — האָט געזאָגט דער פּוילישער סאַלדאַט. אַרעסטירט, איז קודם־כּל טורמע. אַ חודש פּוילישע טורמע. געזעסן אין אַ מיליטער־טורמע אין לידע. מען האָט געפֿונען בני אים פֿאַרשריבענע פּאַפּירן.

— וואָס איז דאָס? — פֿרעגט אים אַ פּאָליאַק מיט קרומע אויגן.

— לידער. — ענטפֿערט ער.

— איז וועלכן שפּראַך?

— ביבלשפּראַך.

פֿרעגט אים דער פּאָליאַק :

— קענסטו רוסיש?

— יאָ.

— שרײַב אַז אַ ליד אויף רוסיש איז מיין אַלכאַם. שרײַב פֿאַר מיר.

אַ ליד האָט זיך אים פֿאַרוואַלט, דעם פּאָליאַק מיט די קרומע אויגן, וואָס דאַרף הימל יושר און געזעץ בני דער גרענעץ און אין טורמע.

אַ ברירה האָט געהאַט אַברהם שלאַנסקי? אַ ליד? זאָל זײַן אַ ליד אויף רוסיש. דאָס ליד, זעט אים איצט אויס, האָט אים אַרויסגעהאַלפֿן, געווען פֿאַר אים אַ מליץ־יושר.

— מען האָט מיר געפֿירט אין ווילנע.

דאָקטאָר יעקב וויגאַדסקי פֿון ווילנע האָט אים גענומען, לגבי דער פּוילישער מאַכט, אונטער זײַן אַחריות. שלאַנסקי איז שפּעטער געוואָר גע־וואָרן, אַז דער פּאָליאַק, זײַן שומר, איז גאַר געווען אַ משומד.

הפֿלל, מען האָט אים אַרויסגעלאָזן אויף דער פֿרײַ. וואָס זשע טוט מען דעמאָלט? וואָס איז דער תּכּלית פֿאַר אים צו זיצן אין פּוילן? זײַן גאַנג איז דאָך געווען קיין אַרץ־ישׂראַל. דעמאָלט איז פֿאַרגעקומען דער יפּוער פּאַגראָם.

אַבְרָהָם שְׁלֹאֲנִסְקִי

מען האָט אָפּגעשטעלט די אימיגראַציע קיין פּאַלעסטינע. אַבְרָהָם שְׁלֹאֲנִסְקִי איז געבליבן שטעקן אין ווילנע.

— וואָס האָט איר דאַרטן געטאָן? — פֿרעג איר אים.

— געווען אַ חלום. געווען אַ האַלצהעקער אין ווילנע עטלעכע חדשים. געווען אַ יונגער בחור אין אַנהייב פֿון די צוואַנציקער. געזוכט אין פּאַלעסטינע-אַמט מיין אויסלייזונג:

— לאָזט מיר פֿאַרן קיין אַרץ־ישׂראַל.

די ריי איז דאַרטן אַ לאַנגע. מען דאַרף לאַנג וואַרטן. מען רעדט אים אָפּ פֿון לאָזן זיך אַצינד קיין אַרץ־ישׂראַל.

— צו וואָס דאַרפֿסטו פֿאַרן? וואָס וועסטו דאַרטן טאָן? ביסט אַן אינטעליגענטער מענטש. וועסט זיך בני אונדז אַן עצה געבן. וועסט דאָ געפֿינען וואָס צו טאָן.

זיי האָבן דאָך ניט געוווּסט, אַז דעם יונגן האַלצהעקער איז באַשערט צו זיין אַ העברעיִשער פּאַעט.

ער דערמאָנט זיך אַצינד יענע ווינטע צייט פֿון זיין יוגנט. הוליאַנסקעס אין ווילנע ביים אָפּפֿאַר פֿון די חלוצים. ער איז געוואָר געוואָרן, אַז מען איז אים גאָר חושד, אַז ער איז אַ קוריער פֿון קאַמינטערן.

איז אונדזער שמועס ווילן מיר ניט בלייבן צו לאַנג שטיין בני יענער צייט. זאָגט אַבְרָהָם שְׁלֹאֲנִסְקִי:

— הפֿלל, ווי איר זעט, בין איר דערנאָנגען קיין אַרץ־ישׂראַל. דאָס איז געווען אין סוף פֿון יאָר 1921.

— וואָס האָט איר געטאָן אין אַרץ־ישׂראַל די ערשטע צייט?

— ניט געשריבן קיין לידער. געאַרבעט בני כְּבִישִׁים. עס איז געווען דער פּעריאָד פֿון בויען כְּבִישִׁים.

ער געדענקט זיין אַרבעט אויפֿן כְּבִישׁ עפֿולֶה־נצרת. ער איז אויך געווען פֿאַרנומען בני בויערעטן אין תּל־אָבֿיבֿ. געאַרבעט ביים בויען הינזער עטלעכע יאָר. געווען אַ בעמאַנשטשיק. עס איז געווען די צייט, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די „אויסלייזונג פֿון עמק“.

— געאַרבעט אַ יאָר אין עין־חרוד.

— וואָס האָט איר געטאָן אין קיבוץ עין־חרוד?

— געווען אַ האַלבער לערער און אַ האַלבער ערדאַרבעטער.

דערמאָנט ער זיך מעשים פֿון יענער צייט:

— זיך באַטייליקט אין אַ פֿוטבאָל־פֿאַרמעסטונג צווישן עין־חרוד און תּל־יוסף און איבערגעזעצט די ווערק פֿון קאַרל מאַרקס אויף העברעיִש.

די יוגנט איז דעמאָלט געווען כּונטאַריש, זיך געבונטעוועט קעגן דער אינטעליגענץ. מען האָט געלעבט מיטן יוגנט־אידעאַל פֿון אַרבעט. אויפֿן דעמאָקראַטיסן לשון האָט עס געהייסן:

— זײַן אַ היפּער־גרויבאַז.

מען האָט זיך אָפֿילו געשעמט מיט לײענען ביכער. דאָס איז כאַטראַכט געוואָרן ווי אַז „אינטעליגענטע מאַניער“. אַז מען האָט געהערט, אַז מען הייבט אַז ריידן צווישן זיך וועגן קונסט, האָט עס אויפֿן דעמאָליקן לשון געהײסן:

— מען רעדט שוין וועגן קאָסמעטיק.

שטילערהײט אַבער, ווען קיינער האָט ניט געזען, האָט מען דאָך געהאַלטן פֿון שרײַבן. ער האָט שטילערהײט געשריבן פּאַעזיע.

— אין יענע יאָרן האָב איך געשריבן בסוד. קיינער האָט ניט געדאַרפֿט וויסן. איך האָב זיך געפֿילט בשעת מעשה ווי אַ מאַראַז. ווען מען וואָלט געוויסט, אַז איך בין אַ „קאָסמעטיק“, וואָלט מען מיר אויסגעלאַכט.

ער פֿלעגט בחשאי ווייזן עמעצן זײַנס אַז אַנגעשריבן לײד בתנאי אַז יענער זאָל קיינעם ניט דערציילן. עס איז געווען ניט שײן צו שרײַבן לײדער. ער דערמאָנט זיך זײַנס אַ לײד פֿון יענער צײַט:

„קרועים אָנו, בלואים אָנו...“

עס איז אַ לײד וועגן דעמאָליקע קרועים־בלואים — אַרומגעריסענע־אַרומגעפֿליקטע. שפעטער האָט מען צו דעם לײד צוגעפּאַסט מוזיק, אַ מעלאָדיע פֿון אַ טאַטערײַש לײד, וועלכע מען זינגט היינט איבער דער האַרײַ. עס איז מער ניט קיין סוד, אַז עס איז זײַנס אַ לײד.

לאַנג האָט ניט געקאָנט געהאַלטן ווערן דער סוד פֿון זײַן שרײַבן. די אַטמאָספֿער איז געווען אַ שאַרף קעגנערשע צו „קאָסמעטיק“. ווען עס איז באַקאַנט געוואָרן, אַז ער שרײַבט לײדער, האָט עס געהײסן, אַז ער רײַסט זיך אָפֿ פֿון דעם אַלגעמײנעם שטייגער. ער איז אַוועק פֿון עין־חרוד קיין תּל־אָבֿיב. די צוויי שרײַבער אָשר באַראַש און יעקבֿ ראַבינאוויטש האָבן אים מקרבֿ געווען. ער האָט געשריבן לײדער, פֿאַרצײכענונגען, זיך באַטייליקט אין זאַמליכער. אין גיכּן איז געקומען די צײַט, אַז ער אַליין איז געוואָרן אַ צוזאַמענשטעלער פֿון זאַמליכער. בכלל זײַנען באַקאַנט די שוועריקײַטן פֿאַר אַ יונגן שרײַבער צו דערגרייכּן אַנערקענונג. ער האָט אַבער אַזעלכע שווערי־קײַטן ניט געהאַט. מען האָט אים גיך אַנערקענט און אָפֿילו אַוועקגעשטעלט בני דער מוזיק־וואַנט. ער איז געווען נאַנץ פּראָרוקטיוו.

— אַט איז די רשימה פֿון מײַנע ספֿרים: „צוי, לאַבאַ ואמא“, „בגלגל“, „באלה הימים“, „אַבני בהו“, „שירי המפּלת והפּיוס“, „על מלאת“.

דאָס זײַנען אַריגינעלע ביכער. ער האָט אַבער אַ סך איבערגעזעצט אויף העברעיִש: „יעווגעני אַניעגין“ און „באָריס גאַדוואָוו“ פֿון פּושקין, פֿינף קלײנע טראַגעדיעס. ער האָט איבערגעזעצט שעקספּירס „האַמלעט“ און „קעניג לײד“; מאָליערן, גאַרקין, טשעכאַוו, שאַלאַכאַוו. איבערגעזעצט פֿון יודיש ה. לײוויקס „גולם“, „גאולה־חלום“.

אַבְרָהָם שְׁלֹאֲנִסְקִי

אַז מען לייענט זיין איבערזעצונג פֿון שעקספירס „האַמלעט“, האָט מען דעם אינדרוק, אַז דער פֿירשט פֿון דענעמאַרק האָט גערעדט העברעיִש; אַז מען לייענט זיין „יעוונעני אַניענין“, האָט מען דעם אינדרוק, אַז טאַטיאַנאַ האָט גערעדט צו אַניענינען ניט רוסיש, נאָר העברעיִש, אַז אירע בריוו צו איר געליבטן האָט זי געשריבן אויף העברעיִש, — זאַגן זינע פֿאַררעדער.

ער האָט אויך צוזאַמענגעשטעלט אין העברעיִש אַן אַנטאַלאָגיע פֿון רוסישער ליריק — וולאָדימיר סאַלאַוויאַוו, אַלעקסאַנדער בלאַק.

— רופֿט מיר אַז דאָס בעסטע פֿון אייערע ווערק. — וועגט איר זיך צו אים.

— דאָס בעסטע דאַרף מען נאָך שרייבן.

איר האָב אַרויסגעגעבן — דערציילט ער מיר — אויף העברעיִש אַ מיין „מיסי מאַוו“. עס איז אַ מיין יאַריד פֿון שטיפֿערניען, בליצן, און עס איז געוואָרן אַ באַליבט בוך. בני אונדזערע קינדער.

— פֿון וואָנען וויסט איר עס? — פֿרעג איר.

שמיכלט ער:

— עס איז שוין פֿאַרקויפֿט געוואָרן אין דרייסיק טויזנט עקזעמפֿלאַרן. וויל איר אויך דערניין צו די ווינטערדיקע וואַרצלען פֿון זיין משפּחה בוים. וווּ שטעקן זיי?

— אַן אַפּשטאַם פֿון גזע חב"ד פֿון זיין טאַטנס צד. זיין פֿאַטער, אַבא שְׁלֹאֲנִסְקִי, איז געווען דער שאַפֿער פֿון ניגון צו משערניכאַווסקיס ליד „אַני מאַמין“. זיין מאַמעס זידע איז געווען אַבְרָהָם־דוד לאַוואַט, דער חוור פֿון ליבאַוויטשער רבין. ער פֿלעגט אויסהערן די ליבאַוויטשער תּוֹרָה און זי איבערחרזן צווישן קהל־חסידים. מען האָט אים דעריבער גערופֿן: דער חוור. ער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראַלע בני די ליבאַוויטשער חסידים.

— דער טאַטע — זאָגט ער — איז געווען אַ מאַמין אין רמבם און די

מאַמע — אין באַקונינען.

זיצט ביים טיש מיט מיר אַבְרָהָם שְׁלֹאֲנִסְקִי אָדער דער אש־אַבְרָהָם, אָדער אַבְרָהָם־דוד שְׁלֹאֲנִסְקִי, נאָך זיין זידן, מיטן מאַנסקריפט פֿון „מאַדאַם באַוואַרי“ פֿון גוסטאַוו פֿלאַבער און מיט אַזוי אַזוי אַזוי קאַפּ און האַרץ רוסישע ליטעראַטור, פֿראַנצייזישע ליטעראַטור, העברעיִשע ליטעראַטור, אַגדה, גמבא, מפרשים, חסידות. און אַזוי קומט ער צוריק צו דער ערשטער צייט זינער אין עיז־חרוד, וווּ מען האָט געלאַכט פֿון פּאַעזיע, געלאַכט פֿון „קאַסמעטיק“ און געהאַלטן, אַז מען דאַרף האָבן „בוּח“ און ניט „מוּח“.

ער איז אַרײַן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. גייסטיק האָט ער זיך געפֿונען אין דער מסיבה פֿון אַלעקסאַנדער בלאַק, פֿון יעוונעני יעסענינען, וולאָדימיר מאַיאַקאָווסקין. ער האָט זיך אָפּגעריסן פֿון דעם אופֿן פֿון דער מאַלטיקן שרייבן אויף העברעיִש, וווּ מען פֿלעגט שרייבן לויט דעם אָדער

יענעם שרײַבער, ניט אַרייַנגעל, לױט זײַך. נאָר לױט יענעס, על־פי פּלוני־אֶלמוני. אַכּרהם שלאָנסקי האָט גערופֿן יענע שרײַבער:

— די על־פּײַניסן.

זײַן לײַדערבוך „אבני בהו“ איז אַן אָפּקלאַנג פֿון יענעם פּעריאָד. מען איז געווען יונג, מען איז געווען די „יונגע“ אין דער העברעיִשער לײַטעראַטור. די תקופֿה פֿון „כתובים“ און „טורים“. מען איז געווען פֿאַר ח.ג. ביאַליקסן און קעגן ח.ג. ביאַליקסן, מיט שטיינמאַנען און אַן שטיינמאַנען.

אין יענער צײַט — דערצײלט ער מיר — איז אײַנגעאַרדנט געוואָרן אין תּל־אָבֿיבֿ אַ קבּל־תּפּנים פֿאַר שלום אַשן און פּרץ הירשבײַנען. דעמאָלט האָט געזאָגט חײַס־נחמן ביאַליק, דער רײַז פֿון דער העברעיִשער פּאָעזיע, אַן אים גײַט ניט אַז, וועלכע שפּראַך עס זאָל הערשן אין ארץ־ישראל, העברעיִש אָדער ייִדיש, אַבי נאָר ייִדן זאָלן זײַן. דעמאָלט איז געקומען די שפּאַלטונג, די צערײַסנקײַט אין דער שרײַבער־מסיבה. אין יענער צײַט איז געשטאַנען אויף דער בימה אַן אַלטער העברעיִשער שרײַבער — ניט דערמאַנענדיק איצט זײַן נאָמען — און האָט געשאַטן פּעד און שוועבל אויף שלאָנסקײַס פּאָעזיע און זײַן חֲבֵרײַא. ער האָט זיך אויסגעדריקט אַזױ:

— עס איז אַ פּאָעזיע, וואָס איז ניט ווערט אַפֿילו, אַז אַ הונט זאָל זי פֿאַרווכן.

— פֿאַרווד ניט! — האָט אויסגעשרײַען אַכּרהם שלאָנסקי, וועלכער איז געווען אין זאַל.

זײַנע ווערטלעך, זײַן שאַרפֿזײַן, זײַן שפּראַך־כּישוף איז גוט באַקאַנט. דאָך האָט מען אים אויסגעקליבן אין דער העברעיִשער שפּראַך־אַקאַ־דעמיע. ער האָט אַ באַזונדערע שפּראַך־מײַסטערשאַפֿט אַרויסגעווײַזן אין זײַן בוך פֿאַר קינדער „מיכּו מהו“, געשריבן אין אַ קינדערשן לשון:

— אַךּ מפּליא הוא קונצים מונצים שמיום קונצצנו קונצים לאַ קונצצנו עוד קונץ פּוה.

ער האָט באַווײַזן דעם ווגנדער איבערצוזעצן „האַמלעט“, און אויף אַ מײַסטערײַשן אַפֿון, מיט דער הילף פֿון פֿערצן איבערזעצונגען אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן, ניט קענענדיק קײַן ענגליש.

— גײַסטו איבערזעצן אויף העברעיִש, טראַכטסטו, זױ וואָלט זיך אויס־געדריקט דער מחבר, ווען ער וואָלט געשריבן העברעיִש.

— גרײַט איר אַ נײַעם בוך? — פֿרעג איר.

ניט נאָר גרײַט ער, נאָר ער האָט שוין פֿאַרטיק. ער האָט שוין אַפֿילו אַ נאָמען פֿאַרן בוך: „אבני גויל“ — „ניט אַרומגעשניצטע שטיינער“.

„ניט אַרומגעשניצטע שטיינער“ דאַרף מײַנען די ייִדן וואָס קומען איצט קײַן ישראל פֿון פֿאַרשיידענע לענדער; וואָס דאַרפֿן זיך אַרײַנפּאַסן אין דעם אַלגענײַנעם בנין פֿון לאַנד, און זײַנען דערווײַל ניט אַרומגעשניצטע שטיינער.

אַבְרָהָם שְׁלֹאֲנִסְקִי

מען דאַרף גיין איבערן לאַנד, גיין איבער ירושלים, חיפה, תל-אביב, אויפֿן הרה-הכרמל, און דערשפירן דעם טעם פֿון די ווערטער „אַבני גויל“! מען דאַרף זען די קליינע תימנער יודעלעך, ווי זיי שניצן די ווינסע שטיינער פֿון די שטיינערנע בערג פֿון ירושלים.

וויילט זיך וויסן, ווי אזוי עס לעבט, ווי עס מאכט אַ לעבן אַ שרייבער אין ישראל, און אזא שרייבער, פּאָעט, איבערזעצער, רעדאַקטאָר, ווי אַבְרָהָם שְׁלֹאֲנִסְקִי, דער חב"ד-אייניקל, דער זון פֿון אַחֲרֵהֶעמֶס אַ תּלְמִיד, אַ מאָדִים אין דער רוסישער ליטעראַטור, אַנגעלאָדן מיט רוסישע סימפּאַטעס.

— איך אַרבעט אין פֿאַרלאַג פֿון ספרית-הפּועלים פֿון השומר הצעיר. בין רעדאַקטאָר פֿון דער ליטעראַרישער אַפּטיילונג פֿון פֿאַרלאַג. איך אַרבעט מערסטנס אין דער היים, אין מיין אַרבעט־צימער. ווער איך פֿאַרטיק מיט אַ בוך און גיב עס איבער דעם פֿאַרלאַג, נעם איך האַנטגעלט אויף מיניע פֿופֿצן פּראָצענט האַנאַראַר.

— אין וויפֿל עקזעמפּלאַרן דרוקט זיך אינערער אַ בוך?

די ערשטע אויפֿלאַגע אין פֿינף-זעקס טויזנט עקזעמפּלאַרן.

— אין וועלכער שפּראַך טראַכט איר? — פֿרעג איך אים — איר קענט דאָך אזוי גוט רוסיש. דאָס איז די שפּראַך פֿון אינערע קינדער-יאָרן. טראַכט איר אויף רוסיש?

— רוסיש איז מיר טאַקע נאַענט, — ענטפֿערט ער — אָבער איך טראַכט אויף העברעיִש.

דערביי גיט ער צו:

— פֿון אַלע מינים ליטעראַרישע שאַפֿונגען זינען מיר צום נאַענטסטן די פּאָעטישע. יעדע נייע עפּאָכע האָט זיך אָנגעהויבן מיט שירים — פֿאַר-לאַנגען, רעיונות, וואָס זינען נאָך ניט קלאַר קריסטאָליזירט. די פּראָזע קאָן זיי נאָך ניט אַרויסברענגען. דאָס קאָן אָבער די פּאָעזיע. דאָס גומט ליד קאָן אַרויסברענגען אַפֿילו דאָס נאָך ניט קלאַרע. אַ ליד הייבט אָן אַ תקופֿה. ער ברענגט אילוסטראַציעס פֿון פֿאַרשיידענע תקופֿות אין דער וועלט — רעוואָלוציעס, אַמונות, זעונגען זינען קורס־פֿל אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין ליד.

— די נייע העברעיִשע ליטעראַטור — זאַגט ער — איז אַלט אין גאַנצן דרייסיק יאָר. זי האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ נייער העברעיִשער דיכטונג.

ער איז געווען פֿון די ראַשונים, פֿון די וואָס האָבן אָנגעהויבן אַ נייעם דרך, אָנגעהויבן מיט אַ נייעם אינהאַלט. אָנגעהויבן האָט זיך עס מיט אַ ליטעראַרישער איבערקערעניש און עס איז געוואָרן אַ היסטאָרישע איבער-קערעניש בכלל.

— נייע נעפֿילן, נייע מחשבות, אַ ניי לעבן, חלוצים, אַ נייער בנין, אַ נייער סדר און — אַ נייע דיכטערישע שפּראַך. די אַלטע פֿאַרם, דער נוסח פֿון אַדעם און וואַרשע איז מער ניט געווען צוגעפּאַסט. מיר האָבן געמוזט

זוכן נייע פֿאַרמען, נייע מיטלען, אַ נייעם ריטעם, נייע שפראַך־אויסדרוקן און נייע פֿאַרבו.

און אַט איז אַ משל:

— מען האָט געשריבן וועגן שומרון, אָבער געזען האָט מען ביים שרײַבן באַסאַראַביע. די ליטעראַטור האָט אָבער געפֿאַדערט: רײד דעם לשון פֿון שומרון.

פֿרעג איך אים וועגן די צוויי הַכֿרות — אַשפּנזיות און ספּרדית. זאָגט ער מיר:

— איך האָב אָנגעהויבן, פֿאַרשטייט זיך, מיט חבֿרה אַשפּנזיות, אָבער איך האָב זיך דערפֿילט קאַמיש. מען האָט געמוזט אַריבערגיין אויף ספּרדית. לכתּחילה איז עס געווען אַ שווערער איבערנאַנג. ספּרדית איז די ריכטיקע חבֿרה פֿאַר העברעיִש. איין איינציקער שניאור איז נאָך געבליבן ביז היינט בני דער אַשפּנזישער חבֿרה.

רעדט ער ווייטער אזוי וועגן דער העברעיִשער ליטעראַטור:

— ליטעראַטור קאָן ניט לעבן מיט איין לונג, קאָן ניט לעבן בלויז מיט פּאַעזיע. זי מוז לעבן אויך אין פּראָזע. די העברעיִשע פּראָזע איז אויס־געוואַקסן. עננון איז געווען דער סוף פּסוק פֿון אַן אַלטער וועלט. עס איז געווען אַ צייט, ווען די פֿאַרנאַנגענהייט האָט זיך געקרישלאַט, געבראַכט, געברעקלט.

עס איז אויפֿגעשטאַנען אַ גרופּע יונגע פּראָזאַטיקער. זיי זיינען אַלע אַרויס פֿון די רײען פֿון פּלמ"ח. עס איז אַ גרויסע נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע דערגרייכונג. אַ מחנה יונגע בחורים, וועמעס קינדהייט עס האָט זיך אָנגעהויבן אין ארץ־ישראל. זייער נעכטן, זייער היינט און זייער מאַרגן — אַלץ איז דאָ אויף דער ערד.

ער דערמאָנט נעמען פֿון די געקומענע, די נייע דערפֿאַלגרייכע העברעיִשע שרײַבער:

— ס. יזהר, משה שמיר.

און אַט טוט ער אַ שפּרונג פֿון העברעיִשער משה שמיר צום רוים אַלעקסעי מאַלסטאַי:

— אַלעקסעי מאַלסטאַי האָט אַ סך יאַרן נאָך דער רעוואָלוציע ניט געקאַנט שרײַבן. פּשוט ניט געקאַנט. נאָך לאַנגע יאַרן שווייגן איז ער אוועק צו דער רוסישער געשיכטע, צום צאָר פּיאָטער. ניט יעדער איינער — זאָגט ער — וואָס רופֿט אָן זײַן ראַמאַן „היסטאָרישער ראַמאַן“, איז טאַקע זײַן ראַמאַן היסטאָריש פֿאַר דער ליטעראַטור, איז ער שוין עפעס.

— נתן שהם, דער וווּ פֿון אליעזר שטיינמאַן, לעבט אין אַ קיבוץ. אַ טאַלאַנטירטער שרײַבער סיני פֿון נאַוועלז און סיני פֿון ראַמאַנען.

די טעמאַטיק איז אַ נייע, דאָס לעבן, די סבֿיבֿה איז ניין. אַלץ איז ישראלדיק, נאָך־מלחמהדיק.

עם איז דאָ אַ שפּע פֿון טעמאַטיק. דער פּלמ"חישער דור, די נייע עולמים.
די נייע שאַפּונגען האָבן אויך אַ שלִיחות, אַ וואָרט צום פֿאַלק.

מיר ריידן וועגן דעם אומרו אין די נשמות בני דעם נייעם דור שרייבער.
ער האָט דאָך אזוי פֿיל דורכגעמאַכט, אזוי פֿיל געזען און געהערט — מלחמות,
הריגות, רציחות, סאַלדאַטן, אַראַבער. מען טאָר אָבער ניט פֿאַרפֿלייצט
ווערן מיט דער טאַגטעגלעכער טעמאַטיק, מיט טאַגטעגלעכע לאַזונגען און
שלִיחות. מען מוז אינהאַלטן אין זיך די מאַראַל, די גייסטיקע שטאַרקייט.
ווי זאָל מען זיך באַציען צו אונדזערע שכנים, די אַראַבער? — פֿרעגט
ער און רעדט ווייטער אזוי:

— עם איז אַ דראַמע, אַן אמתע טראַגעדיע. מיר קאַנען דערווייל בלויז
מורמלען, שרייען, טענהן, פֿרעגן פֿראַגעס, אָבער ניט געבן קיין ענטפֿערס. מיר
זינען אומרוק. און אזוי זינען אומרוק אונדזערע ליטעראַרישע שאַפּונגען,
אונדזערע לידער, נאָוועלן, ראַמאַנען.

די דיכטונג מוז ריידן מיט אַ ריינעם, מענטשלעכן קול. ווען די דיכטונג
רעדט מיט אַ מענטשלעכער שטים, דריקט זי שוין ממילא אַזויס די נאַציאָנאַלע
מאַחאַל. און ער פֿרעגט זיך אַליין און ענטפֿערט:

— וואָס מיינט עם נאַציאָנאַלע מאַראַל? און וואָס איז מענטשלעכע
מאַראַל? קאַן מען דען אַפּטיילן איינע פֿון דער צווייטער?

— אַט זעט איר דאָך אורי־צבי גרינבערגן. איר הערט דאָך זינע מאַר-
נונגען נאָך אַפּרעכענונג און נאָך נקמה. ער, אורי־צבי גרינבערג, האָט זיך
נאָך ניט גענוג אויסגעוויינט נאָך די זעקס מיליאָן. נאָך אַן אומגליק לויפֿט
מען אַדער צו זיך אַליין אַדער לעתיד לבוא. עם טרעפֿט, אַז איבערגעטריבענע
אַהבת־ישׂראל ברענגט אַפֿילו צו שנאת־ישׂראל.

— וואָס איז אַהבת־ישׂראל? — פֿרעגט ער זיך אַליין און זוכט אַן
ענטפֿער, און גיט אים מיר:

ליב האָבן דעם יידן וואָס לעבט. מען קאַן ניט דעם לעבעדיקן יידן,
ווי ער זאָל גיט זיין, נעגירן, מבטל זיין.

— ליב האָבן דעם יידן, וואָס איז לעבן געבליבן נאָך אַלע אומגליקן.
איר הער זינען רייד — אַן אַפֿליקענונג פֿון דער פֿילאָסאָפֿיע פֿון שלִיחת-
הגלות. פֿרעג איר אים:

— וואָס זשע איז אייער באַצונג צו ייִדיש, וואָס לעבט, צום ייִדישן
לשון, וואָס מען וויל אַפֿליקענען, מבטל מאַכן, אומברענגען?
זאַגט ער זייער שאַרף:

— מען טאָר ניט שרייבן קיין רעצעפטן פֿון אונטערגאַנג. חסידשלוס.
אַ דאָקטער וואָס האָט מאַראַל דערציילט ניט דעם חולָה וועגן זיין געפֿער-
לעכער קראַנקייט. אַפֿילו ווען ער ווייס, אַז זי איז געפֿערלעך. פֿאַרקערט, עם
טרעפֿט, אַז דאָס באַהאַלטן דעם שרעקלעכן אמת העלפֿט אַ מאַל דעם קראַנקן.
עם טרעפֿט, אַז דער חולָה ווערט געזונט.

ער גיט אָבער צו :

— דער דאָקטער מוז אָבער בני זיד וויסן, אָז עס איז דאָ אַ ספּנה. דער דאָקטער וואָס ווייס גיט די ספּנה פֿון זײַן חוּלָה, וועט אים קיין מאָל גיט אויסהיילן. מען דאַרף גיט ריידן וועגן אַ קראַנקייט. מען דאַרף אָבער וויסן וועגן דער קראַנקייט און זוכן רפּואות. דאָס ייִדישע גײַסטיקע לעבן אין די תּפּוצות איז קראַנק. דאָס ייִדישע לשון איז קראַנק. מוזן מיר קלאָר וויסן, וואָס מיר ווילן, וואָס מיר וועלן טאָן, וואָס עס קאָן זײַן און וואָס עס וועט זײַן. און נאָר עפּעס : וואָס גײַען מיר טאָן, עס זאָל זײַן ?

ער הערט מינע אַ באַמערקונג וועגן זײַן שלילת־הגלות און זאָגט זײַער קלאָר :

— שלילת־הגלות איז אַ געלעכטער, איז גיט פּראַקטיש, גיט היסטאָריש, איז קעגן דער ייִדישער געשיכטע.

ייִדיש פּאָלק זײַנען מיר אַלע. ייִדיש זײַנען מיר אַלע. „דו מוזסט זיד ענדיקן“ קאָן נאָר זאָגן צו זיד אַז אַכור וואָס איז אויך אַ חסר־דעה.

— וועלן יידן קאָנען לעבן ווינטער אין די גלות ?

— הינטט לעבן אָז אַז אייגן לאַנד איז זײַער שווער, — זאָגט ער — איז ערגער ווי אַ מאָל. אפֿשר וועלן יידן גיט קאָנען לעבן נאָר צוויי טויזנט יאָר אין די גלות, ווי זיי האָבן שוין געלעבט.

— מען רעדט דאָר דאָ וועגן אינד ווי וועגן אַז אַנט־ייִדישניק. — זאָג איך צו אים.

— איך — פֿרעגט ער מיט כּעס — אַז אַנט־ייִדישניק ? איך האָב דאָר אַזוי פֿיל איבערגעזעצט פֿון ייִדיש אויף העברעיש.

מיר האָבן צוויי שפּראַכן. יא, צוויי שפּראַכן. די ענגלענדער, וואָס האָבן נאָר איין שפּראַך, דאַרפֿן אונדז מקנא זײַן.

די מעגלעכקייט, אָז יידן זאָלן קאָנען לעבן ווי יידן אין פֿאַרשיידענע לענדער, ווי זיי האָבן געלעבט אַ מאָל, גייט אַוועק. וואָס מער יידן עס וועלן זײַן אין ארץ־ישׂראל און לעבן ווי יידן, וועט אויך ליכטער זײַן די יידן אין אַנדערע לענדער צו לעבן ווי יידן. וואָס מער און וואָס שטאַרקער מיר וועלן זײַן דא, וועט אונדז אַלץ ליכטער זײַן צו לעבן דא און אינד דאַרמ.

— ייִדישקייט ? וואָס איז ייִדישקייט ? — פֿרעגט ער. — איך גלייב גיט אין ריטואַל־ייִדישקייט. איך גלייב גיט אין דער וויכטיקייט צו שפּילן פֿוטבאָל אויף העברעיש. דאָס מיינט נאָר גיט צו זײַן אַ ייד. יונגע יידן פֿון הויך־לאַרץ וועלן קומען קיין ישׂראל שפּילן בייזבאָל ? פֿינף, זאָלן זיי קומען, זאָלן זיי שפּילן. אָבער אויף דעם אַליין קאָן זיד גיט האַלטן קיין ייִדישקייט. קומען פֿון גלות צו פּראַווען חתונות אין ארץ־ישׂראל ? פֿינף, זאָלן זײַן חתונות בני יידן. זאָל מען פּראַווען חתונות אין ארץ־ישׂראל. זאָלן זײַן חתונות אַנשטאַט אין ניר־יאָרק אין ירושלים. זאָלן זיי זײַן. פֿינף. אָבער מיט דעם אַליין קאָן מען גיט לעבן. מען דאַרף קומען דאָ לעבן, דאָ זײַן און ווירקן. מען דאַרף

אויך בני אייך אין אמעריקע לעבן. לעבן יידיש. וואָס טוט איר פֿאַר דעם? וואָס זינען אייערע דערגרייכונגען? וועלכע זינען אייערע וועגן?

יידישע ליטעראַטור, העברעיִשע ליטעראַטור. מען דאַרף זיי צוזאַמענ-
נעמען, צונויפֿמישן. מען דאַרף קעננזיטיק איבערזעצן פֿון העברעיִש אויף
יידיש און פֿון יידיש אויף העברעיִש. מיר דאַרפֿן זיך קעננזיטיק לערנען,
משפּיע זיין.

גיי איד אַוועק אין אונדזער שמועס פֿון אַט די ענינים און באַריר
פּראָבלעמען וואָס האָבן אַ שייכות צו רוסלאַנד, צו מאַסקווע, צום קאָמוניזם,
צו כרושטשאַווס דערקלערונגען. אויף דעם ענטפֿערט ער אַזוי:

— די געשעענישן אין רוסלאַנד און אַרום רוסלאַנד האָבן מיר אויפֿ-
געשטורעמט. ליקווידאַציע, פֿאַרניכטונג, מאַרד, דאָס אומברענגען די
יידישע שרייבער. עס קלינגען מיר אַפֿטער אין די אויערן די דערקלערונגען,
וואָס קומען פֿון דאַרטן ווי די באַקאַנטע רוסישע מעשה: „אַז מעניאָ כאַטיעל
זאַרעזאַט, נאָ יאָ ניע כאַטיעל.“ פֿאַר וואָס האַסטו זיי דערהרגעט? פֿאַר וואָס?

דאָ איז פֿאַר מיר געווען אַ געלעגנהייט צו פּאַלעמזירן מיט אַבְרָהָם
שְׁלֵאָנְסְקִין און ריידן ניט נאָר וועגן דער טראַגישקייט פֿון אַ צאָל דערמאַר-
דונגען, נאָר וועגן דער טראַגישקייט און ביטערניש פֿון טאַטאַלן סיסטעם פֿון
דיקטאַטור. און ער, שְׁלֵאָנְסְקִי, איז דאָך אַ פֿירנדיקער מענטש אין מפֿ"ם, ער
איז דאָך פֿון הפּועל הצעיר. אָבער איד בין דאָך ניט געקומען צו פֿירן דיס-
קוסיעס מיט אים. איד בין געקומען צו הערן, און געהערט האָבן איד פֿון אים,
און איד פֿאַרצייכן דאָ:

— די געשעענישן האָבן מיר אויפֿגעטרייסלט.

אונדזער שמועס וועט ניט זיין פֿול, אויב איד וועל ניט הערן פֿון אים
אַ פּאַר משפּחה־פּרטים.

זיין פֿרוי איז די טאַכטער פֿון אַ וויכטיקן בויער פֿון הסתדרות. זי
אַרבעט בני דער סאַציאַלער הילף פֿון דער שטאַט תּל־אָבֿיב. זיין טאַכטער
האַט חתונה געהאַט מיט אַ בחור פֿון קיבוץ שע־הגולן בני דגניה. איצט
גייען זיי זאָלבע זעכציקסט בויען אַ נייעם קיבוץ בני אַשפּלון.

— צוזאַמען מיט אונדז אין הויז לעבט מיין מוטער צפּורה, מיין
שוועסטער מרים. אַ צווייטע שוועסטער מיניע איז אַ קאַמפּאָזיטאָרין. שוין
אַ יאָר ווי זי איז אין פּאַריז, גיט דאַרטן קאַנצערטן. דער זון פֿון מיין שוועס-
טער איז אַ ווינדערלעכער פּיאַניסט, יהל וואַגנאַר. איצט אַרגאַניזירט ער אַן
אַרקעסטער פֿון אַלע קיבוצים, פֿון אַלע ריכטונגען. אַלע וועלן זיי שפּילן אין
אייז אַרקעסטער.

דער דיכטער טאַר זיך ניט באַהאַלטן אין זינע ד' אַמות. ער איז דאָך,
ער לעבט דאָך אין דער וועלט, אין פֿאַלק, אין דער מענטשהייט. ער קאַן ניט
שטיין אָן אַ זינט.

זעט אויס, אז ער קאן ניט אוועקגיין פֿון דער פֿריערדיקער טעמע —
רוסלאַנד, און ער גיט צו:

— דאָס וואָס איז געשען אין סאַוועט־רוסלאַנד, די לעצטע אויפֿדעקונגען
און אַנטפלעקונגען, ווערן פֿאַר מיר אַ ווענדפֿונקט. אַט — זאָגט ער — זיינען
געקומען צו אונדז צוריק אונדזערע סאַברעס פֿון זייער קאַנצערט אין מאַסקווע.
וואָס זיי דערציילן, וואָס זיי האָבן דאָרטן געזען און געהערט, זייערע אייניג־
דרוקן — איז גרויס און טיף. זייערע איבערלעבונגען ריזן אונדז טיף אָן.
אַט האָט געוואָלט אַ יונגער רוסישער ייד אויסדריקן מיט איין וואָרט אַלץ
וואָס ער האָט געפֿילט ביים קאַנצערט פֿון די סאַברעס אין מאַסקווע. האָט
ער עס געטאָן דורך אַ וואָרט וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון זיינע טיפֿענישן
— אפֿשר האָט ער אַליין דאָס וואָרט גוט גוט געוואָסט, ווער ווייס פֿון וואָנען
עס איז געקומען צו אים. דאָס וואָרט איז געווען:

— „ביאַליק“.

בלויז איין וואָרט, אַזוי ווי אַ שם־המפֿורש, אַ היעראַגליף. אין מאַסקווער
זאָל האָט אויסגעבראַכן אַ געוויין. אַ ייִדישער געוויין. די סאַברעס וואָס
זיינען געקומען פֿון דאָרטן דערציילן וועגן דעם און קאַנען עס ניט דערציילן
ניט וויינענדיק אַליין. אַזוי ווי אַ ייִדישע היסטעריע. איין וואָרט, איין געשריי
אין מאַסקווער טעאַטער פֿון אַ יודן, וואָס האָט אפֿשר אַליין גוט געוואָסט,
וואָס דאָס וואָרט באַטייט — ביאַליק. דאָס וואָרט איז דורכגעגאַנגען ווי אַן
עלעקטרישער שטראָם, געטראָגן זיך אויף אומגעזעענע כוואַליעס און זיך
דערטראָגן צו אונדז, צו אונדזער טיש. אַט דער זעלבער ביאַליק, וואָס האָט
באַרטאַכט אַכּרהם שלאַנסקיס פּאַעזיע, זיין רייכע העברעיִשן לשון ווי אַ
ווינדער, פֿון וואָנען און ווי אַזוי איז עס צו אים געקומען, אַט דאָס וואָרט
„ביאַליק“ האָט ווידער אויפֿגעפֿלאַטערט דאָ צווישן אונדז, ווי עס פֿלאַטערט
אַרום איבער דער ייִדישער וועלט.

דער טאַג איז באַלד אַריבער. מען דאַרף זיך זעגענען.

— וואָס קוקט איר אַזוי אויף מינע פּאַליצעס? — פֿרעגט ער מיר.

— עס איז מיר גוט צו זען — האָב איר אים געענטפֿערט — אויף
אייערע פּאַליצעס אַזוי פֿיל ייִדישע ביכער.

— איז דאָס פֿאַר אייך אַ ווינדער? — פֿרעגט ער.

— ווינדער, ניט ווינדער... — זאָג איר אים. ניט קיין סך פּאַליצעס
מיט ייִדישע ביכער האָב איך געזען בני העברעיִשע שרייבער אין ישראל.
איר געהערט צו די אויסנאַמען.

מיר האָבן נאָך ניט אַלץ אויסגעשעפֿט. מיר פֿילן בייִדע, אַז מען דאַרף
נאָך אַ סך שמעסן און שמעסן. און ער זאָגט צו מיר:

— אפֿשר וועלן מיר זיך נאָך באַגעגענען אַ צווייטן מאָל?

— אפֿשר.

— שלום!

— שלום!

משה שמיר

— ווילט איר זיך באקענען —

מיט אן עכטן פֿארשטייער פֿון יונגן דור העברענישע שרייבער, מיט אַ סאַברע-שרייבער, מוזט איר זיך זען מיט משה שמירן. — אזוי האָט מען מיר געזעהט. ער האָט אַ סך טאַלאַנט. ער איז דער באַליבסטער בני דער יוגנט. זיינע דראַמעס ווערן געשפּילט אין אונדזער טעאַטער מיט גרויס הצלחה. ער איז פֿון פֿלמ"ח, ער איז פֿון מפ"ם.

אויף מיין בריוו צו משה שמירן וועגן אַ באַגעגעניש האָב איך באַקומען אזאַ ענטפֿער: „איד וועל זיך גערן מיט אייך באַגעגענען, מיט אייך שמועסן, אַבער איך קאַן ריידן נאָר עברית אָדער ענגליש. ייִדיש קען איך זייער שוואַך.“ האָב איך אים געענטפֿערט: „איד קום. מיט די לשונות וועלן מיר זיך שוין אַן עצה געבן.“

ער וווינט אייניקע מינל פֿון תּל-אָבֿיבֿ, אין אַן אייגענעם ניי געבויםן איינפֿאַמיליע-הויז, וואָס שטייט אין אַ שטילער בהרחהדיקער נייער ווויני-געגנט. אַרום זיין הויז — אַ גאַרטן בימער. איבער אים — דער בלויער הימל פֿון ארץ-ישראל. אַנטקעגן — בערג, ווייטע האַריזאָנטן. אין זיין הויז, ווען איך בין צו אים צוגעקומען — אַפֿענע באַלאַקאַנען, אַפֿענע טירן און פֿענצער, אַ שפֿע זון, ליכטיקייט.

— שלום, משה שמיר!

איך בין געבליבן שטיין ביים אַרײַנטראַנג פֿאַרגאַפֿט. עס זיינען מיר אַנטקעגנגעקומען די פּריוואַטע פֿאַמיליע-היזער, די עלעגאַנטע וווינונגען, וואָס איך זע אין דער אַמעריקאַנער טעלעוויזיע, וואָס ווערן וויזיטירט פֿון ער מאַראָ, ווען ער גייט צו קינסטלער, שרייבער, אַקטיאָרן, צו האָבן מיט זיי שמועסן. משה שמירס וווינונג איז אַקוראַט אזאַ. מערניט יענע וווינונגען זיינען אין די קינסטלערישע שכונות פֿון קאַליפֿאָרניע און פֿלאָרידע, און די — אין דער סביבֿה פֿון תּל-אָבֿיבֿ. די אויסשטאַמונג, דאַס מעכל, די באַקוועמע שטולן און טישלעך — אַקוראַט סטיל אַמעריקע!

משה שמיר איז יונג. זיין אייבערהעמד — פֿון אַ ספֿאַרטלער. זיינע ליכטע מלבושים, זיין פֿרינדלעכער „שלום!“, דער ערשטער געמראַנק-פיבוד, זיין יונגע פֿרוי, וואָס איז אַרויסגעקומען מיטן ספֿאַרישן העברעניש —

אַלץ, אַלץ צוזאַמען האָט מיר אַרײַנגענומען אין אַ נײַער וועלט אויף דער ערד פֿון ישראל. עס איז ניט די סכּיבֿה פֿון עגנונען, ניט די סכּיבֿה פֿון יעקבֿ כּהנען, ניט פֿון י.ד. בערקאוויטשן, אין וועמעס הײַזער אײך בין שוין געווען. עס איז דאָס נײַע און דאָס יונגע.

— אײך זע ניט בני אײנר אין הויז, קיבעץ אײד, קיין סימן פֿון מלך בשר ודם, פֿון אורי החתי, פֿון אלישע בן אַבֿויה.

— זײ זײַנען דאָ אינעווייניק פֿאַראַן. — ווינט ער אויף זײַד.

ער האָט געוואָסט נאָך וואָס אײך בין געקומען, און מיר האָבן קודם־כּל אָנגעהויבן פֿון זײַן אַפּשטאַם.

געבאַרן געוואָרן אין סעפטעמבער 1921 אין דער הויפטשטאָט פֿון גליל־העליון, אין צפֿת, בני עלטערן וואָס זײַנען געווען מיטגלידער אין אַ קיבוץ.

זײַן בילדונג?

געענדיקט די גימנאַזיע הרצליה אין תּל־אָבֿיבֿ אין 1939.

אוועק אין אַ קיבוץ, אָפּגעאַרבעט זיבן יאָר — ביז זומער 1946; זײַד אָנגעשלאָסן אין דער הגנה, אין דער פֿאַרמירונג פֿון פּלמ"ח. אַרײַן אין מיליטער פֿון ישראל. געווען דאָרטן אַן אָפּיציר. אין 1949 אַרויס פֿון מיליטער און זײַד אָפּגעגעבן אין גאַנצן דער ליטעראַטור און פרעסע.

צום ערשטן מאַל געדרוקט אַ דערצײלונג אין 1942. געווען צווישן די גרינדערס פֿון דער ערשטער פֿאַראײַניקונג פֿון שרײַבערס־סאַברעס. געשאַפֿן די מיליטער־צײַטונג „במחנה“. מיטגעאַרבעט אין פֿאַרשידענע אַנדערע צײַטונגען. לאָמיר פֿאַרשרײַבן זײַנע געשאַפֿענע ווערק: די ראַמאַנען „הואַ הלך בשׂדוֹת“, 1948 (פרעמירט געוואָרן מיט דער אוסישקין־פרעמיע); „תּחת השּׁמש“, 1950; „כּמו ידיו“, 1951 (באַקומען פֿאַר דעם די ברענער־פרעמיע אין 1953); „מלך בשר ודם“, אַ היסטאָרישער ראַמאַן, וואָס האָט געהאַט די גרעסטע בוד־פֿאַרשפּרייטונג אין דער העברעיִשער ליטעראַטור, באַקומען פֿאַר אים די ביאַליק־פרעמיע אין 1956; כּבּשֶׁת הַרשׁ“, אַרויס אין 1957.

— און פּיעסן?

— „הואַ הלך בשׂדוֹת“, „בית הלל“, „ליל סופּה“, „סוף העולם“, „מלחמה בני אור“.

זײַנע פּיעסן זײַנען געשפּילט געוואָרן פֿון קאַמער־טעאַטער, הבימה, אהל. ער האָט באַקומען פרעמיעס פֿאַר זײַ. זײַן פּיעסע „הואַ הלך בשׂדוֹת“ אין געשפּילט געוואָרן מיט גרויס דערפֿאַלג אין פֿאַריז בעת דעם אינטערנאַציאָ־נאַלן טעאַטער־פּעסטיוואַל.

משה שמיר איז אויך געווען אַ גאַסט אין אַמעריקע. אײַנגעלאָרן געוואָרן פֿון ראַקעפֿעלער־פֿאַנר צו זײַן אַ גאַסט פֿון אַמעריקאַנער טעאַטער. אין 1955 האָט ער געהאַלטן לעקציעס וועגן דער נײַער העברעיִשער ליטעראַטור אין קעיִמ־

ברידזשער אוניווערסיטעט אין ענגלאַנד. זינע ווערק זינען שוין איבערגע-
זעצט געוואָרן אין פֿראַנצייזיש, ענגליש, איטאַליעניש, שפּאַניש.

— וועלכע זינען דערווייל אינערע וויכטיקסטע ווערק?

— „מלך בשר ודם" און „כבשת הרש".

„מלך בשר ודם" איז געווען פֿון טאָג פֿון זיין דערשיינונג ביז אַ סך
שפעטער אַ גרויסע געשעעניש אין דער העברעיִשער ליטעראַטור.

אַ סאַכרע-שרינבער איז אַוועק פֿון דער סביבה פֿון די סאַברעס צו די
חשמונאים, צום קעניג אַלעקסאַנדער ינאי. שמיר האָט אַרויסגעוויזן אַ סך
באַהאַונטקייט אין דער חשמונאים-עפּאָכע, ריכטיקייט פֿון לשון און פֿאַנטאַזיע.
דער ראַמאַן „מלך בשר ודם" דערציילט וועגן דעם מלך יהונתן אַלעק-
סאַנדער, וועמען מען האָט גערופֿן ינאי. ער איז געווען 23 יאָר אַ מלך.
געהאַט נצחונות און מפֿלות. ער האָט געשטרעבט אויסצוברייטערן די
גרענעצן פֿון דער חשמונאים-מלוכה און איינצושטעלן אַ ייִדישע מלוכה לויט
דעם מוסטער פֿון די גריכן.

געראַנגל פֿון קלאַסן, קאַמף פֿאַר מאַכט, קאַנפֿליקטן צווישן מלוכה און
רעליגיע, צווישן יחיד און פֿלץ. קאַנפֿליקטן צווישן מאַראַל און פּאַליטיק.
די דעמאָליטיקע סעקטעס אין ארץ-ישראל וואָלט מען היינט גערופֿן
פּאַרטייען. די אינטערעסן פֿון די ייִדישע ייִשובֿים אין די שכנותדיקע לענדער
— זעען מיר דאָרט — זינען ניט שטענדיק געווען די זעלבע ווי פֿון די
חשמונאים.

די צייט פֿון ינאי המלך איז געווען זייער אַ שפּאַנענדיקע, אַן אַנגעלאָרענע.
ר' שמעון בן שמת, דער פֿירער פֿון די פֿרושים, אַ סעקטע פֿון יענער צייט,
וואָס האָט באַקעמפֿט דעם העלעניזם פֿון די ריכע שיכטן אין יהודה, האָט
אַ נאַמען געגעבן דעם מלך ינאי — „מלך בשר ודם". ינאי האָט זיך מער
געשטיצט אויף די צדוקים, וועמעס אָנהענגער האָבן געשטאַמט פֿון די
ריכע קלאַסן, פֿון די פּהנים, וואָס האָבן טאַלערירט די גריכישע מידות און
די פֿרעמדע מנהגים.

עס האָט זיך אויסגעטיילט אַ דריטע סעקטע, די אסיים — די דעקלאַ-
סירטע עלעמענטן, וואָס פֿלעגן אַנטלויפֿן אין מדבר צוליב אַרעמקייט און
שטייערן. דאָס פֿאַלק האָט געקאַכט, זיך מתווכח געווען. געווען אַרומגערינגלט
מיט שטאַרקע מדינות. אין אַט דער סביבה, דער סביבה פֿון צדוקים, פֿרושים
און אסיים, האָט זיך אַרויסגערקט דער מאַכטדאַרשטיקער מלך ינאי. פֿון איין
זייט גלייבט ער אין דער ייִדישער מאַראַל, אין נאַציאָנאַלן חשמונאים-שטאַלץ.
פֿון דער צווייטער זייט ברויזט אין אים דער חשק נאָך גריכישע לעבנס-
פֿאַרמען, דער גלאַנץ פֿון דער אומבאַגרענעצטער מאַכט פֿון די אַרומיקע
הערשער. ער וויל ווערן אַ גרויסער מלחמה-פֿירער און איינגעמער, ווערן
אַ גרויסער מלך. ער האָט געוואָלט אַי זיין אַ פּה-גדול אי זיך ניט אַפּאָגן
פֿון עולם-הזה. היפּוכריקע אַמביציעס, פֿול מיט קאַנפֿליקטן מיט די שכנים,
בלומיקע קאַנפֿליקטן מיטן אייגענעם פֿאַלק.

— ער האט זיין פֿאלק ליב געהאט אויף זיין שטייגער און אין דער זעלבער צייט געהאט עס צוליב זיין ווידערשפעניקייט. ער האט געוואלט זיין באליבט ביים פֿאלק און האט ניט געזען דעם פֿאלקס יסורים.

ווער זאגט עס, אז די סאברעס רייסן זיך אָפּ פֿון דער פֿארגאנגענ-הייט? אָט איז דער שרייבער פֿון די סאברעס דער ערשטער מחבר פֿון אַ גרויסן היסטאָרישן ראָמאַן מיט אַן אייגענער שאַרפֿער כאַראַקטעריסטיק פֿון דער חשמונאים-עפאָכע.

נאָכדעם קומט דער ראָמאַן „כבֿשת הרש“.

ער איז אַוועק גאָר ווייטער און טיפֿער אין דער ביבלישער געשיכטע. ער איז דערגאנגען צו דוד-המלך.

אין תנ"ך איז עס נאָר אַן עפיוזאָד: דוד-המלך האָט געגלויבט צו בת-שבע, אוריה החתי ווייב. האָט ער אַוועקגעשיקט איר מאַן צום זיכערן טויט אויפֿן קריגספֿעלד, כדי בת-שבע, זיין ווייב, זאָל בלייבן פֿאַר אים, פֿאַר דוד.

אוריה-החתי שרייבט פֿינף נעכט אַ טאָגבוך. — לויט משה שמירן — און זיין טאָגבוך איז משה שמירס ווערק. דער גורל פֿון יחיד, קאָנפֿליקטן צווישן מאַכט און גערעכטיקייט, די השפּעה פֿון דער אַרמיי, מלחמה, ליבע, טריניקייט, בגידה, פֿאַרברעכן און שטראַף, יחיד און פֿלל. — מיט דעם אַלעמען איז דורכגענומען זיין ראָמאַן.

— מיין היסטאָרישער ראָמאַן דויערט פֿאַרמעל פֿינף טעג און פֿינף נעכט. ער הייבט זיך אָן, ווען אוריה קומט פֿון ירושלים, פֿון קינגס הויף, צו זיין מיליטערי-לאַגער אין רבת-עמוז, מיט אַ פֿאַרויגלטן בריוו צום שר-צבא יואב, אין וועלכן עס איז דאָ דער אַכזריותדיקער באַפֿעל פֿון מלך דוד אים אומצוברענגען.

— הנה די העלדן פֿון ראָמאַן, די געשעענישן שטייען אַפּגערוקט אויף אַ פֿאַר טויזנט יאָר, דאָר שלאַגט פֿון דעם ראָמאַן מיט שאַרפֿער הנימט-צייטיקייט.

מיר זיצן בני זיין טיש. אויף אים ליגט זיין „כבֿשת הרש“. איד קוק אויף דער הילע פֿון בוך, אויף וועלכער עס איז געדרוקט די מעשה פֿון שמואל ב' פרק יב, ווי אזוי עס קומט נתן הנביא צו דוד-המלך און דער ציילט אים, אז דער גביר, וואָס האָט געהאט גענוג אייגענע שאַף און רינדער, האָט צוגענומען ביים אַרעמאָן זיין איינציקע טרייע שאַף, וועלכע איז בני אים געווען אזוי ווי אַ טאָכטער, זי געקוילעט און געמאכט אַ מאַלצייט פֿאַר זיין גאָסט. דוד-המלך האָט דאָס געהערט און איז אין פֿעס געוואָרן און געזאָגט צום נביא, אז דער גביר איז אַ בן-מוות. הערט נתן-הנביא ווי דוד-המלך האָט געפּסקנט וועגן דעם גביר דעם אַכזר, זאָגט ער צו אים: „דאָס ביסטו דער מענטש“.

„כבֿשת הרש“ פֿון משה שמיר איז געטיילט אין פֿינף קאָפיטלען, לויט די פֿינף נעכט, אין וועלכע עס איז פֿלומרשט געשריבן געוואָרן דאָס טאָגבוך

פֿון אוריה־החתי. דער לעזער ווערט פֿאַרכאַפֿט. די לופֿט פֿון ראַמאַן איז אַ הייסע, דער סטיל איז פֿולו פֿלאַטער. אין תנ"ך ווערט למשל דערציילט אַ מעשה וועגן דעם ווי אזוי דוד האָט זיך פֿאַרשטעלט פֿאַר אַ משוגענעם אין אַכיש'ס שטאַט. אין קאַפיטל כאַ פֿון שמואל א' ליענען מיר אזוי: שאַל המלך האָט גערודפֿט דוד. איז דוד אַנטלאָפֿן אין דער שטאַט גת, אין לאַנד פֿון די פֿלישתים. די קנעכט פֿון אַכיש מלך גת האָבן דערקענט דוד און אים געבראַכט צו זייער מלך. „וישנו את־טעמו“ — האָט זיך דוד געמאַכט פֿאַר אַ משוגענעם. „צי פֿעלן מיר משוגעים? צו וואָס האָט איר געבראַכט נאָד איינעם?“ — האָט געזאָגט דער מלך.

אין שמירס בוך לעבט אויף דמשק מיט די פֿלישתים, די פֿנענים, דער ער־דבֿ. עס איז גרויס די סצענע ביים פֿאַרשלאָסענעם טויער פֿון שטאַט, ביי וועלכן דוד שפּילט די ראַלע פֿון משוגענעם. עס איז אַ סצענע, וואָס געהערט צו די גרויסע בילדער אין דער וועלט־ליטעראַטור. טויט לויערט אַרום און אַרום אויף דעם וואָס האָט געהרגעט „אונדזער ברודער גלית“. דוד — דער פֿאַרשטעלטער אלחנן — איז געווען דעמאָלט דער גיבור, וואָס מוז געראַטעוועט ווערן. ער וועט דאָד נאָד דאַרפֿן שפּאַנען פֿאַרויס, ווען ער וועט פֿירן זינע העלדן אין שלאַכטן, עס איז אַנגעגרייט פֿאַר אים די קרוין, ער וועט דאַרפֿן ווערן דוד־המלך.

אלחנן־דוד, וואָס שפּילט דאָס גורל־שפּיל פֿון אַ משוגענעם, איז דורך משה שמירן דערהויבן געוואָרן קינסטלעריש צו אַ גרויסער געשטאַלט. עס ברענט מיט דראַמע.

זיצן מיר ביים לעצטן קאַפיטל פֿון ראַמאַן, וואָס הייסט „מקץ ימים רבים“ — אין אַ צייט אַרום. אויב די ערשטע פֿינף קאַפיטלען, וואָס זינען געשריבן געוואָרן אין דער ערשטער נאַכט, אין דער צווייטער נאַכט, ביז דער פֿינפטער, געשריבן, ווי עס דערציילט משה שמיר, פֿון אוריה־החתי אַליין, איז דער לעצטער קאַפיטל געשריבן אַ סך שפעטער דורך אַחימלך־החתי, אַ גוטן פֿריינד פֿון טויטן אוריה. ער זאָל האָבן אים געשריבן אין זיבעטן יאָר פֿון שלמה־המלךס קיניגן — שלמה־המלך, וואָס איז געווען דער זון פֿון בת־שבע און דוד.

— אַז מען האָט געבראַכט דעם גוף פֿון טויטן אוריה, האָט יואב באַפֿוילן, מען זאָל אים אוועקלייגן אין זיין געצעלט און קיינעם דאַרטן ניט אַרנינלאַזן. מען האָט געדאַרפֿט פֿרייער באַגראַבן אַלע טויטע. איז יואב אַריין אַליין אין צימער פֿון טויטן אוריה־החתי. אויסגעליידיקט זינע קעשענעס, און נאָכדעם אַנגעצונדן דעם געצעלט און אַלץ און אויך דעם מת פֿאַר־ברענט. זאָל קיין זכר ניט בלייבן.

מיט יאָרן שפעטער האָט שלמה בן דוד יואב געהרגעט, ווי ער האָט געהרגעט אַלע גדולים פֿון מלכות פֿון זיין טאַטן. ער האָט דאָס געטאָן לויטן אַנזאָג פֿון זיין מאַמען, בת־שבע, די געוועזענע ווייב פֿון אוריה־החתי.

פֿאַרענדיקט אַחימלך־החתי אַזוי: „אַזוי האָט גאָט באַשאַפֿן די וועלט — שלעכטס רינגלט אַרום דאָס גוטס, פֿון גוטס קומט אַרויס שלעכטס, און ווידער ווערט געבאַרן גוטס און שלעכטס.“

פֿרעג איך שמירן, ווי אַזוי עס נעמען אויף זינע לעזער זיין בוך, „פּבּשֶׁת הַרֶשׁ“? נעמט ער אַרויס אַ בריוו וואָס איז צו אים געשריבן געוואָרן דעם 8טן יולי. דער בריוו־שרײַבער הייסט יהודה קאַלאַדני. ער שרײַבט אים אין נאָמען פֿון אַ קולטור־קאָמיטעט, וואָס גרייט אַ משפּט איבער דעם ספֿר „פּבּשֶׁת הַרֶשׁ“. אָבער איידער זיי גייען צום משפּט, ווילן זיי געוואָרן ווערן עטלעכע גרונטזאַכן, עטלעכע פּרטים, ביים מחבר. זיי ווילן וויסן, צי אורייהחתי שטעלט מיט זיך פֿאַר דעם געדאַנקען־גאַנג פֿון שרײַבער גופּא. זיי פֿאַדערן אַן ענטפֿער, פֿאַר וואָס איז ער מבטל דעם חילוק צווישן גוטס און שלעכטס. איז עס טאַקע אַזוי, אַז פֿון גוטס קומט אַרויס שלעכטס און פֿון שלעכטס — גוטס? אַז ניט נאָר גוטס דינט דעם ווילן פֿון גאָט, נאָר אויך שלעכטס? וואָס זאָל דאָס מיינען?

— האָט דאָך דער בעל־שם־טובֿ, דער געוועזענער דאַרף־מלמד און אָפֿ־שפּרעכער פֿון פֿאַדאַליע, מיט מער ווי אַנדערט האַלבן יאָרהונדערט צוריק געזאַגט זינע חסידים, אַז דאָס אַבסאַלוט שלעכטע איז נאַרניט בנמצא. דאָס שלעכטע איז דאָס פֿוסבענקל פֿאַרן גוטן. אויך ליבט און פֿינצטערניש זינען איינס.

זינע לעזער ווילן אויך וויסן, צי מען קאָן אין אַ היסטאָרישן ראַמאַז אַריינברענגען געשטאַלטן, וואָס לויט זייער מענטאַליטעט, ווי עס שילדערט זיי דער מחבר, פּאַסן זיי זיך בעסער אַריין אין 20סטן יאָרהונדערט. נאָך און נאָך פֿראַגעס ווערן אים געשטעלט פֿון זינע אַקטיווע לעזער. פֿראַגעס ברענענדיקע. מען בעט, ער זאָל באַלד ענטפֿערן, ווייל „דער משפּט וועט פֿאַרקומען פֿריטיק צו נאַכטס, דעם 12טן יולי 1957. צו דער שעה דאַרף זיין זיין ענטפֿער“.

— נו, און איר האָט זיי געענטפֿערט? — פֿרעג איך אים.

— פֿאַרשטייט זיך. — זאָגט ער — זיי זינען דאָך מינע לייענער.

— מען האָט געהאַט טענות צו אינד, — זאָג איך אים — צו אינער „מלך בֶּשֶׁר ודָם“, אַז איר האָט זיך דערלויבט צו פֿיל פֿרינקייט באַנוצנדיק זיך מיט היסטאָרישע געשטאַלטן. עס מוז דאָך זיין אַ גרענעץ — האָט מען געזאַגט — צו פּאַעטישער פֿרינקייט.

— די גרענעץ ליגט אין פּאַעט.

גיט אַריבער אונדזער שמועס צו זינע טעאַטער־ווערק. ער דער־ציילט מיר, אַז מען גייט שפּילן אין תּל־אָבֿיבֿ זינע אַ נייע דראַמע.

— וואָס איז איר אינהאַלט?

— עס איז אַ מעשה וואָס שפּילט זיך אָפּ אויף איין הויף. דאָס הויז האָט געהערט פֿאַר דער באַפֿריונגס־מלחמה צו אַן אַראַבער. אין דער צייט

פֿון דער מלחמה איז דער אַראַבער אַוועק אויס מורא, געלאָזן זײַן הויז אויף הפֿקר. יִדן האָבן זיך אַהין אַרײַנגעצויגן. אין אַ פּאַר חדשים אַרום איז דער אַראַבער צוריקגעקומען. ער איז דאָך דער בעל־הבית. וואָס וועט זײַן מיט אים? וואָס וועט ער טאָן? וואָס וועלן די שכנים טאָן מיט אים? אַן אומרוקײט, אַ פּראַבלעם. וואָס זשע לאָזט זיך אויס? מען קומט דורך. מען געפֿינט אַ פּשרה. אַלע זײַנען דאָך מענטשן. דער אַראַבער איז אויך אַ מענטש. מען לעבט זיך צונויף צוזאַמען. מען צאָלט קליינע דיר־הגעלט לויטן געזעץ און דער אַראַבישער בעל־הבית באַרוקט זיך. עס שטעלן זיך אײַן גוטע באַצונגען צווישן די יִדן און דעם אַראַבער. עס איז דאָ אַ פֿאַרשטענדעניש צווישן מענטשן, צווישן פֿעלקער.

— מײַנט איר, אַז מען קאָן אזוי דורכקומען מיט אַלע אַראַבער? מײַנט איר, אַז מען דאַרף זיי אַלע אַרײַנלאָזן, אָפּגעבן זייערע הײַזער, זייערע פֿעלדער, זייערע פֿאַרמעגנס? דאַרף זײַן אײַער דראַמע אַן אַנווייזן ווי אזוי צו האַנדלען? העלפֿן שאַפֿן אַ געהעריקע אַטמאָספֿער פֿאַר דעם?
— דאָס זאָג איך נײַט. — ענטפֿערט משה שמיר — דאָס איז שוין אײַצט אוממעגלעך.

— האָט איר אַן אַנדערן וועג ווי צו קומען צו אַ טאַק?
אויף דעם באַקום איך נײַט קײן קלאָרן ענטפֿער, הויז:
— עס איז אַ שווער פּראַבלעם. מען מוז אַבער געפֿינען אַן אויסוועג. אַט גרייט מען זיך צום יום־טובֿ פֿון צען יאָר מדינת־ישׂראל. משה שמיר האַלט, אַז עס וועט זײַן אַ גרויסער יום־טובֿ. עס גרייט זיך צו דעם אויך די ליטעראַטור. עס ווערט געגרייט אַ גרויסע אַנטאָלאָגיע פֿון דער יונגער העברעישער ליטעראַטור.

— צוואַנציק נאַוועלן, — זאָגט מיר משה שמיר — אַרום צוואַנציק פּאַעטן וועלן זיך באַטייליקן. עס וועט זײַן ממש אַ געשעעניש. עס וועלן זײַן נײַט נאָך גוטע, נאָך גרויסע שרײַבער. אַזעלכע זײַנען זייערע ווערק, וואָס קומען אַרײַן אין דער אַנטאָלאָגיע.

— מען קריטיקירט, מען רײַסט דאָך אַרונטער די נײַע, די יונגע?
— פֿרעג איך.

ענטפֿערט ער אזוי:

— עס וועלן זײַן אויסגעצייכנטע לידער, פֿינע ווערק. עס איז שוין אזוי דער שטייגער אין דער וועלט — די עלטערע רײַסן אַרונטער די יונגערע, און פֿאַרקערט, די יונגערע רײַסן אַרונטער די עלטערע.

מיר רײַדן וועגן בילדונגס־פּראַבלעמען, דערצוֹנגס־פּראַבלעמען, סאַ־ציאַלע ענינים, יונגס־פּראַבלעמען אין מדינת־ישׂראל. זאָג איך צו אים: „מען באַשולדיקט דאָך די ישׂראל־יונגט, אַז זי לײַענט נאָר ביליקע ליטעראַ־טור, אַמעריקאַנער 'בעסט סעלערס'“.

ענטפֿערט ער מיר מיט אַ פּאַקט:

— נו, אט זעט איר דאך, מיין בוך „מלך בשׁר ודם“ איז פֿאַרקויפֿט געוואָרן אין דרײַסיק טויזנט עקזעמפֿלאַרן.

— דאָס איז אַן אינטערעסאַנטער פֿאַקט. דער פֿאַקט לײַקנט אַפֿ, אַז עס זײַנען דאָ לײַענער נאָר פֿאַר ביליקער לײַטעראַטור.

דורך זײַן פֿענצטער זעט מען, ווי עס לױפֿט פֿאַרביי די באַן. ווען מען זאָל לאָזן, ווען די גרענעצן וואָלטן ניט זײַן קײן פֿאַרשטעלטע, וואָלט די באַן געקאַנט לױפֿן ווייט, לױפֿן פֿון דאַנען קײן קאַיראַ, און ווייטער און ווייטער. זײַנען אַבער דאָ גרענעצן, זײַנען דאָ אַראַבישע שִׁנאײַם. לױפֿט פֿאַרביי די באַן נאָר אַ קורצע שטרעקע. דערצײלט ער וועגן זײַנעם אַ שכן, אַן אַלטן לאַקאַמאַטױוּר־פֿירער, וואָס פֿלעגט פֿירן אַ מאָל זײַן לאַקאַמאַטױוּ ווייט־ווייט אין די לענדער פֿון מיטעלן מזרח. ער קאַן דאָס ניט פֿאַרגעסן, דער געוועזענער לאַקאַמאַטױוּר־פֿירער:

— ווען וועט שוין אַרויספֿאַרן די באַן פֿון לוד נאָך אַ מאָל אין דער ווייט?

אַז מען קוקט אַרויס פֿון שמירס פֿענצטער, זעט מען אין דער ווייטקײט ניט נאָר די שכנותדיקע לענדער. מען זעט אויך דעם היסטאָרישן שטח פֿון דער יודישער געשיכטע, דעם שטח פֿון תנ"ך. אַרום און אַרום איז דאָך געווען אַרץ־ישׂראַל.

— מוראַ... — זאָג איר צו אים — לאַנגער קריגס־צושטאַנד, שטענדיקע אומרוי־קײט. מצרים, סיריע, ירדן — אַנשטאַט שכנים זײַנען עס שִׁנאײַם. ווי לאַנג קאַן מען לעבן אין אַן אַטמאָספֿער פֿון אומרוי־קײט? פֿלעפֿט ער מיך מיט זײַן ענטפֿער:

— אומרוי־קײט? אומרוי־קײט? .. — פֿרעגט ער איבער און זאָגט — קײן זאָך איז ניט אַזוי זיכער ווי מדינת־ישׂראַל.

— זיכער? — פֿרעג איר איבער.

— זיכער ווי דער אויפֿגאַנג פֿון דער זון יעדן טאַג. — ענטפֿערט ער מיר.

— וווּ נעמט איר די זיכערקײט? — פֿרעג איר אים — איר קוקט אין די צײַטונגען — ניטאָ דאָרט קײן זיכערקײט; איר הערט די ראַדיאָס — ניטאָ דאָרט קײן זיכערקײט; איר הערט די רעדעס — ניטאָ אין זײ קײן זיכערקײט. טאָ וווּ זשע נעמט איר פֿאַרט די זיכערקײט?

— אין זיך. — זאָגט ער, און חזרט איבער נאָך אַמאַל — אין זיך. אין זיך איז די גרעסטע זיכערקײט. די זיכערסטע.

— אַבער בן־גוריון רעדט דאָך — זאָג איר צו אים — וועגן אומ־זיכערקײט, וועגן נײַטיקן וואָפֿן, וועגן שױץ פֿון די גרענעצן, וועגן ספֿנות פֿון שִׁנאײַם.

— בן־גוריון דאַרף אַזוי רײַדן יעדן טאַג. — זאָגט משה שמיר — עס איז אַבער זיכער און עס וועט זײַן זיכער.

זאל איד ניט מאכן קיין טעות. עם איז ניט סתם אזוי בני אים א בלינדע זיכערקייט. ער ווייס גוט, אז עם זינען דא שטערונגען, שונאים, עם איז דא א פינצטערע וועלט־פאליטיק. „איר קאנט ניט מבטל מאכן קאמארעס וואס ביסן אינד.“ — זאגט ער — „נח וואלט עם געווען געקאנט, ווען ער וואלט געווען אומגעבראכט די פאר קאמארעס בני זיך אין דער תיבה. נו, זינען זיי דא, די קאמארעס. נו, ביסן זיי פון מאל צו מאל. איז וואס? לעבט מען ניט? ווערט מען אומרוק צוליב דעם? מוז מען עפעס טאן קעגן זייער ביסן. אבער עם איז ניטא קיין אומרוקייט וועגן עקסיסטענץ. עם איז נאר א פראגע וועגן אפן פון אונדזער לעבן. ווי וועלן מיר אויסזען אין דער צוקונפט? אבער געדענקט, עם איז ניט קיין פראגע וועגן עצם פון אונדזער עקזיסטענץ.

נאר א ווילע טראכטעניש גיט ער צו :

— געוויס מוזן מיר האבן שלום, שלום־אפמאכן. מיר מוזן איינדי שטעלן קאאפעראציע מיט דער אראבישער וועלט. מיר מוזן האבן אויך קולטורעלע קאאפעראציע.

— ווי אזוי וועט איר עם מאכן? — פֿרעג איד אים.

— אויף דעם קאן איר ניט ענטפֿערן. דאס ווייס איר ניט איצט.

איד ווייס נאר, אז מיר מוזן עם האבן.

ער ברענגט אויך ארויס זיין קעגנערשאַפֿט צו בן־גוריוןס א ריי האַנד־

לונגע, און ער זאגט אזוי :

— יא, מיר מוזן האבן שלום. ווי אזוי? ווי געזאגט שוין, ווייס איר

ניט, אבער ווייסן ווייס איר יא, אז בן־גוריון טוט ניט דאס ריכטיקע פֿאר דעם, פֿארן קומענדיקן שלום. מען דארף וועלן שלום נאָך שטארקער ווי מען זייל נצחון אין א מלחמה.

ער זאגט מיר עפעס וועגן די טענות וואס מען האט צו דער ישראלער

יונגט:

— זאל מען נאָר ניט שלעכט ריידן אויף אונדזער יונגט. מיר האבן

א יונגט, און א גוטע יונגט. א וויכטיקער פֿאקטאר פֿארן צוזאמענגאס פֿון דער יונגט איז די אַרמיי. די יונגע מחנות אין דער אַרמיי גלייכן אויס, גיסן צוזאמען די פֿארשידענע מינים יודן, די פֿארשידענע אַפּשטאַמען. פֿון זיי אַלעמען ווערט איינס.

פֿרעג איד אים וועגן דער ראַלע פֿון דער אַרבעטער־יונגט אין דער

אַרבעטער־באוועגונג. לאָזט מען צו די יונגט צו דער אַנפֿירונג? לעבן זיך צונויף דאָרטן די דורות? ענטפֿערט ער מיר :

— אין דער אַרבעטער־באוועגונג איז די יונגט גענוג גרויס אין צאָל,

מער ווי די עלטערע. נאָר די אַלמע פֿירער לאָזן ניט צו צו דער פֿירערשאַפֿט די נייע, די יונגע. אַנדערש איז אַבער אין דער אַרמיי. דאָרטן מוז מען צולאָזן די יונגט. דער ענין איז צו ערנצט. מלחמה־סכנות איז ניט קיין

שפילכל. דאָרף די אַרמיי זײַן גרייט. מען מוז האָבן יונגע סאַלדאַטן, יונגע אָפֿיצירן, יונגע קאָמאַנדירן, יונגע גענעראַלן. יונגט.

— האַלט איר ניט, — פֿרעג איד אים — אַז די אַרמיי, די קאַזאַרמע, די אַרמײַד־סציפֿלין קאָן שלעכט ווירקן אויף דער יונגט?

— מיר האָבן פֿאַר דעם ניט קיין מורא. בײַ אונדז איז פֿאַראַז אַ גוטער אַרמײַשיכט. בײַ אונדז וועלן קיין „דיניטשע יונקערס“ ניט זײַן. מיר זײַנען נײַ. מיר זײַנען יונג. מיר זײַנען פֿאַלק!

ער אַליין איז געווען אין דער אַרמיי.

— האַט איר זיך באַטייליקט אין שלאַכטן? — פֿרעג איד אים.

— יאָ, זיך באַטייליקט, — ענטפֿערט ער — אָבער ניט אין קיין סך.

ריידן מיר וועגן נאַענטן מורח, וועגן סאַציאַליסטישע עלעמענטן בײַ אַראַבישע פֿעלקער, וועגן סאַציאַליסטישע ריכטונגען און קאַמפֿן צווישן סאַציאַליסטן אין מדינת־ישׂראַל. ער רעדט וועגן די ענינים ווי אַ היימישער. ער קען אויך די פֿראַבלעמען פֿון דער ווירטשאַפֿט פֿון מדינת־ישׂראַל, פֿון ווירטשאַפֿטלעכע אונטערנעמונגען, פֿון דער באַטייליקונג פֿון דער הסתדרות אין דער ווירטשאַפֿט, פֿון אירע פֿעלערן. האַלטן מיר דערבײַ, באַריר איד אַז ענין וואָס האַט אַ שייכות צו דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין מדינת־ישׂראַל — דעם ענין רוסלאַנד, מפֿ"ם, „פֿריינד פֿון סאַוועטישע שלום־פֿראַנטן“.

— אינער נאַמען — זאָג איד אים — איז דאָך געווען פֿאַרבונדן מיט אַט די פֿראַנטן.

אויף אַט דער פֿראַגע ענטפֿערט ער ניט גלייך. טראַכט אַ היפשע ווילנע. נאַכדעם ווען ער ניט מיר זײַנע ענטפֿערס, קורצע און שאַרפע, זע איד, אַז אין אים איז פֿאַרנעקומען אַ טיפֿע ענדערונג אין דער באַצײַונג. ער האַט געמאַכט אַן אייגענעם חשבון־הנפֿש. ער האַט דורכגעקוקט די מעשים פֿון קאַמוניזם, אויך די מעשים פֿון מפֿ"ם. אויף אים האָבן געמאַכט אַ שטאַרקן אינדרוק די מעשה כרושטשאַוו, די ווידויס פֿון „געוועזענע סאַוועטישע באַרימטע שרייבערס. אין אַ פֿאַר טעג שפּעטער איז ער אַרויסגעקומען מיט זײַן ווידוי אין „על המשמר“, אין דער צײַטונג פֿון מפֿ"ם — אַ ווידוי וואָס טראַגט דעם נאַמען „לוחות שבורים“. אַט איז עפעס פֿון דעם וואָס ער האַט געזאָגט:

— אין אונדזערע גרונטהשקפֿות וועגן וועלט, וועגן סאַציאַליזם, אין פֿאַרגעקומען אַ טיפֿע אויפֿטרייסלונג, אַן ערד־ציטערניש. מיר מוזן איצט דורכמאַכן אַ גרינטלעכע זעלבסטקריטיק. מיר קענען מער ניט זײַן ווי נעכטן און אייערנעכטן.

אין פֿאַרלויף פֿון יאָרן האָבן זיך די חסידים פֿון סאַוועט־רוסלאַנד, פֿון קאַמוניזם, צוגעוויינט צו אויפֿטרייסלונגען, צו ערד־ציטערנישן. די לעצטע ערד־ציטערניש, כרושטשאַוו, איז אויך אויפֿגענומען געוואָרן

לכתחילה ווי א נאטור-אומגליק — ערגעץ ווי אן אויפטרײסלונג, ערגעץ ווי א שריפה. אין מאַסקווע האָט מען אַראָפּגעזעצט אַ פּאַר פֿירער, אַרויפּגעזעצט אַנדערע. עס וועט זיך סוף פֿל סוף אינשטעלן, אינאָרדענען. אזוי האָט עס לכתחילה אויסגעזען. אָבער שוין ניט איצט אזוי.

עס קאָן מער אזוי ניט גיין. — זאָגט שמיר — מען קאָן ניט בני דעם בלייבן שטיין.

— אין גיכ וועט ווידער איין וואָלף שטאַרקער ווערן פֿון צווייטן, אַ נײַער וואָלף וועט צעפֿליקן אַן אַלטן וואָלף. אויב מען וועט רופֿן די וועלף שעפּסן, אָדער ווייניע שעפּסן, אָדער שוואַרצע שעפּסן, וועט עס גאַרנישט בײַטן דעם עצם פֿון דער לאַגע. מער קאָן אזוי ניט גיין. וועלף זײַנען וועלף! ער קומט צו אַזאָ אויספֿיר :

— דער וואַרצל פֿון שלעכטס שטעקט ניט אין סטאַליניזם, נאָר אין סאַמע עיקר, אין שורש, אין לעניניזם.

ער גײט נאָך ווייטער :

— ניט די פּראָלעטאַרישע דיקטאַטור אין סאַוועט־רוסלאַנד האָט פֿלעקן, פֿעלערן, נײַן — די עצם טעאָריע פֿון פּראָלעטאַרישער דיקטאַטור איז אין גרונט געשלאָגן. זי איז אין גרונט שלעכט.

— די דיקטאַטור דערווערנט פֿריינד און פֿינד, פּראָלעטאַריער און בורזשואַזיע; צעשטערט דעם שקר מיטן אמת צוזאַמען; פֿאַרשטיקט די שטים פֿון דעם אַרבעטנדיקן און די שטים פֿון זײַנע שונאים. אַלע, אַלע ווערן דערשטיקט.

ער האַלט, אַז עס איז נײַטיק אַ שאַרפֿע רעוויזיע אין די ביזאָציטיקע אינווייניקסטע באַצונגען אין ישראָל גופּא :

— דעמאָקראַטיע און דיקטאַטור, — זאָגט ער — אַ דיקטאַטאַרישער רעזשים איז שלעכט פֿאַר די באַהערשטע. אַ דעמאָקראַטישער רעזשים קאָן טאַקע זײַן שווער פֿאַר די רעגירער, אָבער ער איז גוט פֿאַר די רעגירטע. גוטס און שלעכטס זײַנען צוויי וועגן. גיין מיטן וועג פֿון גוטס קאָן זײַן דער גאַנג שווערער, קאַמפּליצירטער. עס קאָן זײַן איינפֿאַכער צו גיין מיטן וועג פֿון שלעכטס. אָבער מען טאַר מיט אים ניט גיין. עס איז דאָ נאָר איין וועג, און דאָס איז דער וועג פֿון גוטס. מען קאָן ניט זײַן היינט שלעכט און אָפּלייגן דאָס גוטע אויף מאַרגן, אויף שפּעטער. דאָס גוטע וועט זײַן גוט היינט אָדער קיין מאָל ניט. דער וואָס לײַגט אָפּ די וועלט פֿון טובֿ אויף דער צוקונפֿט איז אָדער אַ רוצח אָדער אַן אַגענט פֿון רוצח.

— דער וואָס נעמט צו מיין קינד פֿון מיר היינט צוליב דעם וואָס אין קומענדיקן יאָר וועלן אַלע מענטשן זײַן ברידער, צו דעם זאָג איד: „זײַט ברידער היינט. גײט אַרויס אויף דער גאַס און זײַט שוין היינט ברידער, זײַט שוין גוט. לײַגט עס ניט אָפּ אויף שפּעטער.“

זײַן אויספֿיר איז אַזא :

— אין דעם וואָס איר האָב געזאָגט אין דאָ מער ברוכשטיקער ווי לוחות. אָבער איין זאָך אין קלאַר, אין אויסער יעדן ספּק: מיר מוזן מאַכן חשבון-הנפּש, און אַ גרינטלעכן און אַ טיפּן. אונדזער שמועס גייט אַריבער צו די באַצונגען צו דער העברעישער און ייִדישער ליטעראַטור, צום ייִדישן לשון כּכּלל. אַט הער איר:

ער איז מיט אַ צייט צוריק אַרויסגעטראָטן אויף אַ שרייבער־קאַנפּערענץ אין תּל־אָבֿיבֿ מיט אַ רעדע וועגן דער העברעישער ליטעראַטור. זיין רעדע האָט געהאַט סײַ שאַרפּע טענות סײַ אַ היפּש ביסל אָפּטימיזם. ער האָט גערעדט לכתּחילה וועגן אַ באַרג־אַראַפּ פֿון דער העברעישער ליטעראַטור, אַז די וועטעראַנען האָבן פּמעט אויפֿגעהערט צו שרייבן נייע ווערק. ווען ניט די ליטעראַרישע פּרעמיעס, וואָס זיי באַקומען פֿון מאַל צו מאַל, וואַלט זיי שוין פֿאַרגעסן געוואָרן.

ער האָט אויך קריטיקירט די יונגערע, „חיים הוּז“ — האָט ער געזאָגט — „שרייבט איבער נאָך אַ מאַל און אַרבעט איבער זינע אַלטע דערצייע־לונגען.“ ער האָט גערעדט וועגן דעם, אַז מען שרייבט נאָך, אָבער ניט ממשותדיק. ער האָט אויך קריטיקירט די וואָס קערן זיך צו רעליגיע, און האָט דערביי געזאָגט, אַז די ייִדישע ירושה פֿאַר דער ישראָל־יונגט וועט מער ניט זיין רעליגיעזע איבערלעבונג. אַ ביטערער געפֿיל פֿון זעלבסט־אַנטוישונג — האָט ער געזאָגט — האָט אַרומגענומען שרייבער פֿון דער יונגער גוואַרדיע. און דאָך —

דאָך האַלט ער, אַז מען געפֿינט זיך איצט אין מיטן אַ רענעסאַנס־עפּאָכע, וואָס וועט שטעלן אין שאַטן די עפּאָכע פֿון חיים־נחמן ביאַליק. אויב עס מערקט זיך אַ ירידה, אין עס אַ ירידה וואָס אין פֿאַרבונדן מיט אַ עליה. אַ ריח פֿון רענעסאַנס האָט זיך אָנגעטראָגן אין דער לופֿטן. מיר שטייען בײַ דער עפּאָכע פֿון לייגן יסודות.

— וווּ מערקט מען דאָס?

— אין דער אַנטוויקלונג און אין חינוך, אין וואָס פֿון ייִשובֿ, אין דער וויסנשאַפֿט. טויזנטער געזונטע קערנער זינען שוין באַהאַלטן אין אונדזער באַדן. זיי וואָסן שטילערהייט און קיינער זעט זיי ניט. מיר קאַנען דורכטראָגן אַפֿילו אַ ציטווייליקן שטילשטאַנד אדער אַן אַפּשוואַכונג אין דער ליטעראַרישער שאַפֿונג, עס וועט אָבער אַרויסקומען ניט.

זיין אָפּטימיזם גרייכט צו דעם:

— די אויפֿלעבונגס־צייט פֿון ביאַליקס דור וועט אויסזען אין דער צוקונפֿט ווי אַ באַשיידענע סובטראַפּישע פֿלאַנץ אין צפֿון־קלימאַט אין פֿאַר־גלייך מיט די וועלדער וואָס זעלן זיך צעוואַקסן אין אונדזער ליטעראַטור. קאַנסטו זיך פֿאַרשטעלן דעם אימאַליענישן רענעסאַנס אָן דעם אוניווערסיטעט פֿון פֿלאַרענץ? קאַנסטו זיך פֿאַרשטעלן דעם ענגלישן רענעסאַנס אָן אַקס־

פֿאַרד און קעמברידזש? אזוי וועט אויסזען דער אָרט פֿון העברענישן אוניווערסיטעט אין אונדזער דור.

איד פֿיל אין שמועס זײַן ווינטקייט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, ווי די ייִדישע און העברענישע ליטעראַטורן וואָלטן זײַן צוויי ווייטע לענדער וואָס ליגן איבער ימען.

— איד קען אזוי ווייניק די ייִדישע ליטעראַטור. — זאָגט ער — איד קען זי ניט לייענען אין אַריגינאַל. איד קען ניט קיין ייִדיש. איד האָב קיין מאָל ניט געלערנט קיין ייִדיש.

דאָס פֿאַרדריסט אים אָבער. ער זעט איצט, אַז עס איז געווען אַ גרויסער פֿעלער. אזוי האָט ניט געדאַרפֿט זײַן. מען מוז קענען ייִדיש!

— עס איז אַן אויסטראַכטעניש, — זאָגט ער — אַז אונדזער אינטערעס האָט זיך אָפּגעטאָן פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט, פֿון די געוועזענע דורות. מיין אינטערעס גייט אַלץ טיפֿער אין גלות אַרײַן. ער גייט צום רמבם, צו יהודה הלוי, צו חסידות, צו קבלה. עס איז געווען אַ פֿעלער אין מיין לעבן, וואָס בלויז לעצטנס האָב איד געקערט מיין אינטערעס צו דעם.

ניט נאָר צום תנ"ך, ניט נאָר צו דער ווייטער ייִדישער געשיכטע, נאָר צו אַלץ וואָס איז פֿאַרגעקומען מיט אונדזער פֿאַלק אין זײַן גלות. ער מוז זיך נעמען לערנען ייִדיש, לערנען מער די פֿאַרגאַנגענהייט. און אַט זאָגט ער מיר זײַנעם אַ נייעם שרײַבערשן פֿלאַן:

— איד קלייב זיך צו שרײַבן אַ ווערק וועגן ייִדישן שטעטל.

— איר? איר זינט דאָך קיין מאָל אין אַ שטעטל ניט געווען. ניט געווען אין בעטשאַטש, ניט געווען אין קוטנע. איר קענט דאָך זיי ניט. עס איז דאָך פֿאַר איך געוויס פֿרעמד.

— נו, — ענטפֿערט ער מיר — און ינאיינהלך האָב איד געקענט? נו, און אין אוריההחיים שטעטל בין איד געווען? איד וועל פֿרובירן זען בעטשאַטש מיט די אויגן פֿון אַ סאַברע, דערפֿילן דאָס שטעטל מיטן האַרץ פֿון אַ סאַברע.

בין איד טשיסאָווע צו וויסן:

— איר זינט געווען אַ תלמיד אין דער גימנאַזיע הרצליה. פֿון וואָנען קענט איר די אַלטע ייִדישקייט, די אַלטע מנהגים? וווּ האָט איר זיי געלערנט? אין קיין ישיבֿה זינט איר דאָך ניט געווען?

— איד בין אַן אַלײן־לערנער, — ענטפֿערט ער — אַן אויטאָדידאַקט. איד פֿאַרבינד זיך מיט תלמיד־חכמים, לערן בני זיי. איד פֿאַרבינד זיך מיט יונגע מלומדים, מיט יונגע ייִדישע געלערנטע, געבאַרענע אין ארץ־ישׂראל, אָדער למדנים, ניט געבאַרענע אין ארץ־ישׂראל, געקומענע פֿון דער ווייטנס, אָבער וואָס זײַנען גייסטיק ארץ־ישׂראל־דיקע.

— למשל, יזהר סמיליאַנסקי, מען האָט צו אים אויך טענות, פֿאַר וואָס ער גייט אַוועק אין זײַנע ווערק פֿון די ברענענדיקע היינטיקע פֿראַבלעמען,

גייט אוועק אין דער ווייטער געשיכטע, און עס קאן מאכן אן אינדרוק, ווי ער וואלט געוואלט אנטלויפן פֿון היינט.

— עס איז אָבער ניט ריכטיק. — זאָגט ער — איד אַנטלויף ניט. מען קאָן ניט אַנטלויפֿן. ווען די טעמאַטיק פֿון אַ בוך איז אַפֿילו די ווייטסטע געשיכטע, איז אָבער אין דעם בוך דאָ דעם שרײַבערס היינט.

ער דערציילט מיר אַגבֿ אויך, אַז ער קלײַבט זיך צו שרײַבן אַ ווערק, אין וועלכן עס זאל זײַן ישראל פֿון יאָר 1957.

— עס איז דאָך איצט אין ישראל אַזאַ פֿאַרביקע, אַזאַ פֿאַרשיידנאַר־טיקע ייִדישע וועלט. אין דער שכנות פֿון תּל־אָבֿיבֿ זײַנען דאָך דאָ אַלע מינים ייִדישע וועלטן. עס איז אַ שפֿע פֿאַרן שרײַבער.

כדי צו באַווייזן, אַז ער רײַסט זיך ניט אָפֿ פֿון היינט, דערמאַנט ער מיר: — אין נאַוועמבער וועט מען דאָך שפֿילן מיין נייע דראַמע „מאַנדות לוד“. אין עס דאָך אַ ווערק פֿון דער היינטיקער ווירקלעכקייט.

משה שמיר פֿירט מיך אַרויס פֿון זײַן שכונה. דאַרפֿן מיר שטיין ביים וועג און וואַרטן אויף אַן אויטאָבוס. עס לויפֿן אויטאָמאָבילן, לאַסטוועגענער, אויטאָבוסן. און אַט האַט זיך אָפּגעשטעלט אַן אויטאָמאָביל.

— שלום, משה!

עס זײַנען אָנגעפֿאַרן אומגעריכט זײַנע טאַטע־מאַמע מיט באַקאַנטע. זײ פֿאַרן אין אַ קיבוץ. פֿאַרבינגעפֿאַרן די שכונה פֿון זײַער זון, אומגעריכט דערזען אים ביים וועג און זיך אָפּגעשטעלט. טאַטע־מאַמע און זון האָבן זיך דערפֿרייט:

— שלום! און שלום!

זײ האָבן ניט קײן צײַט צו בלײַבן לענגער שטיין. אַ פֿאַר ווערטער אַהער, אַ פֿאַר ווערטער אַהין. אַ שלום־עליכם צו מיר, איד — צו זײ. און זײ דאַרפֿן פֿאַרן ווייטער. געזעגנט מען זיך. אַוועקגעפֿאַרן די עלטערן מיט זײַערע פֿרײַנד, דאַרף איד זיך אויך זעגענען. זאָג איד אים צום סוף:

— שמיר, איד וואַרט אויף אײַנער נײַ ווערק וועגן ייִדישן שטעטל. און נאָך עפעס: איד האָף, אַז בײַ דער צווייטער באַגעגעניש וועלן מיר שוין קאַנען רײַדן אויך ייִדיש, אויפֿן לשון פֿון די קרושים.

— לאַמיר האָפֿן. — איז געווען זײַן ענטפֿער.

געזעצט און געדרוקט ביי
מאָרסטין פּרעס, אינקי,
228 איסט 45 סט, ניו-יאָרק
אייגנטימער: י. לאַנדאָן

